

MŰZEUMI FÜZETEK

32. szám

Szerkesztette:

ASZTALOS ISTVÁN

KALICZ NÁNDOR

KŐKORI FALU ASZÓDON

Petőfi Múzeum
Aszód, 1985.

Megjelent
ASZÓD NAGYKÖZSÉGI KÖZÖS TANÁCS
anyagi támogatásával

Lektorálta:
TORMA ISTVÁN

ISSN 0580—3705
ISBN 963 01 6299 7

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
KUTATÁSTÖRTÉNET	9
Aszód kutatástörténete	11
TELEPÜLÉSTÖRTÉNET	12
Házak	15
Házmodellek	19
Házak berendezése	19
Műhelyek	20
Gödörök	20
TEMETKEZÉSEK	21
a) sírcsoport sírjai	22
A temetkezések rendje	30
A temetkezési mód aszódi törvényszerűségei	33
LELETEK	41
Edényformák	41
Kerámiakészítés technikája	48
Edények díszítése	48
Kisebbségi tárgyak	52
Eszközök, fegyverek	52
Észerek, rangjelzők vagy méltóságjelvények	57
Idolplasztika	59
Állatplasztika	60
ÉLETMÓD, GAZDÁLKODÁS	63
Földművelés	63
Állattartás	64
Vadászat	66
Halászat	66
Nyersanyagtermelés és -feldolgozás	67
Kereskedelem, szállítás	69
Viselet	71

HITVILÁG, MŰVÉSZET — — — — —	72
TÁRSADALMI VISZONYOK — — — — —	74
ASZÓD HELYZETE A LENGYELI KULTÚRÁN BELÜL ÉS A	
MAGYARORSZÁGI NEOLITIKUMBAN — — — — —	75
Aszód nyugati kapcsolatai — — — — —	77
Aszód kapcsolatai Kelet-Magyarországhoz — — — — —	78
Aszód és Lengyelország — — — — —	80
Aszód déli kapcsolatai — — — — —	81
AZ EREDET ÉS TÖRTÉNET KÉRDÉSEI — — — — —	83
RÖVIDÍTÉSEK AZ IRODALOMHOZ — — — — —	87
IRODALOM — — — — —	88
NEOLITHISCHES DORF IN ASZÓD (<i>Zusammenfassung</i>) — — —	96
MELLÉKLETEK — — — — —	109

BEVEZETÉS

Amíg Aszód fölött a Papi földeknek nevezett helyen Asztalos István az aszódi Petőfi Múzeum megalapítója és jelenleg is igazgatója 1959-ben meg nem találta a nagyszerű későneolitikus (késő újkőkori) lelőhelyet, a kutatók egy része még abban is kételkedett, hogy a lengyeli kultúra egyáltalán elterjedt-e a Dunántúl északi részén, nemhogy még a Dunától keletre is. A délkeleti rész (Baranya, Tolna, Somogy) kivételével csak néhány szórványos leletet ismertünk az egész Dunántúlon. Ezért a dél-dunántúli lengyeli kultúra és a jól ismert, hasonló korú és jellegű morvaországi (alsó-ausztriai) nagy leletegyüttesek között nem látszott közvetlen kapcsolat. A 60-as években megindult aszódi ásatások, továbbá az Észak-Dunántúlt is érintő rendszeres régészeti topográfiai kutatások és párhuzamosan a Szlovákiában elkezdődött nagyszabású feltárások alapján egyszerre világossá vált, hogy a lengyeli kultúra nagy egységébe nemcsak a Dunántúl teljes területe, de a Dunától keletre a Gödöllői-dombvidék és Nógrádi-hegyvidék is beletartozik, magába foglalva Szlovákia nyugati felét, Burgenlandot, Alsó-Ausztriát és Morvaországot, sőt még Szilézia déli része és Kis-Lengyelország is ennek a nagy kulturális egységnek a része.

Aszód a lengyeli kultúra nagy elterjedési területének keleti peremvidékén nemcsak földrajzi fekvése miatt vált kulcsfontosságúvá, mint különböző irányú kapcsolatok érintkezési pontja, hanem a több éven keresztül végzett nagyobb ásatások eredményei miatt is. Az alábbi részletes összefoglalásból is kitűnik, hogy a lengyeli kultúra számos fontos kérdését csak Aszódon lehetett megoldani vagy itt lehetett első ízben felvetni.

Az 1960—1982 között végzett sikeres ásatások végzéséért elsősorban Asztalos Istvánnak mondok köszönetet, aki a lelőhely megtalálása után megteremtette az anyagi és technikai feltételeket az első próbaásatásokhoz és később a nagyobb leletmentésekhez, sokféle állandó segítséget nyújtott a nagyobb ásatások szervezési munkáiban, figyelemmel kísérte és összegyűjtötte a lelőhelyen és környékén előkerülő leleteket, kiállításokat, kiadványokat szervezett az ásatások folyamatos eredményeiből.

Köszönet illeti a MTA Régészeti Intézetét, amely biztosította a nagyobb ásatások anyagi fedezetét, a leletanyag restaurálását, a dokumentációs és publikációs munkákhoz szükséges feltételeket. Ugyancsak köszönet illeti mindazokat a szerveket, amelyek valamiképpen közreműködtek az ásatások sikerében, így az aszódi járási ill. nagyközségi tanács vb-t, az aszódi álta-

lános iskola igazgatóságát, a honvédséget, a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságát. Köszönet azoknak a kollegáknak, akik mint régészek vagy kezdetben mint egyetemi hallgatók dolgoztak az ásatáson, s akiknek csak nevét említem itt meg, holott érdemük sokkal nagyobb volt: Debitzky Katalin, Ecsedy István, Fekete Mária, Hegedűs Katalin, Kiszely István, Kővári Klára, Makkay János, Nagy Margit, Raczky Pál, Schreiber Rózsa, Stanczik Ilona. Köszönet jár azoknak a kollegáknak, akik a máig sem lezárt, főleg természettudományos jellegű vizsgálatokat végzik a régészeti eredmények azonos értékű kiegészítésével: Bácskay Erzsébet, T. Biró Katalin, Bökönyi Sándor, Lengyel Imre, Hans Quitta, Vörös István, K. Zoffmann Zsuzsanna és még többen mások. Köszönet jár azoknak a kollegáknak is, akiknek munkája nélkül az ásatások eredményeit nem használhatnánk: Glattfelder Lucia, Horusitzky Katalin, Somlósi Éva, Zamadits Ágnes restaurátoroknak, Hannos Miklós, Molnár Ilona, Polinger János, Sugár Lajos, Sustits László fényképszekcnck, Árpás Károly, Bánó Attila, Dékány Ágoston, Dévai Nándorné, Egyed Endre, Szabados Margit, Szathmáry Gézané rajzolóknak és Virágh Dénes geodétának.

Mindezen kollegáknak az ásatóval, egyúttal szerzővel együttesen végzett munkája eredményeképpen lett Aszód a magyarországi későneolitikum alapvető jelentőségű lelőhelye.

A gazdag leletanyagot az aszódi Petőfi Múzeum őrzi.

Kalicz Nándor

Aszód községben, a főutcával párhuzamosan futó dombháton és lejtőin terül el az újkőkori lengyeli kultúra (művelődés vagy civilizáció) egyik legjelentősebb települési és temetkezési helye (3. kép 1). Az őskori népcsoportok nevét még nem ismerjük, ezért egy-egy közösséget jellegzetes leletanyaga, elterjedési területe vagy elsőként megismert lelőhelye alapján nevezzük el kultúrának vagy csoportnak. Így kapta az újkőkor késői fázisában (kb. i. e. 4000—3000 között) Aszódon is megtelepült népesség első, nemzetközileg ismertté vált lelőhelye, a dunántúli Lengyel község alapján a *lengyeli kultúra* elnevezést.

A Dunántúl késő kőkorát a lengyeli kultúra időszaka öleli fel. Része annak a nagy régészeti komplexumnak, amely nemcsak a Dunántúlt, hanem Nyugat-Szlovákiát, Burgenlandot, Alsó-Ausztria egy részét, Dél-Morvaországot és Kis-Lengyelországot is magába foglalta (1. kép). Területi és időrendi csoportjai állapíthatók meg.

A lengyeli kultúra kutatása a Dél-Dunántúlon kezdődött a névadó lelőhelyen, Lengyelen 1882—89 között, Wosinsky Mór, a nagynevű régész ásatásaival. Nagyszámú telepjelenséget és két temetőt tárt fel a lengyeli sánc területén. Wosinsky Mór igen rövid idő alatt közölte ásatási eredményeit nemcsak magyar, de német nyelven is. Ezzel felhívta a nemzetközi régészeti kutatás figyelmét is erre a jelentős lelőhelyre. Főleg a kőkori sírok nagy száma keltett érdeklődést.

Wosinsky a múlt század 90-es éveiben Tolna megye több lelőhelyén is megtalálta a lengyeli típusú leleteket, köztük sírokat is.

Wosinskyval csaknem egyidőben kezdték meg a cseh kutatók a lengyeli komplexum egyik nagy egységének, a morvaországi festett kerámiának a kutatását Dél-Morvaországban.

Wosinsky kutatásait Magyarországon hosszú ideig nem követték hasonló méretű ásatások, amelyek lehetővé tették volna a lengyeli kultúra részleteiből megismerését. Kisebb ásatások leletgyűjtései vagy egyes leletek kerültek csak a különböző múzeumokba. 1905-ben találta Mahler Ede egy római temető ásatása során a somodorpusztai leleteket, amelyek talán sírból vagy sírokból származtak. A somodori leletek a lengyeli kultúra késő szakaszának edénytípusait képviselik. A lelőhelyet Tompa Ferenc Somogy megyébe helyezte, s csak a legutóbbi évek publikációi tisztázták, hogy a Komárom megyei Szomor községhez tartozó Somodorpusztáról van szó. Márton Lajos 1908-

ban kisebb ásatás során a Nógrád megyei Patvarcon a bronzkori hatvani kultúra települése alatt találta meg a lengyeli kultúra kevés leletét (MNM LTSZ. 122/1908).

Századunk 30—40-es éveiben végzett kisebb kutatások a Dél-Dunántúl kivételével csak jelentéktelen leleteket eredményeztek. A 30-as évek derekán Kaposvárott kisebb próbaásatás során kerültek elő a lengyeli kultúra telepleletei, 1938—42 között Gallus Sándor Balatonendrén találta meg a lengyeli kultúra települését és néhány meghatározhatatlan korú sírt (MNM Ltsz. Cs. 15—35/1941). A nagyszabású kutatások Dombay János dél-dunántúli munkásságával kapcsolatosak, mely során a lengyeli kultúra legtöbb emléke került felszínre. Dombay János 1933-ben kezdte el zengővárkonyi ásatásait, s minden évben folytatta azokat 1939-ig. Elsősorban sírokat tárt fel, 1941—49 között főleg a települést kutatta. Ásatásai mindmáig a lengyeli kultúra legnagyobb számú temetkezésének, egy nagyméretű házalapnak s számos kisebb-nagyobb gödörkomplexumnak a megismerését eredményezték. Hiteles, jó megfigyeléseinek is köszönhető, hogy a lengyeli kultúrát ma már helyesebben ítéltethjük meg, mint munkássága előtt. Zengővárkonyi ásatásait két nagy önálló munkában tette közzé.

Dombay János Pécs környékén máshol is végzett kisebb ásatásokat a lengyeli kultúra lelőhelyein. 1933—42 között Pécsváradon az Aranyhegyen települési jelenségeket és 8 sírt tárt fel. Villánykövesden 1957-ben ugyancsak települési jelenségeket és 29 sírt ásott ki, Szabényben 7 sírt talált. Ezek a kisebb ásatások a zengővárkonyi eredményeket egészítették ki. A Baranya megyei Babarcon földmunkák és Mészáros Gyula leletmentésével 1952-ben 18 sír került elő.

Tolna megyében ez alatt az idő alatt inkább alkalmoszerű kutatások, kisebb leletmentések folytak. Paradicsompusztán és Ágostonpusztán külön-külön 15—20 sírt és települési jelenségeket találtak.

Az 50-es években végzett kisebb leletmentésekből a baranyai Szemelyt, Kaposvárt és a Fejér megyei Bodajkot említhetjük meg. Szemelyen és Kaposvárott „gödörházat”, Bodajkon telepődört és sírt találtak. Budapestről északra, Nógrádkövesden Patay Pál a lengyeli kultúra gödrét találta meg. A leleteket azonban akkor még ő a vonaldíszes kerámia körébe sorolta.

Az ötvenes évek végéig a lengyeli kultúra kutatása Magyarországon tudatosan és döntő súllyal a Dél-Dunántúl szűk területére szorítkozott. A többi terület a kevés hiteles lelet és elégtelen megfigyelés miatt háttérbe szorult.

Kalicz Nándor 1964-ben Zalavárott, 1965-ben Letenyén (Zala megye) találta meg kisebb ásatásokkal a lengyeli kultúra telepleleteit. Az első lelőhelyen a lengyeli kultúra fiatalabb fázisának, míg a másik lelőhelyen a lengyeli kultúra legidősebb szakaszának leletei kerültek elő.

A 60-as évek közepén B. Kutzián Ida ismertette a kisebb szobi ásatás leleteit és a régi somodorpusztai leleteket. Neolitikus összefoglalásában a magyarországi lengyeli kultúrán belül idősebb és fiatalabb szakaszt állapított meg.

Patay Pál 1967-ben közölte az 1963-ban talált szentendrei egyik sírleletet. Megemlítette a szlovákiai Lužianky és a dunántúli bicskei leletekkel feltételezett összefüggéseket. Draveczy Balázs a lengyeli kultúra Somogy megyei leleteit mutatta be, köztük a Zala községben végzett leletmentésének főbb leleteit, melyek a kultúra legidősebb fázisát képviselik. Makkay János kisebb ásatást végzett 1968-ban Sárkeresztesen és rövid beszámolót adott a

lengyeli kultúra Fejér megyei leletanyagáról. Torma István Páriban (Tolna megye) tárt fel a lengyeli kultúra kisebb teleprészletét, 9 sírral. 1972-ben R. Csányi Marietta és Raczy Pál Veszprémben leletmentés során a lengyeli kultúra legfiatalabb szakaszának emlékeit találták meg, amelyek lehetővé tették a lengyeli kultúra 3 fázisra való tagolását Magyarországon is.

Kalicz Nándor és Károlyi Mária Szombathely mellett Sé községben 1973–1980 között a lengyeli kultúra legidősebb vagy inkább kialakuló fázisának Burgenlandhoz, Alsó-Ausztriához és Dél-Morvaországhoz kapcsolódó települését vizsgálta meg, ahol az első kör alakú védőárkot figyelték meg Magyarországon.

Zalai Gaál István 1978-ban kezdte el a még folyamatban lévő ásatásokat Mórágyn (Tolna megye). 1984-ig 70 sírt és több települési jelenséget tárt fel. Ugyanő próbaásatásokat végzett a névadó lelőhelyen is. Antoni Judit a Fejér megyei Csabdban kezdte el 1978-ban a lengyeli kultúra településének és temetkezéseinek a feltárását. Eddig 35 sírt ásott ki a lelőhelyen, amely Aszód legközelebbi rokona minden tekintetben. Az utóbbi évek kisbalatoni leletmentései is felszínre hozták a lengyeli kultúra fiatalabb fázisának települési nyomait.

A Veszprém, Komárom és Pest megyében végzett topográfiai munkák során a lengyeli kultúra számos lelőhelyét ismerhettük meg.

A lengyeli kultúra problémái iránt megnyilvánuló nagy nemzetközi érdeklődés miatt a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete 1967-ben nemzetközi tanácskozást rendezett, melynek tárgya a lengyeli kultúra volt. Ezt a tanácskozást 1984-ben megismételték. Ugyancsak a lengyeli kultúra volt a központi témája az 1974-ben a morvaországi Tešeticében rendezett tanácskozásnak. 1983-ban az ausztriai Poysdorfbán megrendezett nemzetközi konferencia már a lengyeli kultúra erősítési problémáit állította a tanácskozás középpontjába. Mindezekben a tanácskozásokon nagy hangsúlyt kaptak az Aszódon végzett ásatások jelentős eredményei is.

Aszód kutatástörténete

A aszódi Petőfi Múzeum megalapítója és igazgatója Asztalos István 1959-ben fedezte fel a lengyeli kultúra aszódi lelőhelyét a község feletti dombtetőn. Igaz, hogy az egykori „Vas”-féle téglagyár működése idején már a század elején eljutott néhány kisebb edénytöredék a lelőhelyről az egri érseki liceum gyűjteményébe, de ezek nem keltették fel a kutatás figyelmét. Ezért a lelőhely igazi felfedezését 1959-től számítjuk. Az aszódi múzeum, illetve az aszódi helyi hatóságok anyagi támogatásával végzett kisebb próbaásatások bebizonyították, hogy rendkívül jelentős lelőhelyet ismerhettünk meg. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete nagyobb ásatásokat szervezett Kalicz Nándor vezetésével a lelőhely alaposabb megismerésére 1966-ban, 1969-ben, 1970-ben és 1972-ben. Az 1974–75-ben végzett kisebb leletmentő megfigyelések után 1981-ben és 1982-ben jelentősebb leletmentések váltak szükségessé, melyeket a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága és az aszódi Petőfi Múzeum támogatásával Kalicz Nándor vezetett Asztalos István, Kővári Klára és Schreiber Rózsa közreműködésével. Az ásatással feltárt területek mintegy 5000 m²-t tesznek ki. Azonban ez az átkutatott nagy terület is az egész lelőhely alig 20%-át teszi ki.

Az aszódi lelőhely jelentősége abból a tényből fakad, hogy a lengyeli a lengyeli kultúra elterjedésének északkeleti határterületén fekszik (2. kép), igen távol a Dél-Dunántúltól és közelebb Kelet-Magyarországhoz. Ezért a lelőhely vizsgálatától a lengyeli kultúra másirányú kapcsolatainak megismerését és új megvilágítását remélhettük. Ezt a reményt táplálta a lelőhely földrajzi fekvése is, amely ma is fontos útvonalak mentén és metszéspontjában fekszik. Ez nem volt másképp az újkőkor folyamán sem.

A lengyeli kultúrából Magyarországon most rendelkezésünkre álló leletanyag még igen egyenetlen. Túlnyomó része az elterjedési terület keleti feléből származik. A Dunántúl nagyobbik, nyugati feléből eddig előkerült forrásanyag a sei ásatások kivételével alig üti meg a szórványos leletek értékét. Ennek ellenére is megvan a lehetőségünk területi és időrendi csoportok elkülönítésére. Feltűnően elválik a keleti terület a nyugatitól azáltal is, hogy a keleti csoport területén a lelőhelyeken a települési jelenségek és a temetkezések egybeesnek. A Dunántúl nyugati felén nem ismerünk temetkezéseket nemcsak a településeken belül, de a telepeken kívül sem. Arra is vannak jelek, hogy a Dunántúl legnyugatibb része a burgenlandi, alsó-ausztriai és a morvaországi leletek köréhez tartozik. Mindezek alapján a lengyeli kultúrát Magyarországon három területi csoportra bonthatjuk:

1. *Keleti csoport.* (Baranya, Tolna, Fejér, Pest megye, Veszprém és Komárom megye keleti fele.)
2. *Középső csoport.* (Somogy megye, Veszprém és Komárom megye nyugati fele, Győr-Sopron, Vas és Zala megye egy része.)
3. *Nyugati csoport.* (Zala, Vas és Győr-Sopron megye nyugati része.)

A lengyeli kultúrát Magyarországon ma már nemcsak egy idősebb és egy fiatalabb szakaszra tudjuk bontani. A legújabb kutatások szerint az átmeneti, az idősebb (I.) és a fiatalabb (II.) fázis mellett el lehet különíteni a legfiatalabb (III.) fázis emlékeit is. Ebben a rendszerben Aszód az idősebb vagy I. fázist képviseli a lengyeli kultúrán belül.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

A lengyeli kultúra nagy komplexuma elterjedt az egész Dunántúlon, Budapest körzetében átlépte a Dunát és megtelepült a gödöllői dombvidéken, a nógrádi hegyek között, a Zagyva folyóig. Északon folytatódnak lelőhelyei Szlovákiában is. Déli határát a Dráva alkotta és a korábbi véleményekkel szemben horvátországi, szlavóniai megtelepedését kizárhatjuk. Csupán néhány importdarabja jutott el a Sopot-kultúra III. fázisának néhány lelőhelyére. Nyugaton Szlovéniában, Burgenlandban, Alsó-Ausztriában és Morvaországban van a települési határa. Legészakibb lelőhelyei Sziléziában és Kis-Lengyelországban, Krakkó környékén található (1. kép). Valószínűleg a Morva, Vág, Nyitra és a Garam folyók mentén hatoltak fel a lengyeli kultúrát létrehozó vagy kialakulásában szerepet játszó tényezők (népcsoportok?) északra.

Magyarországon, beleértve késői fázisának emlékeit is, a lengyeli kultúra mintegy 250 lelőhelyét ismerjük. Ebből kb. 160 lelőhely a legjobban átkutatott Baranyában, Tolnában és Somogyban található, (korábban csak ezt a vidéket tartották a lengyeli kultúra települési területének), továbbá Veszpr-

rém megyében, ahol a topográfiai munkák során nőtt meg a települési sűrűség. Veszprém megyében mintegy 70 lelőhely vált ismeretessé. Budapesttől keletre, a Duna, Ipoly és a Zagyva által határolt területen — Aszódot is beleértve — a lengyeli kultúra 26 lelőhelyét derítette fel a topográfiai kutatás (2. kép).

A lengyeli kultúra lelőhelyeit lényegében azon a területen találjuk, ahol korábban a dunántúli vagy közép-európai vonaldiszes kerámia is megtelepült. Különösen szembetűnő az azonosság Budapesttől keletre, ahol ugyanazt a területet birtokolta mind a két dunántúli kultúra. Az egymást követő két korszakban, vagyis egyrészt a korai és középső neolitikum idején, másrészt a későneolitikum idején a gödöllői és nógrádi dombvidék a Dunántúl vonzáskörébe esett.

Annak ellenére, hogy a Dél-Dunántúlon volt a legtöbb jelentős ásatás, az előkerült gazdag leletanyag változatosságban elmarad Aszódtól, amely az elterjedési terület északkeleti peremén fekszik. Valószínűleg a változatosság éppen a peremterületi fekvésnek is köszönhető, mivel többirányú kapcsolatok kereszteződtek ezen a vidéken.

A lelőhelyek elhelyezkedése nem egyenletes. Vannak nagy területek, amelyekről nem ismerjük a lengyeli kultúra lelőhelyeit. Ilyen vidék az Észak-Bakony és előtöre, ahol a települési hiányt a sűrű erdőségekkel borított hegységek is indokolhatják. Hiányoznak azonban a települések a Mecző-földön is. Egyelőre nem tudjuk, hogy a kutatás hiánya miatt nem ismerjük az utóbbi területről a későneolitikus településeket, vagy esetleg más, természeti, környezeti okai voltak a telepek hiányának. Ugyanígy rendkívül csekély a lelőhelyek száma a Dunántúl északkeleti szögletében, annak ellenére, hogy a rendszeres topográfiai bejárásokkal alaposan átvizsgálták Esztergom és Szentendre környékét. A lelőhelyek ritkaságának magyarázata még további vizsgálatokat igényel.

A lelőhelyek elhelyezkedését a földrajzi fekvés erőteljesen befolyásolta. Elsősorban az erősen tagolt felszíni vidékeket választották ki megtelepedésre. Aránylag ritka, hogy a folyók, patakok alacsony partjára vagy ártéri kiemelkedésekre telepedtek. Az ilyen telepek nem is nagyméretűek.

A lengyeli kultúra telepeinek jellemzője, hogy jó kilátást, széles áttekinthetést, tehát ellenőrzést nyújtó kiemelkedő dombok, partok fennsíkján, magas dombok lankás oldalán helyezkednek el. A domb lábánál rendszerint patakok találkoznak. A telepek kiválasztásánál sokszor szembetűnő a természetes védettség, stratégiai fontos pontok kihasználása. A névadó lelőhelyen, Lengyelen pl. a későbronzkori népesség ugyanazt a helyet választotta erődítés létesítésére, amelyet a lengyeli kultúra is kiválasztott megtelepedésre. Meglepő, hogy szívesebben telepedtek a nagy vizektől kissé távolabb, pl. a Dunába futó patakok partjain, mint a Duna közvetlen partján. Hasonló a helyzet a Balaton mentén is. A Balatoni Felvidék déli, délnyugati bazalt hegyeinek lapos tetején is előkerültek a lengyeli népesség ott tartózkodását bizonyító gyér leletek is. A Dunától keletre is megvannak magaslati lelőhelyei. Magaslati telepnek tekinthető Aszód is. Az aszódí lelőhely két pataktól (Galga és Szentkereszti patak) közrefogott domb tetején és lejtőin helyezkedik el. A dombhát kb. 15—30 m-re emelkedik ki a környezetből. A kelet—nyugati irányban húzódik. A lengyeli kultúra települése mintegy 700 m hosszsan követhető a viszonylag széles szétterülő dombháton, de a domb északi lankásabb és déli meredekebb lejtőin is megtaláltuk mintegy 350—400 m

szélességben a település nyomait. Még a domb lábánál is, a Galga patak alacsony teraszán is előkerültek hulladékgödreire és sírjai.

A lengyeli kultúra lelőhelyeinek mérete változó. A topográfiai terepbejárások megfigyelései szerint vannak egészen kicsiny 0,1 hektáros, és hatalmas kiterjedésű, 20—30 hektárt elérő telepek, és közöttük minden méret megtalálható. Vagyis a hatalmas telepek nem voltak jellemzők a lengyeli kultúrára, csak kivételesen fordulnak elő. A 250 ismert településből alig 10—15 tartozik a nagyméretűek közé.

A Dunától keletre eső területen Aszódon találjuk a legnagyobb lelőhelyet. A részleges beépítettség miatt nem állapítható meg pontos kiterjedése, azonban nagy a valószínűsége, hogy legalább 20—25 ha területet foglalt el. Ezzel Aszódot a lengyeli kultúra 3—4 legnagyobb ismert lelőhelye között tarthatjuk számon. A Dunától keletre felderített 26 lelőhely kiterjedését sokszorosan felülmúlja az aszódi telep mérete, vagyis a lelőhely jelentőségét feltűnő nagysága is hangsúlyozza.

Szembetűnő Aszódon és környékén, hogy az egész vidéket uraló dombtetői lelőhely mellett a lengyeli kultúra idejét megelőző dunántúli vagy közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájának (kb. i. e. 4300—4000) csak kis településeit ismerjük és ezek is csaknem mindig a patakpartok alacsony alsó teraszán találhatók (Aszód pedagógus házak, Hévízgyörk, Galgahévíz, stb.) Ebben a jelenségben az egymást követő közösségek, kultúrák eltérő életmódja és társadalmi szervezettségének különbözősége is megnyilvánulhat. Az aszódi dombtetőn a lengyeli kultúra koncentrált, számos kisebb közösséget (család, nagycsalád, nemzetség) magába foglaló települése helyezkedett el, a hasonló korú kisebb települések közösségeit számszerűen többszörösen felülmúló népességével. Egyelőre még nem tudjuk, hogy a település lakói vérrokonságon alapuló közösségbe szerveződtek-e vagy más tényezők játszottak szerepet a nagy települési egység létrejöttében.

A lelőhelyeken nem találunk vastag települési rétegeket. A különböző gödrök vagy egymásba fonódó gödörrendszerek s a felszíni házalapok jezeit a települési jelenségeket. Ez a jellemző Aszódon is. Sok telep felszíne lekopott vagy az újabban alkalmazott mélyszántás bolygatta meg a telepek felső részét, s így gyakran már a felszínen is kirajzolódnak a település hulladékaival megtöltött kisebb-nagyobb gödrök, gödörrendszerek feltűnései. Az első mélyszántást követően a felszínen is látható nagy folton kezdtük az ásatást Aszódon is 1960-ban. Az égelt sártapasztöredékek leégett házakat, a cserepek, állatcsontok köeszközök koncentrációja pedig gödröket jelzett. Ugyanígy feltűnnek árokásás alkalmával a félbevágott kisebb-nagyobb, sekélyebb gödrök, megmutatva egyúttal a telep metszetét.

Mesterséges védelmi berendezés vagy építmény még alig ismeretes Magyarországon a lengyeli kultúrából. Egyes magaslati lelőhelyek kiválasztásánál nem kizárt a természet nyújtotta védettség kihasználása. Morvaországban, Alsó-Ausztriában és Szlovákiában már gyakran találkozunk a mesterséges erődítésekkel is, elsősorban gyűrűszerű körárkok formájában. A morvaországi Teseticében a nagy kiterjedésű telep területén hatalmas, 6—7 m széles, 3—4 m mély gyűrű alakú árok vett körül egy 55—60 m-es átmérőjű területet négy kapuval. Újabban több hasonlóknak a meglétét figyelték meg légi felvételekkel és hitelesítő ásatásokkal. A légi felvételek segítségével a lengyeli kultúra nagyon sok gyűrű alakú körárkának helyét állapították meg. Több esetben ásatások is hitelesítették a légi megfigyelések jogosságát.

Nyugat-Szlovákiában Nitriansky Hrádokban (Kisvárad), ásátások tisztázták a lengyeli kultúra többszörös körárok rendszerének meglétét. Újabban a Garam folyó közelében a szlovákiai Svodinban (Szőgyénben) is hasonló gyűrű alakú körárok rendszert talált V. Němcjová-Pavúková. Szlovákiában már több adat is van a körárok meglétére. Magyarországon Sé község határában találta meg Kalicz Nándor és Károlyi Mária egy kettős körárok nagyobb részletét a lengyeli kultúra kialakuló fázisát képviselő lelőhelyen. Az 1981—82-es leletmentések során Aszódon is előkerültek olyan árokreszletek, amelyek gyűrű alakú körárokhoz tartozhattak. Pontos jellegüket még nem sikerült meghatározni. Azonban a legutóbbi két évtized kutatásai szerint a körárkok általánosak a lengyeli kultúra idősebb fázisába tartozó nagyobb lelőhelyeken. Ezért nagy a valószínűsége, hogy Aszódon is hasonlóknak a nyomaira bukkantunk. Azért is valószínű még ez a feltevés, mert a szlovákiai Svodin (Szőgyén) a Garam közelében, minden tekintetben a legközelebb áll Aszódhoz.

Házak

Bár számos kisebb-nagyobb ásátás történt már Magyarországon, a lengyeli kultúra lakóházairól, építményeiről még nem kaptunk annyi megbízható adatot, amelyek alapján törvényszerűségeket állapíthatnánk meg.

Az ásátások legnagyobb része a keleti csoport területét vizsgálta. Még ezen a szűkebb területen is többféle építményformát találunk.

Aszódon a föld felszínére épített paticsos szerkezetű ház a jellemző. Őt ilyen leégett ház nyomait figyeltük meg. Mivel a felszínhez közel fcküldtek, a szántás erősen megbolygatta valamennyit. A megtalált házak eléggé rendszertelenül helyezkedtek el (5. kép). Három ház (2, 3, 1), egymástól 30—35 m távolságban, megközelítően É—D irányban húzódó sorban állt. A középsőtől keletre ugyancsak 35 m-re állt egy hasonló ház (5. ház), amely a legnagyobb mértékben lepusztult. A sorban álló három háztól nyugatra északnyugatra, mintegy 120 m-re tártuk fel az erősen sérült 4. ház maradványait. A megtalált házak lényegében mind a lelőhely keleti részén helyezkedtek el. Szinte szabályosnak látszik a 30—35 m-es távolság, amely az életmóddal lehetett kapcsolatban. A lelőhely északnyugati széle közelében is mutatkoztak leégett házra utaló paticsnyomok, de ezt nem lehetett azonosítani. Ugyancsak azonosítatlan maradt a domb középső déli szegélyén egy alkalommal megfigyelt paticsos folt. A tisztázást a folyamatos beépítés lehetetlené tette.

A házak aránylag kisméretűek voltak, a téglavörösre égett paticsokból álló omladékok mintegy 8×5, 6×4,5 m-es felületeket borítottak be. Nem találtunk oszlophelyeket. De még ha lettek volna is, akkor sem tudtuk volna helyüket megfigyelni, mivel a 80—90 cm-es sötétszürke humuszrétegben a jelenségek, így elsősorban a beásások körvonalai nem rajzolódtak ki. Vagyis az esetleges sekély mélységű oszlophelyek észrevétlen maradtak. A téglalap alakú házak hossz tengelyükkel ÉNy—DK irányban álltak. Bejáratuk talán a délkeleti végükön lehetett. Méretük alapján az aszódi házakat a kiscsaládi házak közé soroljuk. Úgy látszik, hogy ez a házforma a lengyeli kultúra keleti csoportjának területén sem volt általános, mert Aszódon kívül csak a Dunántúl északkeleti szögletében fekvő csabdi lelőhelyen figyeltünk meg a felszínen paticsos háznyomokat. Az Aszóddal közeli rokon szlovákiai Svodinban (Szőgyénben) pedig kizárólag oszlopos szerkezetű hosszú nagy há-

zakat találtak. A paticsos szerkezetű kiscsaládi ház Kelet-Magyarországon a tiszai-herpályi-csőszalmi kultúrában és elsősorban a többrétegű, ún. tell-telepeken vagy felszerű telepeken jellegzetes. Aszódról a 3. házat mutatjuk be részletesen.

A 3. ház. A településkeleti részén állt, az É—D irányú sort alkotó három ház (2, 3, 1.) középső tagjaként. A felszínen is látható égett tapasztöredékek alapján lehetett helyét megállapítani. Úgy jelöltük ki az ásatási szelvényt, hogy az egykori építmény teljes területét felölelje. A mélysztántás nagyon megbolygatta az omladékot, sőt, még az omladék alatt fekvő tárgyakat is. Az eredeti helyzetben fekvő paticsokat a többi házhoz hasonlóan úgy bontottuk ki, hogy lehetőség szerint a legkisebb rög is helyén maradjon. Ilyen módon a paticsomladék formája és kiterjedése bizonyos felvilágosítást nyújtott a ház alakjáról, méretéről és fekvéséről is. A padlót ugyanis nem jelezte döngölt agyagréteg, sem fa alapozás. A padlószintre csak a tűzhely és az egykori padlón heverő edények, kőtárgyak alapján következtethettünk. Annak ellenére, hogy a nagyobb kiégett paticsok megőrizték a vastagabb oszlopok, hasított „deszkák” lenyomatát, nem találtuk meg a leégett házhoz tartozó, beásott oszlophelyeket. Ugyanis, amint már említettem, a sötét, fekete-szürke humusztöredék kb. 80—90 cm vastagságban borítja a világos színű, löszös altalajt. Az pedig kétségtelen, hogy az öt paticsos szerkezetű ház számára a falakat tartó oszlopokat csak csekély mélységbe áshatták be, s az oszlopgödörök nem érték el az altalajt. Mindezek miatt a házomladékok kibontása után is csak következtetésekre vagyunk utalva az alpméretekről. Kétségtelennek tartjuk, hogy az omladékok alatt talált összetört edények a házak belsejéhez tartoztak.

Mindezek alapján a 3. házat a következőképpen képeltük el. Az égett omladékok egy 8×5 m-es, szinte szabályos ÉNY—DK irányú tépialap alakú felületet borítottak be (6. kép 1, 7. kép). A szántás elsősorban az északi-északkeleti részt bolygatta meg. Valószínű, hogy a ház alapterülete nem lehetett sokkal kisebb, mivel az edények, őrlő- és munkakövek a paticsfelület széle közelében is minden irányban előkerültek. Bár a járószintet nem találtuk meg, azt mégis bizonyossággal következtethetjük, hogy a házat az egykori felszín alá, kissé bemélyítették. A 3. házban az edények alja kb. 35—40 cm mélyen jelentkezett a mai felszín alatt. Azt pedig más adatok is bizonyítják, hogy a humusztöredék legalább a mai vastagságot elérte, sőt, valamivel vastagabb is lehetett. Ugyanis néhány hasonló korú sírt 30—40 cm mélyen (tehát a feltételezett padló mélységében) találtunk meg. Az pedig nem kétséges, hogy a sírokat is beásták a felszín alá.

Korábban arra gondoltunk, hogy a háznak nem volt függőleges felmenő faluk, hanem a mai csőszkunyhókra emlékeztető módon készültek, vagyis a tető oszlopai a hozzájuk tartozó szerkezettel közvetlenül a felszínre támaszkodtak és ezt tapasztották be pelyvás agyaggal. Azonban az utóbbi övtized kelet-magyarországi hasonló korú lelőhelyeken folytatott ásatásai (Gorzsa, Herpály), arról győzték meg, hogy a hasonló korú telepeken Kelet-Magyarországon felmenő falu, oszlopos, paticsos házak voltak a szabályszerű építmények. Ezek alapján, a csekély maradványok ellenére is, az építőanyag, szerkezeti elemek hasonlósága miatt az öt aszódi házat is függőleges felmenő falakkal ellátott épületként rekonstruálhatjuk.

A falak vastagságára nincs adatunk, de az oszlop, „deszka”, és vessző-nádfonadék szerkezetre kívül-belül rátapasztott agyagréteg egy-egy oldala

elérte a 10—15 cm vastagságot. Így a faszerkezettel együtt legalább 30 cm-es falvastagságra kell gondolnunk. A faltapasztásba bőven keverték pelyvát, ami természetett növényekből (gabonából) származott. A néhány bemutatott, kiégett faltapaszt töredék híven megőrizte a 2—3 cm vastagságú párhuzamos ágak (nád) és a derékszögben átfogó nagyobb átmérőjű husángok, vagy a legalább 10—12 cm átmérőjű hasított oszlopok, és „deszkák” lenyomatait (9. kép). Az építési technika fejlettsége, a fakonstrukció merész alkalmazása már a longyeli kultúrát megelőző időben is általános volt a dunántúli (közép-európai) vonaldíszes kerámia kultúrájának teljes területén. Az agyag nagymérvű felhasználása és faszerkezettel kombinálva Kelet-Magyarországon éppen a későneolitikum idején (vagyis Aszóddal egyidőben) a tiszai, herpályi, csőszalmi kultúrában vált általánossá és jellegzetessé. Ez az építési technika a balkáni korai neolitikumban terjedt el először, s legkorábbi magyarországi megnyilvánulásait az alföldi és dél-dunántúli korai neolitikus Körös-Starčevo körből ismerjük.

A tapasztott, függőleges falu házak tetejét többféleképpen is kialakíthatták, amint ez főleg a kunyhómodellek alapján feltételezhető. Legkézenfekvőbbnek látszik azonban a sátozottos megformálás, fával, szalmával, vagy egyéb növényi anyaggal fedve. Előfordulhatott, a domború és esetleg az enyhén lapos megformálás is. Ez utóbbi azonban a kunyhómodellek stilizáltsága miatt nem dönthető el határozottan. Ugyanis a magyarországi éghajlati viszonyok kedvezőtlenek a lapos tető alkalmazására. Egyik esetben sem zárhatjuk ki a tetőt alkotó szerkezetnek a falakhoz hasonló betapasztását, ami természetesen szinte évenkénti megújítást igényelt.

A 3. ház hossz tengelyében kb. a ház közepén találtuk meg a tüzelőhely, vagy a tüzelőlap töredékét (8. kép). Az 1. ház padlóján épségben maradt meg a padló síkjából kissé kiemelkedő, ovális (160×110 cm-es felületű) gondosan tapasztott, lesimított és többször megújított tűzhely. Valószínű, hogy a többi házban töredékesen megmaradt tűzhelyek is eredetileg hasonló alakúak lehettek.

A ház padlóján heverték a berendezést alkotó, sérült állapotban megmaradt edények és kőtárgyak. Feltételezhető, hogy minden leégett ház, így a 3. ház is, teljes berendezésével pusztult el. A 3. ház leletei:

1. Kis csésze oldalra dőlve a ház északkeleti széle közelében (10. kép 1).
2. Tál töredékei a tűzhely északnyugati részénél.
3. Hasonló tál töredékei szétszóródva a ház északnyugati vége közelében.
4. Nagyobb edény, talán amfora, vagy fazék töredékei az előbbi mellett.
5. Tál töredékei a ház délkeleti sarkában, az 1. edény közelében.
6. Nagy lapos tál töredékei a tűzhely dényugati részén.
7. Fazék töredékei a ház délkeleti részén az 5. edény közelében.
8. Nagyobb amfora, vagy fazék töredékei az 5. és 7. edény mellett.
9. Nagy edény töredékei a ház délkeleti részén levő edénycsoportban.
10. Nagy edény töredékei az előbbiek mellett.
11. Hengeres edény alsó része a ház délkeleti részén (10. kép 2).
12. Tagolt kis csésze oldalán fekvő az előbbiek között a ház szélén.
13. Magas csőtalpas tál a ház délnyugati széle közelében oldalára dőlve (10. kép 5).
14. Talán nagy amfora lehetett a csőtalpas táltól északnyugatra. Jelentős része elpusztult.

15. Kisebb amfora töredékei a ház délnyugati részén oldalra dőlve. (10. kép 3).
16. Lehet, hogy két edény töredékei a tűzhely keleti oldalán.
17. Nagy edény néhány töredéke a tűzhely délnyugati oldalán.
18. Nagyobb amfora a ház délnyugati szélénél a 13. és 15. edény között. (10. kép 4).

A feltárás során legalább 18 edény töredékeit találtuk meg, de valószínű, hogy több edény is tartozott a házhoz. Kevés kivételtől eltekintve, nagyobb edények voltak, amelyek a lengyeli kultúra jellegzetes típusait képviselték. A paticsok eltávolítása után azt is megállapíthattuk, hogy a ház délnyugati részén a nagyobb edények sorban állhattak a padlón és egy irányban döltek el, amikor rájuk zuhant az égő tető, vagy a fal (6. kép 2, 8. kép). Nyolc edény a ház délkeleti sarkában állt, néhány pedig a tűzhely közelében helyezkedett el.

A kőtárgyak a következők voltak:

- a) Nagy kő, egyik oldala kissé csiszolt, a többi része durván megdolgozott, domború. Több darabra tört. A ház északnyugati részén találtuk meg.
- b₁—2) Kisebb csiszolt kövek (3 db) a ház északnyugati szélénél (11. kép 1—3). Az a—b₁—2 kövek valószínűleg a ház „műhely” részéhez tartoztak.
- c) Nagy őrlőkő a ház közepén a tűzhely északkeleti része közelében.
- d) Kis kőbalta a 11. edény cserepei között (11. kép 4).
- e) Kisebb dörzskő a c) őrlőkő déli oldalán (11. kép 8).
- f) Őrlőkő töredéke a ház délkeleti végén (11. kép 9).

Mindent egybevetve, úgy látszik, hogy az edények meglehetősen rendszertelen csoportokban álltak a ház pusztulásakor. 5—6 nagyobb edény állhatott a ház délnyugati fala közelében. Mintegy 9 kisebb-nagyobb edény a ház délkeleti sarkában csoportosult, míg 3—4 nagy edény töredékeit a ház északi részén találtuk meg. Az őrlőhely a ház közepén, a tűzhely közelében lehetett, míg az „műhely”-szerű munkahelyet a ház északnyugati sarkában jelezték a megmunkálás nyomait viselő kőtárgyak (nem őrlőkövek). A néhány agyagnehezék a többi házban is meglévő szövőszék jelenlétére utal. (11. kép 6—7).

A bejárat rész a ház délkeleti, keskenyebbik végén képzelhető el. A ház hossz tengelye megfelelt a mai, uralkodó ÉNY-i széliránynak is.

A föld felszínére épített felmenő falú, oszlopos szerkezetű ház legszebb alaprajza Magyarországon eddig csak Zengővárkonyban maradt meg. Hossza 19 m, szélessége 8—9 m. Az oszlopok átmérője 20—40 cm volt. A felépítés után kétszer is megújították a teljes házat. Ez az építmény a középeurópai vonaldíszes kerámia hagyományait látszik követni, de szerkezete lényegesen eltér a vonaldíszes kerámia több belső oszlopsoros házaitól. Mint már említettem, a szlovákiai Svodinban (Szőgyénben) kizárólag oszlopos szerkezetű hosszú házakat tártak fel. Mivel a svodini (szőgyéni) lelőhely minden vonatkozásban közel áll Aszódhoz, ezért feltételezhető, hogy Aszódon is meglehettek a hasonló korú házak. Erre gondolhatunk a nagy ásatási felület keleti szélén húzódó kisebb, leletnélküli gödrök alapján, amelyek sort alkottak és esetleg oszlogödrök aljai lehettek.

Néhány oszlopos szerkezetű ház részlete Magyarország más területén is előkerült, de ezek mind a lengyeli kultúra későbbi fázisába tartoznak.

Gödörházat nem ismerünk Aszódra. Egyetlen földbemélyedő, lekerekí-

tett sarkú téplalap alakú gödröt találtunk, két végén 1—1 oszlophelynek minősülő bemélyedéssel (4. kép, baloldalt). Talán raktárverem lehetett, vagyis amennyiben építmény része volt, akkor gazdasági rendeltetésű épületnek véljük.

Egyesek feltételezik a lengyeli kultúra idősebb fázisába tartozó lelőhelyeken a gödörházak meglétét is. Mindezek különböző rekonstrukciós elképzeléseket is adnak. Az új kutatások alapján azonban kétségbevonjuk a gödörházak meglétét és Aszódhoz hasonlóan inkább csak gazdasági rendeltetésű gödrös építményeket fogadhatunk el.

Házmodellek

Magyarországon eddig csak Aszódon került elő öt ház- illetve kunyhómodell (12. kép 1—5). Igen leegyszerűsített ábrázolások, nem önállóan, hanem fedők fogantyújaként készültek agyagból. Közös vonásuk, hogy négyszögletesek, vagy hátsó részük lekerekített. Felmenő fallal rendelkeznek, tetejük lapos, vagy enyhén domború. Üregesek, elől torzítottan nagy nyílásuk van, de a homlokfal mindegyiknél a tető fölé emelkedik, s két esetben pártázatos kiképzésű. Két példánynál a négy sarkon kiemelkedő dudorok talán a négy tartóoszlopot utánozzák. Rendeltetésüket egyelőre nem ismerjük, lehet, hogy szertartási kellékek voltak. Bizonyos kétségek merültek fel e modellekkel kapcsolatban, hogy valóban házakat, vagy kunyhókat ábrázoltak-e, vagy inkább kemencéket utánoztak. Ez utóbbi feltevés főleg a herpályi hasonló alakú, valódi kemencék feltárása után vált jogossá. Azonban, legújabban Szlovákiában Horná Seč (Felsőszecse) lelőhelyen (Léva közelében) a lengyeli kultúra korai fázisába tartozó településen talált fedő-fogantyúnak kétségtelenül házformája van: teteje sátortető. Ezért valószínű, hogy az aszódiak is ház- ill. kunyhómodellek. Különösen a szerkezethez tartozó oszlopok utánzása utal erre erős hangsúllyal. A lapos tető azonban kétségeket ébreszt éppen az említett klimatikus viszonyok miatt. Lehet, hogy kunyhó és kemencemodelleket egyaránt készítettek. Van olyan fedőfogantyú is Aszódon, amelynek nyílása nem alul van, hanem magasabban helyezkedik el és korábban nem is soroltam a kunyhómodellek közé. Az egésznek gömbölyded alakja van (12. kép 4). Ez a fogantyú emlékeztet a görögországi korai neolitikus modellekre, ahol a nyílás a tetőhöz közeli részen található. Az ilyenek esetleg gazdasági építmények utánzatai lehettek.

Önálló házmodellek, ill. töredékeik Morvaországban és Ausztriában kerültek elő, a lengyeli kultúra idősebb és fiatalabb fázisába tartozó lelőhelyeken. Jellemzőjük a függőleges fal, a sátortető és a faszerkezet utánzása. A kunyhó alakú fedőfogantyúk Aszódot és a szlovákiai Horná Seč-et (Felsőszecse) kivéve az egész lengyeli komplexumban ismeretlenek. Igen gyakoriak azonban a hasonló korú Gumelnița kultúrában Romániától Görögorszáig. Talán nem indokolatlan összefüggést keresni közöttük.

Házak berendezése

A kevés feltárt házalap miatt a házak berendezéseiről is igen kevés adatunk van. Elsősorban kell megemlíteni a tűzhelyet. Az aszódi házakban mint már említettem, csak egyetlen tűzhely maradt meg sértetlenül, az 1. házban. A többi megrongálódott, vagy teljesen el is pusztult. Jellegzetességük,

hogy kissé kiemelkedtek a padló síkjából és feltételezhető, hogy ovális alakjuk volt. A sértetlen tűzhely az első házban 160×110 cm-es felülettel rendelkezett. A gondosan simára tapasztott tüzelőlap erősen átégett. Némelyiket meg is újították.

A 2. ház közepén az omladékok között 32 db lapos ovális rosszul kiégett, átfúrt agyagnehezéket találtunk egy csomóban. Valószínűleg a házban álló szövőszékről zuhantak le a ház pusztulásakor. A teljesen elszántott 5. házban és a 3. házban is találtunk ilyeneket. A 2. ház nyugati végében, felül nyitott, kerek kemence, vagy tároló készség ugyancsak rosszul kiégett 3–4 cm vastag oldal- és peremtöredékeit találtuk meg.

Az edények a házak berendezéséhez tartoztak, de helyzetükben szabályszerűséget nem tudtunk megállapítani. Az edények között előfordultak nagyobb méretűek is, de ürtartalmuk nem érte el a kelet-magyarországi hasonló korú és hasonló jellegű házakban talált tárolóedények méretét. Ezért a gabona tárolására más lehetőségek felhasználását is feltételezzük. (Pl. vesszőből font és eselleg betapasztott kosarakat, valamint vermeket). Az edényeken kívül igen sok különböző méretű örlő- és dörzskő tartozott a berendezéshez. Kőbalták, csont- és agancsszerszámok is előkerültek a romok alól. A nem eredeti helyzetben talált oltártöredékek és egyéb kultusztárgyak helye is a házakban lehetett.

Műhelyek

A kő, csont és agancs nyersanyagok, félkésztermékek és hulladékok alapján tételezhetjük fel a műhelyek meglétét. A 3. házban, de a többi házban is találtunk olyan kőtárgyakat, amelyek nem gabonaörlőkövek voltak, hanem más munkákra szolgáltak (pl. csont, agancs, kő megmunkálásra, festék törésére, stb.). A legutóbbi leletmentések során azonban előkerült egy önálló agancsszerszám készítő műhely maradványa. Örlőkőhöz hasonló lapos kő, egyéb kövek, kész agancseszközök, félkész termékek és még megdolgozatlan agancs nyersanyagok hevertek egy kissé bemélyített kerek felületen (13. kép 1–2). Az agancsszerszámoknak, mint később látni fogjuk, igen jelentős szerepe volt az aszódi közösség életében. Sajnos, nem lehetett megállapítani, hogy az ismertetett tevékenység a szabadban történt-e, vagy pedig a kissé bemélyített hely fedett volt.

Gödrök

A lelőhelyen nagy számban tártunk fel különböző méretű, többnyire szabálytalan alakú gödröket, egymásbaásott gödrökből álló gödörrendszereket (4. kép). Egy részük raktárverem lehetett. Legtöbbjük elsődleges funkciója azonban az agyaggyérítés volt. A település egész területén szabálytalanul helyezkedtek el. A lelőhelyen mintegy 15 olyan nagyméretű gödröt ill. gödörrendszert bontottunk ki, amelyek hossza felülmúlta a 10 m-t, szélessége pedig a 6–8 m-t, és mélységük megközelítette vagy túlhaladta a 2 m-t. Ezeken kívül mintegy 30 kisebb-nagyobb különböző, néha ovális alakú s csaknem mindig teknős aljú gödröt tártunk fel. A nagyméretű gödröket hosszabb ideig termelhették ki vagy a település lakói egyidőben használták őket agyaggyérítésre, főleg házépítéshez, megújításhoz. Túlnyomó részüket hulladékokkal, az elfogyasztott állatok csontjaival, összetört edényekkel, tönkrement szerszámokkal és egyéb tárgyakkal, vagy töredékeikkel töltötték fel. A gödrök gazdag tartalmukkal adják a legjobb keresztmetszetet a telepek életéből.

TEMETKEZÉSEK

A magyarországi neolitikus kultúrák közül a lengyeli kultúra temetkezéseit ismerjük legjobban. Több száz síros temetőfeltárások nyújtanak felvilágosítást a temetkezési módban megnyilvánuló törvényszerűségekről és helyi eltérésekről. Az összes temetők, de még az egyes sírok is elsősorban a lengyeli kultúra keleti csoportjából ismeretesek. A nagy sírszámú lelőhelyek a keleti csoporton belül is a Dunántúl délkeleti részén, Tolna és Baranya megyében kerültek megvizsgálásra. (Néhány példa: Lengyelen két helyen kb. 140 sírt, Zengővárkonyban 368 sírt, Mórágyn 70 sírt tártak fel. Nagyobb sírszámú temetőhöz tartozhatott a pécsváradi 8 sír, a szebényi 7 sír, az erzsébeti 3 sír, a babarci 16 sír, a pári 9 sír, az ágostonpusztai mintegy 20 sír, és a paradicsompusztai mintegy 15 sír.)

A Dunántúl északi felében már csak egy-egy sír feltárájáról van tudomásunk a keleti csoport területén. A Fejér megyei Bodajkon, Sárkeresztesen egy-egy sírt találtak. Néhány sír ismeretes Szobon, Solymáron, Szentendrén, Budapest közvetlen környékén. Kivételt képez a Fejér megyei Csabdi, ahol eddig, a folyamatban lévő ásatások során 35 sírt tártak fel.

A lengyeli kultúra legkeletebbi lelőhelyén, Aszódon eddig 220 sírt tártunk fel. A sírok mindig a telep területén találhatók és a többszörös sztratigráfia alapján igen valószínű, hogy a házak és temetkezések helyét a lelőhelyen belül többször is megváltoztatták. Vagyis feltételezhető, hogy egy időben a lelőhelynek csak egy részén laktak, másik részén ugyanakkor csak temetkeztek. A lengyeli kultúra idején megkezdődött a lakóhely és a temetkezési hely szétválása, de csak a lelőhelyen belül. Vagyis az élők lakóhelyétől — valószínűleg mágikus okokból — kezdték elkülöníteni a halottak „lakóhelyét”, a sírcsoportokat, temetőket. Az elkülönülés még nem annyira erőteljes, mint később a rézkorban, mert a lelőhely egésze egységbe foglalja az élőket és a holtakat. Azonban az életmódot és még sok sajátosságot érintő változás a vallási képzetek terén is jelentkezik. Ebben az esetben a halottakat fokozatosan eltávolítják az élők közvetlen közeléből. Vagyis ebben a tényben az a felfogás-változás tükröződik, hogy az összetartozás képzele ellenére a halottak már hangsúlyozottan más minőséget képviseltek mint korábban, és mint a közösség élő tagjai. A temetkezésekre az jellemző, hogy a sírok csoportosan helyezkednek el és így alkotnak kisebb-nagyobb egységeket. Mindez csupán a keleti csoportra vonatkozik, mivel a középső és nyugati csoport területén eddig ismeretlenek a temetők, nemcsak a telepeken belül, de a telepeken kívül is. A középső és nyugati csoport telepein talált egy-egy temetkezés legtöbbször annyira különleges jellegű, és annyira kivételes, hogy ezek semmiképpen sem képviselhetik a jellegzetes temetkezési módot. Az ilyeneknél inkább az áldozati, vagy rituális jelleg dominál.

A keleti csoport temetkezései leginkább a Tisza vidékkel mutatnak rokonságot. A tiszai-csöszhalmi kultúrában is a telepek területén találhatók meg a sírok. A herpályi kultúrában megvan a telepbe történő temetkezés, de előfordulnak a sírcsoportok a tell-telepen kívül is. Igaz, hogy ezek a sírcsoportok a tell-en kívül, az egyrétegű település körében találhatók. A sírok száma Kelet-Magyarországon azonban kisebb, mint a lengyeli kultúra lelőhelyein. Az is jellemző a lengyeli kultúra keleti csoportjára, hogy a sírok és a települési jelenségek a lelőhelyek egész területén előfordulnak. Aszódon, a

feltárt terület nagyságát és az ott talált sírok számát az egész lelőhelyhez arányítva, határozottan számolhatunk legalább 10 000 temetkezéssel.

Aszódon 28—34 sírből álló sírcsoportokat lehetett elkülöníteni (14. kép). Lehet, hogy a sírcsoportok egy-egy nagycsalád tagjait fogadták magukba. A nagy feltárt terület nyugati részén megfigyelt a) sírcsoport sírjait ismertetem részletesen (15. kép), mert ezek lényegében átfogó képet adnak az egész lelőhely temetkezési jellegzetességeiről. A sírok számozása a feltárás sorrendjében történt. Mivel a sírcsoport feltárását több részletben végeztük az egész ásatási területen, ezért nem folyamatosan következik a sírok számozása.

a) sírcsoport sírjai

94 sír (16. kép). Egy nagyobb gödörben találtuk meg, feldúlt állapotban. A koponya hiányzik. A végtagsontok és a bordák, de még a medence is eredeti helyzetben feküdtek. Irányítása ÉNY—DK. A sírmélység 85 cm. Felnőtt lehetett. Melléklete nincs.

95. sír (16. kép, 19. kép 1.). Igen rossz fenntartású, hiányos, közepesen zsugorított csontváz. Gyermek volt. Jobb oldalán fekszik. Csak a koponyatető és a láb hosszúcsontok maradtak meg. Irányítása ÉNY—DK. Sírmélység 112 cm. Mivel a sírgödört az altalajba ásták, alakja megállapítható: téglalap.

Mellékletek:

1. Festett kis csésze a medence fölött, oldalán feküdt, a sír aljánál, 10 cm-rel magasabban. Nyaka hiányzik. (29. kép 6.)
2. Gyöngyök a medence környékén (15 db kisebb-nagyobb korong- és henger alakú Spondylus-gyöngy: 30. kép 2).
3. Kovapenge szilánk a medence táján.

96/A sír. (16. kép, 19. kép 2). Gyermek erősen bolygatott csontváza. Csak a koponyatető és az egyik karcsont maradt meg eredeti helyzetében. Jobb oldalán feküdt. Sírgödör alakja nem állapítható meg. Irányítása DK—ÉNY lehetett. Sírmélység 45 cm. Melléklete nincs.

96/B sír. Hamvasztásos temetkezés. Mivel a sír igen magasán feküdt, a leletet a szántás megrongálta és elhúzta. Az edénytöredékek között égett csontszilánkok kerültek elő. Sírmélység 35 cm.

Mellékletek:

1. Festett díszű, palack alakú edény töredékei. Valószínűleg ebben lehettek az égett csontok (29. kép 1).
 2. Tagolt nyakú, festett kis csésze töredékei (29. kép 2).
 3. Kagylógyöngyök az edénytöredékek között (30. kép 1).
97. sír. Hamvasztásos sír (16. kép, 19. kép 3). A felszínhez való közelsége miatt a szántás erősen megbolygatta. Sírmélység 30 cm.

Mellékletek:

1. Durva tál töredékei (31. kép 2).
2. Tagolt nyakú kettős kónikus kis csésze oldalt fekvő helyzetben (31. kép 4).
3. Alacsonytalpú, tojástestű kis edény, oldalt fekvő helyzetben (31. kép 3).
4. Nagyobb, karcolt-festett hengeres nyakú palack, töredékekben. Ebben voltak az égett csontok (31. kép 1).
5. Nagyobb edény töredéke (31. kép 5)

98. sír. (16. kép, 19. kép 4). Kicsiny gyermek sirja. Koponyatöredékei maradtak meg. A sír mélysége 75 cm. A csontváz irányítása nem állapítható meg.

Mellékletek:

1. Csöves talpú tál, oldaltfekvő helyzetben, 35 cm mélyen. A talprészt fekete függőleges sávokból álló festés borítja (29. kép 7).

99. sír. (16. kép, 21. kép 1, középen). Bal oldalán fekvő gyermek igen elpusztult zsugorított csontmaradványai. Csak a koponyatető és a két alsó végtag-csont maradt meg. A sírgödör alakja nem állapítható meg. Irányítása DK—ÉNY. Sírmélység 80 cm.

Mellékletek:

1. Kis fogantyús csupor a lábszárok előtt, szájával lefelé fordulva. (29. kép 12).

2. Kis csésze szájával lefelé fordítva, a lábfejek előtt. (29. kép 10).

3. Hasonló kis csésze, oldalán fekszik, az előbbi mellett (29. kép 9).

4. Hasonló kis csésze, az előbbi mellett, szájával felfelé. A kis edény alja enyhén bemélyített (29. kép 11).

5. Kis tálcaska, amelybe fölig beledőlt a 4. sz. edény. Fordított csonkakúp alakja van (29. kép 8).

100. sír. (16. kép, 20. kép 1—3, 21. kép 1). Jobb oldalán fekvő férfi, közepes zsugorítású csontváza, nagy sírgödörben. A karokat az áll elé húzták. A csontváz kissé bolygatott, mivel magasabban is találtunk lábfej csontokat. Irányítása ÉNY—DK. Sírmélység 115 cm. (A csontváz hossza a sírban mérve kb. 170—175 cm).

Mellékletek:

1. Márvány buzogány az arc előtt, okkerfesték maradványaival (32. kép 3).

2. Vadkanagyar lemez, a bal medencelapáton (32. kép 2a).

3. Tagolt nyakú festett csésze a bal saroknál csaknem teljesen felfordítva, töredékesen. Egyik töredék a medencénél feködt (31. kép 8).

4. Durva kis csupor a sírgödör délnyugati sarka közelében (31. kép 10).

5. Csésze a sírgödör vége közelében igen málékony állapotban (35. kép 8?).

6. Kihajló szájú kis csésze feltöredéke az 5. edény mellett. Másik fele az alsó lábszárokon feködt. Ezt szándékosan törték el és helyezték kétfelé (31. kép 11).

7. Tagolt nyakú kis csésze szájával lefelé fordítva közvetlenül a 6. számú töredékes edény mellett (31. kép 7).

8. Kis csupor az 5—7. számú edények előtt szájával felfelé fordítva (31. kép 12).

9. Talpas tál tálrésze oldalára helyezve a sírgödör délkeleti széle közelében. Talpa már eredetileg is törött volt és lecsiszolták (31. kép 6).

10. Vadkan állkapocs a sírgödör délkeleti sarkában, részben a tálra támaszkodik (33. kép 1).

11. Vadkan állkapocs az előzőtől nyugatra, részben a tálra helyezve (33. kép 2).

12. Vadkanagyar lemez összetörve a sír töltelékföldjébe dobva (32. kép 2b).

13. Lekrekitett élű, trapéz alakú kőbalt a sír töltelékföldjében (32. kép 1).

14. Kőpenge a 9. sz. tál alatt.

101. sír (16. kép, 21. kép 2). Hatalmas sírgödörben jobb oldalán fekvő nő igen rossz megtartású, közepes zsugorítású csontváza. Csak a koponyatető,

bal felkar, jobb felkar töredéke, medence-töredékek, egyik combcsont és az alsó lábszárak maradtak meg, de ezek is igen mállekonny állapotban. Egyes csontrészeket a sírgödör töltelékföldjében találtunk meg. Irányítása DK—ÉNY. Sírmélység 138 cm. (A csontváz hossza a sírban mérve 150—155 cm).

Mellékletek:

1. Tengeri kagyló karperec a bal felkaron (34. kép 6).
2. Kis csupor a medence előtt (35. kép 4).
3. Kis csupor összenyomott állapotban a könyök és a 2. sz. edény között. Az edény okker festéket tartalmazott, de még gyöngyök is voltak benne (35. kép 5).
4. Karcolt festett, tagolt nyakú, kettős kónikus csésze a sírgödör délkeleti sarkában (35. kép 2).
5. Festett tál aljával fölfelé az előbbi mellett (35. kép 3).
6. Festett, tagolt nyakú csésze az 5. sz. tál alatt, oldalán fekvő (35. kép 1).
7. Durva kis csupor a sír délnyugati sarkában (35. kép 10).
8. Festett csésze töredéke a 6. és 7. edény között, és valószínűleg ennek a töredékei kerültek elő a koponya és a tál között, továbbá a sír töltelékföldjében (35. kép 7).
9. Tengeri kagyló gyöngyök a) a koponyán, b) a medence körül, c) a sír töltelékföldjében mindenhol (34. kép 1—4).
10. Tengeri kagyló karperec három darabra törve a sír töltelékföldjében (34. kép 5).

A koponya alatt a gyöngyök két sorban helyezkedtek el. Az alsó lábszárait erős okker festékréteg fedte.

Nagy a valószínűsége annak, hogy az a) sírcsoport közepén fekvő két temetkezés (100. és 101. sír) férfit és nőt alkotó párja központi szerepet tölthetett be az a) sírcsoportba temetett kis közösség életében.

102. sír (16. kép, 22. kép 1—2). Jobb oldalán fekvő kis gyermek csaknem teljesen elporladt csontváza. Csak a koponya néhány töredéke és az alsó lábszárak néhány szilánkja maradt meg. Irányítása ÉNY—DK. Sírmélység 80 cm. A sírgödör alakja nem állapítható meg.

Mellékletek:

1. Kis csésze 40 cm-rel magasabban, kissé oldalra dőlve, a fej felőli részen (36. kép 1).
 - 2a. Csupor a csontváz lábánál szájával felfelé (36. kép 5).
 - 2b. Tojás testű, karcolt és festett díszű kis edény a 2a. csuporban (36. kép 4a—b).
 3. Festett tál a 2a. csupor északi oldalán, szájával lefelé fordítva (36. kép 3).
 4. Festett kis csótalpas tál a 2a. csupor déli részén oldalra dőlve (36. kép 2).
 5. Néhány tengeri kagyló gyöngyszem a nyak tájékán. A koponyatöredékek jobb és bal oldalán, továbbá a hosszúcsont szilánkokon okker festéknyomok maradtak meg.
103. sír (17. kép, 22. kép 3). Jobb oldalán a hasán fekvő közepes zsugorítású csontváz. A csontok állapota közepes megtartású. Alkarjait felhúzták a vállhoz. A sírgödör alakja lekerekített sarkú téglalap. Sírmélység 100 cm. A csontváz hossza a sírban mérve 145—150 cm. Irányítása NY—K.

Mellékletek:

1. Durva csupor a térdhajlatban, kissé rádőlve a csontokra (35. kép 9).

2. Kis csésze szorosan az előbbi mellett az alsó lábszáraikon, oldalra dőlve (35. kép 6).

104. sír (17. kép, 22. kép 1—2). Jobb oldalán fekvő erősen zsugorított gyermek rossz állapotban lévő csontváza. Csak az arckoponya és a bal comb-, lábszárcsont, illetve a jobb comb- és lábszár töredékei vannak eredeti helyzetben. Az arc helyén karcson töredékek vannak. Ez azt jelenti, hogy az alkarokat szokásosan az archoz vagy az arc elé húzták. Irányítása DK—ÉNY. Sírmélység 80 cm. A sírgödör alakja nem állapítható meg.

Mellékletek:

1. Kis csésze az arc előtt 10 cm-rel magasabban (35. kép 11).
2. Nagyobb csésze a koponya mögött, kissé oldalra dőlve (35. kép 12).
3. Kis csésze az előbbi mellett (35. kép 13).

105. sír (17. kép, 22. kép 2, 4). Hamvasztásos sír, a felszínhez igen közel bukkantunk rá. A leletek között kevés égett csontot találtunk. Szórthamvas sírnak véljük, mivel hiányzik a hamvakat tartalmazó szokásos palaak alakú edény. A kis edényben sem volt égett csont. Sírmélység 45 cm.

Mellékletek:

1. Átfúrt kőbalta, egymástól mintegy 40 cm távolságban fekvő két darabra törve tették a sírba. (32. kép 4).
2. Tagolt nyakú kis csésze szájával felfelé. (36. kép 7).
3. Festett csőtálpas tál oldalra dőlve, tálrésszel a csésze felé (36. kép 6).

146. sír (17. kép, 23. kép 1). Jobb oldalán fekvő, felnőtt nő, közepes zsugorítású, nagyon rossz fenntartású csontváza. Karjait az áll elé húzták. Állkapcsa, gerincoszlopa, medencéje hiányzik. Irányítása DK—ÉNY. Sírmélység 110 cm. A sírgödör alakja lekerekített sarkú téglalap. Csontváz hossza a sírban mérve 155 cm.

Mellékletek:

1. Erősen elmállott csonkakúp alakú tál, a sír keleti végén, a koponya előtt (37. kép 2).
2. Kis csésze, szájával lefelé fordítva az álla előtt. (37. kép 1).
3. Aprószemű gyöngyök (tengeri kagylóból csiszolva) a) a fejtetőnél, b) a derék tájékán.

A csontváz alkarjait és lábszárcsontjait okker festés borította.

147. sír (17. kép, 23. kép 2). Szórthamvas temetkezés. A felszínhez közel fekszik. Sírmélység 25—35 cm. Kevés égett csontszilánk jelzi a sírt. A leletek kis kupacban találhatók.

Mellékletek:

1. Kis csupor oldalra dőlve (37. kép 4).
2. Tagolt nyakú festett kis csésze szájával lefelé fordítva (37. kép 5).
3. Festett kis csésze oldalra dőlve (37. kép 3).
4. Tagolt nyakú nagyobb csésze oldalra fordulva, az 1. edény alatt. Szájában van a 3. számú kis edény (37. kép 6).

148. sír (17. kép, 23. kép 3). Feldúlt, valószínűleg gyermek sírja. Lehet, hogy a fölötte lévő hamvasztásos sír (147. sír) ásásakor bolygatták meg. Csak a koponya egy része van eredeti helyzetben. A többi csontját nem találtuk meg. Jobb oldali fekvésű lehetett. Irányítását ÉNY—DK-nek tételezzük fel a

mellékletek helyzete alapján. Sírmélység 75 cm. A sírgödör alakja nem állapítható meg.

Mellékletek:

1. Kis csőtálpas tál a koponya mögött eldőlvé, szájával ÉNY felé (29. kép 5).
2. Kis csésze szájával a csőtálpas tál szájrészébe téve (29. kép 3).
3. Lapos kőbalta, a lábaknak megfelelő helyen (44. kép 3).
4. Cserepek a csipőnek megfelelő helyen (29. kép 4).

149. sír (17. kép, 23. kép 4). Szórthamvas temetkezés. Magas fekvése miatt a szántás erősen megbolygatta. Kevés égett csontszilánk hevert a leletek között.

Mellékletek:

1. Festett csőtálpas tál (37. kép 9).
2. Kis csésze a csőtálpas tál alatt (37. kép 8).
3. Gyöngyök a 2. számú csészében.
4. Kőbalta a csőtálpas tál alatt a 2. csésze mellett (44. kép 7).
5. Festett tál nagyon töredékes állapotban (37. kép 10).

168. sír (17. kép, 24. kép 1). Jobb oldalán fekvő felnőtt nő közepes zsugorítású eléggé rossz megtartású csontváza. Jobb alkarját az arca elé húzták, bal alkarját a mellkasra helyezték. Sírmélység 45 cm. A sírgödör alakja nem állapítható meg. Irányítás ÉÉK—DDNY. Csontváz hossza a sírban mérve kb. 135 cm.

Mellékletek:

1. Tagolt nyakú kis csésze, közvetlenül az arckoponya előtt, szájnyílással az állkapocsra dőlvé (39. kép 1).
2. Kis tálka töredéke a bal kulcscsont mellett (39. kép 2).
3. Csonkakúpos kis csésze a 2. edényben, szájnyílással a váll felé dőlvé (39. kép 3).
4. Tagolt nyakú kis csésze a 3. sz. edény mellett, szájnyílással ellenkező irányba dőlvé (39. kép 5).
5. Csonkakúpos csésze, 1/3-nyi töredékc, a 4. edény déli oldalán (39. kép 4).
6. Kovaszilánk a gerincoszlop jobb oldalán.
7. Tengeri kagylóból készült gyöngyök, az alsó csigolyák közé csúsztatva (38. kép 8).

170. sír (17. kép, 24. kép 2). Jobb oldalán fekvő közepes zsugorítású gyermek, rossz megtartású csontváza. Csak a koponyatető és a hosszú csontok egy része maradt meg. A sírgödör kissé bemélyed az altalajba, ezért a lekerekített sarkú sírgödör alakját meg tudtuk figyelni. Irányítása KDK—NYDNY. Sírmélység 78 cm. Csontváz hossza a sírban mérve 110 cm.

Mellékletek:

1. Tagolt nyakú kis csésze töredékes állapotban a bal könyök előtt (39. kép 6).
2. Egy szem gyöngy a térd előtt.

171. sír (17. kép, 24. kép 3). Jobb oldalán (talán hátán) fekvő erősen felhúzott lábakkal zsugorított erőteljes csontozatú felnőtt nő (?) csontváza. Az erőteljes csontozat mellett csak a medence körül heverő gyöngysor miatt gondoljuk, hogy nő volt. Medencéjének túlnyomó része, a gerincoszlop a kézfejekkel elenyészett. Alkarjait felhúzták. Mivel a sír az altalaj határán fekszik, a sírgödörnek csak a keleti részét lehetett megfigyelni. Sírmélység 67—75 cm. Irányítása KDK—NYÉNY. A csontváz hossza a sírban mérve 160 cm.

Mellékletek:

1. Négyszögletes kődarab a koponya mögött, a koponyához döntve (44. kép 5).
2. Kis edény töredékekben oldalra dőlve a jobb csukló mellett (42. kép 1).
3. Nagyobb gyöngyszem az állkapocs alatt (38. kép 9).
4. Kisebb gyöngyök a medencerészen és környékén (38. kép 10).
5. 2 db kisebb gyöngy a jobb térd előtt.
6. Gyöngyök a töltelékföldből (38. kép 11).

172. *sír* (18. kép, 24. kép 4). Egészen kis gyermek jobb oldalán fekvő zsugorított csontváza. A csontváz részei közül alig néhány volt eredeti helyén (koponya alsó része, medence, jobb combcsont, lábszárcsontok). A koponyatető töredéke néhány gyönggyel együtt mintegy 25 cm-el magasabban feküdt, mint a koponya többi része. A csontváz az altalaj határán feküdt, ezért a sírgödör alakját nem lehetett megállapítani. Irányítása KDK—NYÉNY. Sírmélység 62 cm.

Mellékletek:

1. Kis palack a megsemmisült gerincoszlop mögött (42. kép 2).
- 2—3. Csaknem teljesen megsemmisült kis csészék a sír nyugati részén, szájukkal egymásba tolvá.
4. Tengeri kagyló csüngő 4 lyukkal átfúrva, amelyekhez kisebb gyöngyökből (az egyik oldalon megfigyelhetően) 2 sor fűzer csatlakozott. (30. kép 3, 6).
5. Gomb alakú gyöngyök a töltelékföldből. Ezek a koponyatető töredékével együtt kerültek elő, 25 cm-el magasabban, mint az eredeti helyzetben lévő koponyarész (30. kép 4, 5).
6. Kőpenge a töltelékföldben.

173. *sír* (18. kép, 27. kép 1). Jobb oldalán fekvő, közepes zsugorítású kicsiny gyermek csontvázaraványai. A csontok egy része megsemmisült. A sírgödör alakja nem állapítható meg, mivel az altalaj határán fekszik a csontváz. Irányítása D—É. Sírmélység 65 cm. A csontváz hossza a sírban mérve 95—100 cm.

Mellékletek:

1. Kihajló szájú, kívül-belül festett tál, szájával lefelé fordítva a koponya mögött, szétnyomódott állapotban (39. kép 8).
2. Tagolt nyakú festett csésze, a sír északi végében, a lábfejek előtt (39. kép 7).
3. Festett csótalpas tál oldalra fordulva, szájával a 2. sz. edény előtt. (39. kép 7).
4. Állatcsontok (bordák) a csontváz medencéje mögött.
5. Különböző méretű gyöngyök a koponya környékén (40. kép 7).
6. Nagyobb gyöngyök a medence környékén, szétszóródva (40. kép 6).
7. Apró gyöngyök a jobb alsó lábszárcsont maradványai körül, 3 sorban (40. kép 4—5).
8. Gyöngyök az állkapocs maradványai között, amelyek nem eredeti helyzetükben feküdtek. További gyöngyök a koponyamaradványok és a térd között (40. kép 1—3).
9. Gyöngyök a sír töltelékföldjéből (40. kép 4).

174. *sír* (18. kép, 25. kép 1a—b). Felnőtt egyén, valószínűleg nő csontmaradványai, egy 50 cm-es átmérőjű kerek kupacban. Úgy tűnik, hogy a csontmaradványokat utólag gyűjtötték össze és szinte hiánytalanul, gondosan rakhatták a sírgödörbe, amelynek mélysége alig 25—28 cm. Az elhalt egyén ko-

rábban máshol fekketett és izomzata már jórészen elpusztulhatott, de több csontrésze egymással összefüggő állapotban került a kis sírgödörbe. A csontmaradványok között mindenütt kisebb-nagyobb tengeri kagylóból készült gyöngyöket találtunk és összesen 167 db-ot gyűjtöttünk össze, köztük egészen nagyméretűeket is, néhány átfűrt szarvasfoggal együtt.

Mellékletek:

1. Tengeri kagylóból és szarvasfogakból készített gyöngysor (41. kép).

175. sír (18. kép, 25. kép 2a—b.). Jobb oldalán fekvő közepesen zsugorított felnőtt nő csontváza. A bal alkart magasan az arc elé húzták. Jobb karcsont-törődékét a koponya mögött találtuk meg. Kéz és lábfejek hiányoznak. A sírgödör alakja nem állapítható meg. Sírmélység 75 cm. Irányítása DDNY—ÉÉK. A csontváz hossza a sírban mérve 150—155 cm.

Mellékletek:

1. Perem nélküli kis csésze a bal könyöknél, okkerfesték van benne (42. kép 3).

2. Kis csésze a jobb combcsontnál, oldalra dőlve (42. kép 2).

3. Gyöngysor a medencén (40. kép 2—3).

4—5. Hengeres hosszú gyöngyök a sír töltelékföldjében (40. kép 1).

176. sír (18. kép). Hamvasztásos urnasír, a felszínhez igen közel. Palackszerű edényben voltak az égett csontok, amelyet a szántás megbolygatott. Sírmélység 43 cm.

Mellékletek:

1. Nagyobb, palack alakú edény töredékei vörös festés nyomaival (42. kép 8).

177. sír (18. kép, 26. kép 1a—b, 2). Hamvasztásos urnasír. Nagyobb, csészeformájú edényben voltak az égett csontok. Az edényt szájával lefelé fordítva helyezték a sírba. A szántás megbolygatta, így a felszínhez közel fekvő alja megsérült. Ekkor kerültek elő az első égett csontok, amelyek a legmagasabban fekvődték. Vagyis, az edényben az égett csontok fölött kellett lennie valami elpusztult töltőanyagnak, ami megakadályozta, hogy az edény szájára fordításakor az égett csontok lehulljanak. Sírmélység 45 cm.

Mellékletek:

1. Az urnául szolgáló, csészéhez hasonló alakú, tagolt nyakú festett, nagy edény (43. kép 1).

178. sír (18. kép 26. kép 2—3). Szórthamvas sír. Mivel a sír igen magasan fekvődt, a szántás erősen megbolygatta. Sírmélység 45 cm. Az égett csontok a leletek között heverték.

Mellékletek:

1. Kis tálka, oldalra dőlve (42. kép 5).

2. Átfűrt kőbalta töredéke az 1. sz. táliban.

3. Lapos kőbalta élével felfelé, az egyik edény nyaktöredékhez támasztva (44. kép 1).

4. Kis csésze az 1—3. tárgytól északkeletre, az oldalán fekvő (42. kép 6).

5. Nagyobb, palack alakú festett edény töredékei, a szántás által széthúzott állapotban. Mivel ez az edény nagyon megrongálódott, elképzelhető, hogy ez is szájával lefelé állt, és eredetileg ebben voltak az égett csontok. Ebben az esetben ezt is urnasírként tételezzük fel (42. kép 7).

180. sír (18. kép, 27. kép 2). Jobb oldalán fekvő felnőtt férfi, közepes zsugorítású csontváza. Az arckoponya egy része, a gerincoszlop és medence nagy része hiányzik. Az alkarokat az áll elé húzták. A sírgödör alakja csak feltételeSEN állapítható meg, mivel alig mélyedett az altalajba. Sírmélység 82 cm. Irányítása KDK—NYENY. A csontváz hossza a sírban mérve 170—175 cm.

Mellékletek:

1. Vaddisznó állkapocs a koponyatetőnél, agyarral lefelé fordítva (33. kép 3).
2. Kis tálka, a vadkanagyar kissé rátámaszkodik. Sárga festéknnyomok láthatók a tálon kívül-belül. (43. kép 7).
3. Tagoltnyakú, festett csésze a vadkanagyar mellett (43. kép 4).
4. Tagoltnyakú festett csésze a 2. és 3. edény déli oldalán (43. kép 6).
5. Kis csésze a koponyatető mögött (43. kép 5).
6. Lapos tál kb. kétharmadnyi töredéke. Már a sírba is hiányosan került (43. kép 3).
- 6a. Nagyobb edényből származó töredék, a bal felkar alatt (43. kép 2).

7. Lapos kőbalta a 2. edényben élével az edény aljára támaszkodott (44. kép 4).

181. sír (18. kép, 28. kép 1). Jobb oldalán fekvő, kicsiny gyermek igen erősen zsugorított csontváza. Az 59/a betöltött gödörbe ásták bele. Arckoponyája töredékes, állkapcsa, gerincoszlopa, felkarcsontjai, medencéje, gerincoszlopa hiányzik. Irányítása D—E. Sírmélység 75 cm. A sírgödör alakja nem állapítható meg. Csontváz hossza a sírban mérve 75—80 cm.

Mellékletek:

1. Lapos kőbalta a koponya előtt oldalra dölve, élével északnak fordítva. Okkernyomok láthatók rajta. (44. kép 2).

182. sír (18. kép, 28. kép 2). Jobb oldalán fekvő közepes zsugorítású gyermek rossz fenntartású csontváza. A medence nagy része, a teljes gerincoszlop, karcsontok és az állkapocs nagy része hiányzik. A sírgödör alakja nem állapítható meg. Sírmélység 70 cm. Irányítása KDK—NYDNY. A csontváz hossza a sírban mérve 110 cm.

Mellékletek:

1. Kis csésze kissé oldalra dölve, a koponya előtt (43. kép 8).
2. Nagyobb csésze igen töredékes állapotban, szájjal lefelé a könyök táján (43. kép 9).
3. Kis tálka a bal combcsont előtt (43. kép 10).

4. Kutya állkapocs részek a sír különböző helyein: a) a koponyán, b) a koponya mögött, c) az előbbi alatt, d) a gerincoszlop helyén (44. kép 8 a—d).

183. sír (18. kép, 28. kép 3). Jobb oldalán fekvő, kis gyermek erős zsugorítású csontváza. A koponya nincs oldalra dölve, hanem majdnem alaphelyzetben csatlakozik a vázhoz. A sírgödör alakja tojásdad. A sírmélység 118 cm. A csontváz hossza a sírban mérve 93 cm. Irányítása ÉENY—DDK. Melléklete nincs. A sírt az 59/a gödörbe ásták bele.

Az 59/a gödör déli tanúfalának elbontása közben rábukkantunk egy állkapocs nélküli emberi koponyára, amely lehetséges, hogy a bolygatott és koponya nélkül talált 94. sírhoz tartozik.

A temetkezések rendje

A nagy ásatási terület nagyobbik, nyugati felén meg lehetett állapítani, hogy a sírok határozottan elkülönülő csoportokban helyezkednek el (a—b—c. sírcsoportok: 14. kép). Az a) sírcsoportba 31 sír, a b) csoportba 34 sír és a c) csoportba 29 sír tartozik. Lehet, hogy az utóbbi még nincs teljesen feltárva, mivel néhány sír csatlakozhat a c) csoport északi részéhez. A nagy terület északnyugati részén feltárt 5 sír egy újabb sírcsoport déli részét jelentheti. A sírcsoportok megközelítően É—D-i irányú vonulatot alkotnak. A nagy felülethez csatlakozó szondázó árkok megerősítik a sírcsoportok feltételezését, mert az egymás közelében talált néhány sírt mindig üres térköz választja el a következő újabb néhány sírtól az árkokban. Úgy tűnik, mintha ezek is É—D irányú sírcsoportok részei lennének. Hasonló feltevésre enged következtetni a lelőhelyen feltárt legészakibb és a legkeletibb szelvény is. Csupán a nagy terület kisebbik, mintegy 1600 m²-es keleti fele jelent kivételt, ahol a sírcsoportoknak a fentebbi szabályossága nem állapítható meg, mivel a sírok rendszertelenül helyezkednek el az egész felületrészen. Lehetséges, hogy a látszólagos rendszertelenséget az okozza, hogy egy korábbi sírcsoportra, vagy sírcsoportokra újabb csoportot, vagy csoportokat helyeztek el. Az is lehet, hogy az egyes sírcsoportok iránya a máshol megszokott É—D irányú csoportoktól eltérően ENY—DK vonalú volt.

Az a-b-c. sírcsoportok teljes régészeti feltárása nem jelenti azonban, hogy a jelenkori feltárás az egykori valóságot teljességében tükrözi. Három olyan tényezőt említhetünk, amelyek a valóság teljes megismerését csökkenthetik. Először is a korabeli bolygatást kell megemlíteni, amely főleg agyagbánya gödrök ásásakor pusztított el, vagy rongált meg sírokat. Egyes esetekben a csontvázrészeket visszadobálták a gödrökbe. A 13. képen bemutatott agancskészítő műhely alatti gödörben (L/a) olyan sírt bolygattak meg (202. sír), amelynek csontváz részei még összefüggtek, vagyis a temetés után nem telhetett el hosszú idő, amikor az említett gödröt ásták. Az a) csoport 94. sírját már beletemették az 59/a nagy kiterjedésű gödörrendszerbe, amikor a sírt utólag megbolygatták, a koponyát eltávolították. (Lehet, hogy az ugyanebben a gödörben a sírtól távolabb talált koponya talán a 94. sír csontvázához tartozott.) Ugyanebbe a gödörbe már a teljes feltöltés után temették bele a 181. és 183. gyermek sírokat. A b) sírcsoportban ezzel szemben a 119, 130 és a 137. sírok közötti részen a sírcsoport létesítése után ásták be a 36/a gödröt. A gödör töltélelföldjében szétszórta emberi csontmaradványokat találtunk, amelyek valószínűleg a 119. és 130. sír közötti hiánynak látszó temetkezésből származhattak. A gödör ásásakor kissé megbolygatták a 119. sír csontvázát. A 37/a gödör ásásakor levágták a 126. sír koponyáját, amelyet a gödör alján találtunk meg. Ugyanez a gödör bolygatta meg kissé a 125. sír csontvázát is. Tehát néhány esetben a később történt gödörásás okozott bolygatást, míg több esetben (és ez volt a gyakoribb) a betemetést és a felszínnel azonosnak mutakozó gödrökbe is beásták a sírt.

A következő nagyobb pusztítást a vaskor idején a szkíta kultúra népesség okozta. A lelőhelyen ugyanis nagyon sok kb. 1 m átmérőjű hengeres, vagy méhkas alakú gödröt ástak valamilyen célból, amelyek mindig elérték az altalajt is. Ezekben a gödrökben csak nagyon ritkán találtunk néhány cserepet. Valamivel gyakoribb volt az állatsontok, sőt egész kutya csontváz előfordulása is. Lehet, hogy áldozati gödörként ásták őket. Töltélelföldjük jellegzetessége, főleg színe és sűrűsége már kibontásuk előtt megkülönböztette ezeket a neolitikus gödröktől. A szkíta gödrök elég sok neolitikus sírt megbolygattak, de arány-

lag csekély átmérőjük miatt soha nem pusztították el teljesen a neolitikus temetkezéseket. A síroknak vagy a felső, vagy az alsó vagy a középső részüket vágták el. Így egy-egy sír egészében jelentős hiányokat okoztak. Vagyis ilyen esetben tudunk a sír helyéről, még leleteiről is, de csak részletadatunk van a temetkezésről, a leletek teljességéről.

A harmadik pusztítás újkori és jelenkori. A talajművelésnek, mélyszántásnak főleg a sekély mélységbe ástott sírok estek áldozatul. Az árokásások azonban már a nagyobb mélységű sírokat is megrongálták. Az újkori és jelenkori pusztítást bizonyítják a felszínre kerülő emberi csontmaradványok és mindig a sírmellékletekhez tartozó tengeri kagyló ékszerek.

Mindezek a bolygatások, pusztítások azonban a síroknak aránylag csekély részét érintették és nagy vonásokban ezek ellenére is hű képet kapunk a temetkezések rendjéről.

A sírcsoportok számszerűsége a 29—34 sírral aránylag szabályosnak látszik. Csak az a kérdés merül fel, hogy a sírcsoportokon belül milyen szabályosságra gondolhatunk. Az antropológiai vizsgálatok lezárása előtt egyelőre a régészeti megfigyelésekre vagyunk utalva. Ezekből azonban lényeges különbségek is kiderültek az egyes sírcsoportok között. Itt elegendő, ha csak a részletesen ismertetett a) sírcsoport és a tőle keletre fekvő b) sírcsoport néhány jellegzetességét hasonlítom össze. A sírok száma, mint láttuk, az a) csoportban 31, a b) csoportban 33, ill. 34.

Az első szembeötlő különbség az a)—b) sírcsoport között a hamvasztásos sírok tekintetében figyelhető meg. A b) sírcsoportban egyetlenegy hamvasztásos sírt sem találtunk. Ezzel szemben az a) sírcsoporthoz 8 hamvasztásos sír tartozott, s ez a szám több mint a fele a lelőhelyen talált összes hamvasztásos sírnak (15 sír). Ez mindenképpen feltűnő, speciálisan erre a csoportra jellemző sajátosság. A c) sírcsoportban is csak két hamvasztásos temetkezés került elő.

A második jellegzetesség, hogy az a) csoportban feltűnően nagy a gyermek temetkezések száma. A 23 csontvázas temetkezésből 13 volt a gyermek (vagyis a csontvázas sírok 56—57⁰/₀-a). Ezzel szemben a b) csoportban a 34 sír közül 11-ben volt gyermek temetkezés (vagyis 31—34⁰/₀). Egyelőre nem tudjuk, hogy az a) csoport hamvasztásos temetkezéseinek milyen volt a nem és kor szerinti megoszlása. Bizonyos különbség látszik a régészeti leletek alapján a férfi és női sírok között. Az a) csoportban a csontvázas temetkezések közül határozottan csak két férfit lehetett elkülöníteni. Igaz, hogy ezek rendelkeztek a legkiemelkedőbb leletekkel. Ha a gyermek és a hamvasztásos sírokat is ide sorolom, akkor hét férfi sír mellékleteit tudom meghatározni (100, 105, 148, 149, 178, 180, 181. sírok). Ezzel a férfiak aránya jobb lett.

A b) sírcsoportban a mellékletek és a csontvázak jellegzetességei szerint 12 férfi temetkezést különítettem el. Az a) csoportban, hasonló jellegzetességek szerint a csontvázas sírokból 7, s a hamvasztásos sírokból 1 temetkezést, vagyis összesen 8 nőt tudtam meghatározni, míg a b) csoportból csak 6 nőt lehetett elkülöníteni határozottan a 34 temetkezés közül. A régészeti bizonyítalan nemű felnőttek száma az a) csoportban csak 3, míg a b) csoportban 6 temetkezést soroltam a bizonyítalan nemű felnőttek közé. Természetesen a nemek arányát csak az antropológiai és a biokémiai vizsgálatok tisztázhatják. Vagyis az a) csoportban a nemek közötti arány a hamvasztásos temetkezésekkel együtt kerül nagy vonásokban egyensúlyba. Azonban, még így is kirívóan magas a gyermek halottak száma.

Igen lényeges különbség az a) és b) sírcsoport rendszerében, hogy az a)

csoportban szemmel láthatóan a középponti helyet foglalja el a 100. férfi és a 101. női sír kiemelkedő gazdagságú temetkezése. (A 100. sírban az egész lelőhelyen eddig feltárt leggazdagabb temetkezést találtuk meg, márvány buzogánnyal, szépen kidolgozott kőbaltával, 7 edénnyel, egy pár agyarlemez-csüngővel, és 2 (!) vaddisznó állkapoccsal.) A mellette fekvő nőnek az ugyancsak 7 edényen kívül 2 tengeri kagyló karperece és hasonló kagylógyöngyökből álló gazdag ékszerkészlete volt, a nyaka és dereka táján. Az a) sírcsoport déli részén még egy férfinak mellékeltek vaddisznó állkapcsot.

A b) sírcsoportban nem mutatkozott ilyen kiemelkedő gazdagságú középponti temetkezés (vagy pár). Egyenletesebb volt a férfiak és a nők megoszlása. Hiányzott a vaddisznó állkapocs. Igaz, hogy ebben a sírcsoportban 3 férfinak volt vadkanagyar lemezből hasított két-két csüngője, s a szimbolikus sírban két pár is, ami esetleg ellensúlyozhatja valamennyire az a) sírcsoport két vaddisznó-állkapocsos temetkezésének kiemelkedő rangját. A b) sírcsoportban találtuk meg azonban a temető legkiemelkedőbb vallási vonatkozású tárgyát, a madártestű, emberlábú festett edényt, egy kislány sírjában (75. kép). A tengeri kagyló (Spondylus) ékszerek tekintetében kiegyenlítettebb volt a helyzet a két sírcsoport között. Az a) csoport 31 sírjából 13-ban találtam tengeri kagyló ékszert (11 csontvázas és 2 hamvasztásos sírban). A b) sírcsoport 34 csontvázából tizenkettőnél találtam kagylóékszert. Az a) csoportban mennyiségileg több volt a gyöngy és az egyéb ékszer (pl. ebben volt a két karperec is).

Mindkét csoportban 3—3 sír volt melléklet nélküli. Ezek között felnőtt és gyermek temetkezés egyaránt előfordult. Mindkét csoportra jellemző, hogy a gyermek temetkezések mellé a felnőttekhez hasonló gazdagságú mellékleteket tesznek, sőt, a különleges funkciójú és különleges gazdagságú leleteket gyakrabban találtuk meg a gyermek sírokban, mint a felnőttekében.

A kevés összehasonlításból is az derül ki, hogy az egyes sírcsoportokban főleg a kor, nemek szerinti megoszlás, a sírok elhelyezkedése, de még a mellékletek szerinti csoportosítás szerint is eléggé jelentős különbségek figyelhetők meg. Sajnos, nem sikerült még sok teljes sírcsoportot feltárnunk, ezért a sírcsoportokhoz való tartozás törvényszerűségei régészetileg még nem állapíthatók meg határozottan. Azt tételezhetjük fel, hogy a sírcsoportok egy-egy rokonság szerint összetartozó (talán nagycsaládi) közösség tagjait foglalták magukba. A határozott elkülönítés mindenesetre törvényszerűnek látszik.

Nem tudom, hogy elfogadható-e az a feltételezés, hogy egy-egy sírcsoport esetleg a lelőhely egy időszakában (egy év folyamán) elhalt, egymáshoz rokonsági száakkal nem tartozó tagjait fogadta volna magába a mindenkor erre a célra kijelölt helyre. Ezt a feltételezést magam sem tartom valószínűnek. (Igaz, hogy a lelőhely feltételezett élettartamát, ami 300—350 év, és a sírcsoportokban feltárt 29—34 sírt figyelembe véve is ugyanazt a számot kapjuk, amit más módon becsültünk, vagyis 10 000 sírt.) A határozottabb választ az antropológiai és a biokémiai vizsgálatoktól várjuk. E vizsgálatok ismerete nélkül is úgy vélem, hogy egy-egy sírcsoport a családi alapon összetartozó férfiakat, nőket és gyermekeket foglalta magába. Azt hiszem, hogy nehéz kétségbevonni a 100. sír férfi és a mellette feltárt 101. sír női temetkezésének összetartozását.

Mivel a sírcsoportok sírjai soha sem metszették egymást, feltétlenül kellett lennie olyan sírjelzésnek, amely lényegében a sírcsoport létesítése idején, kezdettől végig fennállott. Különösen szembetűnő a temetkezési hely ismere-

te a 100. és 101. sírnál, ahol a két sírgödör hosszanti oldala közötti 1 m távolság elegendő volt a 99. gyermeksír gödrének olyan pontos megadására, hogy a két másik sirt nem bolygatta meg. Ha a temetkezések rendje esetleg fordítva történt, vagyis hogy a 99. sír volt az idősebb, akkor is mindenképpen a korábbi sírok helyének pontos helyismerete tükröződik ebben a szabályosságban.

A temetkezési mód aszódi törvényszerűségei

A temetkezési mód és a melléklet adás vizsgálata azt mutatja, hogy a lengyeli kultúrában még a keleti csoporton belül is erőteljes lokális különbségek jutottak érvényre. Az egész területre kiterjeszthető szigorú szabályokat nem lehet megállapítani.

A sírgödrök alakjára és méretére a lengyeli kultúrán belül főleg csak Aszódon van adatunk. A sírok alig 35—40%-ánál lehetett megfigyelni a sírgödört. Ugyanis, a humuszréteg vastagsága miatt csak a 80—90 cm-nél mélyebb sírok hatoltak az altalajba, ahol körvonaluk kirajzolódik. Néhány ritka esetben ettől valamivel magasabban is meg lehetett figyelni a sírgödört. A sírgödrök alakja többnyire keskeny, vagy a négyzethez közeledő, lekerekített sarkú, vagy végű téglalap (16.—18. kép, 19. kép 1, 20. kép 1, 21. kép 1—2, 22. kép 3, 23. kép 1, 24. kép 2—3, 27. kép 2a, 28. kép 3). A sírgödör szélessége sok esetben arányos a zsugorítás mértékével. Az egészen enyhe zsugorítású csontvázakat rendszerint keskenyebb sírgödrökben találjuk. Az eddig ismert legnagyobb sírgödröket a bemutatott a) sírcsoport legjelentősebb férfi és női temetkezése számára ásták (100—101. sírok: 20. kép 1, 21. kép 1—2). Ezeknek a sírgödröknek a hosszúsága és szélessége jelentősen felülmúlta a szükséges méreteket. Talán ez nem volt véletlen. Ettől eltekintve azonban, a sírgödrök alakjának és méretének semmiféle szabályossága nem állapítható meg.

A sírok mélységére vonatkozó adatok egyelőre szintén nem árulnak el törvényszerűségeket. Aszódon meglehetősen nagy az ingadozás a sírmélységben. A legmagasabban (25 cm) és a legmélyebben fekvő (200 cm) sírok között 175 cm az eltérés. Ez igen jelentős különbség, mivel az átlagmélység 60—100 cm között ingadozott, (a sírok 50%-a található ebben a mélységben). A mellékletek gazdagsága sem arányos a sírmélységgel. A leggazdagabb sírok 100—120 cm közötti mélységben feküdtek. A két legmélyebb sír nem túl gazdag mellékletével tűnt fel. Pedig a 2 m mély sírgödör az 1 m mély sírok kiásásánál kétszeresénél is több energiát igényelt. Egyelőre nem ismerjük azokat az okokat, amelyek ilyen nagy eltéréseket eredményeztek.

Feltűnő a sírmélység különbsége a csontvázak és a hamvasztások sírok között. A 15 hamvasztásos sír egy kivételével 25—45 cm közötti mélységből került elő. Vagyis egyöntetűen sekély sírgödört ástak számukra. Legtöbbjét a szántás meg is bolygatta. Egyedül a 208. sír látszik kivételnek, ahol nagyméretű ovális sírgödört ástak, 108—117 cm mélységbe, s ebbe szórták a kevés égett csontot.

A hamvasztások temetkezési mód az őskor egyes időszakában nemcsak Magyarországon, de Európában is kizárólagossá vált. Első általános megjelenése Magyarországon a rézkori balerázi csoport idején történt. Korábbi időből csak szórványos előfordulását figyelte meg a régészeti kutatás.

A neolitikum idején Magyarországon először és kizárólag a lengyeli kultúrából (a korai fázis idején) Aszódon ismertük meg a halotthamvasztás előfordulását, és mindjárt jelentősebb számban, csoportosan történő megjelenését is. Az

eddig adatok azt tanúsítják, hogy a hamvasztásos sírok a csontvázas temetkezésekkel együtt a lelőhely teljes területén, sőt még azon kívül is előfordulnak. A feltárások északnyugati végét jelző árok nyugati szélén is találtunk hamvasztásos sírt. Ugyanakkor a lelőhely jelenlegi szélét jelző magassági pont mellett is felszínre került egy hamvasztásos sír. A két szélső sír egymástól való távolsága mintegy 350 m. A hamvasztásos sírok mindenhol a sírsoportok csontvázas sírjaival együtt kerültek elő. Vagyis, minden valószínűség szerint, a hamvasztásos temetkezések is a sírsoportok közösségébe tartoztak. Meglepő módon, egy hamvasztásos sírt a lelőhelyen kívül találtak, a lelőhely dombjától keletre fekvő mások dombon (3. kép 1). A két dombot a Szentkeresztí patak választja el egymástól. A Bocskai utcában ház alapozáskor bukkantak rá a palack alakú, valószínűleg urnának használt festett edény töredékeire, egy kis csésze töredékeire, és két átégett kőbaltára. A környéken nem ismeretes más olyan nyom, amely a lengyeli kultúra településére, vagy temetkezéseire utalna. Valószínű, hogy a másik domb nagy lelőhelyéhez tartozó halottat valamilyen ismeretlen ok miatt temették el magányosan, a közösségtől elkülönítve. Ugyanakkor megadták neki mindazt, ami a közösség más halottait is megillette.

A halotthamvasztás legkorábbi megjelenése Európában Görögországból, a koraneolitikus Protoszesszkló kultúrából, továbbá ugyanonnan, a magyarországi terminológia szerinti középső neolitikum idejétől számítható. Tesszáliában kerültek elő azok az urnasírok, amelyekről korábban az volt a vélemény, hogy a lengyeli kultúrával egykorúak. Az újabb kutatások azonban időrendjüket idősebbnek határozták meg. A Balkán egyéb területeiről csak különleges, rituális jellegű egyedi, hamvasztásos „temetkezéseket” ismerünk a korai, középső és késő neolitikumból. Hasonlóan rituális jellegű lehetett az alföldi korai neolitikus Körös kultúra emberalakú kis edénye, amelyben kis gyermek égett koponyamaradványait találták meg. A Körös kultúra egyik Hódmezővásárhely környéki településéről származik.

A halotthamvasztás mint rítus Közép- és Nyugat-Európa területén a vonaldiszes kerámia kultúrájában tűnt fel a csontvázas sírokkal együtt, meglehetősen nagy területen. Korábban a megfigyelések hézagossága miatt a hamvasztásos sírok meglétét a vonaldiszes kerámiában kétségsbevonták. Most azonban kétségtelenné vált, hogy a hamvasztás meglétével kapcsolatos feltételezések valószínűságosak. Elsőben pl. a 113 vonaldiszes kerámiába tartozó sírból 47 sír hamvasztásos temetkezést tartalmazott. Ezek legtöbbje szórt hamvas volt, vagyis az égett csontokat nem tették edénybe. A hamvasztásos rítus széles körű elterjedése a Rössen és a Stichband kerámia kultúrájában is előfordul, de még ebből az időből is kisebb számban ismerjük a hamvasztásos sírokat, a csontvázas temetkezési módhoz képest. Figyelemreméltó azonban, hogy a Rössen és a Stichband kerámia kultúrája a vonaldiszes kerámia területén alakult ki.

A Kárpát-medencében a halotthamvasztás Aszódot közvetlenül megelőzően a szlovákiai Lužianky csoportban tűnt fel, s a névadó lelőhelyén szórt hamvas temetkezéseket találtak.

A hamvasztás eredetét Aszódon nagy valószínűséggel összefüggésbe hozhatjuk a közép-európai vonaldiszes kerámia, a Rössen és a Stichband kerámia és a Lužianky csoport hamvasztásos temetkezési módjával. Ez annál is valószínűbb, mivel a lengyeli kultúra a közép-európai vonaldiszes kerámia területén alakult ki, s Aszód is ennek a peremterületén fekszik.

Egyelőre kérdéses, hogy az ógci (tesszáliai) és a közép-európai neolitikus hamvasztásos temetkezési mód létrejöttét egymástól függetlenül történt-e? A

kutatás jelenlegi állása szerint az égei terület időrendi elsőbbsége kétségtelen. A közép- és nyugat-európai (vonaldiszes kerámia fiatalabb fázisa) nagy területen fellépő halotthamvasztás sokkal fiatalabb, mint az égei hasonló rítus megjelenése. Az összefüggést bizonyító területi és kronológiai kapcsolat egyelőre hiányzik közöttük. Ezért Közép- és Nyugat-Európában a halotthamvasztás elterjedését önálló sajátosságnak véljük. Ez folytatódott a Rössen és a Stichband kerámiában, a Lužianky csoportban, s azon keresztül jutott a lengyeli kultúra idősebb fázisában Aszódra. Annak eldöntése, hogy a hamvasztás rítusa miként jutott a lengyeli kultúra peremkerületére, a jövő vizsgálatok feladata.

A 15 hamvasztásos sír Aszódon az összes temetkezés 70%-át teszi ki. Az a) sírcsoportban ez az arány 25,8%. Az a) sírcsoportban a hamvasztásos sírok kiugróan magas arányát a százalékszámok is hangsúlyozzák.

Annak ellenére, hogy a hamvasztásos sírok igen közel feküdtek a felszínhez, és így a legerőteljesebben ki voltak téve a bolygatásnak, bizonyos törvényszerűségeket megállapíthatunk. Legáltalánosabbnak tekinthetjük az urnás temetkezési módot (ilyen volt az a) csoportban a 96/B, 97, 176, 177, 178. sír: 16—18. kép, 19. kép 3, 26. kép 1—3, 29. kép 1—2, 31. kép 1—5, 42. kép 8—9, 43. kép 1). Az urnás temetkezésekre az a jellemző, hogy az urnának használt többnyire hengeres nyakú, közepes méretű, festett palackba, vagy fazékba szórták az égett emberi csontmaradványokat. Az égett csontok és az edény szája közötti részt valamivel, talán már akkor földdel kitöltötték és az urnát szájával lefelé fordítva tették a sírgödörbe (amelynek alakja a humuszrétegben nem volt megállapítható). Így az égett csontok az edény alján, s megfordítva, a legmagasabb helyzetben maradtak meg. Az urnákba néhányszor csak kóbaltát a férfiak, és gyöngyöt tettek a nők részére. Néhány esetben az urna mellé tettek egy-két edényt, vagy köeszközt.

A hamvasztásos sírok másik típusa volt a szórthamvas temetkezési mód (a 105., 147. és 149. sír tartozott ebbe a csoportba; 22. kép 2,4, 23. kép 2,4). Ilyenkor kis kupacokba rakták az edényeket és egyéb tárgyakat. Köztük találtuk meg a kevés égett csontot. A szórthamvas sírok is a felszínhez közel feküdtek. Eddig csak egyetlen kivételt figyeltünk meg. A 208. sír gödrét 108—117 cm mélyre ásták az altalajba és olyan méretű sírgödört alakítottak ki, amelyen a csontvázas temetkezések számára volt szokásos. A sír egyik vége közelében találtuk kis kupacban az égett csontokat, másik végén pedig a leleteket.

A hamvasztásos sírokra az is jellemző volt, hogy a gyöngyöket kóbaltákat a halottal együtt égették el. Ezzel szemben a 208. sír agyarlemez párját égetetlenül rakták a sírba. Az általános szabályt megtörő egyes kivételek magyarázatára sokféle elképzelés lehetséges, ezért ezeket egyelőre mellőzzük. Mindenesetre azt kivétel nélküli szabálynak minősíthetjük, hogy a hamvasztásos sírok leletei azonosak a csontvázas sírok leletével és a telep leleteivel is.

Általánosan jellemző a lengyeli kultúrára az ún. zsugorított temetkezési mód. Ebből, mint láttuk Aszód jelent kivételt, mivel Magyarországon először, ezen a helyen megjelent a halotthamvasztás is. A zsugorított temetkezések azonban túlnyomó többségben vannak. A zsugorítás mértéke a legnagyobb változást mutatja. A szélsőségesen összehúzott helyzettől az alig behajlított lábig minden átmenet előfordul. Azonban a legerőteljesebb zsugorítás és az alig behajlított lábakkal való fektetés a ritka esetek közé tartozott. (16—18. kép, 19. kép 1, 20. kép 1—3, 21. kép 1—2, 22. kép 1—3, 23. kép 1, 24. kép 1—4, 25. kép 2a—b, 27. kép 1—2a, 28. kép 1—3).

Az irányítás és a fektetés lényeges eltérése még az összetartozó keleti csoport egyes lelőhelyei között is szembevetőd. Mielőtt Aszódot ismertetném, bemutatom a lengyeli és zengővárkonyi sírok irányítási jellegzetességeit. Lengyelen (a névadó lelőhelyen) a két temető, ill. sírcsoport eltérését az jelzi, hogy amíg az első sírcsoportban kivétel nélkül a D—É irányítás és a jobb oldali fektetés volt a jellemző, addig a másik csoportban — kevés kivételtől eltekintve — K—NY irányítás és bal oldali fektetést említ Wosinsky Mór. A két sírcsoport tehát élesen különbözik egymástól a sírok irányításában és a fektetésben.

Zengővárkonyban (Baranya megye) már nagyobb változatosság érvényesült. Lehet, hogy ez a pontosabb megfigyelések eredménye is. A 339 megfigyelhető sírból 286 temetkezés, tehát a sírok több mint háromnegyed része K—NY, ill. ÉK—DNY irányítású volt. 33 sírban NY—K ill. DNY—ÉK, 2 sírban D—É, 1 sírban É—D, és 4 sírban DK—ÉNY irányban feküdtek a temetkezések. 13 sírban nem a szokásos fektetést találták meg, de ezek közül is 12 csontváz K—NY, ill. ÉK—DNY irányban feküdt. 290 sírban bal oldali fektetést talált Dombay János és csak 36 sír csontváza volt jobb oldali fektetésű. A zengővárkonyi sírok túlnyomó része a lengyeli második sírcsoporttal volt azonos irányítású és fektetésű.

Aszódon is igen változatos az irányítás. A feltárások kezdetén, amíg a sírok száma kevés volt, nem is lehetett megállapítani semmiféle szabályszerűséget, mivel a sírok tájolása a szélrózsa minden iránya felé mutatott. 220 sír feltárása után már bizonyos törvényszerűségek is észrevehetőek (14—15. kép, részletesen 16—28. kép). Ezek szerint a sírok tengelye két főirányban húzható meg. Mintegy kétharmad részük a DK—ÉNY főirányban helyezkedik el 45°-os eltérésen belül. Valamivel nagyobb arányú a csontvázak DK—ÉNY, mint az ÉNY—DK tájolása. (Az irányításban mindig az első betű, vagy betűk jelzik a fej helyét). Kb. a sírok egyharmadának tengelye DDNY—ÉÉK irányba mutat, s egészen kis részük ellentétes irányú. Aszódon a csontvázas temetkezések több mint 90%-a jobb oldali fektetésű és csak elenyészően kis részük feküdt bal oldalon. Ezzel igen lényeges eltérés mutatkozik a Dél-Dunántúlhoz képest, ahol a lengyeli első temető, vagy sírcsoport kivételével bal oldali fektetés az uralkodó. Csak a lengyeli első temető fektetése hasonló Aszódhoz. Ezekből az adatokból világos, hogy a sírok irányítását és a fektetés módját a helyi sajátosságok határozzák meg. Az egyes lelőhelyekre jellemző egyöntetűen jobb vagy bal oldali fektetés szerint még nem volt szabályszerű megkülönböztetés a férfiak és a nők között. Az irányítás különbsége sem a nemek közötti különbséget jelzi. Igaz, hogy a 100. és a 101. sír összetartozó férfi és női temetkezése egymással ellentétes irányban feküdt. Az irányítás csaknem szabályszerű egyöntetűségének magyarázata még további vizsgálatok alapján lehetséges.

Aszódon 3 sír volt a temetőben, amelyekből hiányzott a csontváz, a mellékletek azonban szabályosan helyükön feküdtek. Mind a 3 szimbolikus sírban megtaláltuk a férfi temetkezésekre jellemző mellékletet (kőbalta és agancsfokos, vadkan agyarlamezek). Két sírban azonban női típusú mellékletek is voltak (tengeri kagyló karperec, gyöngyök). Nem kétséges, hogy a sírgödrök és a mellékletek temetkezéseket jelképeztek. A távol, vagy valamilyen szerencsétlenség következtében elhunytak jelképes eltemetése a közösség tagjai közé általános szokás volt az őskorban, de még a klasszikus korokban is megbocsáthatatlan bűnnek számított, ha a hozzátartozók nem temették el halottaikat. A halottak is a közösség tagjainak számítottak, s a közösségi jogokat mindenképpen biztosítani kellett. Vagyis a halotti szertartás és temetés rituális cselekményét

jelképesen is elvégezték. A sírgödörbe a testnek megfelelő helyre okkerfestéket szórtak. Valószínűleg ez jelképezte az elhunytat.

A többes temetkezések a lengyeli kultúrában is előfordultak. Főleg a Dél-Dunántúlon találtak ilyeneket.

Aszódon más körülményeket figyelhetünk meg. A gyermekeket, még a csecsemőket sem tették a felnőttekkel közös sírba. Csupán három esetben figyelünk meg kettős sírt. Az egyikben (115. sír) két hasonló korú és nagyságú kisgyermeket azonos zsugorítással és irányítással egymás fölé fektetve helyeztek a sírgödörbe. Valószínű, hogy egyszerre haltak meg. Másik két esetben (47., 55. sír, valamint a 211., 214. sír) inkább utántemetkezésre gondolunk, mivel azonos helyen csak ellentétes irányításban a két felnőtt csontvázat és mellékleteit kb. 20 cm-es földréteg választotta el.

A temetkezési mód különleges eseteit jelzi a csonkítás. A csonkítás meglétét igen nagy óvatossággal kell megítélni, mivel sokszor utólagos bolygatások, főleg a kis állatok turkálása is előidézhette — elsősorban a végtagesontok hiánya alapján feltűnő — csonkítás látszatát.

Néhány esetben azonban valószínűnek ítélni lehetjük a szándékos csonkítást. Már Wosinsky Mór is megfigyelte Lengyelen, hogy az egyik csontváznak hiányzott a koponyája, bár bolygatásnak nem látta nyomát. A koponya hiányának gyakorisága legszembetűnőbb a zengővárkonyi temetőben. Összesen 33 sírban figyelte meg Dombay János a koponya hiányát. Ezek közül csak 13 sírban hiányzott együttesen a koponya és az állkapocs. A szükséges óvatosságot azért is hangsúlyozni kell ezzel a rítussal kapcsolatban, mert a 15–20 cm mélységben fekvő temetkezéseknek elsősorban a koponyáját vitte el a szántás. Ezért szorúl magyarázatra az is, hogy több esetben a koponya hiánya mellett miért maradt meg az állkapocs. Aszód sem ad erre a kérdésre kielégítő választ. Aszódon ugyanis a néhány koponya nélküli temetkezés mellett többször is gödröket találunk és egy-két gödörből elő is került a hiányzó koponya, vagyis ezekben az esetekben világos, hogy a gödör ásással idézték elő „a koponya nélküli” temetkezést. Aszódra tehát nem jellemző a Zengővárkonyban annyira hangsúlyosnak tartott koponya nélküli temetkezési mód.

A kisebb számú koponyánélküli temetkezések bizonyos jogosultságát azonban az olyan közvetett jelenségek tanúsítják, mint Lengyelen az egyik sír csontváza fölött talált 4 megpörkölődött koponya. Ugyanezt figyeltük meg Aszódon a 150. sírnál, ahol a férfi csontváz fölött 3 pörkölődött koponyát találtunk. Hasonlókat találtak a nyugati csoport területén Ausztriában is. A koponyatemetkezéseket a telepek területén találták, s különleges, kultikus rituális okai lehettek az ilyeneknek. A koponya eltávolítása mágikus célból (ősök ereje, megölt ellenség ereje), a házban való őrzése, majd később eltemetése a lengyeli kultúrában is olyan gyakorlat volt, amire a világ különböző részein bőven vannak etnográfiai párhuzamok. Hasonló lehetett a rézkori Balaton-Lasinja kultúra „szertartási” házában, a kemencék közelében talált megpörkölődött emberi koponyák jelentősége is (Keszthely-Fenekpuszta, Nádgazdaság).

A végtagok csonkítása nagyon nehezen ellenőrizhető. Legtöbb esetben a végtagok hiánya, miként fentebb rámutattunk, nem bizonyítja a csonkítást. Néhány esetben azonban az is felfedezhető, hogy levágták a végtagokat, de ez a vágás a hosszú csontok végét is érintette. Így bizonyos esetekben, vagyis nem olyan gyakran, mint ahogy látszik, történt szándékos csonkítás is.

A zsugorítás különböző mértékének okát egyelőre nem tudjuk megmagyarázni. A szélsőségesen erőteljes zsugorítás esetében valószínűnek tarthatjuk az

összekötözést. Az alig felhúzott lábakkal eltemetett halottaknál azonban ezt kizárhatjuk. Néhányszor a felhúzott lábú csontváz hasán, vagy hátán fekszik. Ezek között vannak olyanok, amelyek a temetés után később dőltek el oldalukról, és vannak olyanok is, amelyeket szándékosan is hasra, vagy hátukra fektetve tettek a sírba.

Több ízben előfordul a sírok utólagos bolygatása, ami olyan esetekben is megfigyelhető, amikor a szántás vagy az egykorú gödörásás ezt nem indokolja. Ez igen ritka jelenség és valószínűleg bizonyos rituális tevékenységhez kapcsolódott (ilyen lehetett a 94. sír). Aszódon az a) sírcsoportban talált egyik temetkezés (174. sír) holtteste már félig, vagy erősen elbomlott állapotban lehetett, amikor eltemették. Alig 50 cm-es átmérőjű sekély sírgödörbe szorították össze úgy, hogy egyes csontjai még anatómiai sorrendben kapcsolódtak egymáshoz, más részek azonban már szétváltak (25. kép 1a—b). Valószínűleg sokkal később, a halál után találták meg a holttestet és a közösség szabályai szerint a közösség tagjai közé kellett eltemetni. A csontváz maradványai között az egyik leg gazdagabb tengeri kagylóból készült gyöngysor gyöngyszemeit találjuk meg szétszórva (41. kép).

Aszódon jelentős megfigyeléseket tehetünk az okkerfesték használatára a temetkezéseknél. Az okkerfesték vörös színe az őskor nagyon korai szakaszából egészen a történeti időkig közismerten az élet színének mágikus jelképe volt, s talán azt szimbolizálta, hogy a halott a halál után is a közösség élő tagja maradt, csak más körülmények között. Az okkert sokféleképpen használták. A szimbolikus sírok esetében a testnek megfelelő helyen, a sírgödör alját vastagon beszórták okkerrel. Bár a talajviszonyok nem voltak elég kedvezőek a festék fennmaradására, számos esetben megfigyelhettük a csontváz bizonyos részeibe beszívódott vörös festék maradványait, amelyek a koponyán, alkarokon, és lábszárcsontokon jelentkeztek. Kellő adatok hiányában nem dönthető el, hogy a ruházat által fedetlenül hagyott testrészeket festették-e be a halál után, vagy meghatározott szabályok írták elő a megfelelő testrészek vörös színezését. A vörös festéket ezen kívül még külön, edényekben is mellékeltek a sírokba, de ritkábban. Az okkerfestés és okkerfesték a férfi, női és gyermeksírokban egyaránt előfordul.

Néhány mélyebb sírban a csontváz körül valamilyen szervesanyag-maradványokat is megfigyelhettünk. Talán a halotti lepel maradványa lehetett, amely készülhetett bőrből, gyékényből, vagy textilből. Ezek eltérőek voltak a más helyen megfigyelt koporsó famaradványaitól.

A melléklet-adás szokása általános volt a lengyeli kultúrában. A mellékletek gazdagsága azonban már lényeges helyi eltéréseket mutat. Néhány esetben bizonyos társadalmi megkülönböztetésre is gondolhatunk a mellékletek alapján, s igen gyakran a sírletek a nemek különbségét is kifejezik. Zengővárkonyban csak a sírok 8,1⁰/₀-a volt melléklet nélkül, míg Aszódon 24,4⁰/₀. A dél-dunántúli sírok sokkal gazdagabbak, mint az aszódiak, akár az edényeket, akár az egyéb mellékleteket is nézzük.

A legáltalánosabb melléklet az edény. A Dél-Dunántúlon a sírokból jóval több edény került elő, mint Aszódon. Odalent nem volt ritkaság az olyan sír, amelybe 10 edényt is elhelyeztek. Ezzel szemben Aszódon csak 4 sírban találtunk 7 edényt (ettől több edény nem is fordult elő), 2 sírban volt 6 edény, 8 sírban 5 edény, 12 sírban 4 edény, 24 sírban 3 edény, 48 sírban 2 edény és ugyancsak 48 sírban volt 1 edény. 71 sírban egyetlen edényt sem találtunk. Mindebből az világlik ki, hogy Aszódon legáltalánosabb volt az 1—2 edény vagy

egy se. A sírok 75⁰/₀-a tartozik ebbe a kategóriába. Az edények számából egyelőre nem tudunk megállapítani törvényszerűségeket. Kétségtelen azonban, hogy a 2 leggazdagabb sírban [a] csoport 100, 101. sír] 7—7 edényt találtunk, s ezek egymás mellett fekvő és összetartozó férfi és női temetkezést tartalmaztak. Zengővárkonyban sem jelez szabályosságot az edények száma, annak ellenére, hogy jóval gyakoribb az edények, köztük a nagyméretű edények mellékelése a sírokba, mint Aszódon. Délen legáltalánosabb síredények a csőtálpas tálak (a sírok 54⁰/₀-ában), a gomba alakú adények (a sírok 33⁰/₀-ában), a csészék (a sírok 53⁰/₀-ában) és a tálak (a sírok 26⁰/₀-ában). Ezzel szemben Aszódon a sírok csekély részében találtunk csőtálpas tálat, s azok is rendszerint kis méretűek, egyetlen sírban gomba alakú edényt, s ritka melléklet volt a tál is. A fő edénytípusokat a kis csészék és csuprok alkották, gyakran több példány is egy sírban. Ha Aszódot a Dél-Dunántúllal hasonlítjuk össze, feltűnő az aszódi edénymellékletek alacsony száma és kis mérete. Ezek a sajátosságok Kelet-Magyarországgal mutatnak hasonlóságot.

Az edények elhelyezése nem szabályszerű. A sírgödör minden részében előfordultak. Az edényeket szájukkal lefelé és felfelé fordítva egyaránt betették a sírokba. Az edények szándékos összetörésére is vannak adataink és arra is, hogy az edényeknek csak egy részét helyezték a sírba. A mellékletek eltörését más leleteknél is megfigyeltük (kőbaltá, agyarlemez, kagyló karperec). A két leggazdagabb sírban (100, 101. sír), a töltélföldben találtuk meg darabokra törve a férfi egyik agyarlemezét, és a nő egyik kagyló karperecét. Ugyanúgy 2 darabra törve, egymástól kissé távolabb került elő a 105. hamvasztásos sír átfúrt kőbaltája. Hasonló célból törhették le az aszódi 42. sír csővestálpú adényének tálrészét, amit megfordítva ráborítottak a csőtápra. Mindez a halál és a halott tárgyaitak összetörése közötti szoros összefüggést sejteti.

A férfi és női sírokban megtaláljuk a csiszoló vagy dörzsölő kő kisebb töredékeit vagy kisebb példányait, mint mellékletet.

A mellékletek közül némelyik a nemek megkülönböztetésének eszköze is. Elsősorban a kőbaltákat és agancsfokosokat említhetjük, mint amelyeket a férfi sírok leleteinek tartunk. A kőbalták főleg a Dél-Dunántúlon játszottak szerepet, mint sírmellékletek. Átfúrt és lapos balták az aszódi felnőtt férfiak és gyermekek sírjaiban egyaránt megvannak. A Dél-Dunántúlon a nagyobb átfúrt balták gyakoriak. Aszódon csak 3 sírba tettek átfúrt baltát, a többiben kevés kivétellel, kis méretű trapéz alakú lapos vagy kaptafa alakú baltát találtunk. Lengyelen a sírok 40⁰/₀-ában találtak kőbaltát, néha párosával egy-egy sírban. Zengővárkonyban a sírok 27⁰/₀-ában volt kőbaltá és ezek itt is többször fordultak elő párosával. Aszódon csak a sírok 12⁰/₀-ában találtunk kőbaltát, s csak 6 sírban volt 2—2 példány. Az a) sírcsoport 31 sírjából 7 temetkezés tartalmazott kőbaltát (22,2⁰/₀), ami nagyobb, mint a lelőhely átlaga. Figyelemre méltó Zengővárkonyban a kőbalták szerepe a temetkezéseknél. A kőbaltás sírok egyharmadában együtt volt az átfúrt és átfuratlan kőbaltá. Hasonló arányban voltak együtt Lengyelen is. Aszódon csak 2 esetben találtak együtt az átfúrt és átfuratlan kőbaltát. A kétféle kőbaltá gyakori közös dél-dunántúli előfordulása arra mutat, hogy funkciójuk némileg eltért egymástól, de ki is egészítette egymást.

Két aszódi sírban a kőbaltát élével felfelé állítva találtuk meg. Ez valószínűleg annak a napjainkig fennmaradt hiedelemnek a megnyilvánulása volt, amely szerint az éles szerszám védelmet nyújt az ártó szándékkal szemben.

Néhány férfi-, ill. gyermeksírban átfúrt agancs fokost is találtunk. Szerepük az átfúrt kőbaltákhoz lehetett hasonló.

A férfi sírok melléklete volt a köpence, vakaró, és magkő, amelyekről a pengéket hasították le. A köpengék és egyéb kis kőtárgyak helyzete a derékra kötött tarisznya feltételezésére jogosít. Olyan esetekben, amikor a sírok és a települési jelenségek egymás közelében vannak, vagy metszik is egymást, nehezen dönthető el, hogy az egyes kis kőtárgyak szándékos mellékletek voltak-e, vagy pedig a telep hulladékaiból kerültek másodlagosan a sír töltelékföldjébe.

A férfi sírok melléklete a kő buzogány. Rendkívül ritka lelet. Zengővárkonyban egyetlen egyet sem találtak. Meglepő ezzel szemben, hogy Lengyelben 6 sírból is említ Wosinsky Mór buzogányt, két esetben agyarlemezzel, és egy kivétellel, kőbaltákkal együtt. Aszódon két sírban találtunk buzogányt, egy harmadik, a lelőhelytől kissé távolabb, délre talált sír mellékletéhez tartozott. A hitelesen feltárt két sírban vaddisznó állkapocs, s az egyikben a buzogányhoz még kőbalta és agyarlemez pár is társult. A másik sír felét későbbi beásással elvágták, így nem ismerjük a sír teljes leletanyagát. Az egyik buzogányos sír az, a) sírcsoport leggazdagabb temetkezését tartalmazta (100. sír, 32. kép 1—3, 33. kép 1,2, 31. kép 6—12). A buzogányok fehér mészkőből, vagy márványból készültek, rendkívül finom csiszolással és mesteri átfúrással. Méretük megközelítően azonos, átmérőjük 7—8,5 cm között váltakozik. Mivel a buzogány meglehetősen ritka, nem olyan lehetett a szerepük, mint az általánosan használt kőbaltáknak. Inkább rangjelzők voltak. A 100. sír buzogányán okkernyomokat is megfigyeltünk.

A férfi sírok — de csak kevés férfi sír — melléklete volt a vadkan agyarból hasított lemezpár csüngő. Csaknem kivétel nélkül párosával található kissé a medence fölött a gerinc mögött. Az agyarlemezeket vagy a derékra kötve viselték, vagy a nyakból csüngött le hosszú zsinóron. Egy-egy sírba rendszerint csak egy lemezpárt tettek, azonban a b) sírcsoport szimbolikus sírjából (120. sír) 2 lemezpár került elő. Zengővárkonyban a 368 sír közül 14 sírban voltak agyarlemezek, Aszódon a 220 sírből 11 temetkezéshez tartozott agyarlemez, ill. a lelőhely nyugati szélén véletlenül talált sírban is volt agyarlemez.

A sertés állkapocs melléklése is megfigyelhető a lengyeli kultúra sírjaiban. Ez a rítus, vagy szokás Kelet-Magyarországon is a későneolitikum idején tűnt fel. (A herpályi és csőszhalmi kultúrából vannak adataink a disznó állkapocs sírba helyezésére. Berettyószentmártonban a szerző, Polgár-Csőszhalmon Bogárn-Kutzián Ida talált disznó állkapocsos sírt.) Zengővárkonyban csak négy sírban volt sertésállkapocs. Aszódon 6 sírban figyeltük meg, sőt 2 sírba, mint már említettem, 2—2 vaddisznó állkapocsot is helyeztek. A vaddisznó állkapocs síron belüli elhelyezésére egyelőre nem ismerünk szabályosságot. Előfordulnak a lábfejek mellett, a koponya környékén, a váll mellett. Mindenképpen figyelemreméltó, hogy az a) sírcsoport egyéb mellékletei szerint is kiemelkedő rangú férfi sírjában 2 vaddisznó állkapocsot találtunk.

A női sírok jellegzetes lelete a tengeri kagylóból készült ékszer. Felnőttek és gyermeklányok sírjában egyaránt előfordul. Legáltalánosabb a gyöngysor amely több-kevesebb gyöngyből áll. Rendszerint a nyakban, a csípőjük körül viselték, de több esetben a halántékon is megfigyeltük a gyöngysort, amit valószínűleg hajba fontak. Több esetben meg lehetett figyelni, hogy a térd alatt több sorban is övezte a lábszárat a tengeri kagylóból készített gyöngyök sora. Néhányszor férfi sírban is találtunk gyöngyöt, de mindig csak néhány szemet a csukló táján. Nagyrítkán a gyöngyök nem kagylóból készültek, hanem mészkő-

ből. Alakjuk azonban megegyezik a kagyló gyöngyökével. Nagyon ritka a kagylóból csiszolt karperec és jellegzetesen női mellékletként határozhatjuk meg. Egyik kislány sírjában 4 példányt találtunk. Ehhez a kislányhoz egyébként is nagyon sok gyöngy (mintegy 900 db) tartozott. A 101. sír gazdag női temetkezésének is, (amely a 100. sír közvetlen szomszédságában feküdt) két kagylóperec melléklete volt. Az egyik szimbolikus sírban (86. sír) kőbaltával együtt találtuk a karperecet, tehát a férfiak is viselték, de mindig csak egy példányban. Amint már említettem, valószínű, hogy a néhány férfi csontváz csuklóján talált kevés gyöngy is a karkötő szerepét töltötte be.

A kisebb tengeri kagyló héjából készült átfúrt amulettek is többször előfordultak. Az Aszódon talált 5 példányt gyermek sírban találtuk, kivétel nélkül. Úgy látszik, hogy az ilyen csüngő amuletteket csak gyermekek viselhették.

A női sírokhoz tartoznak a kisebb-nagyobb, többnyire azonban kisebb, gombszerű tengeri kagylókorongok alsó átfúrással, amelyeket szinte szabályszerűen a koponya körül találunk és fejdísz, vagy pártá részei lehettek.

A gyöngyösorban nagy ritkán átfúrt állatfogat (szarvas) is fűztek.

Egyik női sírban átfúrt csonttűt és agyag orsógombot, egy gyermekcsontváz koponyája közelében pedig agancsból csiszolt 3 oldalú fésűt találtunk.

A réz ékszerek mellékelése a Dél-Dunántúlon gyakori. Hat lelőhelyen is előfordult. Meglepő ezzel szemben, hogy Aszódon csak egyetlen sírban találtunk egy kis rézlemez töredéket (52. sír).

LELETEK

A lengyeli kultúra gazdag emlékanyagának túlnyomó részét hiteles ásatásokból ismerjük. A kutatás egyenletlensége miatt azonban az eddig előkerült leletek túlnyomó része a keleti csoportba tartozik, s annak is egymástól távoli két területén, a Dél-Dunántúlon és északkeleten, Aszódon összpontosul. A nagyobb feltárások alapján a leletanyag helyi különbözőségeit még egy csoporton belül is könnyen felismerhetjük. A kerámiával kapcsolatban megállapítható jellegzetességek elsősorban a keleti csoportra vonatkoznak. A következőkben az aszódi gazdag leletekről adunk olyan részletes tájékoztatást, amely segít megismerni Aszód jelentőségét, az európai neolitikum fontos földrajzi területén, Közép- és Délkelet-Európa érintkezési vidékén. A leletek túlnyomó része a fazekasság termékeiből, az agyagból égetett különböző méretű és alakú edényekből maradt meg, amelyeknek a háztartásokban a legeltérőbb funkciójuk volt, a kis ivócsészéktől a nagyméretű tároló edényekig. Agyagból készültek ezeken kívül az orsógombok, háló- és szövőszék nehezékek, továbbá a vallással kapcsolatos tárgyak, oltárok, kis szobrok (idolok), és egyéb kultusztárgyak stb.

Edényformák

Csőtálpas edény

Az egyik legjellegzetesebb edényforma általában a lengyeli kultúra egész megjelenési területén. Aszódon azonban arányuk kisebb, mint a Dél-Dunántúlon. Funkciójuk még most is vita tárgyát képezi. Az edény két részből összetett. A felső rész szinte kivétel nélkül a tálak típusát képviseli. Ehhez csatla-

kozik a magas, vagy alacsonyabb, enyhén csonkakúp alakú, vagy hengeres alsó rész, a csótalp. A herpályi kultúra területén (DK-Magyarországon) nagyon gyakori, hogy a csótalpas edényeknek edénytartó funkciójuk volt, mivel a tál alsó részét egybenyitották a csótallal és nagyon sok gömbölyű aljú kisebb edény került elő, amelyek csak ezekben az edénytartókban állhattak meg. A lengyeli kultúrában azonban, így Aszódon is ilyen típusú edényt nem találtunk. A felső részen mindig tál ül, vagyis ennek edény-funkciója volt. Lehetséges, hogy az étkezésnél használták a magas csótalpas edényeket, amivel mintegy talapzatra helyezték a tálakat. A csótalpas tálaknak több változatuk van.

a) Magas csótalpas tál

A tálrész fordított csonkakúp alakú vagy kissé domborúan ívelt fallal rendelkezik. A csótalp magas, legtöbbször lefelé enyhén szélesedik, ritkábban csaknem hengeres, vagy kissé homorúan ívelt. Aszódon a Dél-Dunántúltól eltérően, ritkábban és inkább kisebb változatban fordulnak elő a fordított csonkakúp alakú tálrésszel ellátott csótalpas edények. Díszítésük a bütykökön kívül a fekete festős (29. kép 7, 45. kép 11). Rendszerint azonban festetlenek.

b) Magas csótalpas tál profilált tálrésszel

A magas csótalpas tálakat tulajdonképpen ez az edénytípus képviseli Aszódon. A csótalp az előző típushoz hasonlóan enyhén csonkakúp, vagy henger alakú. A tálrész azonban lényegesen különbözik, mivel középen megtörik és a homorúan ívelődő felsőrész erős hasélt alkotva csatlakozik a domború alsó részhez. A hasélen általában 4 bütyök helyezkedik el. Előfordulnak a lekerekített, ill. a mélyen ülő hasélú tálformák, továbbá a talprész és a tál ívelt találkozására is. Díszítésükben a peremen és a hasélen váltakozó elhelyezésű bütykökön kívül alapvető szerepet játszik a vörös, ritkábban a vörös alapon sárga, fehér és fekete festés. A festés rendszerint a tálak belsejét is elborítja. Nem olyan gyakori a sírokban, mint a Dél-Dunántúlon, a telepen azonban általános forma. Az aszódi sírokban néhány kivételtől eltekintve, csak kisebb méretű csótalpas tálak fordulnak elő.

A csótalpas tálaknak a megtört tálprofilú általánossága a lengyeli kultúra idősebb fázisának a jellegzetessége (10. kép 5, 36. kép 2, 6, 37. kép 9, 38. kép 7, 45. kép 4, 7, 8, 12, 14, 52. kép 7, 8). A telepen talált számos csótalpas edénytöréket ékben találkozó fekete sávós festés díszíti (66. kép 2—5). Ez a fajta festésmód kimondottan Kelet-Magyarország-i sajátosság.

c) Alacsony csöves talpú edény

Nagyon gyakori forma Aszódon. Ebben is helyi különbségek nyilvánulnak meg, mert a Dél-Dunántúlon a ritka formák közé tartoznak. Több változatuk van. Az előző (b)) formához hasonló a tál, alacsony, hengeres, vagy alig csonkakúpos a csótalprész. Néhány esetben észrevehető, hogy a magas csótalp letört és alját egyenesre csiszolva tovább használták (31. kép 6). Főleg a települési objektumokban találtuk meg számos példányát.

Egy másik változatnál a csonkakúp alakú tálrész alacsony csöves talphoz kapcsolódik, amely olykor olyan alacsony is lehet, hogy csupán talpgyűrűnek minősíthető. Ezt nemcsak edényként, hanem megfordítva, mint fedőt is használhatták. Díszítésük az oldalukra rakott bütykökből áll, s ritkán a perem párosan felcsúcsosodik. Elsősorban a telepen használták, a sírokba alig tettek ilyen

edényeket (45. kép 6, 9, 10). Az utolsó változatnál a felső rész alig ívelt, egyenes falú, megnyúlt csészéhez hasonló, gömbölyded alsórészszel, vagy kihajló peremmel. A talprész alacsony, enyhén harangos, vagy homorúan ívelt. Oldalukat bütykök díszítik. Egyik egyedi darab oldalán meanderszerűen félragasztott, tagolt borda fut körül. Peremük olykor csipkézett, miniatűr változatuk is ismeretes (31. kép 3, 45. kép 1, 5, 13, 52. kép 1, 5, 55. kép 4).

Tálak

A csótalpas edényeknél megfigyelt tálformák talp nélkül is minden változatban előfordulnak, s ezeken kívül még több forma is felismerhető.

a) Ívelt alsó- és felsőrészű tál haséllel

Leggyakoribb ez a tálforma. Az alsó rész enyhén domború, vagy ritkábban homorú és ehhez csatlakozik erős hasélt alkotva a kissé homorúan ívelt, alig kihajló, vagy csaknem hengeres felső rész. Gyakori, hogy az alsó rész egészen alacsony, s néhány esetben nemcsak a hasélen, de a perem alatt is ülnek bütykök. Majdnem mindig festettek, kívül és belül is. Elsősorban vörös, ritkábban vörös és sárga mintával (31. kép 2, 35. kép 3, 36. kép 3, 37. kép 10, 39. kép 8, 46. kép 1—6, 8, 9, 53. kép 1—5).

b) Hengeres felsőrészű tálak, csonkakúpos alsórészszel, hasél nélkül

Nem túl gyakori forma. A félgömbös alaktól az enyhén ívelt alsó részig több változatban is megvannak. Oldalukat rendszerint kisebb bütykök díszítik. Jóval általánosabbak a telepen és a sírokban Aszódon, mint a Dél-Dunántúlon. Elsősorban festetlenek (29. kép 8, 39. kép 2, 42. kép 5, 43. kép 3, 7, 10, 50. kép 12, 13, 16, 53. kép 6).

c) Fordított csonkakúp alakú tál

A gyakori tálformák közé tartozik. A telepeken a 40—50 cm-es átmérőjűek is előfordulnak, alacsony oldalfallal, de nem ritkák a 15—20 cm-es átmérőjűek sem. A közepes és kisebb méretűeknél igen ritkán ívelt az oldalfaluk. Vannak olyan példányok is, amelyek oldalán derékszögben megtörő felfelé álló fogantyú van. Nagyon ritkán az alacsony tál ovális, vagy négyszögletesedő alakú. Festetlenek, s a nagyobb méretűek vastag falúak (37. kép 2, 50. kép 11, 14, 15, 53. kép 7—10).

d) Behúzott szájú tál

A legritkább tálforma. Csak egy példány és néhány töredék került elő eddig, s talán egy erős hasélú, inkább csésze, mint tál, sorolható ebbe a típusba (49. kép 7).

e) Tagoltnyakú tál

Ritka forma. Három részből összetett alakja van. Alsó része kettős kónikus, hasél legömbölyített, s ehhez tagoltnak illeszkedik az enyhe ívben kihajló nyak. Karcolt dísszel és vörös festéssel is előfordul (55. kép 1, 2).

„Gomba” alakú edények

A lengyeli kultúra igen gyakori és sajátos edényformája. A gomba alakú

edények párhuzamai elsősorban a Nyugat-Balkán középső részén elterjedt Butmir kultúrában otthonosak. Több változatban fordulnak elő. Az egyiknél a felső rész csaknem félgömb alakú, s erőteljes kiszélesedő tagolással kapcsolódik a szűkebb alsó részhez. A száj egészen szűk nyílású. Több esetben az egészen nagyméretű példányoknak tölcséres nyakuk volt. Főleg a telepen kerültek elő a nagyméretű példányok. A Dél-Dunántúllal szemben csupán egyetlen kisméretű példányt találtam eddig egy sírban. A gomba alakú edényeken a büttyökök a felső részen, három váltakozó elhelyezésű sorban is ülhetnek és időnként átfúrtak. Festett és ritkán karcolt díszítésük van, de festetlen példányaikat is ismerjük (10. kép 4, 46. kép 7, 51. kép 8—10, 52. kép 4). Ritkán, a két rész tagolás nélkül illeszkedik egymáshoz (55. kép 3).

Hosszúnyakú palackok, amfórák

a) Palackok

A hosszú nyak tagoltan illeszkedik az alsó részhez. A csontvázás sírokból hiányzik. Eddig csak a hamvasztásos sírokból került elő, mint a hamvakat tartalmazó urna, a hosszúnyakú palack. Ritkán, a nyakukon is vannak büttyökök. Főleg festett, ritkábban azonban karcolt díszítésük van (29. kép 1. 31. kép 1, 37. kép 6, 42. kép 7, 8, 43. kép 1, 50. kép 6, 9, 55. kép 5).

b) Kis palack

A hengeres nyak tövén két kis fül helyezkedik el. Aránylag ritka forma. (42. kép 2, 51. kép 14, 55. kép 6, 58. kép 1).

c) Amfórák

Legömbölyítetten kettős csonkakúp, vagy tojásdad alsórészűk, valamint tölcséres, hengeres, vagy csonkakúp alakú nyakuk van. Méretük 25—60 cm között ingadozik. Öblükön 2—4 vastag függőleges, vagy vízszintes nyílású, olykor madárcsőr szerű fül helyezkedik el. A fülek ritkábban a nyakhajlásban ülnek. A sírokból nem találjuk meg ezt a formát, csak a telepen fordulnak elő. A háztartásokban lehetett tároló szerepük, gabonát, száraz élelmiszert, vagy folyadékot tarthattak bennük (10. kép 3, 51. kép 12, 15, 54. kép 2, 4, 55. kép 7, 8, 56. kép 1—2). Ritkábban kicsiny változatukat is megtaláltuk (45. kép 3, 55. kép 6).

c) Puttong alakú edények

A ritka edénytípust képviselik. Alakjuk az előbbi formához hasonló. A kisebb-nagyobb edényeken 6 madárcsőr alakú fül rendszerint úgy helyezkedik el, hogy az egyik oldalon szorosan egymás mellett van a két fül, s a másik oldalon nem egészen azonos magasságban, egymástól távolabb helyezkedik el újabb két fül, és az edény alsó részén is hasonló módon találjuk a füleket. Ezt a fül elhelyezést talán a hátvordítás indokolta. A puttong alakú edények leggyakoribb előfordulása még a korai és középső neolitikum idejére volt jellemző (Körös-Starčevo kultúrák, vonaldiszes kerámia kultúrája). Abban az időben maga az edényt is aszimmetrikus volt, egyik oldalát laposan formázták meg. A lengyeli kultúra idejére az aszimmetrikus edényt megsemmisült, csak a jellegzetes fül elhelyezés maradt meg. Aszódon kizárólag a telepen fordult elő (54. kép 1).

Fazekak, csöbrök, csuprok

a) Széles szájú fazekak

Kisebb-nagyobb változatban fordulnak elő. Enyhe S-profiljuk van, lefelé megnyúltak és erősen összeszűkülnek. Oldalfaluk vastag, felületük többnyire érdes. Nagyon általános típus nemcsak a telepen, de a sírokban is. A nagyobb méretűeket csöbröknek, a kisebbeket csuproknak nevezzük. Magasságuk 8–50 cm között váltakozik. A sírokban kizárólag a kisebb méretű csuprok fordulnak elő. Az enyhén domború oldalú példányoktól a kissé S-profilig sőt néha az összeszűkülő szájú formáig sok változatuk van. Peremük olykor bevagdolásokkal csipkézett. Egy vagy két sorban elhelyezett átfúrt vagy átfúratlan bütykök, bevagdolásokkal díszített ferde bordák borítják oldalukat. Néha a kis csuproknak fogantyújuk van (29. kép 12, 31. kép 10, 35. kép 9–10, 36. kép 5, 37. kép 4, 39. kép 3, 42. kép 1, 49. kép 5–6, 8, 12–14, 56. kép 4, 57. kép 3–5, 8–9, 11–13).

b) Széles szájú nagy edények, fazekak

A teleplelettek között igen gyakoriak, a sírokból hiányoznak. S-profiljuk van. Oldalukon rendszerint 4 lapos bütyökfogantyú vagy átfúrt bütyökfül ül. Ezeket az edényeket kizárólag a háztartásban használták, mint tároló és főző edényeket (51. kép 7, 13, 56. kép 3, 5–6).

Csészék

A lengyeli kultúra egyik leggyakoribb és jellegzetes edényformája. Sokféle változatuk van. Közös jellemzőjük, hogy magasságuk 5–15 cm között váltakozik, tehát a kisméretű edények közé tartoznak. Többnyire vékony, sőt rendkívül vékony falúak. Ez az olykor szinte tojáshej vékonyságú edényeket előállító technológia a lengyeli kultúra megkülönböztető sajátosságai közé tartozik. Néhány esetben nagyobb, 25–30 cm magas edények is a csészék formájában készültek, ugyancsak meglepően jól iszapolt vékony fallal. Ezért ezeket is a csészék közé soroljuk, bár méretük szerint más funkciójuk lehetett. A csészék ivóedények lehettek. Több változatukat lehet elkülöníteni.

a) Tagolt nyakú csésze.

Alsó részük kettősen kónikus vagy gömbölyded. Nyakuk tagoltan vagy enyhe ívveléssel illeszkedik az alsó részhez. Ez a csészeforma csak a lengyeli kultúra korai fázisára jellemző. Aszódon a csészék túlnyomó része tartozik ebbe a típusba. A csésze különböző részeinek aránya változó lehet. Előfordul a nyomott vagy megnyúlt változat. Karcolt és festett díszük van. Nyakukon és hasukon kis bütykök helyezkednek el. Ritkaságnak számít a festett vagy karcolás nélküli példányok megléte. Ez a csészeforma a sírokban és a telepen is általánosabb, mint a Dél-Dunántúlon (29. kép 2, 6, 31. kép 7–9, 35. kép 1–2, 8, 36. kép 7, 37. kép 3, 5–6, 39. kép 1, 5–6, 9, 42. kép 6, 43. kép 1, 4, 6, 8, 47. kép 2, 4–8, 48. kép 2, 4, 6–12, 50. kép 5, 7–8, 10, 58. kép 3, 5–10, 12).

b) Ívelt falú csésze.

A nyak tagolás nélkül, enyhe ívveléssel illeszkedik az edénytesthez. Főleg kis méretben gyakori. Talán a legkorábbi fázist képviselik. Festett díszük is van (31. kép 11, 47. kép 3, 48. kép 1, 3, 50. kép 1, 3).

c) Fordított csonkakúp alakú kis csészék.

Alacsonyabbak vagy megnyúltak, oldaluk domború vagy enyhén ívelt. Szájnyílásuk lehet szélesebb vagy szűk. Gyakran a gömbölyded vagy csonkakúpos alsó részhez ívelt vagy hengeres felső rész illeszkedik. Peremük enyhén kihajló is lehet és ritkán kis talpgyűrű csatlakozik hozzájuk. Néha tojás alakúak. Többnyire hiányzik róluk a karcolt és festett díszítés. A különböző elhelyezésű és kis hegyes vagy közepen benyomott büttyök általánosak ezen az edénytípuson. A sírokban és a telepen egyaránt nagyon gyakori (29. kép 3, 6, 9—11, 31. kép 12, 35. kép 4—6, 11, 13, 36. kép 1, 4, 37. kép 1, 8, 42. kép 4, 47. kép 1, 48. kép 5, 49. kép 1, 4, 7, 9—11, 50. kép 2, 4, 57. kép 1—2, 7—8, 10, 58. kép 4, 11).

Ritka formák

a) Kocka alakú edények.

Főleg a Dél-Dunántúlon gyakoriak, de Aszódon sem hiányoznak. Felső részükön kis mélyedésük van. A felfüggesztést célzó átfúrt kis büttyök ülnek az oldalukon, vagy az egész tömör edénykét a sarkainál fúrták át a felfüggesztő zsinór átvezetésére. Talán mécsesek vagy a szertartásoknál használt kellékek lehettek (70. kép 3).

b) Miniatur edények

Bár alakjuk megegyezik a szokásos használati edényekével, kicsisységük miatt mégis a ritka, egyedi típusok közé soroljuk őket. Nagyon gyakoriak az aszódi telepen (52. kép 1—3). Többen ezeket gyermekjátékoknak vélik. Az ilyen kis edénykéket más kultúrákban is megvannak, főleg a Vinča kultúrából ismerünk sokat.

Fedők

Többnyire csonkakúp vagy gömbsüveg alakjuk van. Fogantyúkiképzésük igen változatos. Aszódon, szemben a Dél-Dunántúllal, nagyon gyakoriak a fedők. Vannak rövid, hengeres fogórészrel ellátott fedők, amiért ezeket az alacsony, csöves talpú tálak típusába is be lehetett sorolni (45. kép 9—10, 52. kép 6, 59. kép 4, 9). Vannak azonban egészen hasonló alakú fedők, amelyeknél a fogantyú pereme négyszer vagy többször is felcsúcsosodik, amiért nem lehet őket úgy leállítani, hogy szilárdan megálljanak, vagyis fedőfunkciójuk kétségtelen (59. kép 7). Vannak tömör, hengeres fogantyúval ellátott fedők, amelyeknél a fogantyú végét 4—5 hagyma alakú dudor díszíti (45. kép 2, 59. kép 1, 77. kép 8—10). Leggyakoribb a telepen az állat alakú fogantyúval ellátott fedő. A fogantyúk utánozhatnak egyszerűen csak juhfejet, hosszú nyakkal vagy négylábú állatot, többnyire kutyát (76. kép 1—6, 10—11, 77. kép 1—7). A kunyhó alakú fedőfogantyúkat már előbb, a települési építményekkel kapcsolatban bemutattuk (12. kép 1—5). Az állat alakú és kunyhó alakú fogantyúval ellátott fedőknek különleges rendeltetésük lehetett. A közönséges fedők közé tartozik az egyszerű, szalagfüllel és gombos fogantyúval ellátott típus is (59. kép 2—3, 5—6, 8). A fedők csak a telep-leletek között fordulnak elő, ezért többnyire töredékesen kerülnek elő.

Ember alakú edények

Ép példányt nem ismerünk, de Aszódon két felemelt kar is előfordult, a folyadék be- és kiöntésére szolgáló hengeres vagy tölcseres nyílással, amelyek a szlovákiai (Svodín-Szőgyén) ember alakú edényekhez hasonló példányokból származnak (74. kép 1—2.). Minden valószínűség szerint a kultusz, a szertartások szolgálatában álltak ezek az aránylag nem nagy méretű, embert formázó edények felemelt karjukkal.

Állat alakú edények

Ritka forma az állat alakú edény négy lábbal, tömör fejjel és a hátán a folyadék be- és kiöntésére szolgáló hengeres vagy tölcseres nyílással (74. kép 3). A Dél-Dunántúlon is megvan ez az edénytípus. Egészen hasonló példányok már az Aszódot közvetlenül megelőző Lužianky csoportban is készültek. Különleges célra használták az állat alakú edényt is, amelyből Aszódon csak egyetlen töredék került elő. A Lužianky csoportban talált ép példányokban medvét lehet felismerni.

Tiszai kultúra edényei

Amíg a Dél-Dunántúlon csak 1—2 töredék hozható összefüggésbe a tiszai kultúra jellegzetes, karcolt díszű edényeivel, addig Aszódon a település minden gödrében megtaláltuk a tiszai kultúra jellegzetes, karcolt díszű kerámiáját (51. kép 1—2, 4, 68—69. kép). Leggyakoribb típus a henger alakú, alacsony edény kihajló peremmel, s a perem alatt átfúrással. Külsőjük téglavörös, mintázatuk rendszerint keretezett, karcolt meander. Vannak fordított csonkakúp alakú példányok és általánosak a négyszögletes edények. Előfordul az emberi vagy állati lábakat utánozó lábas edény is (68. kép 6). Talpas kehelyből származó töredéket is találtunk a jellegzetes kivitelben és díszítéssel.

Attórt talapzatú négyszögletes oltár

A tiszai kultúra kultusztárgyai közé tartozik (70. kép 2). A rekonstruálható példányon kívül is több oltártöredéket találtunk. Az oltár, amely a kultusz szerves kelléke volt, a lengyeli kultúra leletanyagában máshol ismeretlen.

Lábas edények

Félgömb vagy fordított kúp alakú, alacsony peremű tálrészhez 3—4 hengeres vagy elkeskenyedő láb csatlakozik. Olykor a láb felső része tagoltan illeszkedik a tálrészhez. A Dél-Dunántúllal szemben Aszódon viszonylag gyakori (51. kép 3, 11, 70. kép 1). A Vinča kultúra hatásának tulajdoníthatjuk a lábas edények aszódi előfordulását.

Szűrők

Csonkakúp alakúak. Felső és alsó részük rendszerint nyitott. Oldalukat teljes egészében kis lyukak törik át. Főleg az aszódi telepen került elő sok példánya, ill. töredéke (51. kép 5—6).

Az edénykészítés módja lényegesen eltér a magyarországi korai és középső neolitikum kerámiatechnikájától. Az agyag soványítására ugyanis egyáltalán nem, vagy csak elenyésző mértékben használtak szerves anyagot, pelyvát. Általános az apró kvarcsemcsék, olykor kisebb kavicsdarabok, sőt apróra tört cserepek belekeverése az edénykészítésre előkészített agyagba. A finom kerámiánál a nagyon gondos iszapolás figyelhető meg. A nagyobb edényeket az ún. hurratechnikával készítették, vagyis egymásba kapcsolódó és egymásra rakott hosszú agyaghengerekből építették fel az edényt.

Meglepő, hogy a háztartási kerámiában a legnagyobb edények mérete nem érte el a tiszai kultúra élelmentároló edényeinek a méretét. A töredékek közül is hiányoznak a vastag falú edények darabjai.

Gyakori azonban, főleg a kis méretű edények jó kidolgozása, ami a tiszai kultúra finom kerámiájával összehasonlítva is feltűnő. Nem ritka a vékony falú edények tojáshéj vékonysága sem. Ez a magyarországi késő neolitikumban kizárólag a lengveli kultúra sajátossága.

A háztartási, vagyis durvább kerámia külseje a Dél-Dunántúlon inkább sötét színű, míg Aszódon gyakoribb ezek között a világosabb külső. Ebben az eltérésben valószínűleg az edényégetési eljárások bizonyos helyi különbözősége nyilvánul meg.

Edények díszítése

Karcolt dísz

A karcolt díszítés túlnyomó többségben a kis csészéken fordul elő és többnyire festéssel kombinálódik. A nagyobb edények között egészen ritka a karcolt dísz.

A karcolt dísz általában kettő, ritkábban három finom vonalú, párhuzamos vonal alkotja. A legegyszerűbb mintaként a párhuzamos vonalkötegek szakaszosan, függőlegesen ismétlődnek. Más esetekben a függőlegeseket zégzug minta tölti ki. Leggyakrabban azonban az egyenes vonalú, vékony vonalkötegek a függőlegesek között ferdén találkoznak és éket, háromszöget alkotnak lazább vagy sűrűbb kitöltéssel (31. kép 1, 35. kép 2, 7, 48. kép 1, 3, 7, 10, 62. kép 1—9, 63. kép 1, 64. kép 11—15). A leggyakoribb minták közé tartozik a spirális, amely az edények négyes tagolásának megfelelően a bütykök közeit tölti ki. Általában a bütyöktől bütyökig terjedő spirálisokat nem kíséri keretező vonal. Néha azonban ilyen is előfordul (48. kép 2, 8—9, 12, 58. kép 10, 12, 60. kép 1—14, 64. kép 1—7, 9—10). Valamivel ritkábbak a meanderminták, amelyek nem csak a csészéken, de a nagyobb edényeken is megvannak (48. kép 4, 51. kép 9, 56. kép 1, 61. kép 1—6, 63. kép 2). Többször ismétlődik a keretezett mezőkben, ferde rácsokban ellentétes irányokban bekarcolt vonalköteg, és így festéssel is hangsúlyozott meanderszerű minta jött létre (48. kép 5, 36. kép 4a—b, 61. kép 5—6). Ritkább az egyszerű zégzumintá, a létra- és egyszerű rácsminta is (49. kép 3, 61. kép 4, 62. kép 2—3). A bekarcolt díszítések ritkán elborítják az edények teljes felületét. Gyakrabban azonban csak az edények egyes részein, főleg a vállukon és hasukon látható a bekarcolt minta. A különböző típusú minták néha egyetlen edényen is előfordulnak. Rendszerint a főmintaként alkalmazott spirális, meandert vagy ferdén találkozó vonalköteget egészítik ki.

A fedőkön is alkalmazták a zezzugmintát és a négyes tagolását, V alakú mintát (59. kép 2, 3). Kelet-magyarországi eredetű lehet a durvább, nagyobb edényeken a bütyöktől bütyökig haladó ferde szalag, melynek közeit beszúrkált pontok vagy vonalak töltik ki. A pontokból és keretezőszalag nélküli vonalkázás is előfordul a hasonló edényeken. Ritkán ugyan, de előfordul a meander vagy ék alakban bekarcolt szalag, beszúrkálásokkal kitöltve, ami a Vinča kultúra hatásának tartható (69. kép 4, 85. kép 2). Egyes esetekben a bekarcolt vonalminta tűzdelt barázdára emlékeztet (48. kép 9).

Egyéb mélyített díszek

Aszódon csak egyetlen edény díszítését említem meg. A jellegzetes, tagolt nyakú csésze felületét csaknem teljesen elborítja a vízszintes és függőleges sorokba rendezett, beszúrkálásokból álló, tűzdelt díszítés. A díszítés technikája a cseh-magyarországi Stichband-kerámiaira emlékeztet, és talán annak nagyon távoli hatásaként értékelhető (48. kép 6).

A tiszai kultúra karcolt díszű kerámiája

Egy-két kisebb töredéktől eltekintve ismeretlen a Dunántúlon, Aszódon azonban a tiszai kultúra jellegzetes karcolt kerámiája igen nagy számban került elő. Nemcsak a minta félreérthetetlen, hanem az edények technikai kivitele is eltérő a lengyeli kultúra kerámiájától. Az általában érdesen hagyott, vagyis nem fényezett, téglavörös felületre karcolták a négy mezőre bontott díszítést, amelynek mintája túlnyomó részben a ferde meander. Ezt a díszítést nevezik textilmintának. A főmintát egészítik ki az egyéb díszítőelemek (svasztika, zezzug, ferde kereszt, háromszögek, négyszögek, rombuszok, benyomott karikák stb.). A díszítés technikája abban különbözik a lengyeli kultúrában általánosan alkalmazott díszítési technikától, hogy a tiszai jellegű, karcolt vonalak mindig mélyebbek, szélesebbek és főleg csak egy vonalból állnak (51. kép 1—2, 4, 68. kép 1—10, 69. kép 1—11).

Edényfestés

A lengyeli kultúra kerámiájának egyik legjellegzetesebb vonása az edényfestés gyakorisága. Minden területi csoportjában általános. A középső neolitikum idején sem hiányzott az edényfestés, de ilyen általánossá csak a késő neolitikus lengyeli kultúra idején vált. A festés ún. pasztózus, égetés utáni festés. Ez alatt tulajdonképpen azt értjük a lengyeli kultúra esetében, hogy a már kiégetett edényre vitték rá a festéket, majd ezt újból kissé kiégették. Ezért van az, hogy a festék a talaj hatása következtében sokszor levált. A festés mindenféle edényen, főleg a jó kidolgozású, vékony falú edényeken gyakori, de a plasztikáról sem hiányzik. A legáltalánosabban használt szín a vörös, emellett azonban Aszódon jóval több a sárga, fehér és fekete festés előfordulása, mint a Dél-Dunántúlon. A vörös festék alapanyaga a vasoxid tartalmú kőzet (hematit). A külső hatásoknak a vörös festék a legellenállóbb. Valószínű, hogy eredetileg a sárga és fehér is jóval több volt, de ez kopott le a legkönnyebben. A sárga és fehér festés alapozása mindig a vörös festés volt, és így beszélhetünk bichrom festésről. A fekete festés azonban csak a legritkábban kapcsolódik a vörös színhez.

Festésminták

Ha nem karcolással kombinálták, változatos ugyan, de nem éri el a morvaországi festett kerámia gazdagságát. Általános az egyenes vonalú, vékonyabb, szélesebb sávokból álló minta, amelyet vízszintesen és függőlegesen kombinálva, változatos hatást értek el.

A csótalpas tálak külsejét és belsejét díszíti a festés. Előfordul, hogy az egész felületet elborítja az egyszínű vagy mintás festés. A szabadon hagyott felületekre vízszintes és függőleges, keskenyebb-szélesebb, váltakozó sávokból, vonalkötegekből álló mintát festettek (36. kép 2, 6, 37. kép 9, 39. kép 7, 45. kép 4).

A tálak külsejét és belsejét szintén egyenes vonalakból álló minta díszíti (35. kép 3, 36. kép 3, 37. kép 10, 39. kép 8, 46. kép 1—5, 8—9, 53. kép 1—3, 5, 55. kép 2, 65. kép 1, 3—5).

A palack alakú edényeknek is főleg sávos festésük van. A hosszú nyakat rendszerint körbefutó, vékony, párhuzamos sávok díszítik, az edény hasán pedig négy széles sáv fut le az aljáig (29. kép 1, 42. kép 7—8, 50. kép 9).

A kis csészéken is hasonló minták kombinációját figyelhetjük meg. Lényeges vonásuk, hogy legtöbbször az edények alja is festett. A festés főleg a csészéken párosul karcolással. Ilyen esetekben a festett minta nem változatos, csak a karcolt mintákat kíséri és hangsúlyozza (29. kép 2, 31. kép 8a—b, 35. kép 1, 2, 36. kép 4a—b, 39. kép 9, 43. kép 4, 6, 47. kép 2, 4—8, 48. kép 7—10, 12, 58. kép 5, 7, 10, 12).

Ritka a festett spirális. Ez utóbbi az ún. horgas meanderrel kombinálva (vörös alapon fehér színnel) a korábbi Lužianky csoport hagyományaként élt tovább (65. kép 6—8).

A fehér és sárga mintákat, mint már említettem, mindig a vörös alapra vitték rá. Ez lehet zezzug, sakktábla, meanderszerű vonalak és vonalkötegek, pontok alkalmazása. Kisebb és nagyobb edényeken egyaránt megtaláljuk (45. kép 4, 46. kép 1, 7, 47. kép 1, 3, 52. kép 4, 55. kép 3).

Különleges sajátosságot figyelhetünk meg egy vörös festésű palackon, ahol a széles vízszintes és függőleges sávokból álló sárga festés rácszerű hatását azzal érték el, hogy a sárga festékbe mártott textíleszközt nyomták rá a vörös alapozású edényfelületre (55. kép 5, 85. kép 4). Ugyanezt a technikát figyeltük meg a Dunántúl nyugati részén, a lengyel kultúra kialakuló fázisát képviselő Sé lelőhelyén is.

A karcolt díszű edényeken a bekarcolt mintát hangsúlyozza a többnyire vörös színű festés, vagy kiegészíti azokon a helyeken, amelyeket nem borított be a karcolt minta. (35. kép 2, 36. kép 4a—b, 48. kép 1, 5, 10). Néhány esetben a karcolt mintát és a vörös festést kiegészíti a sárga festés is (48. kép 12, 56. kép 1—2, 63. kép 2).

Minden festett csészén, de még a palackszerű, nagy edényeken is megfigyelhető, hogy a perem belsejét is befestették. Ezek mintája általában a peremen körbefutó keskenyebb-szélesebb sávokból és abból lecsüngő, szakszosan ismétlődő, 1—3 sávot összefogó kötegekből áll. Előfordul, hogy megszakított, rövid, vízszintes sávok futnak körbe (35. kép 1, 36. kép 6, 37. kép 9, 39. kép 9, 47. kép 1a—3a, 48. kép 8a, 12a). Egyik edény pereme belső-jén vörös alapra horogszerűen kiképzett, ferde keresztteket festettek sárga színnel (48. kép 10a). Az edények belső peremén látható festett sávok színe a vörös mellett sárga is lehet (47. kép 1a, 3a).

A Dél-Dunántúllal szemben Aszódon igen gyakori a fekete festés, amely

elsősorban a csőtálas talakon van meg, de nem hiányzik az amfóraszerű nagy edényekről sem. A fekete festés is főleg függőleges, vízszintes, zeg-zug vonalú, vagy meander sávokból, ék alakú sávokból, a nagy füleket körülölelő korongokból és ezek kombinációjából áll. Ritkább a sírokban, legáltalánosabb a telepén (29. kép 7, 45. kép 11, 66. kép 1—5, 67. kép 1—10).

Néhány töredéken csak vékony vonalú minták beszívódott sötét színű nyoma maradt meg. Mintakincsük eltér a széles sávú festés mintáitól. Színük nem állapítható meg. Lehet, hogy ezek azzal a néhány töredékkel közös származásúak, amelyek herpályi eredete kétségtelen, s számos gödörben is megtaláltuk őket.

Plasztikus díszek

A plasztikus díszek a lengyeli kultúra kerámiáján elsősorban gyakorlati célt szolgáltak. A kézbentartást segítették elő, és az edények kicsúszását akadályozták meg. Sok olyan plasztikus díszítőelem is van, amelynek gyakorlati rendeltetése nem ismerhető fel és csak a díszítő funkciójuk valószínű. A plasztikus díszek közé soroljuk a különböző bütyköket, bordákat, füleket.

A plasztikus díszek a dél-dunántúliaknál nagyobb gyakoriságban és főleg változatosságban fordulnak elő. Ez szembetűnő különbség Ászód és a Dél-Dunántúl között. A kisebb-nagyobb félgömbös, vagy kúp alakú bütykök egy vagy több sorban díszítik a csészéket, csőtálas talakat, talakat, gomba alakú edényeket, fazekakat stb. (29. kép 1, 7, 12, 31. kép 3—12, 35. kép 1—4, 6, 8—10, 12—13, 36. kép 1—3, 5—6, 37. kép 1, 3—6, 8, 10, 39. kép 3—7, 9, 42. kép 1, 3, 5—8, 43. kép 1—6, 8, 45. kép 1, 4, 5, 7—12, 46. kép 1—9, 47. kép 1—8, 48. kép 1—12, 49. kép 1—2, 4—6, 13, 14, 50. kép 2—12, 16, 51. kép 8—9, 52. kép 4, 6—8, 53. kép 1—5, 7—10, stb).

Néha egymás mellett két-három kis hegyes bütyök is előfordul, vagy ezek sort alkotva futnak körbe az edényen. A kúp, vagy félgömb alakú bütykök néha átfúrtak, és az edényeket váltakozva is díszítik az átfúratlanokkal (36. kép 4, 7, 48. kép 5, 9, 11, 40. kép 8, 51. kép 11, 57. kép 3). A nagy edényeken többször benyomták a nagy kúpos bütykök hegyét (37. kép 1, 4, 8, 39. kép 4, 49. kép 4, 10, 56. kép 3, 57. kép 11, 13). Az átfúrt bütyköket néha a szokástól eltérően nem váltakozva, hanem egymás alatt helyezték el. Főleg a fazekakon gyakori, hogy a kúpos és nyújtott bütyköket kombinálták egymással (35. kép 10, 36. kép 5).

Igen gyakoriak a függőlegesen, vagy vízszintesen felrakott lapos fogantyúbütykök, s közöttük előfordulnak háromszög alakúak is (49. kép 5, 13, 14, 50. kép 14—15, 53. kép 7—9). Ászódon nagyon gyakori a lapos korong alakú, középen benyomott, vagy beszúrt kis bütyök alkalmazása. Igen jellegzetes, bár nem túl gyakori az apró, lencseszerű lapos feltapasztott bütyök sorából létrehozott plasztikus minta. Ezek lehetnek függőleges és vízszintes sorokba rendezettek (49. kép 9, 57. kép 10). A korong alakú lapos bütykök vagy sima felületűek, vagy kereszt alakú vonalat karcoltak rájuk. A lapos bütykök között előfordul az ovális, a csillag és rombusz alak. Az utóbbiak közepét be is mélyítették. Jellegzetes az ászódi házi kerámián a vízszintes állású ovális lapos bütyök, hosszanti irányban egy és keresztben sok rövid vonallal tagolva (51. kép 13). Vannak 2—3 bevagdallással tagolt lapos bütykök, valamint rövid benyomkodással és bevagdallásokkal díszített bordák, amelyek bütykökkel kombinálva ferdén elhelyezve

díszítik a fazekakat (49. kép 12). A tagolt bordák lehetnek körbefutók, fordított V alakúak. Egyik talpas kehely öblén meanderszerűen veszi körül a tagolt borda a kehelyrészt (45. kép 13, 52. kép 5). A plasztikus díszekhez tartozik a néhány edény pereméből kiemelkedő nyúlvány (55. kép 4). Az aszódi plasztikus díszek és minták legközelebbi párhuzamai Kelet-Magyarországon figyelhetők meg a tiszai kultúrában.

Az edényfülek igen változatosak, bár inkább csak a nagyobb edényeken vannak meg. A kis és nagyobb palack alakú edények nyaktővéen néha két rövid, kerek keresztmetszetű fül van. (42. kép 2, 55. kép 6, 8, 58. kép 1). Aszódon is jellegzetes a lengyeli kultúrát meghatározó vastag keresztmetszetű függőleges átfűrésű madárcsőrű fül. Ezek lehetnek egészen hegyesen felemelkedők, vagy letompítottak (45. kép 3, 51. kép 15, 54. kép 1). Néha az edényeknek átfúratlan hosszú, esetleg derékszögben megtört fogantyújuk van (20. kép 12, 50. kép 14).

Kisebb agyagtárgyak

Kanalak

Az agyagkanalak átfűrt nyéllel előfordulnak Aszódon, de nem olyan nagy mennyiségben, mint a Dél-Dunántúlon. (79. kép 1). Vannak átfúratlan nyelű példányok is. A kanalak közé soroljuk, de lehet hogy más volt a rendeltetése, a fafaragásra emlékeztető kivitelű ovális, hegyes aljú, rövid szalagszerű átfűrt fogantyúval rendelkező üreges kis tárgyat, amely csak egyetlen példányban került elő (79. kép 2). Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy esetleg csónakmodell lehetett.

Nehezekék

Mindentűtt általánosan jellemző a telepekre. Több változatuk van. Igaz, hogy ezek a változatok az egész neolitikum folyamán hasonló formában fordulnak elő. Az orsókarikák közé soroljuk a kettős kónikus, továbbá a lapos korong alakú és a cserépből készített átfűrt nehezekéket (79. kép 3—7). A szövőszék- és hálónchezeknek lapos körte, vagy ovális ill. kúp alakjuk van. Nagy számban kerültek elő a település hulladékgödreiből (79. kép, 8—15). Gyakoriak a házakban is. A 2. ház romjai alatt 32 db lapos nehezekét találtunk egy csoportban. Valószínű, hogy a ház leégésekor elpusztult szövőszékről zuhantak le.

Tömör edénymodellek

Eddig csak Aszódon kerültek elő ilyenek a lengyeli kultúra köréből. Különböző edényformákat utánoznak. Egyik palackszerű modellt felfüggesztés céljából 4 helyen át is fűrték. Valószínűleg a pereme is át lehetett fűrve (78. kép 1). Ehhez hasonlók csak a Balkánon, a Vinča kultúra névadó lelőhelyén és Butmirban ismeretesek.

Eszközök, fegyverek

Az eszközöket és a fegyvereket nem választjuk külön, mivel lényegében ugyanazok a típusok és formák szolgáltak szerszámnak és fegyvernek is.

Csiszolt kőeszközök

Meglehetősen nagy számban fordulnak elő a lengyeli kultúra teljes elterjedési területén a telepeken és sírokból egyaránt.

Nyéllyukas balták. Hátuk többnyire ívelt vagy tompított. Legáltalánosabb az ívelt domború oldalú, lapos hátú forma (32. kép 4, 81. kép 6, 10). A nyéllyuk hengeres vagy kónikus és vagy a tárgy középrészén vagy a foka felőli harmadán található és az éllel párhuzamos. A keresztmetszetük lekerekített négyszög. A nyéllyukas csiszolt kőeszközök száma Aszódon viszonylag nem nagy. A Dél-Dunántúlon jóval többet találtak belőlük. Helyi készítésüket bizonyítja a kődugók vagy furatok, melyek a kő fúrásakor keletkeztek (81. kép 11).

Lapos balták. Ezek a leggyakoribbak. Méretük változó. A leghosszabb 14 cm hosszú, az átlag 4—6 cm között váltakozik, tehát a kisméretű eszközök közé tartoznak. Hatékonyságuk sem lehetett nagy, akár mint szerszám, akár mint fegyver. Általános a trapéz alak, de van hegyes nyakú változat is. Élük enyhén ívelt vagy aszimmetrikusan kopott a sok használatból és újra csiszolástól, „köszörüléstől” (32. kép 1, 44. kép 1—4, 7, 81. kép 1—5).

„Kaptafa” alakú balták. Egyik oldaluk lapos, keresztmetszetük tulajdonképpen patkóhoz hasonló. Az egész alak leegyszerűsített kaptafára emlékeztet. Ezért kapta a kutatásban különösen hangzó nevét (11. kép 4, 81. kép 7—8). A leghosszabb 16 cm, de vannak miniatűr példányok is. Ésszerűnek látszik, hogy egyik funkciójuk a gyalu volt.

A telepen talált kőeszközök, illetve töredékeik készítésük szinte minden fázisát képviselik, a leütögetéssel megkezdett durva formakialakítástól kezdve (81. kép 9, 12), egészen a tökéletes csiszolásig és átfúráig. Mindez a telepen való előállítását is bizonyítja. Néhány csiszolt kőeszköz különlegesen ritka anyaga és rendkívül jó kidolgozása miatt érdemel figyelmet. Ezek egy része vagy nyersanyaguk távolabbi vidékekről kerülhetett Aszódra a kereskedelem révén. A lapos trapéz vagy téglalap alakú balták, a „kaptafa” alakú és átfúrt balták, mint eszközök, elsősorban a fa megmunkálására voltak alkalmasak, de ezen kívül sok más célra is felhasználhatták őket, többek között még a bőr fejtésére is. Az átfúratlan balták számára L alakú fanyelet készítettek és abba erősítették bele a kis kőbaltát. Az átfúrt baltákon a nyéllyuk szolgált a nem túl vastag fanyél befogadására. A házból, sírokból kerültek elő az ismertetett csiszolt kőeszközök, de legnagyobb számban a telep hulladékgödreiből találtuk őket. Egyelőre megmagyarázhatatlan, hogy használható, jó állapotban levő eszközöket miért dobtak a gödrök hulladékai közé. Ezekben az esetekben bizonyos mágikus felhasználásra is gondolhatunk.

Csiszoló és dörzsölő kövek. Durvább vagy finomabb szemcsésű homokkőből vagy mészkőből készültek. Alakjuk olykor szabályos ovális (cipó alak). Valószínű, hogy egy részüket a gabona őrlésére, más részüket kőeszközök és csonttárgyak csiszolására használták. Nem hiányoznak a csontár- vagy tücsiszoló kövek sem, amelyeken a hosszanti, kikopott vágatok jelzik a csiszolás helyét. Hasonló köveket használtak a vörös festék (hematit) szét-dörzsölésére is. Némelyik kő a sok használatból egészen vékonyra kopott és el is tört. A házból, „műhelyekből”, a telep gödreiből kerültek elő a dör-

zsölőkövek, de néhány példány a sírokból is előfordult (11. kép 1—3, 8—9, 44. kép 5).

Buzogányfejek. A hitelesen feltárt sírokból két példány került elő, míg egy harmadikat véletlenül találtak, épületalapozáskor. Fehér, kemény mészkőből, illetve márványból készültek. Alakjuk függőleges keresztmetszetben részarányosan kettős csónakakúphoz hasonló. Átfúrásuk kónikus. Nem egyszerű fegyverek voltak, hanem rangjelző szerepük lehetett. Valószínűleg „import” útján jutottak Aszódra (32. kép 3).

Hasított kőeszközök

Gyakoriak a telepeken és sírokból (80. kép). Főleg a kova különböző fajtáit használták fel. Nem csak kész eszközök kerülnek elő, hanem nyersanyagok, magkővek, szilánkok is, a helyi előállítás bizonyítékaként. A patkavicstól és a környéken, néhány km-es körzetben gyűjthető kőzetektől a tokaji obszidiánig a kova sokféle fajtája is előfordul Aszódon. Még a Dél-Lengyelországban található kovafajta is előfordult a telep gödreiben. Magkőnek nevezzük azt a külső felületétől (kérgetől) megfosztott kisebb-nagyobb kova- vagy obszidiándarabot, amelyről megfelelő gyakorlattal ütéssel vagy nyomással a pengéket és egyéb eszközöket leválasztották (lehasították).

A pengék trapéz vagy lapos háromszög keresztmetszettel és ívelt hegygyel is gyakoriak. Különböző hosszúságúak. A leghosszabb 11 cm, de általában 3—5 cm-es hosszúság. Elsősorban vágásra használták a pengéket. Az él apró leütéssel történő retusálása kivételesen jelentkezik. Vannak elhegyesedő végű pengék, amelyek esetleg szűrőeszközök voltak. Megvannak a háromszög alakú hegyek is. Vannak fűrőszzerű eszközök is, melyeket retusálással erősítettek meg. A kutatás bebizonyította, hogy számos hasított penge egyes részei olyan fényessé váltak, hogy ezek csak szerves anyagú, fa-, csont- és agancsfoglatatba lehettek erősítve, és a gabonaszárral érintkező — a foglatból ferdén kiálló — vágórészüket kapta a máig megmaradt speciális „sarlófényt”. Igen gyakoriak a kaparók és vakarók, kerck, téglalap, ovális és legyező alakúak. Pengevakarónak nevezzük azokat a gyakori eszközöket, melyek egyik vagy mindkét végét vakarónak alakították ki, hosszú oldalélüket pedig pengéként, vágásra használták. A hasított kőeszközök nagyon sok változatát készítették, amelyek funkciója még ma sem kellőképpen felderített (80. kép, alsó 2/3 része). A rengeteg magkő és gyártási hulladék az intenzív helyi kőfeldolgozást bizonyítja.

Az obszidián, mint penge, pengevakaró, magkő és szilánk általános és gyakran előforduló nyersanyag Aszódon. Nagyobb arányban fordul elő a tokaji obszidián Aszódon, mint a Dél-Dunántúlon, s ez a kereskedelem élénkisége, továbbá a nyersanyag eredeti előfordulásához való kisebb távolságra mutat (80. kép, felső 3 sora). A kontinens nagy részén csak a Tokaj—Zempléni hegységben található obszidiánt üvegszerű tulajdonsága miatt (nagyon éles pengéket lehetett belőle készíteni) szerfölött kedvelték az újkőkor és rézkor folyamán.

Csonttárgyak

Csontárák

Ezek többnyire a kisebb-nagyobb kérődzők csővescsontjából készültek, s az ízületi végződést nem vagy alig dolgozták el. Néha az ízületi véget le-

gömbölyítették. Vannak kéthegyű árák is. A csont szerkezetének megfelelően többnyire lapítottak, és a 3 cm-es mérettől a 18 cm-es hosszúságig minden nagyságban megvannak (82. kép 4—5, 11). Találtunk számos olyan lapos csonteszközt is, amelyek egyik vége hegyes, a másik lekerekített (82. kép 10). Ezekkel szúrták át a bőrt, karcolták az edények mintázatát, a kerek végű, lapos csonttárgyak pedig simítók lehettek (82. kép 9). Nem kizárt, hogy a hegyes végűek alkalmasak voltak nyílhegyként való felhasználásra is.

Csonttűk

Felső, szélesebb végük közelében átfúrtak. Számuk rendkívül kevés. Egyik példány női sírból származik. Zömökek, nem olyan vékonyak, amint ez a tüknél elvárható lenne (82. kép 2).

Vésők

Elég gyakoriak a trapéz vagy téglalap alakú vésőszerű eszközök, amelyek hosszúcsontból vagy vállcsontból készültek (83. kép 1).

Csiszolócsontok

Marha- vagy szarvas lábközépcsontját használták természetes állapotban csiszolásra vagy a bőr vékonyolására. Minden telepen, így Aszódon is a gyakori eszközök közé tartoznak. Főleg középső részük kopott el a használatban. Sok példányuk úgy el is kopott, hogy középen eltört (83. kép 3—6).

Bordasimítók

Nagyon gyakori, mint minden neolitikus telepen, a nagyállatok bordájából készített vagy egyszerűen csak felhasznált simító, a használati nyomokkal.

Gombos csontsimítók

Egyik végén tompán hegyes, másik végén lekerekített lapos eszköz, melynek lekerekített vége középső részéből a tárgy síkjára merőleges gomb áll ki. Talán a kerámia simítására használták ezeket a különleges csonttárgyakat (82. kép 6). Hasonlók csak a lengyeli kultúra nagy komplexumába tartozó morvaországi festett kerámia köréből ismeretesek.

Agancseszközök

Nyéllyukas nagy agancseszközök

A magyarországi kősóneolitikum eddig feltárt lelőhelyein összesen nem került elő annyi nyéllyukas nagy agancseszköz, mint egyedül Aszódon. (Talán ezek nagy számával magyarázható a csiszolt kőeszközök viszonylag kisebb száma.) Az egész telepre átszámítva sok ezerre lehet tenni a lelőhelyen elhasznált átfúrt agancseszközök számát. Legjellemzőbb vonásuk, hogy az agancs elágazását, mint középrészt, lefaragták, majd átfúrták, s a nyéllyukkal párhuzamosan csiszolták le az élüket, amely aszimmetrikusan, egyik oldalon erőteljesebben kopott. Mintegy 300 ilyen eszközt, illetve töredéket találtunk. (Méglepő módon a hasonló korú zengővárkonyi telepen egyetlen ilyen eszközről sincs tudomásunk.) Funkciójukat még nem tudjuk pontosan

körvonalazni. Kétségtelen, hogy olyan célra használhatták csak őket, amely-nél az agancs keményebb volt, mint a megmunkált anyag. Elsősorban a föld megmunkálására gondolhatunk (83. kép 2, 7, 8, 84. kép 3—5). Néhány esetben az ilyen szerszámok egyik vége, főleg éle, letörött. Ilyenkor a törött részt levágták, lecsiszolták és mint ütőszerszámot, kalapácsot használták tovább, vagy az élrészből vésőt faragtak, csiszoltak (84. kép 1).

Agancsfokosok, kalapácsok

A nyéllyuk az élre merőleges, fokuk lekerekített. Élük olykor hegygé keskenyedik. Átfúrásuk nem középen van. Főleg ütő- vagy szúrószerszámok, fegyvernek használták. Sirból is kerültek elő ilyenek. Beszurkált pontdíszüik is lehet. Aránylag nem nagy számban fordulnak elő (84. kép 2).

Agancshegyek

Általánosak átfúrás nélkül, kisebb-nagyobb méretben. Szúrásra használhatták. Átfúrt példányokat is találtunk.

„Halásznylhegyek”

Agancsvégből készültek, végüket ferdén, hosszan levágták és átfúrták (83. kép 6). Használatukat úgy magyarázzák, hogy az átfúráson hosszabb zsinórral erősítették a nyélhez, amelytől így egy kissé el is távolodhatott, miközben fásztották a ficánkoló halat. Néhány példány került elő Aszódon. Kelet-Magyarországon a késő neolitikumban és a rézkorban volt gyakori az ilyen „halásznylhegyek” használata.

Szigonyok

Nagyon gondos megmunkálású, kétoldalas szigonyok kerültek elő a telep hulladékgödreiből csekély számban (82. kép 7). A halászat eszközei lehetnek. Aszóddal egykorúan minden magyarországi késő neolitikus kultúrában és csoportban előfordul. Legnagyobb számban a tiszai, Vinča és Gumelnița kultúrából ismerjük a szarvasagancsból készített szigonyokat.

Agancsvésők

Téglalap vagy trapéz alakúak. Mint fentebb említettem, valószínű, hogy az átfúrt nagy agancseszközök végéből készítették ezeket. Számos példány került elő Aszódon.

Sarlófoglat

Agancsból csiszolt, lapos, ívelt lemez, mely a közepén tört el. Valószínű, hogy hasonló párja is volt és a két lemez közé erősítették a sarló élét alkotó kőpengéket (82. kép 8).

Díszített agancstárgyak

Csak töredékek kerültek elő ezekből a jellegzetes tárgyakból. Vastagabb végükön 2—3 vízszintes hornyolat fut körbe. Vékonyabb végüket néha át is lyukasztották (11. kép 5).

Megmunkált agancsdarabok

Ezek félkésztermékek vagy hulladékok lehetnek. A vágás-faragás nyomai látszanak rajtuk. Nagy mennyiségben kerültek elő a telep minden göd-réből.

Az agancsnak, mint láttuk, kiemelkedő jelentősége volt az Aszódon élt népesség életében. Munkaeszközeik, fegyvereik túlnyomó részét szarvasagancsból készítették. Ezért nem lehet véletlen, hogy, amint fentebb már ismertettem, a legutóbbi leletmentések során előkerült egy szarvasagancsmegmunkáló műhely is (13. kép 1—2). Agancsnyersanyag, félig és teljesen megmunkált, átfűrt agancseszközök, munkakövek hevertek a műhelyként meghatározott, kissé bemélyedő területen.

Ékszerek, rangjelzők vagy méltóságjelvények

A lengyeli kultúra aránylag gazdag rézészerekben, ezek azonban a Dél-Dunántúlon, Tolna és Baranya megye területén kerültek elő (Ágostonpuszta, Lánycsók, Lengyel, Mórág, Villánykövesd, Zengővárkony). Gyöngyök, gyűrűk és karperecek voltak az ékszerek, s mind sírokból kerültek elő. Egyetlen réztűt találtak a zengővárkonyi telepen. Meglepő ezzel szemben, hogy Aszódon mind ez ideig csupán egyetlen sírban találtunk rézet. Az 52. sír csontvázának csuklója környékén hevert egy kis rézlemeztöredék, teljesen eloxidálódott állapotban. Gazdasági és környezeti okok is szerepet játszhattak abban, hogy a réztárgyak a Dunántúl déli részén összpontosulnak.

Kagylóékszerek

A lengyeli kultúra jellegzetes emlékei közé tartoznak a kagylóból készített gyöngyök. Túlnyomó részüket a melegtengeri *Spondylus* kagyló vastag héjából állították elő, ezen kívül a *Tridachna* és a *Dentalium* kagylókat is felhasználták, de a *Spondylus*-nál kisebb mértékben.

A temetőben feltűnően sok sír tartalmazott *Spondylus* kagylóból készített ékszert (59. sír), vagyis a sírok 26,8%-a, ami feltűnő ellentétben áll Zengővárkony kagylószegénységével. A telepödrökekben vagy a felszínen talált kagylógyöngyök valószínűleg elpusztított sírokból származnak.

Gyöngyök

Korong, hengeres, hasáb és hordó alakú gyöngyök igen nagy változata fordul elő, a 2—3 mm-es átmérőtől a 2,5 cm-es átmérőig, s az 1 cm-es vastagságútól a 7 cm-es hosszúságig. Túlnyomó részben a női sírok jellegzetes melléklete. A halántékon, a nyak körül, a medence körül, ritkábban a csuklón és a térd alatt viselték a gyöngysort, néha több sorban is. A mellékletadás szabályszerűsége miatt a gyöngymellékletes gyermeksírokat is a női sírok közé soroltuk (30. kép 1—3, 34. kép 1—4, 38. kép 2—11, 40. kép 1—7, 42. kép 1).

Több sírban előfordulnak a gombszerű, alsó lapjukon V-alakú fúrással ellátott gyöngyök (30. kép 4—5, 38. kép 1). Az ilyeneket kivétel nélkül a koponyán vagy a koponya alatt találjuk.

Karperecek

A *Spondylus* kagyló héjának külső kerületéből készültek. Vannak szélesebb, szalagszerűek és kerek keresztmetszetűek is. Aszódon négy sírból 8 példány került elő, és az egyik sírban töredéket találtunk. Mindig a felkaron viselték (34. kép 5—6).

Kagylócsüngők

Kisebb méretű kagylóból készültek, mint a Spondylus. Az egész kagylóhéjat felhasználták. Felső részüket 2 vagy 4 átfúrás töri át. Csak a gyermeksírok melléklete volt. Az a) sírcsoportban a 172. sírban találtunk ilyen (18. kép, 24. kép 4, 30. kép 6). A gyermekcsontváz medencéjén helyezkedett el, 2 sor gyöngy közepén.

Az aszódi kagylógazdagsághoz csak egyes Tisza menti lelőhelyek mérhetők (Kisköre, Gorzsa), melyek a kagylókereskedelem fő útvonalába estek. Ma még nem egészen eldöntött, hogy recens vagy fosszilis kagylóból készültek-e az ékszerek. Aszódra mindenképpen csak kereskedelem révén juthattak el. Talán ez hangsúlyozódik a 164. sír kislánytemetkezéséből is, amelynek 4 karperece és mintegy 900 db gyöngye volt, vagyis egyetlen sírban háromszor annyi, mint Zengővárkonyban összesen. Összehasonlításképpen megemlítem, hogy Zengővárkonyban a sírok 5,7%-ában találtak gyöngyöt, 368 sírból 21 sírban mintegy 300 db-ot. Lengyelen 140 sírból összesen 957 szem gyöngy került elő, de azt nem tudjuk, hogy a feltárt sírok közül melyekben találtak gyöngyöt.

Néhány kagylókarperec-töredék a telepen is előkerült, legtöbbször átfúrással vagy átfúrásokkal. Feltehető, hogy az eltörött karperecet akarták összeerősíteni vagy töredékként is felhasználni. Gyártási hulladékot sohasem találtunk. Valószínű, hogy nem helyben készültek. Ilyen nagy mennyiségű kagylóékszer esetében, ha fosszilis kagylókból készültek volna az ékszerek, akkor a kőtárgyakhoz hasonlóan, kellett volna találni nyersanyagot, félkész terméket és hulladékot is. Ilyenre azonban eddig semmi adatunk sincs.

Csontékszerek és ismeretlen rendeltetésű csonttárgyak

Nagyon ritka a csontékszerek előfordulása a lelőhelyen. Csontkarika és töredékek kerültek elő. Ismeretlen rendeltetésű egy félhold alakú kis csontlemez (82. kép 1).

Fésűk

Szarvasagancsból készültek. A ritka tárgyak közé tartoznak. Aszódról két példányt ismerünk. Az egyik háromoldalas, a másik kétoldalas (82. kép 3). Fogai letörték és a hulladékgödörbe dobták. A háromoldalas fésű valószínűleg egy kisgyermek-temetkezéshez tartozott.

Agyarlemezek

Vadkanagyardból hasították, széleit lecsiszolták és a szélesebb végén átfúrták. Rendszerint párosával helyezték a sírokba. Valószínűleg a férfiak jelvénye volt, de aránylag kevés férfi kaphatta meg a jogot az agyarlemez-pár viselésére. Zengővárkonyban a 368 sírból 14 sírban találták meg. Kettő kivételével párosával feküdtek a medence táján. Aszódon a 220 sírból 11 sírhoz tartozott agyarlemez, ill. a lelőhely nyugati szélén véletlenül talált sírban is előfordult az agyarlemez. Az eddigi adatok szerint az agyarlemezek aránya valamivel magasabb, mint Zengővárkonyban (32. kép 2a—b). A vadkanagyardlemez mellékelése Kelet-Magyarországon a rézkorban is gyakori.

Vaddisznóállkapocs

Igen ritka, de jellegzetes melléklet volt a késő neolitikum idején Ma-

gyarországon. Nemcsak a lengyeli, de a herpályi—csőszhalmi kultúrából is ismerjük. Zengővárkonyban 4 sírból kerültek elő. Aszódon 6 sírban találtuk meg, de ezek közül kettőben nemcsak 1—1 db, hanem 2—2 vaddisznóállkapocs volt. A vaddisznóállkapocsos sírok aránya is magasabb Aszódon, mint Zengővárkonyban (33. kép 1—3). Szerepük egyelőre nem egészen világos. Rangjelző funkciójukat feltételezhetjük, mivel pl. Aszódon a 100. sírban, ahol 2 vaddisznóállkapocsot tettek a halott mellé, más leletek is arra mutatnak, hogy az odatemetett férfi a közösség kiemelkedő személyisége lehetett.

Állatfogak

Az átfúrt szarvasfogak nyakláncon, talán védő, elhárító célból viselték. Spondylus-gyöngyökkel kombinálták. Sírokból kerültek elő (41. kép).

Idolplasztika

A lengyeli kultúra idolplasztikája a keleti csoportban nem olyan gazdag, mint a nyugati csoportban, ill. a morvaországi festett kerámia körében. Ezzel szemben a keleti csoportban s elsősorban Aszódon az ábrázolások sokfélesége figyelhető meg. Szinte minden egyes példány egyedi megformálású. Hiányzik az az egyöntetűség is, ami annyira jellemzi a nyugati csoportot, pl. a lengyeli kultúra kialakuló fázisát képviselő Sé község határában feltárt lelőhelyet.

Az aszódi női szobrok túlnyomó része töredék. Jellemzőjük, hogy amennyi példány, annyiféle ábrázolás. Egyetlen fejtöredék emlékeztet a nyugati csoport szoborfejeire (71. kép 3), a többi azonban igen sajátos megformálású: kerek, lekerekített téglá, csónakágula, gömbölyded stb. (71. kép 1—2, 5—6, 9). A szobortorzók is többféle alakúak. Találtunk egészen arányos testalkatút (71. kép 10) és olyat is, amely csak törzsből áll, kialakított lábak nélkül. A mellett jelezték, felső része letörött. Hosszában az aljáig lyuk húzódik végig (71. kép 4). Van egészen stilizált torzó is, amelyen éppen csak felismerhető az emberi alak (71. kép 8), és olyan is, amelyen a női jelleget túlsúlyozva ábrázolták (71. kép 7). A szobortöredékeken többször is megmaradt a vörös festés nyoma. Számos emberi lábtöredék is előkerült, amelyek közül a legtöbb valószínűleg idolból származik (72. kép 2—4, 6—7). 6—7).

„Trónuson” ülő női szobor

Igaz, hogy ilyen nem került elő Aszódon, azonban a térdben meghajló lábtöredékek és az ülőkéből, „trónusból” származó töredékek arra mutatnak, hogy az ilyenek meglétével Aszódon is számolni kell (72. kép 1—2).

Ember alakú edények

Ezt a típust már az edényeknél is bemutattuk, de ez csak egyik jellegzetességük. Formájuk és funkciójuk alapján az idolplasztika körébe is besorolhatók. Mint fentebb már láttuk, ép példány még nem került elő Aszódon, de két felemelt kar-töredék az edényhez csatlakozó résszel, kétségtelenné teszi aszódi meglétüket. Egyiken a kezét kis bevágások jelzik (74.

kép 1), a másikon a kar felső részét kis csészévé alakították ki (74. kép 2). Az egyikken függesztőfülek, a másikon átfúrások vannak, s ez arra mutat, hogy felfüggesztve is tartották őket.

Több olyan lábtöredéket találtunk Aszódon, amelyek vagy ember alakú edényből, vagy emberi lábbal ellátott edényből vagy szoborból származnak (72. kép 5, 8). Ide sorolhatjuk azt a tiszai, karcolt díszítőmintával ellátott edénytöredéket is, amelynek négy, emberi lábat utánzó lába lehetett (68. kép 6).

Festett emberábrázolások

Eddig kizárólag Aszódról ismeretesek a lengyeli kultúra területén azok az erőteljesen leegyszerűsített emberábrázolások, amelyek tálak belsejében, a tálak alján figyelhetők meg. Sajnos minden példány nem csak töredékes, de kopott is, és csak a festés beszívódott nyoma maradt meg. Többnyire felemelt karú (áldozó, áldó vagy orans pózban) álló embereket ábrázolnak (73. kép 1—8). Rendeltetésüket még nem ismerjük, de valószínű, hogy nem közönséges használati edények voltak. Kelet-Magyarországon a késő szakálhái kultúra, a szakálhái és a tiszai közötti átmenet, továbbá a korai klaszszikus tiszai kultúra lelőhelyein találhatók ilyenek.

Állatplasztika

Elég gyakori az állatábrázolás a lengyeli kultúrában. A sok töredékből azonban nem dönthető el mindig biztonsággal, hogy melyek voltak önálló szobrok, és milyen arányban tartoztak a töredékek más kerámiai készítményekhez.

Néhány állatfej talán juhot, őzet, sertést és kutyát utánaz (76. kép 1—4, 6, 10). Mint a lengyeli kultúra egész elterjedési területén, Aszódon is nagyon gyakoriak az állat alakú, fogantyúval ellátott fedők. Főleg kutyákat ábrázolnak. Erős stilizáltságuk ellenére is felismerhetők bennük többször is az ug-rásra készülő állat megfeszült mozdulata. A lábakat vagy külön készítették el, vagy az első és hátsó lábat összevontan ábrázolták (76. kép 11, 77. kép 1—4, 6). Egyes esetekben sertésre (77. kép 5) vagy marhára (76. kép 5) is lehet gondolni. Előfordul a fedőfogantyú kettős állatfejjel, mint Morvaországban (77. kép 7). Stilizált állatfejet edényfogantyúként is készítettek, ami a lengyeli kultúrát közvetlenül megelőző időszakra volt jellemző (76. kép 9, 12).

Az önálló állatplasztikát Aszódon csak két nagyon leegyszerűsített állat-alak képviseli. A megformálásuk szinte kezdetlegesnek hat. Közös sajátosságuk, hogy belül üregesek voltak és csörgőnek használták őket. Mivel nem törtek el, csak feltételezzük, hogy kavicsokat helyeztek beléjük. Nehezen lehetne eldönteni, hogy gyermekjátékok voltak-e vagy szertartási kelléknek készültek (76. kép 7—8).

Állat alakú edények

Csak töredékben került elő Aszódon egy állat alakú edény hátsó része. Ezt is bemutattuk már az edényeknél, de megformálása alapján az állatábrázolások közé sorolható (74. kép 3). Egy sérült példány Zengővárkonyban

került elő. Négylábú állatot ábrázol, hátán tölcészerű nyílással. Feje le-
törött, de a szlovákiai Lužianky csoport példányai alapján lehetett rekonst-
ruálni, mint ahogy az aszódai példányt is a szlovákiai darabok alapján re-
konstruáltuk. Az állat faja nem határozható meg pontosan, de többen a fej
alapján a medvével való hasonlóságot emelték ki. Vörös festése volt.

„Csillag” alakú agyagtárgyak

A plasztikánál kell megemlíteni azokat a különös, több ágú agyagtárgya-
kat, amelyek Aszódon kívül a lengyeli kultúra több lelőhelyén is előkerül-
tek. Túlnyomó részük átfúrt. Az aszódai egyik példány is hosszában átfúrt,
a másik töredékes, így csak valószínűsíthető, hogy az is átfúrt volt (78. kép
2—3). Van, aki rendkívül leegyszerűsített emberi alakot lát bennük, sőt
még madárnak is elképzelik őket. Magyarországon a lengyeli kultúra egyik
előzményét jelentő Sopot (Bicske) kultúra bicskei településén találtak több
példányt. Ugyancsak előkerült ilyen a lengyeli kultúra kialakuló fázisát
alkotó séi lelőhelyen. Elsősorban azonban délebbre, a Vinča kultúra gyakori
és jellegzetes, különleges lelete volt hosszú időn keresztül. Ez egyúttal a
lengyeli kultúra szerteágazó kapcsolatát is hangsúlyozza.

A stilizáltság, amely az emberi és állatalakokon különböző mértékben
megnyilvánult, czeken a tárgyakon szélsőséges mértéket ért el.

Madártestű, emberlábú edény

Az aszódai ásatások legkiemelkedőbb jelentőségű, egyedi lelete az az
„edény” vagy inkább plasztika, amelyet egy kislány sírjában találtunk (203.
sír). Annyira egyedi példány, hogy nemcsak a lengyeli kultúrában áll pá-
ratlanul, de az egész magyarországi neolitikumban, sőt az Égeikumtól Észak-
Európáig az európai neolitikumból sem ismerünk hasonlót (75. kép). A mint-
egy 25 cm magas „plasztika” két részből áll. Felső része egy szögletesedő
testű, stilizált madáralak. Első részéből középen nagy íveléssel emelkedik fel
a lapos nyak, amely előreálló, tömör, háromszögletű fejben végződik. A sze-
meket plasztikusan, száját (csőrét) bevagdolásokkal jelezték. A nyakon a fej-
től a madártest aljáig borda fut le. A nyak mögött található az ovális nyí-
lás, kétszeresen ívelt peremmel. A nyílás hátsó része felemelkedik és pereme
csipkézett kiképzésű. Mintha a tollazatot jelezték volna vele. Az enyhén
domború hátsó rész közepén is egy borda fut a faroktollazatot jelző, fel-
emelkedő bütyökig. Ettől jobbra és balra 1—1, alul pedig 2—2 kisebb bü-
työk látható. A leginkább madárszerűséget kölcsönző két kiemelkedés a nyí-
lás alatt kétoldalt helyezkedik el, s mindkettő vízszintesen hátrahajlik, a
szárnyakat jelképezve. A madártest egyúttal edény, alja lezárt. Az alsó rész
zömök emberi lábat utánoz. Felül a madártest alakját követi, majd kissé
összeszűkülve megy át a rövid, zömök emberi lábfejbe. A feltáráskor a láb-
ujjak kissé megsérültek. A két részt külön-külön készítették el, majd alig
összeerősítve, együtt égették ki. Az együttes kiégetést bizonyítja az enyhe
deformáltság, amely a kiégetéskor egyformán érintette az alsó és felső részt.
A sírban a két rész szétvált, bár eredeti helyzetben feküdtek. A sírfeneknél
magasabban tették a sírba másik két edénnyel együtt. Valószínű, hogy a kis
holttest feje fölé már szórtak némi földet, amire ráállították a madáredényt,
egy csótalpas tállal és egy karcolt díszű, festett kis csészével együtt. Ugyan-
is a madáredény a temetés további részén ledőlt, s csaknem fordított hely-

zetben találtuk meg. Az egész edényt vörös festés borítja, a lábon pedig 3—3 vékony, párhuzamos sáv fut körbe, s ezeket hasonló vékony, ferde sávkötegek kötik össze, melyek a vörös alapon fekete festésűek.

A madártestű, emberlábú edénynek eddig nincs párhuzama. Mint már említettem, néhány töredék Aszódon talán ilyen edényből származhat (lábak: 72. kép 5, 8, és esetleg fejek: 76. kép 1, 2, 6). A lengyeli kultúra komplexumába tartozó morvaországi festett kerámia köréből ismerünk olyan emberlábbon álló edényeket, amelyeknek nincs madár- vagy egyéb állatalakjuk. Esetleg ezek rokonságban lehetnek a szimbolikus tartalommal, amit egyedül az aszódi ábrázolás fejez ki. A Kárpátoktól keletre, a lengyeli kultúrával egyidős és festett kerámiát készítő Tripolje kultúrában is előfordul rendkívül ritkán az emberlábú edény, de ugyancsak madáralak nélkül. A Balkánon is, egészen az Égeikumig, eddig csak valamilyen edényhez tartozó emberlábak kerültek elő, de szintén rendkívül ritkán. Ez a ritkaság azért is meglepő, mert az emberi láb alakú és a madár alakú edény külön-külön fontos szerepet játszhatott a vallási szimbolikában, ami a neolitikum kezdetétől a bronzkor végéig Európa nagy területén megfigyelhető. A két szimbólum egyesítése egy ábrázolásban eddig csak Aszódon történt meg, vagyis eddig csak ott találtuk meg. Ennek a nagy jelentőségű vallástörténeti alkotásnak az értelmezése még hosszú vizsgálatokat igényel.

Földművelés

A növénytermesztés közvetlen bizonyítékát, a megtermelt gabonát csak nyomokban ismerjük még Aszódról, de ugyanez a helyzet a lengyeli kultúra egész területén. Csak néhány gabonaszemet és a megtermelt gabonát kísérő gyomnövények magvait sikerült meghatározni. Ezeket az égett sártapaszból, a 2. házhoz felhasználta, sártapaszba kevert és kiégett pelyva közül sikerült Skoflek Józsefnek kipreparálni. Meghatározása szerint Aszódon az árpát termesztették. Az árpával együtt néhány gyomnövényt is meg lehetett állapítani. Aszódon kívül Zengővárkonyban néhány szem kétsoros árpát (*Hordeum distichon*) és tönkölyt (*Triticum spelta*) találtak. Az árpa jóval nagyobb arányban volt jelen, mint a tönköly. Azonban ez egyelőre csak véletlen, mivel az újkőkor idősebb fázisaiban a Dunántúlon szerencsés körülmények között jóval több gabona került elő és ezek között az egyszerű búza két fajtája, az alakor és a tönkebúza (*Triticum monococcum* és *Triticum dicocum*) játszottak a főszerepet. A korai neolitikumtól kezdve ezek voltak a legfontosabb termesztett növények Magyarországon.

A házak kiégett sártapasztöredékei nagy mennyiségű pelyvát, gabonalenyomatot őriznek, amelyek az egykori gabonatermesztés kiapadhatatlan forrásai lehetnek, ha a meghatározás módszerét meg lehetne gyorsítani. Ugyanígy a telepgyökereket kitöltő rétegek iszapolása is fontos felvilágosítást nyújthat a véletlenül szétszóródott és elszenesedett gabonamaradványok alapján a termesztett növények fajtáiról. Ugyanis közvetett források szerint a növénytermesztésnek jelentős szerepe lehetett az aszódi település népességének életében. Jó termőterületek álltak bőségesen rendelkezésre a település közvetlen környékén, a dombtetőn, a lejtőkön és a Galga-patak ármentes partján. Aszód környékét nagymértékben borították erdőségek, ezért feltételezhető, hogy a termőterület bővítése és váltogatása erdőirtást is megkívánt. Ha a lakosság lélekszámát egy időben minimálisan 250–300 fő között képzeljük el, akkor egy esztendőben 30–50 hektár földet kellett megművelni, hogy a szükséges gabonamennyiséget megtermelhessék. Ilyen méretű földterület megművelése legalább 15–25 tonna gabonatermést biztosíthatott, ami személyenként csaknem évi 100 kg-t tett ki. Bár ez a mennyiség alacsonynak látszik, figyelembe kell venni, hogy a hústáplálék jóval nagyobb szerepet játszott, mint a lisztes táplálék, a kettő aránya a hús felé tolódott el.

Aszódon került eddig elő a legtöbb, csaknem 300 db átfúrt agancsszék vagy -töredék. Jellemzőjük, hogy átfúrásuk az agancs levágott elágazásánál van, ami által szinte nyélcső keletkezett. Fok felőli részük általában az élrésszel azonos hosszúságú. Átfúrásuk az éllel párhuzamos (83. kép 2, 7–8, 84. kép 3–5). Minden lelőhelyen előfordulnak az agancsszerszámok, de összességükben nem olyan mennyiségben, mint egyedül Aszódon. Mivel az agancs sem a kő, sem a fa megmunkálására nem rendelkezik megfelelő szilárdsággal, kézenfekvő, hogy használatukat elsősorban a föld fellazításánál tételezzük fel. Ebben az esetben hangsúlyoznunk kell, hogy nem kapaként való használatukra gondolunk. A kapát elsősorban a trópusi területeken használták gumós, bokros növények ültetésére. A mérsékelt égövi gabona-

termesztés más technológiát kívánt. A gabonanövények számára még a szántás sem volt alapvető fontosságú. Néhány cm mély árkot kellett a viszonylag puha talajba húzni, amelybe beleszórták a vetőmagot. Nem tudjuk még, hogy a kő- és faeszközöket milyen mértékben használták fel a föld fellazítására. A megtalált kőbalták túlnyomó része kis méretű ahhoz, hogy földművelő szerszámnak tartsuk, és számuk elenyésző az agancsokéhoz képest. Van azonban néhány nagy méretű, átfúrt kőeszköz, amelyeket ember vontatta ekének tartanak. Valószínű, hogy az agancshoz hasonlóan a könnyen megmunkálható fát is felhasználták. Még mindig viták folynak a kutatásban arról, hogy az állati erővel vont eke használata mikor kezdődött el, és mikor terjedt el széleskörűen. A kutatók egy része úgy véli, hogy a lengyeli kultúra idején olyan mérvű volt a gabonaszükséglet, hogy ezt már csak állati erővel vont primitív fa- (vagy kombinált fa—agancs) eke segítségével lehetett produkálni. Igaz, hogy a gabonatermesztés kezdeti időszakában nem a föld fellazítása, szántása volt a legnehezebb feladat, hanem a termőföld megtisztítása, a gyomnövények lehetséges kiirtása és az állati kártevőktől való megvédelem (rágcsálók, nagyvadak pusztítása) stb.

A növénytermesztéssel kapcsolatos az aratószerszámok, a sarlók használata. Az egyik lapos, ívelt agancslemez töredék is sarlófogalat lehetett (82. kép 8). Zengővárkonyból is ismeretes egy sarlófogalat. A sarlók nagy részét fafogalattal készíthették el. A sarlók használatát bizonyítja a telepeken talált kovapengék egy része is. Ugyanis a szilícium tartalmú gabonaszárral való gyakori dörzsölés miatt csak a foglalatból kiálló, szabadon levő felületük fényesedett ki. Ez a fény, a „sarlófény” máig megmaradt.

Sem Aszódon, sem a lengyeli kultúra más lelőhelyein nem találtunk olyan nagy méretű tárolóedényeket, amelyek a tiszai és herpályi kultúra több rétegű (tell) telepeire jellemzők, és a gabona őrzésére szolgáltak a házakon belül. Ennek ellenére sem tagadjuk a lengyeli kultúra népességének életében a földművelés jelentőségét. Ez esetleg azt jelentheti, hogy a növénytermesztés nem volt olyan eredményes, mint a tiszai kultúrában, vagy pedig a gabonátárolás más módját alkalmazták (vesszőből font és betapasztott kosarak, faládák, üreges fatörzsek stb.).

Aszódon nagyszámmal kerültek elő a nagy, lapos, kerek tálak, amelyeket általános vélemény szerint növényi eredetű, lisztes táplálék készítésére, főzésére és sütésére használtak (53. kép 9—10).

Nagyszámú az őrlőkő és főleg az őrlőkőtöredék a házakban és gödrökben, melyeknek általában cipó alakjuk volt. Elsősorban a gabonamagvak összezúzására használták őket (11. kép 8—9).

Állattartás

Az elfogyasztott állatok csontjainak a vizsgálata alapján következtethetünk az állattartás állapotára és jelentőségére. A több tízezer állatcsontot Bökönyi Sándor vizsgálta meg. Feldolgozása még nem fejeződött be, de szíveségéből mintegy 10 000 db csont vizsgálati eredményét már ismerjük. Ezek szerint az elfogyasztott állatok csontjainak 42,7%-a származik háziállatokból és 57,3%-a vadállatokból. Összehasonlításképpen megemlítem, hogy Zengővárkonyban a háziállatok csontjai 60%-ot tettek ki a vadállatok 40%-ával szemben. (Az egyedszámot tekintve már csak 54% a tenyésztett

állatok aránya.) Kelet-Magyarországon is megközelítően hasonló eredményeket kapunk az egykorú kultúrák zoológiai vizsgálatából. Azt is hangsúlyozni kell, hogy a középső neolitikum idején, vagyis a lengyeli kultúrát megelőzően még jelentősen eltérő volt az arány a tenyésztett állatok javára. Győr—papai vám és Pomáz—Zdravlják lelőhelyeken a fiatal vonaldíszes kerámia telepein 85—90%-os arányban voltak meg a háziállatok csontjai és Neszmély Tekerés-patak partján a zselizi kultúra idősebb fázisába tartozó telepen is megközelítően hasonló volt az arány a házi- és vadállatok között. Mindebből az tűnik ki, hogy a középső neolitikus zselizi kultúra időszakához képest a későneolitikumban, vagyis a lengyeli kultúra idején jelentősen, szinte döntő módon növekedett a vadászott állatok szerepe a táplálkozásban.

A háziállatok közül legfontosabb volt a szarvasmarha. Az összes háziállat 72,8%-a, s az összes állatcsontok 31,0%-a származott szarvasmarhából. A sertés is jelentős arányban volt jelen a háziállatok között (18,3%, míg az összes állatcsontok 7,8%-a tartozott sertéshez). A juh és kecske elenyésző mennyiséget képviselt (3,8% a háziállatokból és 1,6% az összes állatból). Ez utóbbiaktól még a kutyák aránya is nagyobb volt (5,3% a háziállatokból és 2,3% az összes állatból). A szarvasmarha jelentőségét még az is fokozza, hogy a húsmennyisége többszörösen felülmúlja a számarányban utána következő sertés húsmennyiségét.

A vadászott állatok között elsősorban a nagyvadak játszottak szerepet a táplálkozásban. A szarvas állt az első helyen, ha a számarányát vizsgáljuk (a vadállatok 39,0%-a, az összes állatcsontok 22,4%-a). A vaddisznó volt a következő leggyakrabban vadászott állat Aszódon (28,4%-kal a vadállatok között és 16,27%-kal az összes állat között). A számarányt tekintve az őstulok csak a harmadik helyen állt (23,4%-kal a vadállatok között és 13,4%-kal az összes állat között). Ez azonban megtévesztő, mivel, mint fentebb láttuk, a szarvasmarhához hasonlóan többszöröse volt a húsmennyisége, még a szarvassal összehasonlítva is. A vadászott állatok között még az őz említhető (8,2, ill. 4,7%-os arányával). A többi vadállat jelentéktelen szerepet játszott a táplálkozásban, vagy nem is húsáért vadászták a hiúz, borzot, rókat. Néhány példány a farkast és a barna medvét is képviselte. Ez arra mutat, hogy ezek az állatok a későneolitikum idején még szép számmal élhettek az Aszód környéki erdőségeinkben. A madarak és vízi állatok csontja minimális számban maradt ránk.

Meglepő, hogy a lengyeli kultúrát megelőzően, a középső neolitikumban a kevés vadászott állat között az őstulok mellett a szarvas elenyésző szerepet játszott a táplálkozásban.

Talán az éghajlat és növénytakaró kedvező megváltozása, vagyis a környezeti tényezők okozhatták, hogy a későneolitikum idejére a nagyvadak — Aszód esetében elsősorban a szarvas — igen elszaporodhattak. Ezzel lehetne talán magyarázni a lengyeli kultúra aszódi lelőhelyén talált nagy mennyiségű agancsszerszám előfordulását is. Vörös István szívesége alapján ismerhetjük az aszódi telepen talált csont- és agancsszerszámok vizsgálati eredményt. Ennek lényege, hogy az összes csont-, ill. agancsszerszámok 66,3%-a származik szarvasból és 6%-a őzből. A táplálkozásban betöltött arányukkal ellentétben a kiskérődzők csontjaiból készült szerszámok aránya meglehetősen magas, 10,35%.

Vadászat

A vadászat eszközeire és módjára, kevés kivételtől eltekintve, csak közvetett adataink vannak. Az általános szerszámok és fegyverek egy része, pl. kőbalták, csont- és agancshegyek talán ilyen célra is alkalmasak lehettek, bár a kis kőbalták a nagyvadak esetében hatástalanok voltak. Ezzel szemben valamivel nagyobb jelentősége lehetett a dobófegyvereknek (dárda, parittyá, szigony), de a nagyvadak elejtése ezekkel sem magyarázható. Igen valószínű, hogy a kőpengékkel ellátott favázás nyílhegyek és dárdák is használatban voltak. Az agancsszigonyok meg is maradtak, de számuk igen csekély, tehát nem tartozhattak az általánosan használt szerszámok, ill. fegyverek közé (Aszódon 3 példányt találtunk). Az agancsszigonyok elsősorban a déli területekre, főleg a Balkán félszigetre jellemzőek, a késő neolitikum idején. Bulgáriából és Jugoszláviából ismerünk sok példányt. Arról a vidékről terjedt el használatuk a tiszai és a lengyeli kultúrába, de ez utóbbiba jóval szerényebb mértékben. A szigonyokat halászatra is használhatták, az agancsból készített ún. halászó nyílhegyekhez hasonlóan, amelyek szintén agancsvégből készültek. A ferdén levágott végüket mindig átfúrták és fonalat kötöttek hozzá, amely a nyélről levált hegyet megtartotta, ha az állat menekülni akart. Ennek a szerszámnak legkorábbi alkalmazása a késő neolitikum idején történt Magyarországon és Aszódon.

A vadászat egyéni és közösségi módjának gyakorlása magától értetődő. A nagyvadakra aligha lehetett egyénileg vadászni, de a kezdetleges fegyverek még közösségi alkalmazásban sem lehettek hatékonyak. Igen bonyolult, sokféle, csapdás és hálós, esetleg kerítő- és űzővadászatot gyakoroltak, amire azonban nem maradt közvetlen bizonyítékunk. A közösségi vadászat meglétének közvetett bizonyítékát jelenthetik az Aszódon több hulladékgödörben is megfigyelt állatcsonthalmok. Ezek több állatfajt képviselnek, és egyszerre történt elfogyasztás után kerültek a gödörbe. Az ilyen nagy közösségi lakomázás valószínűleg a sikeres közös vadászatot követte, amelyben a közösség majd minden tagja részt vehetett, és amely során többféle állatot is elejtettek. A nagyvadak elejtése a közösségi összetartást is hangsúlyozta és erősítette. Ugyanis egy-egy őstulok, szarvas vagy vaddisznó elfogyasztása az egész közösség vagy nagy részének részvételével történhetett. Ez még akkor is így volt, ha a húskonzerválás valamilyen módját ismerték. Ez lehetett füstölés, vagy meleg időben a szárítás. Talán a vadászatban különösen kitűnt férfiak kaphatták a jogot a vadkanagyarlemez viselésére.

Halászat

A lengyeli kultúra népessége életében a halászat nem játszott olyan jelentős szerepet, mint pl. a tiszai kultúrában. A telepek nagy része kis patakok közelében feküdt, amelyek nem bővelkedtek nagy halakban. A halászatot csak alkalmasszerűen űzhették. Az agyagnehezékek rendeltetése a legtöbb esetben nem magyarázható a hálós halászáttal. Sokkal valószínűbb a kerítő- és varsás halászat gyakorlása, valamint az áradások után a lefolyástalan helyeken maradt halak összegyűjtése. A lengyeli kultúra területén alig egy-két horgot ismerünk összesen. Aszódon nem is került elő eddig egyetlen példány sem.

A mindenütt nagy számban található édesvízi kagylót összegyűjtötték és fogyasztották az aszói telep lakói is, de nem olyan mennyiségben, mint pl. Kelet-Magyarország koraneolitikus népeisége.

Nyersanyagtermelés és -feldolgozás

Az egyik legfontosabb nyersanyag volt a kő. A kő megszerzésének módjára nincsenek adataink. A Dunántúlon felfedezett és feltárt kovabányák az eddigi adatok szerint fiatalabbak, a rézkorba tartoznak. Bizonyos területek, mint pl. a dunántúli Vázsonyi-medence kő nyersanyagát azonban messzire elszállították. Igen jelentős volt Aszódon a település környékén néhány km-es körzetben gyűjtött kő nyersanyag felhasználása. Ezt bizonyítja a telephelyen talált kőszerszámok és nyersanyag sokfélesége. A különböző lelőhelyeken, az eredeti előfordulástól való távolsággal arányos mennyiségben a lengyeli kultúra minden lelőhelyén előfordul az obszidián. Obszidiánból elsősorban kis méretű pengéket készítettek, s a magkövek, szilánkok meglete szerint a lelőhelyeken folyt a pengék készítése is. Aszódon nagyon sok obszidián került elő, a Dél-Dunántúlon, Zengővárkonyban ezzel szemben arányuk jóval kisebb.

A kő nyersanyag egyik felhasználási módja a pattintás vagy hasítás és a retusálás. A sok szilánk a helyi feldolgozás gyakoriságát bizonyítja. A másik általános feldolgozási mód a csiszolás és fúrás. A munkafolyamat minden fázisát megőrizte a lelőhely, mert a félkész termékből, a másodlagos felhasználásig minden állapotban megtalálhatók a csiszolt kőeszközök. A csiszolás és fúrás is helyben folyt. A fúrást elsősorban a kőfuratok (kődugók) bizonyítják. Némelyik eszköz eltört a fúrásnál vagy fúrás közben. Ezek közül többet még egyszer felhasználtak és újból átfúrtak. A fúrás hengeres vagy kissé kónikus. A csiszolt eszközöket számítjuk elsősorban a fegyverek közé. Ide tartoznak a buzogányok is. Némelyik csiszolt eszköz szinte művészi tökélyvel van megdolgozva. Az ilyenek egy része méltóságjelvény volt. A pattintott kőeszközöket többek között a bőr, fa és agancs megmunkálásánál is használták. Aszódon előkerültek kiégett sártapasztöredékek, amelyek megőrizték a deszkaszerű hasított fa lenyomatát (9. kép 3, 6—7). A fa széthasítását csiszolt kőeszközökkel, ékekkel végezheték.

A durván megmunkált kövek közé tartoznak az őrlő, dörzsölő és csiszoló kövek, amelyek csiszolt lapjukat a használat során nyerték el véglegesen.

A nyersanyag-feldolgozáshoz számítjuk a festéktermelést. A vörös festék vasoxid-rögből készült, amelyet őrlőköveken dörzsöltek porrá. A festék-őrlő köveken megmaradt a vörös festék nyoma. A vörös festéket használták az edények festésére és a test festésére is. Az ércrög és festékrög is megmaradt a telep gödreiben és a sirokban.

Csont- és agancsipar

Aszódon minden más neolitikus kultúrába tartozó lelőhelynél jelentősebb volt a csont- és agancsfeldolgozás. A szarvasvadászat megnövekedett súlyát tükrözi a rendkívül nagyszámú agancseszköz (fokos, kalapács, fúró, tör, szerszámfoglalt stb.). Nemcsak az elejtett szarvasok agancsát használták fel, de feltétlenül összegyűjtötték a hullott agancsot is. Sok agancsdarabon

megmaradt a vágás, faragás, fűrészelés nyoma. Már korábban bemutattuk az aszódi telepen talált egyik agancsfeldolgozó műhely maradványát a nyersanyaggal, a félkész- és késztermékekkel, munkakövekkel (13. kép 1—2).

A csontszerszámokat bordacsontból és kis állatok csontjából hasították és csiszolták. A csiszolást a dörzsölőkövekhez hasonló homokkő darabokon végezték, amelyekbe a sok használat nyomán mély vályatok vésődtek. A csontból árákat, hegyeket, ritkábban átfúrt tüket, kerámia-símítókat stb. készítettek. Igen sok változatuk van a csonteszközöknek, s részletesebb vizsgálatuk némelyikük speciális használatát is indokoltá teszi.

Famegmunkálás

A hazai talajviszonyok miatt erről alig tudunk valamit. Egyedül a már ismertetett deszka lenyomatok bizonyítják a fa hasítását. Az oszlopos szerkezetű hosszú házak az ácstechnika fejlett szintjéről tanúskodnak. Nagy a valószínűsége, hogy sokféle faeszközt és faedényeket is készítettek.

Bőrfeldolgozás

A elejtett és elfogyasztott állatok száma alapján igen jelentős lehetett a bőrmegmunkálás. A vadászott és háziállatok bőrét sokféle célra használták (ruházat, prémek, tarisznya, edények, építkezés, fekvőhelyek stb.). Valószínű, hogy a csonthegyek, ának egy részét a bőr lyukasztására használták. A szarvasmarha láb-középcsontja a használattól sokszor egészen vékonyra kopott, sőt el is törött. Ezeket a néprajzi párhuzamok alapján ítélve a bőr vékonyítására használhatták (83. kép 3—5).

Szövés-fonás

Tárgyi emlékei minden telephelyen megtalálhatók, mert az agyag orsógombok, orsókarikák, szövőszéknehezékek megmaradtak. Aszódon a második ház omladékai között a ház középtáján egy halomban 32 db lapos ovális nehezéket találtunk, amelyek az összeomlott szövőszékről zuhantak le a ház leégésekor. Csaknem minden házban kerültek elő hasonló nehezékek. Valószínű, hogy facölöpökre állított egyszerű szövő-alkalmazhatóságot használtak, kb. 30—32 nehezékkel. Egyik aszódi női sírban orsógombot és átfúrt hosszú tűt találtunk. Valószínű, hogy a szövés- és fonás a nők foglalkozása lehetett.

Nem ismerjük a textilnövényeket, de meglétüket többek között igazolja, hogy Lengyelen és Zengővárkonyban a rézgyöngyök megőrizték a lenfonal maradványait. A textil szövés meglétét Aszódon két különböző lelet is bizonyítja. Az egyik egy körte alakú agyag nehezék, amelyet kiégetés előtt egy szövetre tettek és ez a kiégetés után is megőrizte az egykori, egyszerű ritka szövésű textil lenyomatát (85. kép 3). A másik lelet egy palack alakú festett edény (55. kép 5, 85. kép 2), amelynek vörösre festett alapjára sárga színű mintát festettek. Az edény nyakán széles vízszintes sávokban látható a minta, amelynek jellegzetessége, hogy egy vékony szövetsíkot belemártottak a sárga festékbe és azt nyomták rá az edény nyakára. Így keletkezett a sárga színű rács- vagy hálóminta. Még egy másik edény is megőrzött hasonló lennyomatot. Az is lehet, hogy a sárga festékbe mártott vékony szö-

vetesikot rátapasztották és ráégették az edény felületére. Ez a technológia a lengyeli kultúra kialakuló fázisába tartozó Sé (Vas megye) lelőhely több festett edényén is megfigyelhető. Talán a lengyeli kultúra idején alkalmazták először ezt a festésmódot.

A gyékényfonatokat az újkőkor kezdetétől, sőt régebben is készíthették. Sok edény alján maradt meg a gyékény lenyomata, mivel égetés előtt ilyenekre állították az égetetlen edényeket. A tiszai kultúra edényeinek karcolt mintája a szövés-mintákat is megőrizte. A vesszőt feltétlenül felhasználták kosárfonásra.

Edényművesség

A lengyeli kultúra edényművessége igen magas szintet ért el. A kézzel formált edények kitűnő szimmetriaérzékről tanúskodnak. Az egyszerű formák mellett nem idegenkedtek a technikailag nehezebb edényformák készítésétől sem. A kerámia nyersanyaga a jól iszapolt, finom, vagy durva szemcsés soványított agyag. Az utóbbiból általában a nagy edényeket, és a kisebb, de vastag falú edényeket készítették. A pelyvás soványítást — ami a neolitikum idősebb fázisaiban általános volt — a lengyeli kultúra idején már nem alkalmazták. Az edények külseje gondosan elsimított felületű, némelyikük külseje érdes, szemcsés. A lengyeli kultúra kerámiájára Aszódon is jellemzők a papírvékonyaságú finom edények. Meglepő, hogy ezzel a technikával 30—35 cm magasságú edényeket is elő tudtak állítani. Némelyik edényen ki lehet tapintani a készítés technikáját (hurkatechnika), és a több részből történt összeállítást is meg lehet figyelni.

Az égetés technikáját még nem ismerjük. Tülnyomórészt egy alkalomra készített „kemencékben” égették ki az edényeket. Sem Aszódon, sem a lengyeli kultúra más lelőhelyén még nem találtunk égetőkemencére utaló maradványokat. Az edénykészítéshez, az elsimításhoz, lapos kavicsot, lekerekített-végű csonteszközöket használhattak. Talán ilyen célra szolgáltak a gombos csonttárgyak is.

A díszítésben a karcolt és plasztikus díszek gyakoriak, de nem olyan általánosak, mint a festés. A karcolt díszek rendkívül finom vonalúak, és a spirális díszeken kívül főleg a meander-minták igen jó szerkesztőkészséget igényeltek.

A festés égetés utáni, vagy enyhén ráégett pasztózus festés, vörös, fehér, sárga és fekete színnel. A sárga festés csak a korai szakaszra jellemző. A lengyeli kultúra területén egyedül Aszódon gyakori a fekete festés. A festésminták a korai szakaszban egyszerű geometrikus motívumokból álltak és nem érték el a morvaországi festett kerámia ugyancsak geometrikus, de bonyolult mintagazdaságát.

A lengyeli kultúra edényművessége a vékony falú és festett edényeivel tűnik ki a környező kultúrák kerámiája közül. Ez jellemző Aszódra is.

Kereskedelem, szállítás

A kereskedelem és szállítás a legszorosabban összefügg, de mindkettőre csak közvetett adataink vannak Aszódon. A közvetett adatok azonban megbízhatók, mivel a lelőhely környékén nem található nyersanyag és készter-

mék, csak kereskedelem, csere útján juthatott Aszódra. Három fontos nyersanyagot kell megemlíteni, amelyek anyaga megmaradt: az obszidián, a Spondylus tengeri kagyló és a réz. Mind a három nyersanyag eredeti előfordulása távol van az aszódi lelőhelytől. Az obszidiánkő a Tokaj-Zempléni hegyvidékről származik. A lengyeli kultúra területére az egyik természetes főútvonal, a hegyvidék és a síkság találkozásánál húzódott K—NY irányban Aszód felé. Ezt obszidián-útnak is nevezhetjük. (Ez most is főútvonal!) Az obszidián nyersanyagként és félkész terméként jutott nyugati irányba. Aszód közvetítő szerepe abból is nyilvánvaló, hogy jóval több az obszidián, mint más lelőhelyeken, pl. Lengyelen és Zengővárkonyban. Az obszidián feldolgozása — más kőzetekkel együtt — a lelőhelyen történt. Értékességét az egészen kicsiny magkövek és a szinte miniatűr pengék is hangsúlyozzák.

Nemcsak az obszidiánt szerezték be kereskedelem révén, hanem néhány különleges más kőzetet is, mint pl. márványt, festékkövet, zöld serpentin-követ. A barnás szürke kovakő nyersanyaga DK-Lengyelországból származik.

A másik fontos nyersanyag a Spondylus tengeri kagyló héja, amely a lengyeli kultúra népességének igen kedvelt ékszer nyersanyaga volt. A Spondylus kagyló akár recens fajként, akár mint fosszilis maradvány Aszódon kívül található meg eredeti állapotában. Fosszilis tengeri kagyló maradványokra bukkantak a Bécsi-medencében, de még a Vértes-hegységben is (a Dunántúlon) található kövesedett fosszilis tengeri kagyló. A recens tengeri kagyló az Égci és esetleg a Fekete tenger vidékéről származik az általánosan elfogadott vélemények szerint. Az aszódi kagylóékszerek állapota inkább a recens eredetet bizonyítja. A recens Spondylus kagyló a lengyeli kultúra területére két útvonalon juthatott el. Az egyik jelentős út, talán a legjelentősebb, a Tisza mentén húzódott észak felé, s a Zagyva torkolatánál ágazott el. Az egyik ág a Galga patak mentén haladt ÉNY felé, s Aszód körzetében találkozott a K—NY irányú „obszidián” úttal. A tengeri kagyló másik irányban a Duna mentén jutott el a lengyeli kultúra területére. Ez azonban nem látszik olyan jelentősnek, mint az előbb említett Tisza menti útvonal. Az aszódi lelőhely valószínűleg a D—É és K—NY irányú két fontos kereskedelmi útvonal találkozásának köszönhetette jelentőségét. Ez a jelentőség többek között a tengeri kagylók mennyiségi összehasonlításából is kitűnik. Lengyelen három karperecet és kilencszáz db gyöngyöt talált Wosinsky Mór, amelyek között elég nagy számú volt a dentalium s jóval kevesebb a Spondylus. Még feltűnőbb a gyöngyök csekély aránya Zengővárkonyban, ahol a 368 sírban összesen 300 db gyöngyöt talált Dombay János és még ezek egy része is dentalium. Az egész temetőben csak egyetlen karperec került elő. Aszódon hiányzott a dentalium, ezzel szemben a 220 sírban mintegy 2300 db Spondylus gyöngyöt találtunk. Ezen kívül 5 sírból 8 egész és 1 töredék karperec került elő, továbbá 5 gyermeksírból kisebb kagyló amulett-csüngők. A telep leletei között is több karperec töredéket és gyöngyöt találtunk. Az arányokban mutatkozó nagy különbség önmagáért beszél. A kagyló feldolgozva juthatott a lelőhelyre, mivel gyártási hulladéknak semmi nyomát sem találtuk.

A K—NY és D—É irányú útvonal Aszódon nemcsak összetalálkozott, de szét is vált. Az egyik ág a Galga völgyében, a Dunát kikerülve húzódott DNY-Szlovákia felé, a másik ág pedig Budapest irányában érte el a dunai átkelőhelyet. A Dunántúlra a Sió torkolatvidékén juthatott el a legtöbb Spondylus (mórágai új sírleletek és a szekszárdi ékszerlelet). A kagyló beáramlása

sa már a lengyeli kultúrát meglőző időben megindult, nem számítva a középső neolitikus, más típusú és gyéresebb előfordulást. A Sopot (-Bicske) kultúra bicskei sirjaiban is találtak Spondylus gyöngysort és a hasonló korú Luzianky csoport sirjaiból is előkerültek a Spondylus gyöngyök. Mindezek közvetlenül előzték meg Aszódot. Az Aszódon talált Spondylus gyöngyök, karperecek, csüngők leginkább a Tisza menti lelőhelyek ékszertípusaihoz hasonlóak, s ez is a közös származást, ill. az útvonalat hangsúlyozza.

A harmadik fontos nyersanyag a réz volt, amelyet csak kereskedelem útján lehetett Magyarország területén beszerezni. Meglepő módon a réz a lengyeli kultúra területén, csak a Dél-Dunántúlon került elő nagyobb számban. Jelenleg hat lelőhelyről ismerjük. (Ágostonpuszta, Lánycsók, Lengyel, Mórág, Villánykövesd, Zengővárkony). Lengyelen 12 sírban, Zengővárkonyban 25 sírban volt réz. Ezzel szemben Aszódon csak egyetlen sírban találtunk egy kis réztöredéket. Mindebből arra lehet gondolni, hogy a réz kereskedelmi útvonala nem lehetett azonos a Spondylus útjával. A Dél-Dunántúlon koncentrálódott a réz felhasználása, ahol főleg ékszerként használták, mint karkötőket, gyűrűket, és gyöngyöket. A Dél-Dunántúltra két irányból érkezhettek a réz: vagy Erdélyből, vagy Jugoszláviából. Egyelőre nem lehet eldönteni, hogy melyik volt a jelentősebb, vagy az egyedüli származási hely. Az is nyitott kérdés, hogy mikor kezdődött a réz-kereskedelem és felhasználás a lengyeli kultúrában. Lehet, hogy csak a kultúra fejlett szakasza idején kezdtek a rézékszerek nagyobb mértékű használatát, s Aszódon a település élete ekkorra már megszűnt. A Maros és Sió torkolat között húzódhatott az esetleges erdélyi rézkereskedelem útvonala. Nem zárhatjuk ki azonban a réz balkáni származását sem, hiszen a lengyeli kultúrában is megjelent bizonyos lelettípusok és kulturális jelenségek azon a meghatározott területen terjedtek el, amelyek egyúttal a réz legkorábbi előfordulásai is a Balkán félszigeten.

A kereskedelemmel, cserével kapcsolatban említhető a tiszai kultúra jellegzetes edényeinek aszódi jelenléte. A lengyeli kultúra területén eddig csak Aszódon került elő nagy számban ez a tipikus kerámia. Vagy ideszállították, vagy készítőik jutottak Aszódra. Készítési technikájuk is eltér a lengyeli kultúra kerámiatechnikájától. (Pl. annak ellenére, hogy jó égetésük van, sohasem annyira vékonyak, mint a lengyeli kultúra csészéi, és felületük a lengyeli kultúra edényeivel szemben csaknem kivétel nélkül téglavörös színűre égett.) Aszódon minden gödörben előfordulnak. Ha kereskedelmi termékek, akkor a Spondylus kagylónál említett tiszai, zagyvai úton jutottak Aszódra, vagy szállítottak bennük valamit. Mivel túlnyomó részben kisméretűek, felmerülhet az a lehetőség is, hogy magukkal az edényekkel kereskedtek, tehát nem tároló és szállító funkciójuk volt. Ha a készítőik idejutását tételezzük fel, akkor talán külső, házassági kapcsolatok létrejöttére kellene gondolnunk. Erre azonban egyelőre nincsenek megfelelő adataink.

A szállítás módja ismeretlen. Nem kétséges, hogy a nagy folyók mentén kihasználták a vízi szállítás lehetőségeit. Jelentős részben azonban a hátán és kézben, esetleg szánszerű csúszó deszkán történő szállítás jöhet számításba.

Viselet

A talajviszonyok miatt a viseletre nem sok adatunk van, a ruházat nem maradt meg. A szövés-fonás és szövetlenyomatok alapján bizonyítható a tex-

til használata, s természetesen a bőrök, prémek viselését is valószínűsíthetjük. A megmaradt kevés idól sem sokat árul el a viseletből. Így, csak az ékszer-viseletre hivatkozhatunk. A gyöngyöket a legváltozatosabb módon hordták, elsősorban a nők és a leánygyermekek. Legáltalánosabb volt a nyakban hordott gyöngysor, amely néhány szemből, de néhányszáz gyöngyből is állhatott. Ezek egészen kicsiny átmérőjű gyöngyök is lehettek. A nagyobb gyöngyökből a nők és kislányok csipőjük körül viseltek füzért. Egy kislány sírjában a térd alatt találtunk többsoros gyöngyfüzért, mindkét lábon. Ritkábban, a gyöngyökből karkötőket készítettek. Gyakori volt a női sírokban a halántékon talált gyöngysor, amelyet a hajba fonhattak. A gombszerű gyöngyök minden esetben a koponya körül valószínűleg pártaszerű fejdíszhez tartozhattak. A hajukat rendben tarthatták, erre mutatnak az agancsfésűk. A karperecet mindig a felkaron viselték.

Nagyritkán a férfiak is viseltek néhány szem gyöngyöt, esetleg karperecet. A férfiak csipőjükön valószínűleg valamilyen övről lecsüngő bőr, vagy textil tarisznyát, vagy zacskót hordtak, s ebben tartották a kovapengéket, kis magköveket. A vadkanagyar lemezpárt a nyakukból hosszú zsinóron csünggették le, vagy övükre függesztették.

Már láttuk, hogy a kisebb, teljes kagylócsüngőket csak gyermeksírokban találtuk meg Aszódon. Ezeknek valószínűleg védő, elhárító szerepük volt, mint ahogy mágikus hatásuk lehetett eredetileg az ékszereknek is. Talán ennek a kifejezése lehet, hogy egy-két esetben szarvasfogát is befűztek a nyakláncba, s olykor ezt csontból utánozták.

Talán a viselettel függ össze az a megfigyelés, hogy némelyik sírban, ahol a testfestés nyomait megállapíthattuk a csontokon, elsősorban a koponyán, az alkarokon és a lábszárakon lehetett megfigyelni a festést, vagyis feltételezhető, hogy a temetéskor a ruházattól szabadon maradt testrészeket festették be vörös színnel. Így esetleg arra gondolhattunk, hogy nem teljesen hosszú, szoknyaszerű öltözetet viselhettek a nők.

HITVILÁG, MŰVÉSZET

A kettő szorosan összefügg, mivel a művészi alkotások túlnyomó részben a hitvilág szolgálatában álltak. Az újkőkorbán a művészet még nem a gyönyörködtetést szolgálta. A művészi alkotásokat figurális, ember és állat-ábrázolásokat, jelképeket meghatározott célok érdekében hozták létre. A szimbólumok főleg az edények díszítésében fokozatosan elvontabbá, egyre nehezebben értelmezhetővé váltak. Később talán maguk az alkotók sem értették alkotásuk tartalmát, csupán a hagyományoknak megfelelően festették, vagy karcolták az edényekre a megszokott mintákat.

Az aszódi figurális alkotásokat a változatosság, sokféleség jellemzi, annak ellenére, hogy számuk nem túl nagy. Többnyire erősen stilizáltak, leegyszerűsítettek. Az a jellegzetességük, hogy csak a leglényegesebb emberi, női vonásokat hangsúlyozták. Ha felismerhető az ábrázolások neme, akkor csaknem kivétel nélkül női alakok, de úgyszólván mindegyik másféle kivétel. Főleg álló helyzetben ábrázolják a nőket, nagyon ritkán valamilyen ülő alkalmatosságon, „trónuson” ülve. Az általános vélemény szerint a női szobrok a termékenység varázslás szolgálatában állottak. Ez azonban csak az egyik magyarázat készítésükre, a sokféle elképzelés közül. Ebbe a csoportba

tartozhattak, de más funkcióval, mint a tömör szobrok, a felemelt karú, erősen stilizált nő alakú edények. Ezeket felfüggesztve is tarthatták, mert kezükön, vagy karjukon mindig megtalálható a függesztő fül, vagy átfúrás. Néhány esetben a kar végét kis mélyedéssel edényszerűvé képezték ki, amelyekbe esetleg még külön áldozati ételt, italt tettek.

A lengyeli kultúra ritka művészi emlékei a tálak belsején levő, erősen leegyszerűsített, festett emberábrázolások, felemelt karral, vagyis áldó, ún. adoráló pózban. Az ilyen tálak sem mindennapi használatra készülhettek. A lengyeli kultúra területén csak Aszódra ismerünk ilyeneket.

A korai neolitikum állat alakú edények készítése és használata éledt újjá a késő neolitikum idején. A lengyeli kultúra teljes területén megvannak a hátukon folyadék beöntésére szolgáló nyílással ellátott négylábú festett állatalakú edények. Sajnos, Aszódon csak egy nagyobb töredék került elő. Az állat alakú edények sem köznapra készültek, miként azok az üreges állatfigurák sem, amelyeket csörgőnek használtak. Mindezeknek talán a szertartásoknál lehetett szerepük. Az előző fejezetben már bemutattuk a legjelentősebb, egyedülálló aszódi művészeti alkotást, a madártestű, emberlábú edényt, amelyben különböző önálló szimbólumokat, ill. ábrázolásokat egyesítettek. Ennek a nagyszerű alkotásnak a vallástörténeti magyarázata még sok vizsgálatot igényel.

Önálló állatplasztika a csörgőkön és az állat alakú edényeken kívül, Aszódon úgyszólván nincs, csak a fedők kiegészítő részeként, mint fogantyúk jelentek meg az állatalakok, amelyek legtöbbször kutyát, ritkábban juhot, esetleg szarvasmarhát és madarat ábrázoltak. Kultikus jelentőségük nem egyértelmű. Az állatábrázolások között realisztikus megformálása is akad. Az alkotás minősége a hagyományok szabályain kívül függ a készítő egyéni tehetségétől is.

A stilizált kunyhókkal ellátott fedők szerepe sem ismeretes még. Nem tudjuk, hogy volt-e kultikus rendeltetésük. Kétségtelen, hogy használatuk a célszerűség követelményének nehezen felelt meg.

Kelet-magyarországi eredetű az áttört-talpú oltár, amely a tiszai kultúra dél-magyarországi telepein gyakori. Sajnos, Aszódon legtöbbször csak másodlagos helyzetben, a hulladékgödörökből, mint töredékek kerülnek elő, és nem tudjuk megállapítani, hogy milyen összetételben használhatták, milyen kultusztárgyakkal voltak együtt a házakban. Az egyik gödör felső részén egy tulokszarvpár körül találtuk meg az oltártöredékeket, talán nem véletlenül, és egy áldozat összetartozó részeként kerültek a gödör felső részébe. Talán oltároknak tarthatjuk azokat a négylábon álló kis tálkákat, amelyeknél a célszerűség aligha lehetett elsődleges. Hasonlókat elsősorban az észak-balkáni Vinča kultúrában készítettek.

Nem valószínű, már méretük miatt sem, hogy egyszerű mindennapi mécsesek voltak a kocka alakú, négy átfúrással ellátott kis agyagtárgyak, egyik lapjukon egészen osekély bemélyedéssel. Valamilyen módon a kultusz, a vallási tevékenység szolgálatában állhattak. Aszódon két példány került elő, és nem gyakoriak a lengyeli kultúra más lelőhelyein sem.

Az ismertett művészeti alkotások közös jellegzetessége, hogy nem elkülönült szentély épületekhez tartoztak, hanem minden családi háztartásban meglehettek.

A hitvilággal is kapcsolatos a temetkezési rítus, a temetkezési módban megnyilvánuló törvényszerűség és különösség, az élők és holtak elképzelt

viszonya. Ebben az időben az elhunytakat a közösség tagjainak tartották, csak megváltozott módon, és gondoskodtak róluk. Az élethez, a közösséghez való tartozásukat hangsúlyozták a vörös festéssel, az élet színének alkalmazásával, a viselet, ékszerek, eszközök, edények mellékelésével. Valószínű, hogy sokféle rítus kapcsolódott a halál eseményéhez, a sírok és élők lakóhelyének megválasztásától a temetésig, a halottak fektetésének, irányításának szabályáig. Mindezeknek egyelőre csak felületi jelentőségeit ismerjük.

A hitvilág körébe tartozik az egyes tárgyakhoz kapcsolódó mágikus képzetek megléte. Ilyen pl. az élével felfelé állított kőbalta védő, elhárító szerepe (111. sír), bizonyos tárgyak, főleg edények összetörése és a sírba dobálása a temetéskor, bizonyos tárgyak viselése (gyöngyök, amulettek, állatfogak, kagylók stb.), az okkerfesték használata, esetleg az ősök tisztelgetével összefüggő koponyakultusz. Valószínű, hogy az élet minden jelentős mozzanatának megvolt a mágikus, varázslási szertartási eljárása. Főleg a keleti csoport, így elsősorban Aszód hiedelemvilágát a kultusz emlékei alapján is megítélve, a kelet-magyarországi, tiszai kultúrával igen sok közös szál fűzte össze.

TÁRSADALMI VISZONYOK

A társadalomról még igen keveset mondhatunk. Valószínű, hogy olyan családokban éltek, amelyek összességükben mintegy 30–35 főt tartalmazhattak az elhunytakkal együtt, az elkülönülő sírcsoportokból ítélve. Talán több kiscsaládot összefogó nagycsaládi szervezet volt a közösség alapja. A nagycsaládok tagjai azonban kisebb családi közösségeknek megfelelő kis házakban laktak. Az ösközösségi életnek megfelelően a családfő első volt az egyenlők között. Ezt olykor a sírmellékletek is hangsúlyozzák, mivel némelyik sírban olyan tárgyak is előkerültek, amelyek nem juthattak mindenkinek. Bizonyos egyenlenségek tűnnek fel a kereskedelmi árucikket jelentő ékszerek, a Spondylus kagyló, különleges kőzetek stb. megszerzése és sírbahelyezése tekintetében. Főnöki szerepet jelez a 100. sír az a) sírcsoport közepén. Ezt hangsúlyozza a fehér márvány buzogány, szépen kidolgozott kőbalta, agyarlemezek, a 2 vaddisznó állkapocs és a hét edény. A melléte fekvő nőnek gazdag Spondylus gyöngysorai, két karperece és ugyancsak hét edénye volt. Vagyis mindketten kiemelkedő gazdagságot mutatnak. Közeliükben számos gyermeksírt találtunk. Az egész sírcsoportban sok volt a Spondylus ékszer. Egy másik sírcsoportban a 164. sír kislányának 4 karperece volt (az összes többi sírban 4 egész és 1 töredék) és 900 db gyöngyből álló ékszer díszítette szinte tetőtől talpig. Ez a különleges gazdagság nem egyértelmű. Talán csak egy „főnök” szerezhette meg kislányának. Sajnos, azt a sírcsoportot nem lehetett feltárni, és így nem ismerhetjük meg a többi sír gazdagságát. Különösen gazdag volt a 205. sír kislánya is 5 edényével, Spondylus gyöngyeivel és az egyedülálló jelentőségű művészi és vallási alkotással, a már bemutatott madártestű, ember lábú edénnyel.

A társadalom tagozódásának, kizsákmányolásnak nem találtuk nyomát. A munkaeszközöket mindenki elkészíthette, megszerezhetette. Az egyéni kizsákmányolás nem öltethetett az ismertetett különlegesebb tárgyak megszerzésén túl nagyobb méreteket. Az élet leglényegesebb szükségleteit közösségi munkával szerezhették meg. (Vadászat, halászat, földművelés, állattartás stb.) A sírok a férfi, nő és gyermekek egyenjogúságát tükrözik. Figyelemreméltó, hogy

a különlegesen gazdag sírok mellett számos szegényes, vagy éppen melléklet nélküli sírt is feltártunk. A temetkezésekben megmutatkozó gazdagság, szegénység törvényszerűségeinek okát még nem ismerjük. Talán a kezdődő társadalmi differenciálódás jeleit tükrözik az olyan gazdag sírok, mint a 100. férfi, és társa, a 101. női temetkezés, a 164. és 205. gazdag kislány sírok. Ezek szerint a különleges gazdagság nem egyetlen személyhez, nem életkorhoz, de még csak nem is nemhez kötődött, mivel a 100. sír „főnökén” női társán kívül 2 zseme kislány rendelkezett gazdag és különleges mellékletekkel. Ha feltételezzük a differenciálódás csiráit a lengyeli kultúra idején, akkor ennek érvénycsülését Aszódon már talán családi (esetleg nagycsaládi) mértékben képzelhetjük el. Minderről azonban bővebbet nem mondhatunk, mint annak hangsúlyozását, hogy melléklet nélküli erős férfiak, gazdag mellékletű kislányok és minden szempontból kiemelkedő férfi a differenciálódás kezdetén is a közösség rendszerében éltek, elválaszthatatlanul a többiekől, amit a sírcsoportok híven tükröznek. Az edényeket, vagy kő- és agancseszközöket mindenki egyszerűen és könnyen előállíthatta és megszerzhette. A rítus változása sem jelent társadalmi különbséget, mivel a hamvasztásos sírok mellékletei is azonosak voltak a csontvázas sírokéval. Az érzékelhető differenciálódás, amely elsősorban a nehezen beszerezhető nyersanyagok, vagy tárgyak gazdagságában mutatkozik a késő neolitikum idején, nemcsak a lengyeli kultúra keleti csoportjában, de a kelet-magyarországi, tiszai, herpályi, csőszhalmi kultúrában alapja lehet annak a tényleges különbségnek, amely teljes mértékben a rézkorban bontakozott ki.

A társadalmi viszonyokkal kapcsolatban tesszük meg azt a feltevést, hogy egy-egy jelentős személyiség, pl. családfő halálakor esetleg felgyújtották a család házát (házait), s a sírcsoport helyét a leégett ház közelében jelölték ki. Ugyanakkor a családi közösség átköltözött a lelőhely másik részébe. A közösség elhunyt tagjait mindaddig a családfő körül létesített sírcsoportba temették, amíg a következő családfő meg nem halt. Akkor a folyamat megismétlődött. Az így létrejött helyváltoztatás magyarázza a települési objektumok és sírok azonos helyen, sőt egymás fölött történő váltogatását. A sírjelek és emlékezet egy ideig megőrizte a sírcsoport helyét, majd a sírjelek pusztulásával feledésbe merült a temetkezésre kijelölt szakrális hely és ismét birtokba vették az ilyen helyeket települési objektumok létesítésére. Mindez egyelőre csak feltevés, de vannak olyan párhuzamok más helyeken és más korból, amelyek igazolják a feltevés jogosultságát.

ASZÓD HELYZETE A LENGYELI KULTÚRÁN BELÜL ÉS A MAGYARORSZÁGI NEOLITIKUMBAN

A lengyeli kultúra területi csoportjainak (keleti, középső és nyugati csoport, továbbá a lengyelországi csoport) elkülönítését a leletanyag különbözősége és a temetkezési rítus indokolja. Az egyes csoportok között nincsenek éles határok. A különbségek a csoportok átlagos, vagy tipikus leletanyagának összehasonlítása révén válnak szembetűnővé. A leletanyag néhány főtípusa azonban az egész lengyeli körben megegyezik. A magyarországi forrásanyag túlnyomó része a keleti csoportból, ott is elsősorban az idősebb fázisból ismeretes. Aszód a keleti csoport északkeleti peremén fekszik, leletanyaga teljességében a lengyeli kultúra legidősebb fázisába tartozik.

A lengyeli kultúra időszakát Aszódon közvetlen és közvetett régészeti (sztratigráfiai) adatok szerint megelőzi a dunántúli vonaldiszes kerámia legkésőbbi fázisa, ill. a Dunántúli keleti felén a Sopot-(Bicske) kultúra (Sopot II. fázis). A lengyeli kultúra aszódi leletanyagát (I. fázis) a környező területeken olyan lelőhelyek követik, amelyeket a késői (II. vége és III.) fázisba sorolhatunk. Egyelőre, ma még nem állapítható meg pontosan, hogy milyen időköz választja el a kialakult lengyeli kultúra legidősebb (aszódi) fázisát a dunántúli vonaldiszes kerámia legkésőbbi (szelizi) fázisától és a Sopot -(Bicske) kultúrától. A C₁₄-es adatok szerint a lengyeli kultúra korai fázisa Aszódon az i. e. 4. évezred első harmadát töltötte ki.

A lengyeli kultúra belső tagolására még nincsen olyan jó lehetőségünk, mint Szlovákiában. A közvetett adatok alapján azonban Magyarországon is el tudunk különíteni a szlovákiai fázisokhoz hasonló szakaszokat. A legújabb kutatások szerint 3 fázis állapítható meg a lengyeli kultúra magyarországi fejlődésében:

I. fázis. Nagy leletegyüttesei csak a Dunántúl keleti feléről ismeretesek. Kevesebb lelete már a Dunántúl közepén és délnyugati részén is előkerült. Az ismert formákon kívül erre a fázisra jellemző a gomba alakú ún. Butmir típusú, erősen tagolt testű szűkszájú edény, a karcolt spirális meander és még többféle minta, a vörös, sánga, fehér és fekete festés, továbbá a karcolt tiszta kerámia jelenléte.

Az I. fázis élettartama elég hosszú lehetett. Ezt Aszódon a lelőhely belső rétegződése is bizonyítja. Több ízben is meg lehetett állapítani háromszoros egymásutániságot. Néhány példa: a feltöltött XI/a gödör fölött helyezkedett el a 2. ház. A ház leletei között találtunk egy ún. Butmir típusú edényt, felsőrészen karcolt meander dísszel, ami feltétlenül a legidősebb, vagyis az első fázisra jellemző. A gödör, amely a háztól idősebb volt, a házzal meg egyező leleteket tarthalmazott. A ház alatt, de a gödör mellé ásták a 18. és 19. sírt. Ez a két sír is idősebb a 2. háznál, de nem valószínű, hogy egyidősek a gödör használatával. Hasonló rétegződést figyeltünk meg a 3. háznál is. A ház ráépült a betemetett hatalmas XV/a gödörré, amelyből nagyon gazdag leletanyag került elő. A gödör mellett itt is találtunk két sírt, amelyek a háznál idősebbek voltak, de talán szintén nem akkor temették ide a halottakat, amikor a XV/a gödör még használatban volt. A gödör alján találtunk egy megbolygatott sírt, csak azt nem lehetett megállapítani, hogy mikor történt a bolygatás. Vagyis, a gödör és sírok idősebbek, mint a 3. ház, de az már nem dönthető el, hogy a sírok, vagy a gödör volt az idősebb. Az 50/a gödörbe ásták bele a 163—164. sírokat. Tehát a sírok fiatalabbak, mint a gödör. Azonban mindkét sírban az idősebb fázisra jellemző karcolt díszű edénymellékletet találtunk. Egy másik esetben az 50. sír fölött találtuk meg az 52. sírt, s ebben a fiatalabb sírban volt az aszódi temető eddig egyetlen réztárgya, egy lemeztöredék, de ebben a fiatalabb sírban 2 karcolt díszű edényt is találtunk, az egyiket spiráldísszel, a másikat sánga festéssel is kiegészítve, amelyek csak az I. fázisra jellemzőek. Az a) csoportba tartozó 94., 181. és 183. sírt is feltöltött gödörbe ásták. A 94. sírt megbolygatták, de csak a koponyát vitték el. A sírok itt is fiatalabbak a gödörnél. Ezzel szemben a b) sírcsoportba tartozó 126. sír koponyáját akkor vágták le, amikor a 36/g gödröt ásták. A gödör töltelékföldjéből elő is került a koponya. Az 1981. évi leletmentés során az árok, L-szelvény a gödrének ásásával megbolygattak egy temetkezést (202. sír), majd a betemetett gödör fölött léte-

sült az agancskészítő műhely, és ugyanitt találjuk a 201. hamvasztásos temetkezést. Valószínű, hogy ebben az esetben a hamvasztásos sír volt a legfiatalabb.

A kiragadott példák azt kívánják hangsúlyozni, hogy az aszódi lelőhely legfiatalabb leletei is az I. fázist képviselik. Erre mutatnak a C_{14} -s adatok is, amelyek szerint a lelőhely az i.e. 4030–3650 $\pm$ 100 közé keltezhető. A lengyeli kultúra más, legidősebb lelőhelyeinek is hasonló rádiokarbon módszerrel nyert időpontjait ismerjük.

II. fázis. Lelőhelyei az egész Dunántúlon megtalálhatók. Az I. fázishoz képest főleg az edénydíszítésben mutatkoznak különbségek. A karcolt díszítés elvesztette jelentőségét, s a festésben a vörös alapon vastag rétegben felrakott fehér festés lett a jellemző. A fehér festés főleg meander, ritkábban spirális mintákat alkot. Fontosabb lelőhelyei közé tartozik maga Zengővárkony is. A zengővárkonyi lelőhely tehát folyamatosan élt még a II. fázis idején is. Sok adatból valószínű, hogy a Dél-Dunántúlon a lengyeli kultúra törés nélkül tovább élt a II. fázisban.

Aszódon a lelőhely a leletek ismérve alapján nem érte meg a II. fázist, bár itt is előfordul a fehér festés. Ez a festésmód azonban nem azonos a II. fázisra jellemző vastag rétegű, sűrű fehér festéssel. Egyelőre az egész környéken hiányoznak a II. fázisú, ill. ennek kezdeti időszakába tartozó lelőhelyek, csak a legközelebbi, III. fázis leletei és lelőhelyei ismeretesek. Ezért feltételezhető, hogy Aszódon az I. fázis kezdetén elkezdődött az élet és még folytatódott a II. fázis idején is, anélkül, hogy a leletanyagban bármilyen figyelemreméltó változás történt volna. Vagyis a II. fázis idején még az I. fázisra jellemző kerámiát készítették. Az eddig feltárt objektumok, gödrök, házak és sírok legfiatalabb részének leletanyaga is az I. fázis jellegzetes típusaival egyezik meg.

A lengyeli kultúrán belül Aszód legközelebbi párhuzamai az ÉK—dunántúli Csabdi, a szlovákiai Svodin (Szőgyén), és a dél-dunántúli Zengővárkony lelőhelyein, vagyis a keleti csoportban, az I. fázisban találhatók meg.

Aszód nyugati kapcsolatai

A lengyeli kultúra keleti csoportjának fázisai párhuzamosíthatók a morvaországi és szlovákiai fázisokkal. Természetes, hogy elsősorban azon a területen keressük Aszód kapcsolatait is. A kapcsolatokra elsősorban a lelőhelyen talált olyan leletek utalnak, amelyek más területekről származnak vagy más területek jellegzetes leleteit utánozták vagy pedig bizonyos tárgyakat azonos módon, azonos vagy hasonló formában és díszítéssel készítették el. A kapcsolatok jellege még eléggé megfoghatatlan. A „kapcsolatokat” előidézhette kisebb embercsoportok vagy egyes emberek közeli vagy távoli mozgása, főleg a cserekereskedelem sokféle kultúrjelenséget is közvetítő hatása, továbbá a szomszéd falutól szomszéd faluig terjedő személyes, családi és különféle közösségi összefonódás is. Az utóbbi esetleg még több körű falu lakosságát is állandó vagy gyakori érintkezésbe hozta. A „kapcsolatok” sokfélesége láncolatszerűen fokozatos áttételekkel nagy területeken jelentkezhett.

A párhuzamok és egyidejűség bizonyítékai a középső és nyugati csoportban, Nyugat-Szlovákiában, Morvaországban és Alsó-Ausztriában állapíthatók meg. Ebből a szempontból fontos lelőhely Szlovákiában Nitriansky Hradok

(Kisvárad), Morvaországban Štrelice és Tesetice, Alsó-Ausztriában pedig Falkenstein és Friebritz. Mindezek a lelőhelyek a lengyeli komplexum legidősebb (I.) fázisát képviselik.

Ma már meg tudjuk ítélni a Lužianky csoport időrendi helyzetét. Ez a szlovákiai csoport egyidős a Sopot(-Bieske) kultúra legfiatalabb dunántúli időszakával (Bicske, Becsehely), továbbá a Vas-megyei Sével. Valamennyi, a lengyeli kultúra kialakuló fázisát képviseli, vagyis lényegében megelőzik Aszódot. Kétségtelen azonban, hogy még Aszódon is előfordulnak a Lužianky csoporttal összefüggő leletek és jelenségek. Ilyenek az ún. Butmir típusú edények, enyhe S-profilú edények, állat alakú edény, spirális festés karcolt dísz nélkül, üreges nyitott végű fedőfogantyú, Spondylus gyöngyök, hamvasztás meglete stb. Valószínű, hogy a Lužianky csoport léte még megérte a lengyeli kultúra aszódí, vagyis I. fázisának kezdetét.

A rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé, hogy Aszódon a lengyeli kultúra első fázisán belül Szlovákiához hasonló elkülönítést tegyünk, vagyis, hogy a fehér festésű II. fázis előtt két önálló fázist tételezzünk fel. Lehet, hogy az I. fázison belül majd meg fogunk tudni különböztetni belső szakaszokat, amelyeknek jogosultságát az aszódí lelőhely belső rétegződése is indokoltta teszi. Ma azonban a lelőhely folyamatosságán belül semmiféle törés, vagy változás nem figyelhető meg. Hasonlóképpen, a leletanyagban sem fedezhetünk fel tipológiai, vagy egyéb változást. A temetkezés rítusában meglevő különbség nem indokol kronológiai megkülönböztetést. A hamvasztásos sírok mellékletei ugyanis azonosak a csontvázas sírok mellékleteivel (karcolt díszítés, sárga festés). A kevés fehér festés pedig Aszódon mindig együtt van a sárga, vörös és fekete festéssel, valamint a karcolt díszű, lengyeli és tiszai kerámiával.

Aszódon több olyan gombos csonttárgyat találtunk, amilyenek csak Morvaországban ismeretesek az I. fázisból. Ez a két terület összefüggésére és egyidejűségére is utal a lelőhelyek között, ugyanúgy, mint egy fedőfogantyú, amely 1—1 állatfejben végződik.

Aszódon előkerült egy kis edény, amely talán a Stichband- (tűzdelt szalagdíszes) kerámiával kapcsolatos, távolabbi összefüggésre mutat. A díszítés emlékeztet a Stichband-kerámiára, a mintázat beszűrkálása azonban nagyobb méretű, az edény formája pedig kimondottan lengyeli típusú (48. kép 6). A két kultúra összefüggése Aszódon sem lenne meglepő, mivel Morvaországban és Lengyelországban a kölcsönös kapcsolatok sok bizonyítékra ismeretes.

Aszód kapcsolatai Kelet-Magyarországhoz

A lengyeli kultúra keleti csoportjában fedezhetünk fel kelet-magyarországi kapcsolatokat, mindenekelőtt Aszódon.

Aszódon (I. fázis) csaknem minden objektumban előfordul a jellegzetes tiszai karcolt díszű kerámia, és a közönséges háztartási kerámia legtöbb típusa is elég sok rokonsággal rendelkezik a két területen. Jelentős kérdés, hogy a tiszai kultúra melyik szakasza tartott kapcsolatot a lengyeli kultúrával. Több kutató is azon a véleményen van, hogy a tiszai kultúra fejlett, vagy késői szakasza volt párhuzamos a lengyeli kultúra legidősebb fázisával, vagyis Aszóddal. Ezt a párhuzamosítást a dél-magyarországi ún. Gorzsa csoport leletei és kronológiai helyzete alapján tételezik fel, mivel a Dél-Dunán-

túlton a lengyeli kultúra idősebb fázisába tartozó lelőhelyeken megtalálták a „Gorzsa” csoport több edénytípusának párhuzamait. Korek József a Spondylus kagyló és rézészerek elterjedését a tiszai kultúra fiatalabb szakaszára keltezi, ami egyidős lenne a lengyeli kultúra idősebb (I.) fázisával. Újabban azonban az is világossá vált, hogy tulajdonképpen fiatalabb fázisú „Gorzsa” csoportról nem beszélhetünk, mivel magán Gorzsan előkerültek a tiszai kultúra klasszikus fázisának leletei is, mindazokkal a típusokkal, amelyeket a „Gorzsa” csoport fiatal fázisaként említettek.

A kérdés igen bonyolult. Főleg a tiszai kultúra fázisainak megállapítása nehéz. Ezt még bonyolítják a herpályi és csőszhalmi kultúra kronológiai helyzetével kapcsolatos eltérő vélemények is. Egyesek úgy vélik, hogy csak a tiszai kultúra késői szakasza lehetett egyidős a herpályi és csőszhalmi kultúra életével és a lengyeli kultúra kezdetével. E vélemény szerint a tiszai kultúra kezdete idősebb lenne, mint a lengyeli kultúra I. fázisa, vagyis Aszód. A tiszai kultúra kezdetét egyelőre azonban még nem tudjuk pontosan elkülöníteni.

Kökénydomb, Szegvár-Tűzköves alsó rétege, Szerencs-Taktaföldvár, Kisköre legidősebb leletei (tehát a tiszai kultúra idősebb szakaszának lelőhelyein talált leletek) nem különböznek Aszód tiszai típusú leleteitől. A legfontosabbnak ítéltük ebből a szempontból a fekete festés jelenlétét. Ez a festés kizárólag a tiszai kultúra idősebb fázisára jellemző. (Békés-Povád, Szegvár-Tűzköves, Kisköre, Szerencs-Taktaföldvár, Bodrogkresztúr stb.) Ugyanez a festés megtalálható szórványosan a középső neolitikum végi szilmei kerámián is (Bükkaranyos, Kiseged). Ez a legfiatalabb bükki kerámiával is kapcsolatot jelenthetne, mivel a szilmei lelőhelyeken fordulnak elő igen késői bükki edénytöredékek. A fekete festést megtalálták a Békés megyei többretegű ún. tell-telepeken is (Szeghalom-Kovácsdomb, Vésztő-Mágor). Jelenlegi ismereteink alapján úgy vélhetjük, hogy a tiszai kultúra legkorábbi, vagy kialakuló fejlődési szakaszát a sok bizonytalanságot okozó szakálhátí-tiszai átmenettel azonosíthatjuk, amelyet még nem tarthatunk teljesen kifejlődött tiszai kultúrának. Egyesek azonban ezt tekintik a tiszai kultúra legidősebb fázisának. Ez az átmeneti időszak megelőzte a lengyeli kultúra I. fázisának kialakulását és egyidős a Sopot(-Bicske) II. kultúrával, a Lužianky csoporttal, Sével, vagyis a lengyeli kultúra kialakuló (=átmeneti) fázisával. Ez a kelet-magyarországi átmeneti leletanyag megtalálható Szeghalom-Kovácsdombon, Vésztő-Mágoron, Szegvár-Tűzkövesen, s talán kis mértékben Kökénydombon. Még Dévaványa-Sártó településének késői szakaszában és Szentés-Ilonaparton is erőteljesen éltek ebben az időpontban a középső neolitikus szakálhátí kultúra hagyományai.

Miután megszűntek a szakálhátí tradíciók, létrejött a klasszikus tiszai kultúra, s ezzel egyidőben a herpályi és csőszhalmi kultúra is, a Dunántúlton pedig a lengyeli kultúra legidősebb (I.) fázisa.

A karcolt díszű tiszai kerámia tömeges jelenléte jelenleg csak Aszódon ismeretes a lengyeli kultúra területén. Hengeres, vagy fordított csónkakúp alakú, enyhén kibajló peremű edények perem alatti átfúrással vagy négyszögletes edények a leggyakoribb tiszai formák. Gyakoriak az áttört talapzatú oltártöredékek is, amelyek csak Hódmezővásárhely környékén és Szegváron ismeretesek. Jellemzőes a téglavörös égetés és a mezőkre osztott, keretezett meander minta. Előfordulnak azonban a bekarcolt párhuzamosokat kísérő, benyomott pontok is. A házi kerámia sok formája és változatos klasszikus

disze is közös Kőkénydomb, Szegvár (tiszaí kultúra) és Aszód (lengyeli kultúra) között. Hasonlóan közös az ülő női szobrok készítése a tiszaí kultúrában és a lengyeli kultúra keleti csoportjának lelőhelyein. Ide tartozik Aszód is.

Közös, főleg a lengyeli kultúra aszódi lelőhelyén és a tiszaí kultúrába tartozó Kiskörén, Kőkénydombon, a Spondylus ékszerek gyakorisága (gyöngyök, karperecek, csüngők, gomb alakú lapos gyöngyök), továbbá az agancsszigonyok jelenléte. Ezek némelyikének nincs szűk időszakot meghatározó kronológiai értéke, de a szoros kapcsolatokat feltétlenül hangsúlyozzák.

Aszódon megtaláltuk a herpályi kultúra néhány jellegzetes, fekete sávós töredékét is (85. kép 1), a távolabbi, valószínűleg a tiszaí kultúrán keresztül érvényesülő kapcsolatok bizonyítékeként. Ezek a leletek a herpályi kultúra idősebb szakaszába tartoznak. Igen valószínűnek látjuk, hogy a herpályi kultúra a klasszikus tiszaí kultúrával és a lengyeli kultúrával egyidőben alakult ki. Ezt mutatják többek között a karcolt díszű tiszaí cserепek, a herpályi kultúra idősebb fázisát képviselő települési rétegekben. A herpályi kultúrát megelőzően, területén a középső neolitikum végi csztári csoport terjedt el, amely a tiszaí kultúra létrejötte előtt, de a herpályi kultúra létrejötte előtt is végetért. Az újabb kutatások szerint az csztári és herpályi kultúrák időszaka között egész Kelet-Délkelet-Magyarországon elterjedt a szakálhátí-tiszaí átmenetet képviselő leletanyag (amit egyesek a legidősebb tiszaí kultúrának neveznek).

Hasonló a helyzet a csőszhalmi csoporttal is. A csőszhalmi csoport zalkodi leletei igen hasonlóak a lengyeli kultúra aszódi edényformáihoz. Ott is jelen van a tiszaí karcolt kerámia, a sárga, a fekete, ill. a fehér festés is.

Aszód és Lengyelország

Meglepő összefüggéseket tár fel a lengyeli kultúra Krakkó környéki leletanyaga. A Kis-Lengyelországban talált leletek igen nagy hasonlóságot mutatnak a Kárpát-medence lengyeli kultúrájú leleteivel, ennek is inkább keleti csoportjával, vagyis elsősorban Aszóddal. Erre mutatnak a vadkanagyalmezes, Spondylus csüngős sírok, a fekete festés és az olyan díszítések a kerámián, amelyek csak Aszódon fordulnak elő. A hasonlóság még különleges formák esetében is megnyilvánul. Elsősorban a gallérosan kiöblösödő nyakú edényekre gondolok, amelyek Krakkó környékén és Aszódon fordulnak csak elő. Lengyelországban a lengyeli kultúra kerámiája a tűzdelt szalagdiszes (Stichband) kerámiával együtt fordul elő. A lengyeli kultúrára jellemző, karcolt díszű kerámiát is valószínűleg Aszód közvetítette. Ez a kapcsolat, amelynek révén a Spondylus is eljutott Lengyelországba, talán a Dunába tonkolló folyók völgyén és a Tátrától nyugatra eső hágókon keresztül érvényesült.

Van még egy másik lehetőség is, a Kárpát-medence és Krakkó környéke közötti kapcsolatokra. Abban az esetben, a kelet-magyarországi-csőszhalmi csoport hatása érvényesülhetett. A csőszhalmi csoport idősebb fázisában is otthonos a fekete festés, az Aszóddal közös edényformák, a lencseszerű rátett díszítés Aszódon és a csőszhalmi csoportban egyaránt előfordulnak. Ez a kapcsolat a Tátrától keletre eső hágókon keresztül bonyolódhatott le. E kapcsolat révén jutott el a valódi Stichband (tűzdelt szalagdiszes) kerámia Lengyelországból Kelet-Szlovákiába.

Valószínű, hogy Kis-Lengyelország kapcsolata a lengyeli kultúrával (Aszó-

don keresztül) és a csőszhalmi csoporttal egyaránt fennállott és Krakkó környékén jelentősebben érvényesült, mint a morvaországi festett kerámiáé. Aszód közvetíthette a Spondylust, a csőszhalmi csoport pedig az obszidiánt.

Aszód déli kapcsolatai

A kutatás már régen felfigyelt a lengyeli kultúra déli párhuzamaira. Ezt elsősorban a Dráva—Száva közti Sopot kultúrában fedezték fel, s rámutattak a boszniai Butmir kultúrával fennállott kapcsolatokra is. Főleg a lengyeli kultúra idősebb fázisában látunk párhuzamokat.

A kapcsolatok jellege még nem állapítható meg világosan. A származási összefüggésektől a cserekapcsolatokig és a kulturális hatásig minden fokozat feltételezhető.

Általában az előbbiektől kisebb jelentőségűnek ítélik meg a vajdasági és szerbiai Vinča kultúra és a lengyeli kultúra összefüggéseit. A rendelkezésünkre álló, lényegében a keleti csoportból származó forrásanyag azonban háromféle kapcsolat megítélét engedi feltételezni a Vinča és lengyeli kultúra között:

- a) amelyek csak a két kultúra között álltak fenn;
 - b) amelyeket a Vinča kultúra távolabbi területéről közvetített;
 - c) amelyek nagyobb terület hasonló kulturális jelenségeit mindkét kultúrában elterjesztették.
- a) A közvetlen kapcsolatokra még igen kevés adatunk van, s ezek a Vinča kultúra második, ún. Vinča-Pločnik fázisra keltezhetőek (C-fázis második felétől). A két kultúra területe csupán egy keskeny sávban érintkezett egymással. A Sió torkolatától a Dráva torkolatáig, a Duna mentén húzódott a két kultúra közös határa. Ezen a sávon keresztül jutottak szórványos lengyeli típusú leletek a Bácskába, sőt talán magára Vinčára is. M. Garašanin hívta fel a figyelmet arra a spirális mintájú karcolt díszű lengyeli típusú edényre, amelyet Vinčán a C-rétegben találtak. A közvetlen Vinča kapcsolat jeleként említhetjük a csillag alakú és hasonló agyagtárgyakat, amelyek a Vinča B₂—C fordulójától kezdve jelentek meg. A Sopot (-Bicske) kultúra leletei között is gyakoriak. Magyarországon ugyanebbe a fázisba tartozó Sében került elő korai példánya, de Zengővárkonyból és Aszódraól is ismerünk hasonlókat. Sőt még Szlovákia területére is eljutottak a csillag alakú agyagtárgyak. Csókán, a tiszai kultúra telepén találtak hasonló agyagtárgyakat. Az aszódai példányokról egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy közvetlenül a Duna mentén, vagy közvetve a Sopot (-Bicske) kultúrán keresztül jutottak el északra. Hasonló problémát vetnek fel a lábasedények (vagy kis oltárok), amelyek jellemzőek Vinčán és Csókán, és a Vinča, tiszai és lengyeli kultúrák kapcsolatának a jelei. A legtöbb ilyen edény ill. töredék Aszódra került elő. A Vinča kultúra lehetett a kiindulása a pontokkal, beszúrkálásokkal kitöltött karcolt szalagdísznek (69. kép 4., 85. kép 2), amely részben a tiszai kultúra közvetítésével kerülhetett Aszódra.
- b) A Vinča és a tiszai kultúra közvetítésével juthattak el messzebbi területekről Aszódra a Spondylus ékszerek, köztük az útvonalat világosan kirajzoló gombszerű gyöngyök.
- c) Ebbe a kategóriába számíthatjuk az agancsból készített több szakás szígyont, amely Magyarországon a tiszai kultúrában és a lengyeli kultúra ke-

leti csoportjában fordul elő. A Balkánon elsősorban a Vinča, Boian, Gumelnița, Sălcuța kultúrák jellegzetes fegyvere vagy szerszáma a szigony. Azon a nagy területen találjuk meg a szigonyokat, amelyet egyéb kulturális jelenségek is összekapcsolnak. Ezek között elsősorban kell megemlíteni a trónuson ülő női szobrot és az állat alakú edényt, hátán a folyadék betöltésére szolgáló nyílással. Mindezek a Vinča-Pločnik kultúra korai fázisában, a Lužianky csoportban és a lengyeli kultúra idősebb fázisában tűntek fel. A tiszai kultúrában is a korai szakaszba tartoznak. (Kökénydomb, Szegvár, Szentés, Battonya.) Mindezek olyan méretű összefüggéseket sejtetnek az említett nagy területen, amelyek valamilyen közös alapra vezethetők vissza, valamennyi kultúrában. Az idősebb lengyeli kultúra közvetlen és közvetett kapcsolatainak nyoma Vincán, a Vinča kultúra névadó és mindmáig a legjelentősebb lelőhelyén a 6—4 m közötti rétegekben fedezhetők fel; vagyis a Vinča C-időszakban és a D-fázis elején.

A lengyeli kultúra sok félreértést eredményező kapcsolata a szlavóniai Sopot kultúrával mutatható ki. Korábban a lengyeli kultúra kialakulását Szlavóniában tételezték fel, s a kialakulás kezdeteit egész mélyen a Vinča kultúra kezdetével párhuzamosan képzelték el. Ma már világosabban látjuk a Sopot kultúra helyzetét. Világos, hogy Szlavóniában nem beszélhetünk Sopot-Lengyel kultúráról, mivel a lengyeli kultúra nem terjedt el Szlavóniában, tehát a lengyeli kultúra kialakulásában Szlavónia területe nem játszhatott szerepet. Azonban a Sopot kultúra III. fázisában elsősorban Bapskán a valódi, import lengyeli edények is megvannak, amelyek valószínűleg a Dél-Dunántúlról származnak. Ezen a lelőhelyen más közvetett kapcsolatokra is vannak adatok. A Sopot kultúra III. fázisát képviselő rétegekben a lengyeli edények mellett valódi karcolt díszű tiszai kerámiát is találtak. Vagyis Aszódon kívül Szlavóniában Bapskán van együtt a karcolt díszű kerámia és a lengyeli kultúra korai fázisának kerámiája. Ez a három kultúra megfelelő fázisainak egyidejűségét hangsúlyozza. Ugyanitt, a Vinča kultúra D-fázisának leletei is jelen vannak, ami a kronológiai párhuzamosítás lehetőségeit tovább erősíti.

Az azonban kétségtelennek látszik, hogy a Sopot kultúra *dunántúli* megjelenése, a Sopot II- (-Bicske) fázis egyik kialakítója lehetett a lengyeli kultúrának.

A lengyeli és a Butmir kultúra közötti feltűnő párhuzamokat már igen régen észrevette a kutatás. Ezt elsősorban a jellegzetes, gomba alakú, ún. Butmir típusú, szűkszájú edények hangsúlyozzák. Mindkét kultúrának jelentős edénytípusai közé tartozik ez a sajátos edényforma. A lengyeli kultúra kialakuló és idősebb fázisára jellemző mind a három csoportban. Aszódon is előkerült jó néhány példány és számos töredék. A kapcsolatokra mutatnak bizonyos diszitések is, igaz, hogy csak a minta, mert a kivitelezés eltérő. Az egymásba kapcsolódó spirálisok az egyik aszódi gomba alakú edény töredékein festve, a butmiri edényeken ugyanezek plasztikusan, ill. karcoltan jelennek meg. Ez a minta a Lužianky csoportban és Sében, vagyis a lengyeli kultúra kialakuló fázisában jelent meg először. A pasztózus vörös festés mindkét kultúra területére jellemző.

Még egy tárgyat említhetünk, amely közvetett összefüggésekre utal. Aszódon találtunk egy kicsiny, felfüggeszthető palackmodellt (78. kép 1). Két hasonló példány Vincán, a C-rétegből ismeretes, egy példány pedig Butmirban került elő. A. Benac feltételez bizonyos kapcsolatot a lengyeli kultúra és a

Butmir kultúra között, ezt azonban nem tartja döntő jelentőségűnek. A kapcsolat útját Szlavónián keresztül képzei el. Lényeges kérdés azonban, hogy miként jött létre ilyen feltűnő hasonlóság a három távoli kultúra (lengyeli, Vinča, Butmir) távoli lelőhelyei között, amire a jövőbeni kutatásnak kell feleletet adnia.

Itt megemlíthetünk egy másirányú összefüggést is. A lengyeli kör nyugati csoportjának a festése olyan gazdag és finom, ami feltűnően különbözik a keleti csoport (Aszód) egyszerűbb festésétől. Mintázatában igen jelentős helyet foglal el az érintő spirális, bővített meander stb., amelyet a dalmáciai Hvar kultúra festett kerámiájában ismerünk. Megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy a dalmát tengerpart felől valamilyen útvonal haladt észak felé, amely a Dunántúl nyugati részén, ill. az Alpok előterében érhetett el Morvaországot (a későbbi borostyánúton), s ez eredményezte a rendkívül finom festés távoli érvényrejutását. Ezen az útvonalon jutott el a Sopot kultúra egyik ága a Délnyugat-Dunántúlra (Becsehely). Talán ezzel az áramlattal jutottak el a Butmir kerámái egyes típusai is a lengyeli kultúra területére. Ma már Szlavóniában és a Dunántúlon is megvannak az összekötő leletek Dalmácia és Morvaország között, amelyek a kölcsönös kapcsolatokat bizonyítják. Becsehely és Sé is ezen az útvonalon fekszik. A felvázolt kapcsolatok a lengyeli kultúra kialakulásának idején érvényesülhettek.

A lengyeli kultúra és Aszód párhuzamait még messzebb, délre is követhetjük, azonban egyes kivételektől eltekintve a kapcsolatok körvonala egyre halványabbá válik.

Megemlíthetjük a fedőkre applikált kunyhó- (vagy kemence-) modell alakú fogantyúkat, amelyek a lengyeli kultúrában elsősorban Aszódon, s Aszódtól északra. Szlovákiában kerültek elő. Ezek a modellek a lengyeli kultúra idősebb szakaszát képviselik, míg igen jó párhuzamuk a dél-romániai és bulgáriai Gumelnita kultúra nagy területén ismeretescsk. Egyelőre kérdéses, hogy mi lehetett az oka a különleges tárgyak közötti hasonlóságnak.

AZ EREDET ÉS TÖRTÉNET KÉRDÉSEI

Tompa Ferenc véleményét, amely szerint a lengyeli kultúra a tiszai kultúra expanziójának eredményeként jött létre, a kutatás egy része kezdettől fogva nem fogadta el és legtöbbször a lengyeli kultúra önálló fejlődését hangsúlyozták.

V. Milojević a lengyeli kultúra eredetét a szerémségi-szavóniai kultúrában (a Sopot kultúra korábbi elnevezése) tette fel. Ezáltal kronológiai zavarok keletkeztek, mivel a Sopot kultúra eredetét egészen a késő Starčevo kultúráig vezették vissza. Azt pedig nem lehetett megállapítani, hogy mikor és hogyan jött létre ebből a lengyeli kultúra. V. Milojević érdeme, hogy a lengyeli kultúra eredetét elszakította a tiszai kultúrától. J. Korošec helyesen már úgy látta, hogy a Sopot kultúra a Vinča kultúra egyik alcsoportja, amelyhez később lengyeli elemek is járultak. M. Garašanin határozottan elutasította, hogy a lengyeli kultúra kezdetét a Vinča kultúra elejéig vezessük vissza. A lengyeli kultúra korai fázisát helyesen a Vinča C-fáziséval látja egykorúnak.

A szlovákiai kutatás a 60-as években behatóan foglalkozott a lengyeli kultúrával s a helyi eredetet hangsúlyozta. Az alapot a későszelvi kultúra-

ban (középső neolitikum vége) tételczik fel, egy átmeneti ún. előlengyeli horizont közbeiktatásával, amelyben a Vinča kultúra elemei is megjelentek.

Ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy határozottabban körvonalazhatjuk a lengyeli kultúra létrejöttében szerepet játszó tényezőket.

Tudjuk, hogy a lengyeli kultúra elterjedési határa dél felé nem lépte át a Dráva vonalát. Ezért a szlavóniai Sopot kultúra nem lehetett a lengyeli kultúra bölcsője. A 70-es évek kutatásai alapján azt is tudjuk, hogy a Sopot kultúra egy bizonyos időszakában (Ib—II) észak felé terjeszkedve átlépte a Drávát s a Dunántúl keleti felén egészen Bicskéig, sőt tovább, Budapest térségéig, és északra a Garam folyóig (Kisbény-Bina) jutottak jellegzetes leletei. Ezért neveztük a magyarországi változatot Sopot-Bicske kultúrának. Időközben az is kiderült, hogy a Sopot kultúra leletei a Dunántúl délnyugati részén is megjelentek és önálló lelőhelyét is megtaláltuk (Becs hely, Zala megye). Egyelőre még bizonytalan, hogy a szlavóniai Sopot kultúra leletei miként jutottak el a Drávától olyan messze északra. Nem tudjuk meghatározni, hogy milyen szerepet játszhattak esetleges kisebb népmozgások és milyen szerepe volt a kultúrális hatások terjedésének, az ún. kulturális diffúciónak. A Sopot kultúra kelet-dunántúli elterjedésével egyidőben a Dunántúl más részein a középső neolitikum végi zselizi kultúra található meg. Mind az a Vinča kultúra B₂—C átmeneti időszakára keltezhető, vagyis megfelel annak, amit a szlovák kutatás az ún. előlengyeli horizontnak nevez. A továbbiakban a szlovák és magyar kutatás azt is bebizonyította, hogy az ún. előlengyeli horizont két fejlődési fázisra bontható, s a fiatalabb részét nevezi a szlovák kutatás „Protolengyel” fázisnak, a magyar kutatás pedig a lengyeli kultúra kialakuló fázisának. Mindkét elnevezés kifejezi azt a tényt, hogy a klasszikus lengyeli kultúra még nem alakult ki, de már csaknem minden jellegzetessége létrejött. Ez a Lužianky csoport és a Vas megyei S₆ időszaka. Ide számítjuk Becs hely (Zala megye) és Bicske (Fejér megye) legfiatalabb leleteit. Aszódhoz legközelebb Budapest—Békásmegyeren és Szentendrén kerültek elő hasonló leletek. Egyelőre a lengyeli kultúra kialakuló fázisának kevés lelőhelyét ismerjük egész elterjedési területén.

A lengyeli kultúra elterjedési területén, a lengyeli kultúra kialakulását megelőző időben két kultúra emlékeit találjuk meg: a helyi fejlődésű késő zselizi kultúrát és a Szlavóniából elterjedt Sopot kultúrát. Mindkét kultúrában megvoltak a lengyeli kultúra leleteinek és sok sajátosságának előzményei, illetve elemei. Nem kétséges, hogy a lengyeli kultúra bölcsője a Dunántúlon és Szlovákiában a késő zselizi és a Sopot kultúra volt. A kettő fokozatos összeolvadásának az eredménye lett a lengyeli kultúra.

A helyi előzmény szerepét vizsgálva, legfőképpen az elterjedési terület hasonlósága. Miként a középső neolitikus dunántúli vonaldiszes kerámia és ennek fiatal fázisa a zselizi kultúra Budapestnél átlépte a Dunát és birtokba vette a gödöllői dombvidéket és a nógrádi hegyvidéket a Zagyva folyóig, lényegében ugyanezt a területet foglalta el a lengyeli kultúra is, azt jelezve, hogy a helyi népesség kultúrája változott meg. A változást a Sopot kultúra megjelenése indította el, melyben esetleg kisebb népcsoportok is részt vehettek. Ehhez azonban még más hatások is járultak. Legszámottevőbbnek tekintjük a tiszai kultúra hatását, amelynek kialakulása a Sopot kultúra dunántúli megjelenésével párhuzamosan történt Kelet-Magyarországon. A tiszai kultúra hatása elsősorban a lengyeli kultúra északkeleti területét érintette. Annyi hasonlóság fűzi a lengyeli kultúra keleti csoportját, mindennek fölött

Aszódot a tiszai kultúrához, nemcsak leletanyagban (kerámia, kultusztárgyak, Spondylus kagyló stb.), hanem a házak jellegét, a település és temetkezések egymáshoz való viszonyát tekintve is, hogy kisebb embercsoportok beszívására, vagy házassági kapcsolatok útján idejutott nők hagyományörző szerepére is gondolhatunk.

Mindezekhez a tényezőkhöz járulhatott még egy jelentős összetevő, a környezetben végbement változás. A változás jellegére egyelőre nincsenek még adataink, de ezzel függhet össze az a jelentős tény, ami a táplálkozásban a vadállatok döntő súlyát eredményezte, a helyi előzményhez képest drámai módon. Ebből csak arra gondolhatunk, hogy a környezetben olyan változások történtek, amelyek rendkívül kedvező élelfeltételeket biztosítottak az ember táplálkozásában alapvető szerepet betöltő vadállatok számára. Ebben kisebb éghajlatingadozások is közreműködhettek. A környezetben végbement ökológiai változás egybeesett a Sopot kultúra dunántúli megjelenésével, a helyi késő zselizi kultúra megváltozásával és a lengyeli kultúra kialakulásának folyamatával.

A lengyeli kultúra kialakulásával egyidőben terjedtek el bizonyos tárgy-típusok és a hitvilág emlékei egy meghatározott nagy területen, amelynek kiváltó okát nem ismerjük. Kétségtelen azonban, hogy a későneolitikus kultúrák (tiszai—herpályi—csőszalmi és lengyeli kultúra) idején történt a réz tömegesebb megjelenése Magyarországon.

Aszód tanulsága szerint a lengyeli kultúra népessége eredményesebb gazdálkodást folytatott, mint a középső neolitikumba tartozó zselizi kultúra népessége. Ez a gazdálkodás tette lehetővé a nagyméretű települések kialakulását (Aszód, Csabdi, Svodín stb.). A gazdálkodás alapját a földművelés, a vadászat és az állattartás alkotta. Erre mutat többek között az Aszódon talált több száz agancseszköz, ill. -töredék, továbbá a több tízezer állatcsont. Igaz, hogy a jelenlegi adatok szerint a lengyeli kultúra földművelése nem eredményezte olyan méretű tároló edények készítését, mint amilyenek tiszai és herpályi kultúra délkelet-alföldi településein előkerültek. Az is igaz azonban, hogy a Délkelet-Alföldön megközelítően sem találtak annyi földművelő szerszámot, mint Aszódon.

Igen jelentős volt a kultúra életében a kereskedelem vagy csere. A lengyeli kultúra egyenlőtlen fejlődésének, változásának a fentebbieken kívül egyik tényezője a nagymérvű kereskedelem, csere lehetett, mely a későneolitikum idején bontakozott ki ilyen nagy mértékben és elsősorban a keleti csoportot érintette. Ez lehetett az egyik alapja Aszód kiemelkedő jelentőségének.

Három olyan nyersanyag kereskedelme zajlott ebben az időben, melynek forgalma a Kárpát-medencét, a Balkán-félsziget nagy területeivel, illetve a Kárpátoktól északra és nyugatra fekvő vidékekkel összekötötte. Ezen a nagy területen a sajátos egyéni kulturális jegyeken kívül bizonyos egy-egy tendenciák is érvényre jutottak.

A réz, a Spondylus tengeri kagyló, és obszidián kereskedelme az aszódi település idején, vagyis a lengyeli kultúra kialakult legidősebb (I.) fázisa idején érte el együttesen legnagyobb volumenét. A Spondylus kagyló, mint fentebb rámutattam, dél felől a Balkánon keresztül jutott északra Lengyelországig. Egyik főútvonala Aszódon húzódott keresztül. Az obszidián egyetlen helyről, a Tokaj-Zempléni hegyvidékről jutott igen messzi vidékekre s a közvetítő kereskedelem több útvonala érintette a lengyeli kultúra terüle-

tét. Ezek közül az egyik Aszódon haladt át. A réz származása még nem egészen világos, de az kétségtelen, hogy jelentősebb elterjedése a későneolitikum idején történt. A réz származási helye lehetett Erdély vagy nagyobb valószínűséggel ekkor még az Észak- és Közép-Balkán (Szerbia, Bulgária). Talán emiatt nem lehet véletlen, hogy a későneolitikus réztárgyak legnagyobb mennyiségben a Délkelet-Alföldön és a Dél-Dunántúlon találhatók. Figyelemre méltó, hogy minden jelentős rézelőfordulás belül esik azon a nagy területen, amelyen több kulturális jelenség hasonló formában jelent meg.

A gyér forrásanyag ellenére is igen valószínűnek látszik, hogy az említett nyersanyagok, ill. késztermékek jelentős forgalma is előmozdította a gazdálkodás, a kultúra fejlődését a későneolitikum idején. Emellett kisebb jelentőségű kereskedelem tárgya lehetett a festékek, több ritka kőnyersanyag és esetleg a só is. Így a lengyeli kultúra népessége minden szomszédjával élénk kapcsolatba került.

Egyelőre nem tudjuk, hogy mi okozta a lengyeli kultúra fejlődési fázisainak különbségét és mi okozta az olyan virágzó nagy település életének végét, mint pl. Aszód? Az aszódi település népesség-száma vonatkozóan csak közvetett úton nyert, vagyis becslés-szerű adataink vannak. Valószínűnek látszik, hogy amíg a település létezett, legalább 10 000 halottat temettek el a lelőhely területén, vagyis ez a szám képviseli az aszódi lelőhely teljes népességét. A kérdés az, hogy minden elhunytat a lelőhelyen temettek-e el vagy az olyan elszigetelt temetkezések, mint a másik dombon talált egyetlen hamvasztásos sír vagy a Galga patak felé eső terület magányosnak látszó sírja csak kivételnek számít? Az is kérdés, hogy az egészen kicsiny csecsemő halottakat a sírcsoportba temették-e, vagy a néhány napos, esetleg néhány hónapos csecsemőket más helyre vagy más módon temették el, amire vannak példák más kultúrákból? Ha a kérdésekre majd választ tudunk adni, talán akkor sem növekszik meg túlságosan a feltételezett lélekszám. A következő nagy kérdés azonban az, hogy egy időben hány lakója volt a településnek és hány generáció válthatta egymást? Ha a település más módon nyert élettartamát (pl. C₁₄-es adatok) mintegy 350 évben határozzuk meg (ez azonban a különböző természettudományos vizsgálatok alapján lehet 400–500 év is), akkor egy adott időre mintegy 300 lélekszámmal számolhatunk. (Ez azonban lehet kisebb is, ha a telep megnyújtott élettartamát vesszük figyelembe.) Eszerint 40–50 családot tetelezhettünk fel. Ez igen nagy településnek számít a későneolitikumban Magyarországon. A becslést többféle keresztirányú vizsgálattal kíséreljük meg majd ellenőrizni, esetleg kiigazítani.

Talán a gazdálkodás belső zavarai, a környező létfeltételek nehezülése (esetleg a vadállatok számának csökkenése is közrejátszott abban, hogy az aszódi telep virágzó élete felbomlott, és a nagy telepközösség kisebb közösségekre oszolva, szétszóródott Aszód távoli körzetében. A kisebb közösségek megváltozott, talán szerényebb körülmények között folytatták életüket a Dunától keletre só területeken.

A megválaszolatlan és a még később felmerülő kérdésekre a jövő kutatásai adhatnak majd választ. Azonban már eddig is nagy jelentőségű, sokféle és gazdag forrásanyaggal járult hozzá Aszód a későneolitikum megismeréséhez. Aszód nemzetközi jelentőségét már az eddig közölt kevés adat alapján is elismerte a nemzetközi kutatás. Ez az írás és a kapcsolódó dokumentáció pedig egy minden eddiginél szélesebb körű áttekintést ad az Aszódon elért eredményekről.

RÖVIDÍTÉSEK AZ IRODALOMHOZ

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
AAu	Archaeologia Austriaca, Wien
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Actes Beograd	Actes du VIII ^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd 9—15 Septembre 1971. Beograd 1971, 1973.
Actes Praha	Actes du VII ^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Prague 21—27 août 1966, Praha 1970.
AK	Archaeologiai Közlemények, Budapest
AR	Archeologické Rozhledy, Praha
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArchJug	Archaeologia Jugoslavica, Beograd
ArhVest	Arheološki Vestnik, Ljubljana
AVANS	Archeologické Vyskumy a Nálezy na Slovensku, Nitra
BAR	British Archaeological Report, Oxford
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
ČSAV	Československé Akademie Věd
FA	Folia Archaeologica, Budapest
FÖ	Fundberichte aus Österreich, Wien
Godišnjak Sarajevo	Godišnjak Knjiga I—XXI, Centar za Balkanološka Ispitivanja, Knjiga 1—13, Sarajevo.
IPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
Jshr. mitteldt. Vorgesch.	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MÖAG	Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, Wien
OP	Obzor Prehistorické, Brno
PA	Pamatky Archeologické, Praha
Sbornik Brno	Sborník Československé Společnosti Archeologické, Brno
SlA	Slovenská Archeologia, Bratislava
SomMK	Somogyi Múzeumi Közlemények, Kaposvár
SPFFBU	Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University, Brno
ŠtZ	Študijné Zvesti AU SAV, Nitra

SzekMÉ	A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
UISPP	Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
WMBHL	Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums, Sarajevo
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien

IRODALOM

Jelentések, beszámolók az aszódi későneolitikus lelőhelyen végzett ásatásokról
Régészeti Füzetek: 14 (1961) 13; 15 (1962) 11; 20 (1967) 5; 23 (1970) 3; 24 (1971) 3; 26 (1973) 3; 36 (1983) 5.
Archaeologiai Értesítő: 88 (1961) 284; 89 (1962) 258; 94 (1967) 217; 97 (1970) 304; 98 (1971) 265; 100 (1973) 257; 110 (1983) 287.
Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW: 1 (1970) 93—96.

A lengyeli kultúra (és Aszód) fontosabb irodalma

- Antoni J., Régészeti kutatások a Dunántúlon I. Őskori elődeink Csabdián (Our Prehistoric Ancestors in Csabdi). Kiállításvezető, Tata 1982.
- Asztalos I.—Kalicz N., Vezető a Petőfi Múzeum állandó kiállításaihoz. Aszód, Múzeumi Füzetek 9 (1976).
- Asztalos I.—Kalicz N.—Kővári K.—Miklós Zs., Galga mente. Vezető az aszódi Petőfi Múzeum állandó kiállításához. Kalicz N., Aszód kőkori története. Múzeumi Füzetek 25 (1983) 15—27.
- Bácskay E., Újabb ásatások őskori tűzkőbányákban. *Communicationes Arch. Hung.* 1982, 5—14.
- Bácskay E.—T. Bíró K., A lengyeli lelőhely pattintott kőeszközeiről. *SzekMÉ* 1984, 43—87.
- Bácskay E.—Vörös I., Újabb ásatások Sümeg-mogyorósdombi őskori kovabányában. *VMMK* (1980) 7—47.
- Bánesz L., Neolithische Funde aus Horné Lefantovce. *Stz* 9 (1962) 21—46.
- Benac, A., Obre II — A neolithic settlement of the Butmir group at Gornje Polje. *VMBHL* Sarajevo, III/A (1973) 5—191.
- Bognár—Kutzián I., Das Neolithikum in Ungarn. *AAu* 40 (1966) 249—280.
- Bognár—Kutzián I., A contribution to the chronology of the Lengyel Culture. *Sborník Národn. Musea v Praze*. 20 (1966) 63—70.
- Bognár—Kutzián I., The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. *ArchHung* 48 (1972).
- Bőkönyi S., Die frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns (vom Neolithikum bis zur La Tène-Zeit). *Acta ArchHung* 11 (1959) 39—102.
- Bőkönyi S., A lengyeli kultúra gerinces faunája. (Die Vertebratefauna der Fundorte der Lengyel-Kultur. *JPMÉ*, I: 1960, 85—133; II: 1961, 91—104; III: 1962, 73—101.

- Bökönyi S., The Development and History of Domestic Animals in Hungary. *American Anthropologist*, 73 (1971) 640—674.
- Bökönyi S., History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974.
- Bökönyi S., Délkelet-Európa korai állattartásának kialakulása és közel-keleti kapcsolatai. *Agrártörténeti Szemle* 1977, 1—23.
- Brukner, B., Neolit u Vojvodini. (The Neolithic Period in Vojvodina). *Dissertationes* 5, Beograd 1968.
- Brukner, B., Zur Frage der territorialen Beziehungen der Vinča- und Lengyel-Gruppe. *StZ* 17 (1969) 61—71.
- Brukner, B., Beitrag zur Feststellung der Grenze zwischen den Vinča- und Lengyel-Gruppen. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte*, Wien 10 (1978) 19—21.
- Brukner, B.,—Jovanović, B.—Tasić, N., Praistorija Vojvodine (Angolnyelvű összefoglalás). Novi Sad. 1974.
- Chapman, J., The Vinča Culture of South-East Europe. *Studies in Chronology, economy and society. BAR International Series* 117 (1981).
- Csalogovits J., Tolna vármegye múzeumának újabb szerzeményei I. Tolna vármegye múltjából 2. Szekszárd 1936.
- Dimitrijević, S., Problem des Neolithikums und Äneolithikums in Nordwestjugoslawien. *Opuscula Archaeologica* 5 (1961) Zagreb, 5—85.
- Dimitrijević, S., Sopotsko-Lendelska kultura. Zagreb 1968.
- Dimitrijević, S., Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien. *Archlung* 10 (1968), 39—76.
- Dimitrijević, S., Zu einigen Fragen des Spätneolithikums und Frühäneolithikums in Nordwestjugoslawiens. *Actes Beograd, Tom I, 1971*, 141—172.
- Dimitrijević, S., Das Neolithikum in Nordwestkroatien (Überlick über den Stand der Forschung bis 1975). *Arheološka Istraživanja u Severozapadnoj Hrvatskog*. Zagreb 1978, 71—128.
- Dombay J., A zengővárkonyi őskori telep és temető. *ArchHung* 23 (1939).
- Dombay J., Kőrézkori és koravaskori település nyomai a pécsváradi Aranyhegyen. *JPMÉ* 3 (1958) 53—102.
- Dombay J., Próbaásatás a villánykövesdi kőrézkori telepen. *JPMÉ* 4 (1959) 55—71.
- Dombay J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. *ArchHung* 37 (1960).
- Draveczky B., Somogy megye régészeti képekönve. Kaposvár 1970.
- Ecsedy I., A lengyeli kultúra leletei Somogyvárott. *SomMK* 1 (1973) 277—280.
- Fülöp J., Funde des prähistorischen Silexgrubens am Kálvária-Hügel von Tata. *ActaArchHung.* 25 (1973) 3—25.
- Fülöp J., Relics of Prehistoric Mining in Hungary. *Staringia*, 3 (1975) 72—76. (2nd Int. Symp on Flint, Maastricht 1975).
- Garašanin, M., Ein Beitrag zur relativien Chronologie der Lengyel-Gruppe. *PA* 52 (1961) 345—348.
- Gimbutas, M., Old Europe c. 7000—3500 B. C.: The Earliest European Civilization before the Infiltration of the Indo-European Peoples. *The Journal of Indo-European Studies* 1 (1973) 1—20.
- Gimbutas, M., The Gods and Goddesses of Old Europe 7000—3500 BC. London 1974.

- Hachmann, R., Die Lengyel-Kultur. Probleme und Ausblicke. *ŠtZ* 17 (1969) 575—586.
- Hoffmann, E., Zur Problematik der bandkeramischen Brandbestattungen in Mitteleuropa. *Jshr. mitteldt. Vorgesch.* 57 (1973) 71—103.
- Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, 7 (1972).
- Kuczanowska, M.—Lech, J., The Flint Industry of Danubian Communities north of the Carpathians. *AAC* 17 (1977) 5—28.
- Kalicz N., Kőkori telep Aszódon. *Múzeumi Füzetek*, Aszód, Petőfi Múzeum 3 (1967) 33—47.
- Kalicz N., Einige Probleme der Lengyel-Kultur in Ungarn. *ŠtZ* 17 (1969) 177—205.
- Kalicz N., Über die Probleme der Beziehung der Theiss- und der Lengyel-Kultur. *ActaArchHung* 22 (1970) 13—23.
- Kalicz N., Neue Forschungsergebnisse der Lengyel-Kultur in Ungarn. *Actes Praha* (1970) 439—443.
- Kalicz N., Agyagistenek. A neolitikum és rézkor emlékei Magyarországon. (1970)
- Kalicz N., Südliche Beziehungen im Neolithikum des südlichen Donaubeckens. In: *Evolution und Revolution im Alten Orient und Europa*. Berlin (1971) 145—157.
- Kalicz N., Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht). *MittArchInst*, Jahresbericht 1969: 2 (1971) 15—25; Jahresbericht 1970: 3 (1972) 65—71; Jahresbericht 1972: 5 (1974—75) 33—39.
- Kalicz N., Die chronologischen Probleme des Spätneolithikums und der Kupferzeit in West-Karpatenbecken. *Actes Beograd* (1973) 328—339.
- Kalicz N., Neue Forschungen bezüglich der Lengyel-Kultur in Ungarn. *SPFFBU E* 20—21 (1975—76) 51—60.
- Kalicz N., Die Hüttenmodelle der Lengyel-Kultur in Ungarn. *Jshr. mitteldt. Vorgesch.* 60 (1976) 117—127.
- Kalicz N., Früh- und spätneolithische Funde in der Gemarkung des Ortes Lánycsók (Vorbericht). *JPME* 22 (1977—1978) 137—158.
- Kalicz N., Früh- und mittelneolithische Siedlungen in Südwestungarn. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte*, Wien 10 (1978) 10—12.
- Kalicz N., Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur in Ungarn. *MÖAG für Ur- und Frühgeschichte* 33—34 (1983—84) 271—293.
- Kalicz N.—Kalicz-Schreiber R., Aszód, Siedlungswesen, Wirtschaft einer Siedlung in der Frühphase der Lengyel-Kultur in Nordungarn. *MÖAG* 33—34 (1983—84) 309—325.
- Kalicz N.—Károlyi M., Ausgrabungen. Sá-Malomi dűlő. *MittArchInst* 7 (1978) 122—123.
- Kalicz N.—Makkay J., A neolitikus Sopot—Bieske kultúra (Die neolithische Sopot—Bieske-Kultur). *ArchÉrt* 99 (1972) 3—13.
- Kamienska, J., Frühe Entwicklungspase der Lengyel-Kultur in Klempolen. *ŠtZ* 17 (1969) 207—218.
- Kamienska, J.—Kozłowski, J. K., The Lengyel and Tisza Cultures. In: *The Neolithic in Poland*. Wrocław—Warszawa—Krakow 1970, 76—143.
- Károlyi M., Az újkőkori falu — Das neolithische Dorf. Kiállítási vezető. Szombathely 1982.

- Károlyi M., Ergebnisse der Ausgrabungen bis 1980 in der befestigten Ansiedlung von Sé. MÖAG 33—34 (1983—84) 293—307.
- Károlyi M.—Kalicz N., Sé — eine spätneolithische Siedlung mit bemalter Keramik in Westtransdanubien. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte, Wien 10 (1978) 21—23.
- Kazdová, E., Neue Lokalitäten mit mährischer bemalter Keramik der älteren Stufe im Gebiet von Brno. SPFFBU, E 22—23 (1977—78) 27—66.
- Kazdová, E., Tešetice-Kyjovice 1. Starsi stupen kulture s moravskou malovanou keramikou. Brno 1984.
- Kordos L., Changes in the Holocene Climate of Hungary reflected by the „vole-thermometer” method. Holocén klímaváltozások kimutatása Magyarországon a „pocok-hőmérő” segítségével. Földrajzi közlemények 1978. 222—229.
- Korošec, J., Lengyelska kulturna skupina v Bosni, Srem i v Slavoniju. (Lengyel-Kulturgruppen in Bosnien, Syrmien und Slawonien). ArhVest 8 (1957) 175—203.
- Košťurík, P., Die Lengyel-Kultur in Mähren Studie Archeol. Ustavu ČSAV v Brně. Praha 6 (1972).
- Košťurík, P., Neolithische Siedlung mit bemalter Keramik bei Jaromerice/R. Studie Arch. Ustavu ČSAV v Brně. Praha 1979.
- Ladenbauer—Orel, H., Die neolithische Frauenstauette von Lang—Enzersdorf bei Wien. IPEK 19 (1954—59) 7—15.
- Lichardus, J., Die Bedeutung der Lengyel-Kultur für das frühe Äneolithikum in Mittel- und Süddeutschland. BVbl 39 (1974) 29—54.
- Lichardus, J., Rössen — Gatersleben — Baalberge. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde. Bd. 17, Bonn 1976.
- Lichardus, J.—Šiška, S., Rettungsgrabung auf Gräberfeld und Siedlung der Lengyel-Kultur in Svodin im Jahre 1965. SLA 18 (1970) 311—352.
- Makkay J., A Peculier Clay Object of the Vinča Culture. Alba Regia 8—9 (1967—68) 9—22.
- Makkay J., The Late Neolithic Tordos Group Signs. Alba Regia 10 (1969) 9—49.
- Makkay J., The chalcolithic male relief from Villánykövesd and the earliest male figurines in South-Eastern Europe. JPMÉ 13 (1968) 39—62.
- Makkay J., A kőkor és rézkor Fejér megyében. Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. Székesfehérvár 1970.
- Makkay J., Die neolithischen Funde von Bicske. ŠtZ 17 (1969) 253—270.
- Makkay J., A bicskei neolitikus telep és temető. Kiállítási vezető 1975.
- Makkay J., Problems concerning Copper Age Chronology in the Carpathian Basin. ActaArchHung 28 (1976) 251—300.
- Makkay J., A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Budapest 1982.
- Marešová, K., Neolithische Plastik in Mähren Časopis Moravského Musea. 56 (1971) 53—102.
- Mészáros Gy., A szekszárdi múzeum kőkorvégi mécsesei. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Tudományos Füzetek 1. (1962).
- Milisauskas, S., European Prehistory. New York — San Francisco — London 1978.
- Milojević, V., Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas. Berlin 1949.

- Milović, V., Die absolute Chronologie der Jungeszeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon- (C 14-) Methode. JRGZM 14 (1967) 9—37.
- Modderman, P. J. R., Linearbankeramik aus Elsloo und Stein. *Analecta Prae-historica Leidensia* III. (1970). Textband.
- Němejcová—Pavůková, V., Systematische Grabung in Svodin in den J. 1971—1974. AVANS v roku 1974. Nitra 1975, 66—68.
- Němejcová—Pavůková, V., Grabung in Svodin im Jahre 1976. AVANS v roku 1976. Nitra 1977, 190—193.
- Němejcová—Pavůková, V., Weitere Grabungsetappen in Svodin. AVANS v roku 1977. Nitra 1978, 165—168.
- Němejcová—Pavůková, V., Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodin. AVANS v roku 1979. Nitra 1980, 181—185.
- Němejcová—Pavůková, V., Grabungsergebnisse in Svodin. AVANS v roku 1981. Nitra 1981, 200—205.
- Neugebauer, J.-W., Befestigungen und Kultanlagen des Mittelneolithikums in Niederösterreich am Beispiel von Falkenstein- „Schanzboden“ und Friebritz. MÖAG 33—34 (1983—84), 2. Teil, 175—187.
- Neugebauer—Maresch, Ch., Das neolithische Fundmaterial von St. Pölten/Gallgenleithen, Nö. MAG 108 (1978) 50—73.
- Neugebauer—Maresch, Ch., Kreisgrabenanlage Friebritz. Führer zur Sonderausstellung. Laa/Thaya 1983.
- Neugebauer—Maresch, Ch., Chronologie der Befestigungs- und Kultanlagen des Mittelneolithikums in NÖ anhand der Grabungen von Falkenstein- „Schanzboden“ und Friebritz. MÖAG 33—34 (1983—84) 2. Teil, 189—207.
- Neugebauer—Maresch, Ch. Neugebauer, J.—W., 6000 Jahre Schanzboden, Kálitászvezető. Poysdorf 1982.
- Neustupný, E., Absolut Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Period in Central and South-Eastern Europe. SIA 16 (1968) 19—60.
- Novotná M., Beginn der Metallverwendung und -verarbeitung im Östlichen Mitteleuropa. In: Les débuts de la métallurgie. UISPP IX Congrès, Nice 1976. 118—133.
- Novotný, B., Slovensko v mladšej dobe kamennej. — Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Bratislava 1958.
- Novotný, B., Sidliško l'udu malovanou keramikou moravskoslovenskou vo Velkých Kostolanach. ŠtZ 2 (1957) 35—45.
- Novotný, B., Die Anfänge der bildenden Kunst in der Slowakei (Zusammenfassung). Bratislava 1958.
- Novotný, B., Luzianska skupina. Bratislava 1962.
- Ohrenberger, A., Die Lengyel-Kultur in Burgenland. ŠtZ 17 (1969) 301—313.
- Palliard, J., Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. WPZ 1 (1914) 256—277.
- Patay P., Adatok Budapest környékének újkőkorszához és rézkorszához. FA 18 (1966—67) 7—26.
- Patay P., Theiss-Kultur — Lengyel-Kultur. Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Neumünster 1968, 10—15.
- Pavla, I., — Zapotocká, M., The current state and future aims of the study of Bohemian neolithic cultures. PA 70 (1979), 281—318.
- Pavúk, J., Zur Frage der Synchronisierung der Lengyel-Kultur in der Slowakei und in Mähren. Sbornik Brno 3 (1963) 277—303.

- Pavúk, J., Grab des Želiezovce Typus in Dvory nad Zitavou. SIA 12 (1964) 3—68.
- Pavúk, J., Zur Bedeutung der Importe in Vinča für die Chronologie des Neolithikums. StZ 13 (1964) 37—56.
- Pavúk, J., Neue Funden der Lengyel-Kultur in der Slowakei. SIA 13 (1965) 27—50.
- Pavúk, J., Anteil des Želiezovce Typus an der Genesis der Lengyel-Kultur. StZ (1969) 7—26.
- Pavúk, J., Über Kontakte zwischen Balkan und Mitteleuropa im Neolithikum. Godišnjak Sarajevo XIII. Knjiga 11 (1976) 33—43.
- Pavúk, J., Fundstelle der Lengyel- und Badener Kultur in Santovka und Domadice. AVANS v roku 1976. Nitra 1977, 221—222.
- Pavúk, J., The Present State of Knowledge of the Lengyel Culture in Slovakia. PA 72 (1981) 255—299.
- Pavúk, J., Umenie a život doby kamennej. Bratislava (Tatran) 1981.
- Pavúk, J., Einige Probleme des Übergangs vom Neolithikum zum Äneolithikum in Karpatenraum. Godišnjak Sarajevo XXI. Knjiga 19, (1983) 165—172.
- Petres Ě., Újabb kökori sirok Bicskén. FA 6 (1954) 23—31.
- Pittioni, R., Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954.
- Pittioni, R., Urzeit von etwa 80 000 bis 15 v. Chr. Geb. In: Geschichte Österreichs Band VI—2, Wien 1980.
- Pleslová-Štiková, Ě., Die Entstehung der Metallurgie auf dem Balkan, im Karpatenbecken und im Mitteleuropa, unter besonderer Berücksichtigung der Kupferproduktion im ostalpenländischen Zentrum (Kultur-ökonomische Interpretation). PA 68 (1977) 56—73.
- Podborský, V., Kultura s moravskou malovanou kermikou. Die mährische bemalte Keramik. Zprávy ČS společnosti arch. Praha—Nitra—Brno 12 (1970).
- Podborský, V., Der gegenwärtige Forschungsstand der Kultur mit mährischer bemalter Keramik. SIA 18 (1970) 235—282.
- Podborský, V., Erkenntnisse auf Grund der bisherigen Ausgrabungen in der Siedlung mit mährischer bemalter Keramik bei Tešetyce-Kyjovice. Jschr. mitteldt. Vorgesch. 60 (1976) 129—148.
- Podborský, V., Neolithische und hallstattzeitliche Siedlung bei Tešetyce-Kyjovice. PA 60 (1969) 572—92.
- Podborský, V., Symposium über das Neolithikum Mitteleuropas in Tešetyce-Kyjovice. SPFFBU E 20—21 (1975—76) 9—13.
- Podborský, V., Die wichtigsten Ausgrabungsergebnisse in Tešetyce-Kyjovice in den Jahren 1964—1974. SPFFBU E 20—21 (1975—76) 175—184.
- Podborský, V. — Kazdová, Ě., — Košťarik, P. — Weber, Z., Numerický kód moravské malované keramiky. Brno 1977.
- Podborský, V. — Vildomec, V., Pravek Znojemska. — Die Urzeit des Gebietes von Znojmo. Brno 1972.
- Pusztay R., A szemelyi körézkori ház. Arch. Ért. 83 (1956) 39—44.
- Raczky, P., A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. Arch. Ért. 101 (1974) 185—210.
- Raczky P., A házba való temetkezés szokásának kezdetei Délkelet-Európában. In: Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 10. Halotti kultusz. Red. Hop-pál M. Budapest 1982, 17—26.
- Ruttkey Ě., Ein Lengyel-Grab aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich. MAG 102 (1972) 33—39.

- Ruttkay E., Ein fragmentarisches Sitzidol der Lengyel-Kultur aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich. *MAG* 103 (1973) 28—39.
- Ruttkay E., Das Neolithikum in Niederösterreich. *Forschungsberichte der letzten 25 Jahre. MÖAG* 25 (1974—75) 41—64.
- Ruttkay E., Die Keramikformen der Lengyel-Kultur in Österreich. *FÖ* 15 (1976) 141—148.
- Ruttkay E., Ein Grubeninhalt der älteren bemalten Keramik aus Unterwölbling, p. B. St. Pölten, Niederösterreich. *Ann. Naturhist. Mus., Wien*, 82 (1979) 743—758.
- Ruttkay E., Die Erforschung der Lengyel-Kultur in Österreich *AAu* 63 (1979) 1—19.
- Ruttkay E., Das Neolithikum in Niederösterreich. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte. Wien*, 12 (1983).
- Srejović, D., Danilo — Butmir — Lengyel. *Starinar* 18 (1967) 1968, 1—10.
- Srejović, D., Die genetischen Beziehungen der Vinča- und der Lengyel-Gruppe. *StZ* 17 (1969) 383—392.
- Tasić, N., Ein Beitrag zur Chronologie der Lengyel-Gruppe in der Woiwodina. *StZ* 17 (1969) 429—436.
- Tyrtov, V. Sz., Rannij i srednij neolit vosztocnoj Vengrii. In: *Tyrtov, V. Sz. — Erdélyi I., Archeologia Vengrii. Moszkva* 1980.
- Točík, A., Erforschungsstand der Lengyel-Kultur in der Slowakei. *StZ* 17 (1969) 437—454.
- Točík, A., Red.: Symposium über den Lengyel-Komplex und die benachbarten Kulturen. Nitra—Malé Vozokany 16—20. April 1967. *StZ* 17 (1969).
- Točík, A., Red. Slovensko v mladšej dobe kamennej. (német összefoglalásokkal) Bratislava 1970.
- Točík, A., Rettungsgrabung in Komjatice. *AVANS v roku 1977. Nitra* 1978. 246—272.
- Točík, A. — Lichardus, J., Die neolithische Grube in Vyčapach-Opatovce. *PA* 55 (1964) 246—278.
- Točík, A. — Lichardus, J., Ältere Phase der slowakisch-mährischen bemalten Keramik in der Südwestslowakei. *PA* 57 (1966) 1—90.
- Todorova, H., The Encolithic in Bulgaria. *BAR International Series* 49 (1978).
- Tompá F., A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. A bükk és tiszai kultúra. Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bücker und die Theiss-Kultur. *ArchHung* 5—6 (1929).
- Tompá F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24—25. *BRGK* (1934—35) 1937, 27—127.
- Torma I., Neolithische Siedlung und Gräberfeld, kupferzeitliche Siedlung, bronzezeitliche Siedlung in Pari-Altacker. *MittArchInst* 2 (1971) 27—34.
- Torma I., Die neolithische und kupferzeitliche Besiedlung des Komitats Veszprém. Urgeschichtliche Besiedlung in Ihrer Beziehung zur natürlichen Umwelt. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität. Halle-Wittenberg 1980/6 (L 15) Halle 1980, 129—138.
- Tringham, R., Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe: 6000—3000 B. C. London 1971.
- Urban, O., Lengyelzeitliche Grabfunde in Niederösterreich und Burgenland. *MÖAG* 29 (1979) 1. Teil, 9—23.
- Urban, O., Ein lengyelzeitlicher Hausgrundriss aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich. *MÖAG* 30 (1980) 11—22.

- Vértes L., Eine prähistorische Silexgrube am Mogyorósdomb bei Sümeg. *Acta-ArchHung* 16 (1964) 187—215.
- Vértes L., Őskori bányák Veszprém megyében. Veszprém 1969.
- Vildomec, F., O moravské neolitické keramice malovane. *OP* (1928—29) 1—43.
- Williams-Thorpe, O., — Warren, S. E. — Nandris, J. G., The Distribution and Provenance of Archaeological Obsidian in Central and Eastern Europe. *Journal of Archaeological Science* 11 (1984) 183—212.
- Wojciechowski, W., Contacts of Lower Silesia with some Regions of West Slovakia and Hungary in the Late Neolithic and Eneolithic Age. *Arch. Polonia* 13 (1972) 263—277.
- Wosinsky M., Leletek a lengyeli őskori telepről. *AK* 14 (1885) 1—89; 16 (1889) 45—211.
- Wosinsky M., Das Prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. Budapest 1—3 (1888—1891).
- Wosinsky M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig (Tolnavármegye Története I. Budapest 1896.
- (Zalai-) Gaál I., A lengyeli kultúra a Dél-Dunántúlon. *SzekMÉ* 10—11 (1979—80) 1982, 3—58.
- (Zalai-) Gaál I., Adatok a lengyeli kultúra kutatásának történetéhez. *ArchÉrt* 107 (1980) 176—186.
- Zalai-Gaál I., Die chronologischen Grundfragen des Gräberfeldes von Zengővárkony. *JPME* 25 (1980) 1981, 101—110.
- Zalai-Gaál I., A Mórágý-tűzkődombi horog. A neolitikus „aktív” halászat kérdései a Kárpát-medencében. *ArchÉrt.* 110 (1983) 321—242.
- Zalai-Gaál I., Neolitikus koponyakultusz és emberáldozatleletek Tolna megyéből. *SzekMÉ* (1984) 3—42.
- Zapotocká, M., Das Skelettgrab von Prag-Dejvice. Beitrag zum chronologischen Verhältnis der Stichbandkeramik zu der Lengyelkultur. *AR* 18 (1967) 64—86.
- Zapotocká, M., Die Stichbandkeramik zur Zeit des späten Lengyel-Horizontes. *StZ* 17 (1969) 541—574.
- K. Zoffmann Zs., Data to the Burial Rites of the Lengyel Culture. *JPME* 1965, 55—59.
- K. Zoffmann, Zs., An anthropological study of the neolithic cemetery at Villánykövesd (Lengyel Culture). *JPME* 13 (1968) 25—38. A villánykövesdi temető (lengyeli kultúra) embertani anyagának vizsgálata. *JPME* 13 (1968) 25—38.
- K. Zoffmann Zs., A zengővárkonyi temető és a lengyeli kultúra népességének embertani vizsgálata. Anthropological analysis of the cemetery at Zengővárkony and the neolithic Lengyel culture in SW-Hungary. *JPME* 14—15 (1969—70) 1974, 53—73.
- K. Zoffmann Zs., Die unferöffentlichten Pläne des neolithischen Gräberfeldes von Zengővárkony. *JPME* 17—18 (1972—1973) 1975, 47—50, és a helyszínrajzok.
- K. Zoffmann Zs., Eine Übersicht über das antropologische Material der neolithischen und kupferzeitlichen Kulturen im Karpatenbecken. *Alba Regia* 18 (1980) 19—27.

NEOLITHISCHES DORF IN ASZÓD

(Zusammenfassung)

In der östlich von Budapest gelegenen Gemeinde Aszód breitet sich auf dem zur Hauptstrasse parallelen Hügelrücken und auf dessen Abhängen einer der bedeutendsten Siedlungs- und Bestattungsorte der Lengyel-Kultur aus (Abb. 3. 1).

Seitdem I. Asztalos, der Gründer und Direktor des Petőfi-Museums in Aszód den Fundort im Jahre 1959 entdeckt hatte, ist in den Jahren 1960—82 im Zuge kleinerer Versuchsgrabungen, ausgedehnter planmässiger Grabungen sowie Rettungsgrabungen eine Fläche von rund 5000 m² erschlossen worden (Abb. 3. 2). Dieses Areal macht jedoch kaum 2% des gewaltigen Fundortes aus. Die Bedeutung des Fundortes Aszód rührt auch von der Tatsache her, dass er im Randgebiet der Lengyel-Kultur, im Schnittpunkt auch heute noch wichtiger Verkehrslinien liegt. Das war auch im Laufe des Neolithikums nicht anders. Die Lengyel-Kultur wird in Ungarn in drei territoriale Gruppen eingeteilt (östliche, mittlere und westliche Gruppe). Aszód gehört zur östlichen Gruppe, deren Grenze sich von der Drau zur Donau und noch weiter nach Norden gegen das Ostgebiet des Balaton hinzieht. Die Ergebnisse der jüngsten Forschungen lassen ausser der Übergangsphase, der älteren (I) und der jüngeren (II) Phase auch die Absonderung der jüngsten (III) Phase zu. In diesem System vertritt Aszód innerhalb der Lengyel-Kultur die ältere oder I. Phase.

Siedlungskunde. In Ungarn kennen wir — alle Phasen mit einbegriffen — rund 250 Fundorte der Lengyel-Kultur. Davon befinden sich ungefähr 160 Fundorte in den am gründlichsten durchforschten Komitaten Baranya, Tolna und Somogy. Früher galten nur diese Gegenden als Siedlungsgebiet der Lengyel-Kultur. Fundorte der Lengyel-Kultur befinden sich wesentlich auf Gebieten, wo sich früher auch die Kultur der mitteleuropäischen oder transdanubischen Linienbandkeramik angesiedelt hatte. Besonders augenfällig ist die Identität östlich von Budapest (Abb. 2.).

Charakteristisch für die Siedlungen ist die natürliche Geschütztheit, die Nutzung strategisch wichtiger Punkte, weshalb sie sich meist auf Hügeln befinden, die einen weiten Ausblick auf die Gegend und damit ihre Kontrolle ermöglichen. Auch Aszód kann als Höhensiedlung gelten. Der Fundort befindet sich auf einem von zwei Bächen umflossenen Hügel und auf dessen Abhängen in einer Ausdehnung von 700 × 300—400 m. Östlich der Donau ist Aszód der grösste Fundort und nimmt zumindest 20—25 Hektar ein. Damit kann man Aszód zu den 3—4 grössten bekannten Fundorten der Lengyel-Kultur rechnen. Die Aszóder Siedlung übertrifft an Ausdehnung alle östlich der Donau bekannt gewordenen Fundorte um ein Vielfaches. Auf dem Aszóder Hügelrücken hatte eine konzentrierte, zahlreiche kleinere

Gemeinschaften umschliessende, grosse Siedlung der Lengyel-Kultur Platz gefunden. Vorläufig wissen wir noch nicht, ob die Bewohner der Siedlung in auf Blutsverwandtschaft beruhenden Gemeinschaften lebten oder ob andere Faktoren beim Entstehen der grossen Siedlung eine Rolle spielten. Am Fundort stösst man auf keine dicke Siedlungsschichte. Die verschiedenen Gruben, Grubenkomplexe und Hausfundamente an der Oberfläche wiesen auf die Siedlungerscheinungen hin. Bei den Rettungsgrabungen der Jahre 1981–82 sind auch in Aszód Grabenabschnitte zum Vorschein gekommen, die zu ringförmigen Kreisgräben gehört haben dürften. Die Forschungen der letzten Jahrzehnte bezeugen, dass Kreisgräben an grösseren Fundorten, die zur älteren Phase der Lengyel-Kultur gehören, allgemein sind.

Für die Siedlung von Aszód ist das auf die Erdoberfläche gebaute Haus mit Pfostenkonstruktion und Lehm Schlag charakteristisch. Wir hatten Gelegenheit die Reste von 5 solchen niedergebrannten Häusern zu beobachten. Die aufgefundenen und erschlossenen Häuser befanden sich alle an der Ostseite des Fundortes (Abb. 5). Abstände von 30–35 m treten geradezu regelmässig auf. Aufgrund ihrer Abmessungen rechnen wir die Häuser von Aszód zu den Einfamilienhäusern. Die rot gebrannten Lehmewurfstücke bedeckten eine Fläche von etwa $8 \times 5,6 \times 4,5$ m. In die dicke Humusschichte gegrabene Pfostenlöcher wurden nicht gefunden. Dieser Haustyp ist auch in der Ostgruppe der Lengyel-Kultur nicht allgemein. In der mit Aszód in naher Verwandtschaft stehenden Ortschaft Svodin in der Slowakei hat man ausschliesslich Langhäuser mit Pfostenkonstruktion gefunden. Die pfosten- und lehmwandigen Einfamilienhäuser waren in Ostungarn für die Theiss-Herpály–Csőszhalom-Kultur und zwar in erster Linie für die mehrschichtigen, sog. Tell-Siedlungen charakteristisch. Nachstehend wird das Aszóder Haus 3 eingehend beschrieben. Die Schuttschicht bedeckte eine etwa 8×5 m grosse, NW–SO gerichtete, rechteckige Fläche (Abb. 6. 1, Abb. 7.). Die Grundfläche des Hauses kann wahrscheinlich nicht viel kleiner gewesen sein. Das Haus hatte man in der seinerzeitigen Oberfläche um etwa 35–40 cm eingetieft. Aufgrund der Ergebnisse neuerer Forschungen in Ostungarn kann man wegen der Ähnlichkeit des Baumaterials und der Konstruktionselemente auch die fünf Häuser von Aszód als Bauten mit senkrechte Wänden und Zeldächern rekonstruieren. Das steht in scharfem Widerspruch zu den früheren Vorstellungen von Dächern, die ohne Wand am Boden abgestützt waren. In der Längsachse der Häuser befanden sich die ursprünglich ovalen, etwas über die Fussbodenebene herausragenden Feuerstellen mit geglätteter Oberfläche. Auf dem Fussboden des Hauses lagen die die Einrichtung bildenden, beschädigten Gefässe und steinernen Gegenstände herum. Haus 3 war mit seiner kompletten Einrichtung zusammen zerstört worden (Abb. 6. 1–2, Abb. 8., Abb. 10–11.). Es wurden die Bruchstücke von wenigstens 18 Gefässen gefunden, doch ist es wahrscheinlich, dass noch mehr Gefässe zu dem Hause gehörten. Die Gefässe standen in unregelmässigen Gruppen im Hause umher. Die Mahlstelle dürfte neben der Feuerstelle gewesen sein, während die „Werkstatt“ in der nordwestlichen Ecke des Hauses zu vermuten ist.

In Ungarn sind bisher nur in Aszód fünf Haus- bzw. Hüttenmodelle zum Vorschein gekommen (Abb. 12. 1–5). Es handelt sich um sehr vereinfachte Darstellungen — zum Teil mit flachem Dach — und sie sind nicht selbständig, sondern als Deckelgriffe aus Ton angefertigt worden. Ihre Zweckbestimmung ist noch unbekannt und es ist möglich, dass es sich um Zeremonialrequisiten handelte. Es haben sich gewisse Zweifel erhoben, ob wirklich Hütten dargestellt sind oder ob nicht eher Öfen nachgeahmt wurden. Die klimatischen Verhältnisse Ungarns gestatten das Bauen von flachen Dächern nicht. In der Slowakei ist auch ein Modell mit

Zeltdach zum Vorschein gekommen. Die Hütten- (Ofen-) Modelle sind in der gleichaltrigen Gumelnita-Kultur von Rumänien bis Griechenland häufig.

Von der Einrichtung der Häuser verdienen die Feuerstellen, die Gefässe, die „Werkstätten“ und auch die Webstühle Erwähnung. Beim Brand von Haus 2 stürzten 32 Webstühle übereinander. Ausserhalb der Häuser wurde auch eine Geweih verarbeitende Werkstatt mit Rohmaterial sowie Halbfertigware und Fertigware aufgefunden (Abb. 13.).

Die Bestattungen. In Aszód sind bisher 220 Gräber erschlossen worden. Die Gräber befinden sich immer auf dem Gebiet der Siedlung und aufgrund mehrfacher Stratiographie ist es sehr wahrscheinlich, dass innerhalb des Fundortes die Behausungen und die Bestattungen öfters ihren Platz wechselten. Es ist anzunehmen, dass zu einer gegebenen Zeit nur ein Teil des Fundortes bewohnt war und in einem anderen Teil die Bestattungen vorgenommen wurden. Zur Zeit der Lengyel-Kultur hat die entschiedene Trennung von Wohnstätte und Bestattungsort ihren Anfang genommen, jedoch nur innerhalb des Fundortes. In Aszód kann man, wenn man die Grösse des erschlossenen Gebietes und die Zahl der dort aufgefundenen Gräber mit dem ganzen Fundort ins Verhältnis stellt, bestimmt mit wenigstens 10 000 Bestattungen rechnen.

Im grösseren, westlichen Teil der ausgedehnten Grabungsfläche waren die Gräber in von einander scharf abgesonderten Gruppen angelegt (Gräbergruppen a—b—c; Abb. 14.). Zur Gruppe a) gehören 31 Gräber, zur Gruppe b) 34 Gräber und zur Gruppe c) 29 Gräber. Es ist möglich, dass die letztere Gruppe noch nicht ganz erschlossen ist. Die Gräber und Funde der Gruppe a) (Abb. 15.) werden eingehend erörtert (Abb. 16—44). Die Gräbergruppen bilden einen annähernd N—S-gerichteten Zug und sind durch leeren Zwischenraum voneinander getrennt. Die Gräber sind noch im Neolithikum von kleineren Störungen heimgesucht worden, weiters in der späten Eisenzeit (Skythen) und durch Tiefpflügen in neuester Zeit. Alle diese Störungen und Verwüstungen haben jedoch nur einen verhältnismässig geringen Teil der Gräber berührt und in grossen Zügen wird uns ein wahrheitsgetreues Bild vom System der Bestattungen vermittelt.

Die Zahlenmässigkeit der Gräbergruppen scheint mit 30—35 Gräbern verhältnismässig gleichmässig zu sein, es fallen jedoch auch wesentliche Unterschiede zwischen den einzelnen Gruppen ins Auge. So gehörten zum Beispiel zur Gruppe a) 8 Brandbestattungen, was mehr als die Hälfte aller Brandbestattungen des Fundortes ausmacht. In der Gruppe b) wurde keine einzige Brandbestattung gefunden. In der Gräbergruppe a) ist die Zahl der Kinderbestattungen auffallend gross. Ein Unterschied im System der Gräbergruppen a) und b) besteht auch darin, dass in der Gruppe a) das von einer hervorragend reichen Bestattung zugehende männliche Grab 100 und das weibliche Grab 101 eine offensichtlich zentrale Lage einnehmen. In der Gräbergruppe b) zeigte sich keine so reiche zentrale Bestattung oder ein solches Paar. In der Gruppe b) wurde jedoch der wichtigste kultische Gegenstand des Gräberfeldes im Grabe eines Mädchens gefunden: ein wie ein Vogelkörper geformtes Gefäss mit Menschenfuss (Abb. 75.). Es ist für den Fundort bezeichnend, dass den Kinderbestattungen ähnlich geartete und reiche Beigaben wie den Erwachsenen beigelegt wurden. Trotz der zwischen den Gräbergruppen feststellbaren Unterschiede kann angenommen werden, dass die einzelnen Gräbergruppen die Mitglieder je einer durch Verwandtschaft zusammengehörigen Gemeinschaft in sich schlossen. Da die Gräber der Gräbergruppen sich gegenseitig niemals schnitten, muss es unbedingt Grabzeichen gegeben haben, die zur Zeit der Anlage der Gräbergruppen von Anfang an bis zum Ende bestanden.

Die Form der Gräber ist meist ein schmales oder nahezu quadratisches Rechteck. Es lässt sich jedoch keinerlei Regelmässigkeit in der Form und in den Abmessungen der Gräber feststellen. Auch die Tiefe der Gräber zeigt keine Regelmässigkeit. Sie wechselt zwischen 25—200 cm. Auch steht der Reichtum an Beigaben zur Tiefe der Gräber in keinerlei Verhältnis. Die reichsten Gräber lagen in einer Tiefe von 100—120 cm.

Auffällig ist der Unterschied in der Tiefe der Grabestiefe zwischen den Körpergräbern und den Brandgräbern. Die 15 Brandgräber sind mit einer Ausnahme aus Tiefen von 25—45 cm zum Vorschein gekommen. Für die Zeit des Neolithikums haben wir in Ungarn zuerst und ausschliesslich aus der Lengyel-Kultur (zur Zeit der frühen Phase) in Aszód das Vorkommen der Totenbrennung kennengelernt. Brandbestattungen kommen auf dem ganzen Gebiet des Fundortes vor. Die Brandgräber sind überall mit den Körpergräbern der Gräbergruppen zusammen zum Vorschein gekommen, d.h. sie gehörten aller Wahrscheinlichkeit nach zur Gemeinschaft der Gräbergruppen. Allgemein ist die Bestattungsweise in Urnen (Abb. 16—18., Abb. 19. 3, Abb. 26. 1—3, Abb. 29. 1—2, Abb. 31. 1—5, Abb. 42. 8—9, Abb. 43. 1). Die Urne wurde mit der Mundöffnung nach unten ins Grab gelegt. Eine andere Art der Brandbestattung ist das Brandschüttungsgrab (Abb. 22. 2, 4, Abb. 23. 2, 4, Abb. 36. 6—7, Abb. 32. 4, Abb. 37. 3—10). Es ist eine regelmässige Erscheinung, dass die Funde der Brandgräber die gleichen sind wie die der Skelettgräber und dass z.B. auch Steinbeile, Perlen mit dem Toten zusammen eingeäschert wurden. Den Ursprung der in Aszód in Erscheinung getretenen Brandbestattungsweise kann man in Mittel- und Westeuropa in der Linienbandkeramik suchen. Sie fand ihre Fortsetzung in der Rössen-Kultur, in der Stichbandkeramik, in der Lužianky-Gruppe und über die letztere gelangte sie in der älteren Phase der Lengyel-Kultur nach Aszód.

Allgemein charakteristisch für die Lengyel-Kultur sind die Hockergräber und sie sind auch in Aszód weit in der Mehrzahl. Von der extrem zusammen gekauerten Lage bis zu kaum gebeugten Beinen kommt jeder Übergang vor (Abb. 16—18., Abb. 49. 1, Abb. 20. 1—3, Abb. 21. 1—2, Abb. 22. 1—3, Abb. 23. 1, Abb. 24. 1—4, Abb. 25. 2a—b, Abb. 27. 1—2a, Abb. 28. 1—3). Die Achse der Gräber kann trotz scheinbarer Abwechslung in zwei Hauptrichtungen gezogen werden. Rund zwei Drittel der Gräber liegen in SO—NW Hauptrichtung innerhalb einer Abweichung von 45°. Der Anteil der SO—NW orientierten Skelette ist etwas grösser als der der NW—SO orientierten (in der Orientierung bezeichnet der erste Buchstabe immer die Lage des Kopfes). Die Achse von ungefähr einem Drittel der Gräber zeigt SSW—NNO-Richtung und nur ein ganz kleiner Teil davon ist entgegengesetzt gerichtet. In Aszód lagen mehr als 90% der Skelette auf ihrer rechten Seite und nur ein verschwindend kleiner Teil lag auf der linken Seite. In dieser Hinsicht ist die Abweichung vom südtransdanubischen Gebiet wesentlich, wo die Linkslage vorherrscht. Die Orientierung der Gräber und die Art der Grablegung wird durch örtliche Eigentümlichkeiten bestimmt. Weder in der Orientierung noch in der Lage der Toten zeigte sich eine regelrechte Unterscheidung zwischen Männern und Frauen.

In Aszód wurden 3 symbolische Gräber mit charakteristischem Fundmaterial aufgefunden. In das Grab hatte man auf den dem Körper entsprechenden Platz Ockerfarbe gestreut. Diese symbolisierte wahrscheinlich den Verstorbenen.

Verstümmelung ist in Aszód unsicher und nicht häufig. Die nachträgliche Störung der Gräber hatte vielleicht rituellen Charakter. Die Aszóder Gräber bezeugen eine mehrfache Verwendung der Ockerfarbe. Neben den symbolischen Gräbern

konnte in Skelettgräbern an Schädeln und Extremitätsknochen eingesickerte Spuren roter Ockerfarbe beobachtet werden. Häufig wurde die rote Farbe auch noch in einem besonderen Gefäss ins Grab gestellt. Es ist allgemein bekannt, dass die rote Farbe des Lebens symbolisierte.

In der Lengyel-Kultur bildeten Beigaben einen allgemeinen Brauch. Der Reichtum der Beigaben zeigt bereits wesentliche örtliche Abweichungen. In einigen Fällen drücken die Beigaben auch gewisse soziale Unterschiede aus und oft sind sie Zeichen der Verschiedenheit der Geschlechter. Allgemeinste Beigaben sind Gefässe. Aus der Zahl der Gefässe können wir vorläufig noch keine Gesetzmässigkeit feststellen. Bei einem Vergleich von Aszód mit Südtransdanubien fällt die niedrige Zahl und geringe Grösse der Gefässbeigaben in Aszód auf. Diese Eigenschaften zeigen eine Ähnlichkeit mit Ostungarn. Auch in Aszód fanden sich zahlreiche Beispiele für das absichtliche Zerschneiden von Gefässen und anderen Grabfunden.

Beigaben der Männergräber sind Steinaxt und Geweihhammeraxt (in ein-zwei Fällen zerbrochen und mit der Schneide nach oben zu magischen Zwecken aufgestellt), weiters kleinere Gegenstände aus Stein, wahrscheinlich in einem Ranz. Zu Männern gehören in seltenen Fällen Steinkulenköpfe (auch aus Manmor), Eberhauerplatten (in der Beckengegend), Unterkiefer vom Eber. Diese seltenen Beigaben kommen auch gemeinsam vor und man darf annehmen, dass nur vornehme Mitglieder der Gemeinschaft mit ihnen bedacht wurden. Auch die Beigabe des Eberunterkiefers ist in Ostungarn zugleich mit der Lengyel-Kultur in Erscheinung getreten. Charakteristische Funde der Frauengräber sind die aus Meermuscheln (Spondylus) angefertigten Schmuckstücke, wie Armbänder und Perlenketten, die als Kopfschmuck, ins Haar geflochten, am Hals, um die Hüften und unter dem Knie auch in mehreren Reihen getragen wurden. Aus der durchbohrten ganzen Schale kleinerer Meermuscheln gefertigte Anhänger haben in Aszód ausschliesslich kleine Kinder getragen. Ganz selten wurden in die Perlenketten durchbohrte Hirschzähne gefädelt. Aus einem einzigen Grab ist das Bruchstück einer Kupferplatte zum Vorschein gekommen.

Die Funde. Zum überwiegenden Teil ist Töpferware, Stücke von aus Ton gebrannten, verschieden grossen und verschieden geformten Gefässen vom kleinen Trinkbecher bis zum grossen Speichergefäss erhalten geblieben. Aus Ton wurden ausserdem die verschiedenen Gewichte, Spinnwirteln sowie kultische Gegenstände, Altäre, kleine Statuetten (Idole) und Sonstiges angefertigt.

Gefässformen. *Röhrfussgeschalen* mit hohem und mit niedrigen Röhrenfuss, hauptsächlich bemalt (Abb. 29. 7, Abb. 31. 3, 6, Abb. 36. 2, 6, Abb. 37. 9, Abb. 45. 1, 4—12, 14, usw.). *Schüsseln.* (Abb. 29. 8, Abb. 31. 2, Abb. 35. 3, Abb. 37. 2, 10, Abb. 43. 3, 7, 10, Abb. 46. 1—6, 8—9, Abb. 50. 11, 14, 15, usw.) *Pilzförmige Gefässe.* Charakteristische Gefässform der Lengyel-Kultur. Die Parallelen sind in erster Linie in der Butmir-Kultur zuhause. Es gibt bemalte und unbemalte, geritzte Varianten ohne Hals oder mit trichterförmigem Hals, (Abb. 10. 4, Abb. 46. 7, Abb. 51. 8—10, Abb. 52. 4, Abb. 55. 3). *Flaschen mit langem Hals.* Sie sind vor allem durch Bemalung verziert (Abb. 29. 1, Abb. 31. 1, Abb. 37. 6, Abb. 42. 2, 7—8, Abb. 43. 1, usw.). *Amphoren.* (Abb. 10. 3, Abb. 51. 12, 15, Abb. 54. 2, 4, Abb. 55. 7, 8, usw.) *Töpfe:* Es gibt grössere und kleinere Varianten. In den Gräbern sind kleine Töpfe häufig (Abb. 29. 12, Abb. 31. 10, Abb. 35. 9—10, Abb. 49. 5—6, 8, 12—14, Abb. 57. 3—5, 8—9, 11—13, Abb. 51. 7, 13, Abb. 56. 3, 5—6). *Becher:* Einer der häufigsten und bezeichnendsten Typen der Aszóder Keramik. Es gibt sie in vielfachen Varianten (Abb. 29. 2, 3, 6, 9—11, Abb. 31. 7—9, 11—12, Abb. 35. 1—2, 4—6, 11, 13, Abb. 47. 1—3, Abb. 48. 1—12, usw.). Seltene Formen sind die *würfelförmigen Gefässe* (Lämpchen) (Abb. 70. 3)

und die *Miniaturgefässe* (Abb. 52. 1—3). Die *Deckel* sind in Aszód mit sehr abwechslungsreichen und speziellen (tierförmigen und hüttenförmigen) Griffen sehr häufig (Abb. 12. 1—5, Abb. 45. 2, 9—10, Abb. 52. 6, Abb. 59. 1—9, Abb. 76. 1—6, 10—11, Abb. 77. 1—7). *Menschenförmige Gefässe* sind in Aszód nur in Bruchstücken zum Vorschein gekommen (Abb. 74. 1—2), ebenso *tierförmige Gefässe* (Abb. 74. 3). Die *Keramik der Theiss-Kultur* ist im Kreis der Lengyel-Kultur nur in Aszód in grosser Zahl in Erscheinung getreten (Abb. 51. 1—2, 4, Abb. 68—69.). Auch der *Altar mit durchbrochenem Sockel* stammt von den Kultgegenständen der Theiss-Kultur her (Abb. 70. 2), während die *Gefässe mit langen Füßen* (vielleicht ebenfalls Altäre) dem Einfluss der Vinča-Kultur zugeschrieben werden können (Abb. 51. 3, 11, Abb. 70. 1). Häufig sind kegelstumpfförmige *Siebe* (Abb. 51. 5—6). Für die Keramik ist das Fehlen der Spreumagerung bezeichnend, die Feinschlammung, mit deren Hilfe häufig eierschalendünne Gefässe hergestellt wurden. Im ungarischen Neolithikum ist diese Technik ausschliessliche Eigentümlichkeit der Lengyel-Kultur.

Verzierung der Gefässe. Die *geritzte Verzierung* kommt vor allem auf den kleinen Bechern vor und ist meist mit Bemalung kombiniert. Die geritzten Muster bestehen im allgemeinen aus 2—3 feinen, parallelen Linien. Die Muster sind geometrische Muster und bilden in der Hauptsache Spiralen, Mäander, Gitter, Zick-Zack-Linien, Gerade (Abb. 31. 1, Abb. 35. 2, 7, Abb. 48. 1—12, Abb. 49. 3, Abb. 58. 10, 12, Abb. 60. 1—14, Abb. 61. 1—6, Abb. 62. 1—9, Abb. 63. 1—2, Abb. 64. 1—15). Die Verzierung eines einzigen Gefässes erinnert an die Stichbandkeramik (Abb. 48. 6), und an die Vinča-Kultur die mit Einstichen ausgefüllte Bandverzierung (Abb. 65. 2).

Die Gefässbemalung. Einer der bezeichnendsten Züge der Keramik der Lengyel-Kultur ist die Häufigkeit der Gefässbemalung. Die Bemalung ist auf Gefässen aller Art, besonders auf den fein ausgearbeiteten häufig, fehlt aber auch auf den Plastiken nicht. Die allgemein verwendete Farbe ist Rot, doch ist daneben in Aszód gelbe, weisse und schwarze Bemalung viel häufiger als in Südtransdanubien. Ausgangsstoff der roten Farbe ist eisenoxydhaltiges Gestein (Hämatit). Die Bemalungsmuster sind einfach. Allgemein ist das geradlinige, aus dünneren oder breiteren Bändern bestehende, waagrecht und senkrecht kombinierte Muster. Die geritzte Verzierung wird hauptsächlich auf den Bechern durch Bemalung ergänzt. (Abb. 29. 1—2, Abb. 31. 8, Abb. 35. 1—3, Abb. 36. 2—6, Abb. 37. 9—10, Abb. 39. 8—10, Abb. 42. 7—8, Abb. 46. 1—5, 8—9, Abb. 47. 2, 4—8, Abb. 48. 7—10, usw.). Selten sind Spiralen (Abb. 65. 6—8). Die weissen und gelben Muster wurden auf roten Grund aufgetragen (Abb. 45. 4, Abb. 46. 1, 7, Abb. 47. 1, 3, Abb. 52. 4, Abb. 55. 3). Eine Besonderheit besteht darin, dass auf die rote Fläche in gelbe Farbe getauchte Textilienstreifen gedrückt wurden (Abb. 85. 4). Auch das Innere des Randes von Bechern und Flaschen wurde mit roter und gelber Farbe bemalt (Abb. 35. 1, Abb. 36. 6, Abb. 37. 9, Abb. 39. 9, Abb. 47. 1—3, 6—8, Abb. 48. 3, 10, 12). Innerhalb der Lengyel-Kultur ist schwarze Bemalung nur in Aszód häufig, meist auf Röhrfussgeschüsseln, seltener auf Amphoren (Abb. 29. 7, Abb. 45. 11, Abb. 66. 1—5, Abb. 67. 1—10).

Plastische Verzierungen. In erster Linie dienten sie praktischen Zwecken, indem sie das Halten der Gefässe erleichterten, doch gibt es auch plastische Verzierungen ohne praktischen Zweck. Zu den plastischen Verzierungen rechnet man die verschiedenen Knoten, Rippen, Henkel. Auch für Aszód ist der die Lengyel-Kultur bestimmende sog. Schnabelhenkel, meist auf grossen Amphoren, charakteristisch (Abb. 45. 3, Abb. 51. 15, Abb. 54. 1).

Kleinere Tongegenstände, Löffel (Abb. 79. 1—2). Letzterer kann vielleicht das Modell eines Kahns gewesen sein. Häufig sind vielerlei Gewichte, die mit Spinnen und

Weben zusammenhängen (Abb. 79. 3—15). *Massive Gefässmodelle* (Abb. 78. 1). Ähnliche sind in Vinča und in Butmir bekannt.

Geräte, Waffen. Wir trennen sie nicht voneinander, da im wesentlichen die gleichen Typen und Formen als Werkzeuge und als Waffen dienten. *Geschliffene Steingeräte.* Äxte, Beile. Schuhleistenkeile und Steinbohrer (Abb. 11. 4, Abb. 32. 1, 4, Abb. 44. 1—4, 7, Abb. 81. 1—11). Sie sind sehr häufig, ebenso wie die *Schleif- und Reibsteine* (Abb. 11. 1—3, 8—9, Abb. 44. 5). Sehr selten sind Keulenköpfe aus hartem Kalkstein und aus Marmor (Abb. 32. 3). In der Siedlung und in den Gräbern sind gespaltene Steingeräte häufig (Abb. 80). Es wurden hauptsächlich verschiedene Arten von Silex-Gestein verwendet, die in der Umgebung der Siedlung gesammelt wurden oder von weit her herangebracht wurden wie der Obsidian aus Tokaj.

Gegenstände aus Knochen und aus Geweih sind in Aszód ausserordentlich häufig. Ahlen (Abb. 82. 4—5, 9—11), durchbohrte Nadeln (Abb. 82. 2), Meissel (Abb. 83. 1), Schleif-knochen (Abb. 83. 3—6), Rippenglätter, Falzbeine mit Knauf (Abb. 82. 6) wurden daraus angefertigt. Der letztgenannte Typ ist nur aus Mähren bekannt. *Geräte aus Geweih.* An den in Ungarn bisher erschlossenen Fundorten des Spätneolithikums sind insgesamt nicht so viel grosse Geräte aus Geweih mit Schaftloch zum Vorschein gekommen, wie in Aszód allein. Was ihre Verwendung betrifft, so denken wir in erster Linie an Bodenbearbeitung (Abb. 83. 2, 7, 8, Abb. 84. 3—5). Weiters wurden Hammeraxte, Hämmer (Abb. 84. 2), „Fischerpfeilspitzen“ (Abb. 83. 6), Harpunen (Abb. 82. 7), Meissel, Sichelbefassungen (Abb. 82. 8) und verzierte Geweihgegenstände (Abb. 11. 5) angefertigt.

Schmuck, Rangzeichen, Würdezeichen. Hierher gehört aus Meermuscheln hergestellter Schmuck, vor allem aus Gräbern (in 26,8% der Gräber ist er vorgekommen). *Scheibenförmige Perlen* (Abb. 30. 1—3, Abb. 34. 1—4, Abb. 38. 2—11, Abb. 40. 1—7, Abb. 42. 1), *knopfförmige Perlen* (Abb. 30. 4—5, Abb. 38. 1), *Armbänder* (Abb. 34. 5—6), *Kleinere Muschelschalen* (Abb. 30. 6). Am Aszóder Muschelreichtum kann man nur einzelne Fundorte an der Theiss messen, die in die Hauptverkehrslinie des Muschelhandels fielen. Produktionsabfall haben wir niemals gefunden und es ist daher wahrscheinlich, dass der Schmuck aus Meermuscheln fertig hierher kam. *Sonstige Geräte aus Knochen und Geweih.* Kämme (Abb. 82. 3), *Eberhauerplatten* (Abb. 32. 2a—b). In 11 Gräbern wurden Eberhauerplattenpaare gefunden. *Eberunterkiefer* (Abb. 33. 1—3) sind in Aszód in 6 Gräbern vorgekommen, in 2 Fällen je ein Paar. *Durchbohrte Hirschkähne* (Abb. 41).

Idolplastik. Ob man nun die menschlichen oder die Tierfiguren untersucht: die Kunstwerke, die Sinnbilder sind zu einem bestimmten Zweck geschaffen worden. Sie standen im Dienste der religiösen Vorstellungen. Der überwiegende Teil der weiblichen Statuetten von Aszód besteht aus Bruchstücken. Charakteristisch ist, dass jedes Exemplar eine andere Darstellung zeigt (Abb. 71. 1—10, Abb. 72. 1—4, 6—7). Diese Vielartigkeit ist für die ganze Ostgruppe bezeichnend. Bisher sind auf dem Gebiet der Lengyel-Kultur ausschliesslich aus Aszód jene stark vereinfachten Menschendarstellungen bekannt, die im Innern von Schüsseln meist mit erhobenen Armen stehende menschliche Gestalten abbilden. (Abb. 73. 1—8). In Ostungarn sind solche auf den Fundorten der späten Szakálhát-Kultur, des Überganges zwischen Szakálhát und Theiss-Kultur sowie der frühklassischen Theiss-Kultur zu finden. Die menschenförmigen Gefässe erwähnen wir auch bei der Idolplastik (Abb. 74. 1—2).

Die Tierplastik. Die Darstellung von Tieren ist häufig, meist als Griffe von Deckeln (es wurden Hunde, Schweine, Schafe usw. abgebildet) (Abb. 76. 1—4, 6—11, Abb. 77. 1—4, 6—7). Stilisierte Tierköpfe wurden als Gefässhenkel angefertigt (Abb.

76. 9, 12). Selbständige Tierplastiken vertreten nur zwei grob geformte, vielleicht Schweine darstellende Klappern (Abb. 76. 7—8). Tierförmige Gefässe werden auch bei der Tierplastik erwähnt (Abb. 74. 3).

Die sternförmigen Tongegenstände sind nach mehrfacher Meinung ausserordentlich vereinfachte Menschendarstellungen, ja man stellt sich sie auch als Vögel vor (Abb. 78. 2—2). In erster Linie war es ein spezieller Fund der Vinča-Kultur, aus der diese Darstellung in die Sopot-Kultur und zur Zeit der älteren Phase auch in die Lengyel-Kultur gelangt ist.

Vogelkörperförmiges Gefäss mit Menschenfuss. Es handelt sich um einen individuellen Fund der Aszöder Grabungen von hervorragender Bedeutung (Abb. 75). Es ist ein so individuelles Exemplar, dass es nicht nur in der Lengyel-Kultur nicht Seinesgleichen hat, sondern auch vom Ägäis bis nach Nordeuropa nichts Ähnliches bekannt ist. Die 25 cm hohe Plastik besteht aus zwei Teilen. Den oberen Teil bildet der Vogelkörper, der zugleich das Gefäss ist, unten abgeschlossen. Der untere Teil ahmt einen gedrungenen Menschenfuss nach. Das ganze Gefäss ist mit roter Bemalung bedeckt, am Fuss ist auch dünne schwarze Bemalung. Die Individualität ist überraschend, weil menschenfussförmige und vogelförmige Gefässe — jede Form für sich — vom Neolithikum bis zur Bronzezeit in der religiösen Symbolik eine wichtige Rolle spielten. Eine Vereinigung der beiden Symbole konnte bisher nur in Aszód beobachtet werden.

Lebensweise, Wirtschaft. Landwirtschaft, das heisst Pflanzenbau wird durch einige gefundene Gerstenkörner direkt bezeugt, anderswo hat man auch einfachen Weizen, (Einkorn, Emmer) gefunden. In Aszód haben in der Umgebung des Fundortes fruchtbare Gebiete den Anbau von Getreide möglich gemacht. Es liegt auf der Hand, dass wir uns die vielen durchbohrten Geräte aus Geweih als Werkzeuge zur Auflöckerung des Bodens vorstellen, und zwar als mit der Hand gezogenen „Pflug“, auf keinen Fall als Hacke. Ein Beweis für den Pflanzenbau ist die Sichelfassung und die in der Sichel befestigten Steinklingen mit dem „Sichelglanz“. Die grossen, flachen Schüsseln und Mahlsteine sind ebenfalls indirekte Beweise des Getreidebaus.

Die Tierhaltung. Die Aufarbeitung der mehreren Zehntausend Tierknochen ist noch nicht beendet. S. Bökönyi hat die Prüfungsergebnisse von rund 10 000 Tierknochen zur Verfügung gestellt. Sie besagen, dass 42,7% der Knochen von verzehrten Tieren von Haustieren, 57,3% von Wild stammen. Vor Aszód, zur Zeit der mittelnolithischen Zseliz-Kultur, betrug der Anteil der Haustiere noch 85—90%. Zur Aszöder Zeit ist die Rolle der auf der Jagd erlegten Tiere in der Ernährung bedeutend, ja geradezu entscheidend gewachsen. Das wichtigste Haustier war das Rind. Darauf folgte in ziemlich bedeutender Anzahl das Schwein. Schaf und Ziege waren in verschwindend kleiner Zahl vertreten. Selbst Hunde waren zahlreicher als die letztgenannten Tiere. Die Bedeutung des Rindes steigert auch der Umstand, dass seine Fleischmenge die der übrigen Haustiere um ein Mehrfaches übersteigt. Vom Jagdwild spielte vor allem das Grosswild eine Rolle in der Ernährung. Zahlenmässig steht der Hirsch an der ersten Stelle, gefolgt vom Wildschwein und vom Urrind. Die Fleischmenge des Urrindes war aber noch viel grösser als die des Hirschen. Unter dem Jagdwild ist noch das Reh zu erwähnen. Das übrige Wild spielte in der Ernährung keine Rolle. Sie wurden wahrscheinlich ihrer Felle wegen gejagt. Die Änderung von Klima und Pflanzenbedecke, also Umweltfaktoren sind wohl der Grund dafür dass zur Zeit des Spätneolithikums das Grosswild — im Falle von Aszód in erster Linie der Hirsch — sich stark vermehrte.

Über die Jagd stehen uns nur indirekte Daten zur Verfügung. Sie wurde individuell und gemeinschaftlich geübt. Grosswild wird man wohl kaum individuell haben jagen können. Im Leben der Bevölkerung zur Zeit der Lengyel-Kultur hat die Fischerei keine bedeutende Rolle gespielt. Die in der Nähe gesammelten und von weit her beschafften verschiedenen Gesteine wurden am Ort verarbeitet, worauf das Rohmaterial, die Halbfertigware und die Splitter hinweisen. Aus Eisenoxydklumpen wurde auch in der Siedlung rote Farbe gemahlen. Bedeutender als an jedem anderen Fundort der neolithischen Kultur war in Aszód die Verwendung von Knochen und Geweih und damit auch die örtliche Verarbeitung. Wahrscheinlich wurden nicht nur die Geweihe der erlegten Hirsche verwendet, sondern es wurden auch die abgeworfenen Geweihe gesammelt. Die Holzverarbeitung wird in erster Linie durch „Bretterabdrücke“ bewiesen, aber aufgrund gewisser Funde kann man auch an Lederverarbeitung, intensives Weben und Spinnen denken. Die meisten Reste zeugen von einem hochentwickelten Töpferhandwerk, das bereits vorstehend behandelt wurde. Im Handel von Aszód hatte das Zusammentreffen verschiedener Verkehrslinien eine ausgeprägte Bedeutung. Auf dem O-W-Weg wurde unter anderem oder in erster Linie der Handel mit dem Obsidian aus Tokaj abgewickelt (Obsidianstrasse). Auf einer anderen wichtigen S-N gerichteten Strasse wurden die Meermuscheln transportiert (Muschelstrasse). An beiden Rohmaterialien bzw. Fertigprodukten ist Aszód reicher als jeder andere Fundort der Lengyel-Kultur. Die beiden Strassen sind sich in Aszód nicht nur begegnet, sondern sie haben sich auch getrennt. Ein Zweig wich der Donau aus und zog sich gegen die SW-Slowakei hin, der andere Zweig überquerte bei Budapest die Donau und zog nach der nördlichen Hälfte Transdanubiens. Im Kupferhandel blieb die Rolle von Aszód hinter den beiden anderen wichtigen Rohstoffen zurück. Das Kupfer ist nur im südlichen Teil von Transdanubien und im Süden der Tiefebene in bedeutenderer Menge erschienen, vielleicht in der Zeit, die auf Aszód folgte. Mit dem Tauschhandel hängt die Gegenwart der charakteristischen Gefässe der Theiss-Kultur in Aszód zusammen. Sie wurden entweder hierher gebracht oder ihre Hersteller sind nach Aszód gekommen.

Gesellschaftliche Verhältnisse. Wahrscheinlich haben sie in Familiengemeinschaften gelebt, die rund je 30—35 Mitglieder hatten, die inzwischen Verstorbenen mitgerechnet. Dem Leben der Urgemeinschaft entsprechend war das Familienoberhaupt unter Gleichen der Erste. Bezüglich des Erwerbs und der Ins-Grab-Legung des Schmuckes und der seltenen Gesteine, die ja Handelsartikel waren, fallen gewisse Ungleichheiten auf. Es konnten zwar keine Anzeichen für eine Gliederung der Gesellschaft gefunden werden, doch zeigten sich die Keime einer Differenzierung zur Zeit der Lengyel-Kultur. Man kann sich das in Aszód vielleicht in der Dimension der Familie (oder der Grossfamilie) vorstellen. Die starken Männer ohne Beigaben, die kleinen Mädchen mit reichen Beigaben und in jeder Hinsicht hervorragende Männer lebten auch zur Zeit des Beginns der Differenzierung im System der Gemeinschaft und wurden dort auch untrennbar von den übrigen begraben. Der Rituswechsel bedeutet keinen gesellschaftlichen Unterschied. Eventuell wurde nach dem Tode einer bedeutenden Persönlichkeit, z.B. eines Familienoberhauptes das Haus (die Häuser) der kleinen Gemeinschaft (Familie-Grossfamilie) in Brand gesteckt und der Platz für die Gräbergruppe wurde in der Nähe des niedergrabbrannten Hauses gewählt. Zugleich übersiedelten die Überlebenden in einen anderen Teil des Fundortes. Der Bestattungsritus, die in der Bestattungsweise in Erscheinung tretende Gesetzmässigkeit und Besonderheit,

die Vorstellung des Verhältnisses der Lebenden zu den Toten stehen mit der Glaubenswelt aber auch mit den gesellschaftlichen Verhältnissen im Zusammenhang. Zu jener Zeit betrachtete man die Verstorbenen als Mitglieder der Gemeinschaft, nur auf eine veränderte Art und man sorgte auch für sie. Mit der Religion zusammenhängende Kunstschöpfungen gehörten nicht zu abgesonderten Heiligtümern, sondern sie konnten im Haushalt einer jeden Familie vorhanden sein.

Die Lage von Aszód innerhalb der Lengyel-Kultur und im ungarländischen Neolithikum. Aszód gehört zur Ostgruppe der Lengyel-Kultur. Seine chronologische Lage wird durch direkte und indirekte stratigraphische Daten bestimmt. Aszód ging die späteste (Zseliz-) Phase der transdanubischen Linienbandkeramik, bzw. in der östlichen Hälfte von Transdanubien die Sopot- (Bicske) Kultur (Sopot II. Phase) voran. Auf das Aszóder Fundmaterial der Lengyel-Kultur (I. Phase) folgen auf den umliegenden Gebieten Fundorte, die in die späte (Ende der II. und III.) Phase eingereiht werden können.

Die I. Phase. Ausser den bekannten Formen ist der sog. Butmir-Typ oder Schultergefäss bezeichnend, geritzte Spiralen und Mäander, die rote, gelbe und schwarze Bemalung sowie das Vorhandensein der Keramik der Theiss-Kultur mit geritzter Verzierung. Die Lebensdauer der I. Phase dürfte in Aszód ziemlich lang gewesen sein. Das beweist auch die innere Schichtung des Fundortes. In mehreren Fällen konnte dreifache Stratigraphie festgestellt werden. Die stratigraphischen Daten betonen, dass auch die jüngsten Funde vom Aszóder Fundort die I. Phase vertreten. Darauf weisen auch die unkalibrierten C_{14} Daten hin, wonach der Fundort auf 4030–3650±100 v.u.Z. datiert werden kann.

II. Phase. Die geritzte Verzierung hat ihre Bedeutung verloren und die auf rotem Grund in dicken Schichten aufgetragene weisse Bemalung ist charakteristisch geworden. In Aszód und in der ganzen Umgebung fehlen in die II. Phase, bzw. deren Anfangsstadium gehörende Fundorte. Es kann daher angenommen werden, dass das Leben in Aszód am Beginn der I. Phase seinen Anfang genommen hat und auch am Anfang der II. Phase dauerte, ohne dass im Fundmaterial eine bemerkenswerte Änderung wahrzunehmen wäre. Es ist also wahrscheinlich, dass zur Zeit der II. Phase noch die für die I. Phase bezeichnende Keramik angefertigt wurde. Innerhalb der Lengyel-Kultur sind die nächsten Parallelen zu Aszód Csabdi in NO-Transdanubien, in Südtransdanubien Zengővárkony und Svojin in der Slowakei.

Westliche Beziehungen Aszóds. Beweise für die Parallelen und für die Gleichzeitigkeit können in der Westslowakei (Nitriansky Hradok), in Mähren (Tešetice, Strelice), und in Niederösterreich (Falkenstein, Friebritz) festgestellt werden. Alle diese Fundorte vertreten die älteste (I.) Phase des Lengyel-Komplexes. Die Lužianky-Gruppe in der Slowakei ist gleichaltrig mit dem jüngsten transdanubischen Zeitabschnitt (Bicske, Becsehely) der Sopot-Kultur sowie mit Sé (Komitat Vas). Sie alle vertreten die im Werden begriffene Phase der Lengyel-Kultur, d.h. dass sie im wesentlichen Aszód vorausgehen. Ein Teil der Aszóder Funde beweist, dass die Existenz der Lužianky-Gruppe noch den Beginn der Aszóder, also I. Phase der Lengyel-Kultur erlebte. Aszód hatte keine wirkliche Beziehung zur Stichbandkeramik.

Aszóds Beziehungen zu Ostungarn. In Aszód (I. Phase) ist beinahe in jedem Objekt die charakteristische Theiss-Keramik mit eingeritzter Verzierung vorgekommen, ja auch die meisten Typen der Hauskeramik zeigen auf beiden Gebieten ziemlich viel Verwandtschaft. Aufgrund unserer derzeitigen Kenntnisse sind wir der Meinung, dass man den im Entstehen begriffenen Abschnitt der Theiss-Kultur mit dem Szakál-

hát-Theiss-Übergang identifizieren kann, den manche bereits für die älteste Phase der Theiss-Kultur halten. Es besteht kein Zweifel, dass diese Übergangszeit dem Entstehen der I. Phase der Lengyel-Kultur vorangegangen war und so alt war wie die Sopot (Bicske) II-Kultur, wie die Lužianky-Gruppe und Sé, also, wie die Entstehungs-(=Übergangs-) Phase der Lengyel-Kultur. An zahlreichen ostungarischen Fundorten steht Fundmaterial zur Verfügung, in dem die Traditionen der mittelnolithischen Szakálhát-Kultur noch kraftvoll lebten. Nach dem Aufhören der Szakálhát-Traditionen ist die klassische Theiss-Kultur entstanden und mit ihr zugleich die Herpály-Csőszhalom-Kultur, in Transdanubien aber die älteste (I.) Phase der Lengyel-Kultur. In Aszód hat man auch einige typische Bruchstücke der Herpály-Kultur mit schwarzen Streifen (Abb. 85,1) als Beweis für entferntere, wahrscheinlich auf dem Wege über die Theiss-Kultur zur Geltung kommende Beziehungen gefunden.

Aszód und Polen. Das Fundmaterial aus der Gegend von Krakow zeigt eine überraschende Ähnlichkeit mit den Funden des Karpatenbeckens, in erster Linie mit Aszód. Die Ähnlichkeit zeigt sich sogar auch bei den speziellen Formen. Wahrscheinlich hat Aszód die ritzierte Keramik, die schwarze Bemalung und den Schmuck aus Spondylus Meermuscheln vermittelt. Die Verbindung bestand über die Täler der in die Donau mündenden Flüsse und die westlich von der Tatra liegenden Pässe. Sie dürfte kraftvoller gewesen sein als im Falle der bemalten Keramik aus Mähren.

Beziehungen Aszóds mit dem Süden. Die südlichen Beziehungen der älteren Phase der Lengyel-Kultur hat man in erster Linie in der Sopot-Kultur zwischen Drau und Save, in der Butmir-Kultur in Bosnien und in der woiwodinisch-serbischen Vinča-Kultur entdeckt. Im Gegensatz zu älteren Auffassungen kann man in Slawonien nicht von Sopot-Lengyel-Kultur reden, da die Lengyel-Kultur in Slawonien nicht verbreitet war und daher das Gebiet von Slawonien bei der Entstehung der Lengyel-Kultur keine Rolle gespielt haben kann. Heute steht es bereits ausser Zweifel, dass das *Erscheinen* der Sopot-Kultur in *Transdanubien*: die Phase Sopot II (-Bicske) ein Faktor bei der Entstehung der Lengyel-Kultur gewesen sein kann. In der jüngsten (III.) Phase der Sopot-Kultur sind wahrscheinlich aus Südtransdanubien auch echte Gefässe der Lengyel-Kultur als Import nach Slawonien gelangt und beweisen so die Gleichzeitigkeit der späten Sopot- und der klassischen Lengyel-Kultur. Die auffallenden Parallelen zwischen Lengyel- und Butmir-Kultur hat die Forschung schon vor sehr langer Zeit zur Kenntnis genommen. Diese Parallelen werden in erster Linie durch die pilzförmigen, sog. Butmir- oder Schuttgergefässe betont. Sie gehören zu den charakteristischen Typen beider Kulturen und kommen in der Entstehungs- und in der ältesten Phase der Lengyel-Kultur in gleicher Weise vor. Auch ähnliche Verzierungsmuster kommen in beiden Kulturen vor. Man kann noch die Annahme riskieren, dass von der dalmatinischen Küste her eine Verkehrslinie nach Norden führte, die sich im westlichen Teil Transdanubiens bzw. im Alpenvorland bis Ungarn oder noch weiter hinzog. Das könnte der Vorläufer der späteren Bernsteinstrasse gewesen sein. Auf diesem Wege ist ein Zweig der Sopot-Kultur nach SW-Transdanubien gelangt. Vielleicht sind mit dieser Strömung auch einzelne Typen der Butmir-Keramik auf das Gebiet der Lengyel-Kultur gelangt. Auch mit der Vinča-Kultur können mehrfache Zusammenhänge festgestellt werden. Die Beziehungen können auf die zweite, die sog. Vinča—Plachnik-Phase der Vinča-Kultur datiert werden (von der zweiten Hälfte der C-Phase an). In Vinča hat man ein Gefäss mit eingeritzter Verzierung vom Typ Lengyel gefunden. Als Zeichen direkter Beziehungen mit Vinča können die sternförmigen und ähnlichen Tongegenstände, die von der Wende Vinča B₂—C an erschienen sind, gewertet werden. Sie sind auch in der Sopot-Kultur vorhanden (auch in Bicske). Aus Sé kennen wir ähnliche Gegenstände aus der Entste-

hungsphase, hingenen aus der I. Phase aus Aszód, Zengővárkony, ja sogar aus der Slowakei. Die Vinča-Kultur dürfte der Ausgangspunkt für die mit Einstichen ausgefüllte, geritzte Bandverzierung gewesen sein, die zum Teil durch Vermittlung der Theiss-Kultur nach Aszód gekommen sein mag (Abb. 69. 4, Abb. 85. 2). Durch Vermittlung der Vinča- und der Theiss-Kultur kann der Schmuck aus Spondylusmuscheln aus weit entfernten südlichen Gebieten seinen Weg gefunden haben. Die Harpunen aus Geweih können auch vom Balkan gestammt haben von dem grossen Gebiet, das auch durch sonstige kulturellen Erscheinungen verbunden ist (z.B. auf einem Thron sitzende weiblichen Statuette, tierförmiges Gefäss usw.). Spuren direkter und indirekter Beziehungen mit der älteren Lengyel-Kultur findet man in Vinča, dem namengebenden Fundort der Vinča-Kultur in den Schichten zwischen 6–4 m, d.h. in der C-Phase und am Anfang der D-Phase. Noch ein Gegenstand weist auf die Zusammenhänge hin. In Aszód fanden wir ein kleines Flaschenmodell zum aufhängen (Abb. 78. 1). Zwei ähnliche Exemplare sind in Vinča in der C-Schichte und ein Exemplar ist in Butmir zum Vorschein gekommen. Südliche Zusammenhänge lassen die als Griffe an Deckeln angebrachten Hütten- (oder Ofen-) modelle vermuten. Ihre treffenden Parallelen sind auf dem grossen Gebiet der Gumelnita-Kultur bekannt.

Fragen des Ursprungs und der Geschichte. Heute sind wir bereits in der Lage, die beim Entstehen der Lengyel-Kultur eine Rolle spielenden Faktoren entschiedener zu umreissen. Auf dem Verbreitungsgebiet der Lengyel-Kultur findet man in der Zeit vor ihrem Entstehen die Funde von zwei Kulturen: die der örtlich entstandenen mittelneolithischen Zseliz-Kultur und die der aus Slawonien über den östlichen Teil von Transdanubien bis in die Slowakei verbreiteten Sopot-Kultur. In beiden Kulturen sind die Vorgänge bzw. Elemente der Funde der Lengyel-Kultur und vieler ihrer Eigentümlichkeiten erkennbar. Es steht ausser Zweifel, dass die Wiege der Lengyel-Kultur in Transdanubien und in der Slowakei an der Wende der Vinča B₂-C-Phase die späte Zseliz- und die Sopot-Kultur war. Ergebnis der allmählichen Verschmelzung der beiden war die Lengyel-Kultur auch auf dem Gebiete, wo Aszód liegt. Das Erscheinen der Sopot-Kultur ist vielleicht auch mit der Bewegung kleinerer Völkergruppen verbunden. Das Entstehen der Theiss-Kultur in Ostungarn lief mit der Expansion der Sopot-Kultur in Transdanubien parallel. Der Einfluss der Theiss-Kultur berührte in erster Linie das nordöstliche Gebiet der Lengyel-Kultur. So viele Ähnlichkeiten verbinden die Ostgruppe der Lengyel-Kultur, vor allem Aszód, mit der Theiss-Kultur und zwar nicht nur im Fundmaterial (Keramik, kultische Gegenstände, Spondylus usw.), sondern auch in der Art der Häuser, im Verhältnis von Wohnstelle und Bestattungen, dass man auch an das Einsickern kleinerer Menschengruppen oder an die traditionsstütende Rolle von durch Heirat hierher gekommener Frauen denken kann.

Ein wichtiger Faktor des Entstehens der Lengyel-Kultur dürfte eine gewisse Veränderung der Umwelt gewesen sein, durch die sich für die Tiere, die in der Ernährung des Menschen eine grundlegende Rolle spielen, ausserordentlich günstige Lebensbedingungen ergaben. Die in der Umwelt vor sich gegangene ökologische Veränderung fiel mit dem Auftreten der Sopot-Kultur in Transdanubien mit der Veränderung der örtlichen späten Zseliz-Kultur und mit dem Entstehungsprozess der Lengyel-Kultur zusammen. Neben Jagd, Viehhaltung und Ackerbau war im Leben der Lengyel-Kultur Handel oder Tausch von Bedeutung. Ein Faktor der ungleichmässigen Entwicklung, Änderung der Lengyel-Kultur kann ausser dem Vorstehenden der ausgedehnte, im Aufschwung begriffene Handel, Tausch gewesen sein, der sich im Spätneolithikum so stark entfaltete und in erster Linie die östliche Gruppe berührte. Dadurch kam eine der Grundlagen

für die hervorragende Bedeutung von Aszód zustande. Der Handel mit Obsidian, Spondylus-Meermuscheln und dazu noch mit Kupfer und sonstigem Rohmaterial erreichte zusammen sein grösstes Volumen zur Zeit der Aszóder Siedlung, d.h. zur ältesten (I.) Phase der Lengyel-Kultur. Der bedeutende Umsatz der erwähnten Rohstoffe (ev. Fertigprodukte) dürfte die Entwicklung von Wirtschaft und Kultur zur Zeit des Spätneolithikums gefördert haben. So ist die Bevölkerung der Lengyel-Kultur zu allen seinen Nachbarn in rege Beziehungen getreten.

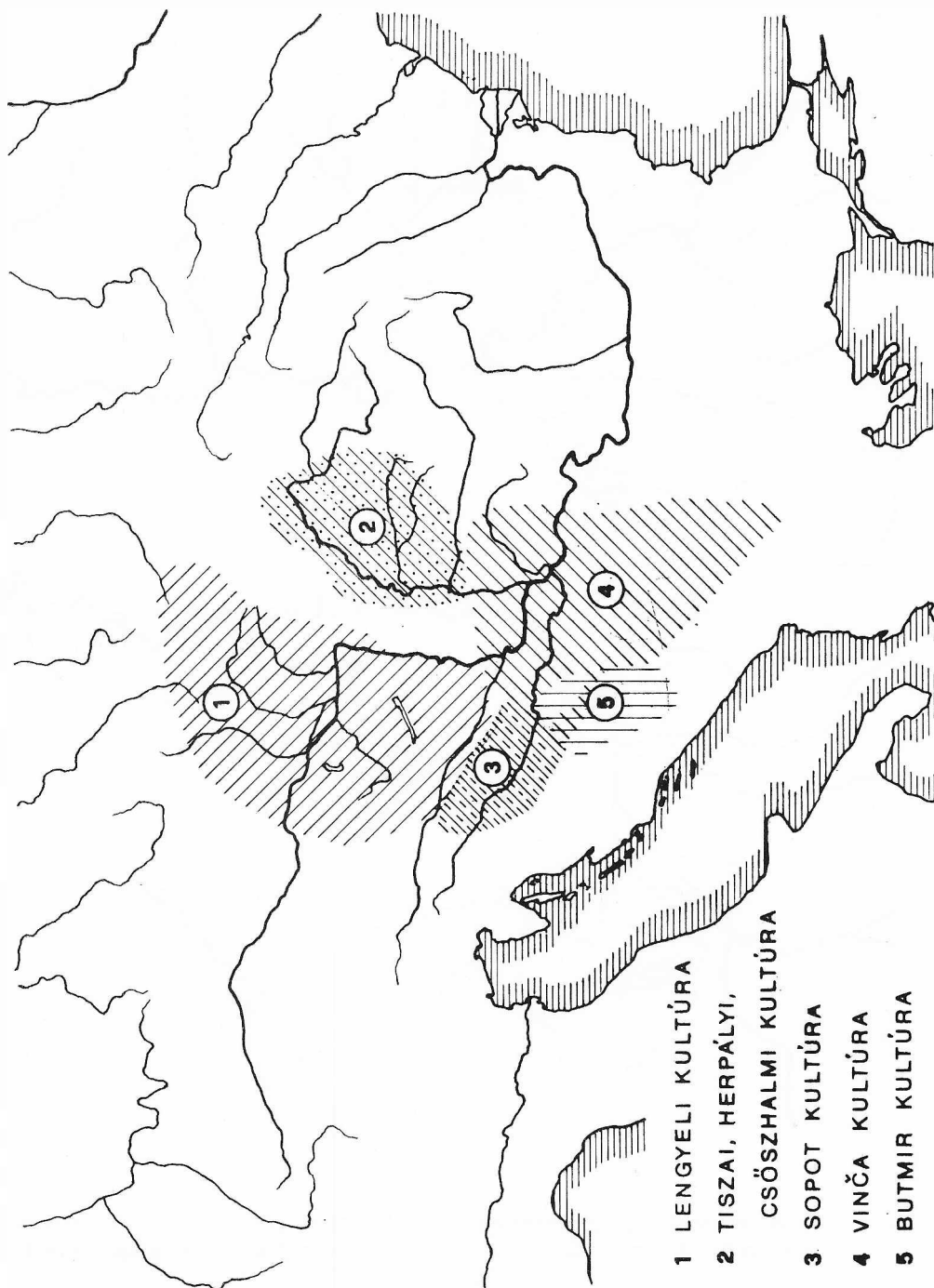
Bezüglich der Bevölkerungszahl der Aszóder Siedlung verfügen wir nur über indirekt gewonnene, also geschätzte Angaben. Es scheint glaubwürdig, dass so lange die Siedlung bestand, am Fundort wenigstens 10 000 Tote bestattet wurden, was heisst, dass diese Zahl die Gesamtbevölkerung des Fundortes bedeutet. Es erhebt sich aber die nächste grosse Frage, wieviel Einwohner die Siedlung auf einmal hatte und wieviel Generationen einander ablösten. Wenn wir die auf anderem Wege bestimmte Lebensdauer (z.B. C_{14} -Daten) mit rund 350 Jahren festsetzen (was aber nach dem Ergebnis verschiedener Untersuchungen auch 400–500 Jahre sein können), können wir für eine gegebene Zeit mit rund 300 Seelen rechnen. Das kann aber auch weniger sein, wenn eine verlängerte Lebensdauer der Siedlung berücksichtigt wird. Demnach können 40–50 Familien zur gleichen Zeit angenommen werden. Das gilt zur Zeit des Spätneolithikums als sehr grosse Siedlung.

Vielleicht haben innere Störungen in der Wirtschaft, die Erschwerung der Daseinsbedingungen in der Umwelt (ev. der Rückgang des Wildbestandes) dazu beigetragen, dass das blühende Leben der Aszóder Siedlung verfiel und die grosse Siedlungsgemeinschaft in kleinere Gemeinschaften zerfiel, die sich in die weitere Umgebung von Aszód verstreuten. Die kleineren Gemeinschaften setzten ihr Leben unter veränderten, vielleicht bescheideneren Umständen auf den Gebieten östlich der Donau fort.

Auf die unbeantworteten und später noch sich erhebenden Fragen werden zukünftige Forschungen Antwort geben können. Aszód hat aber auch bisher durch vielartiges und reiches Quellenmaterial von grosser Bedeutung zur Erkundung des Spätneolithikums beigetragen. Die internationale Bedeutung von Aszód hat die internationale Forschung bereits aufgrund der bisher veröffentlichten, nicht allzu zahlreichen Daten anerkannt. Diese Zusammenfassung und die anschliessenden Illustrationen vermitteln einen weiteren Überblick als bisher auf die in Aszód erzielten Resultate.

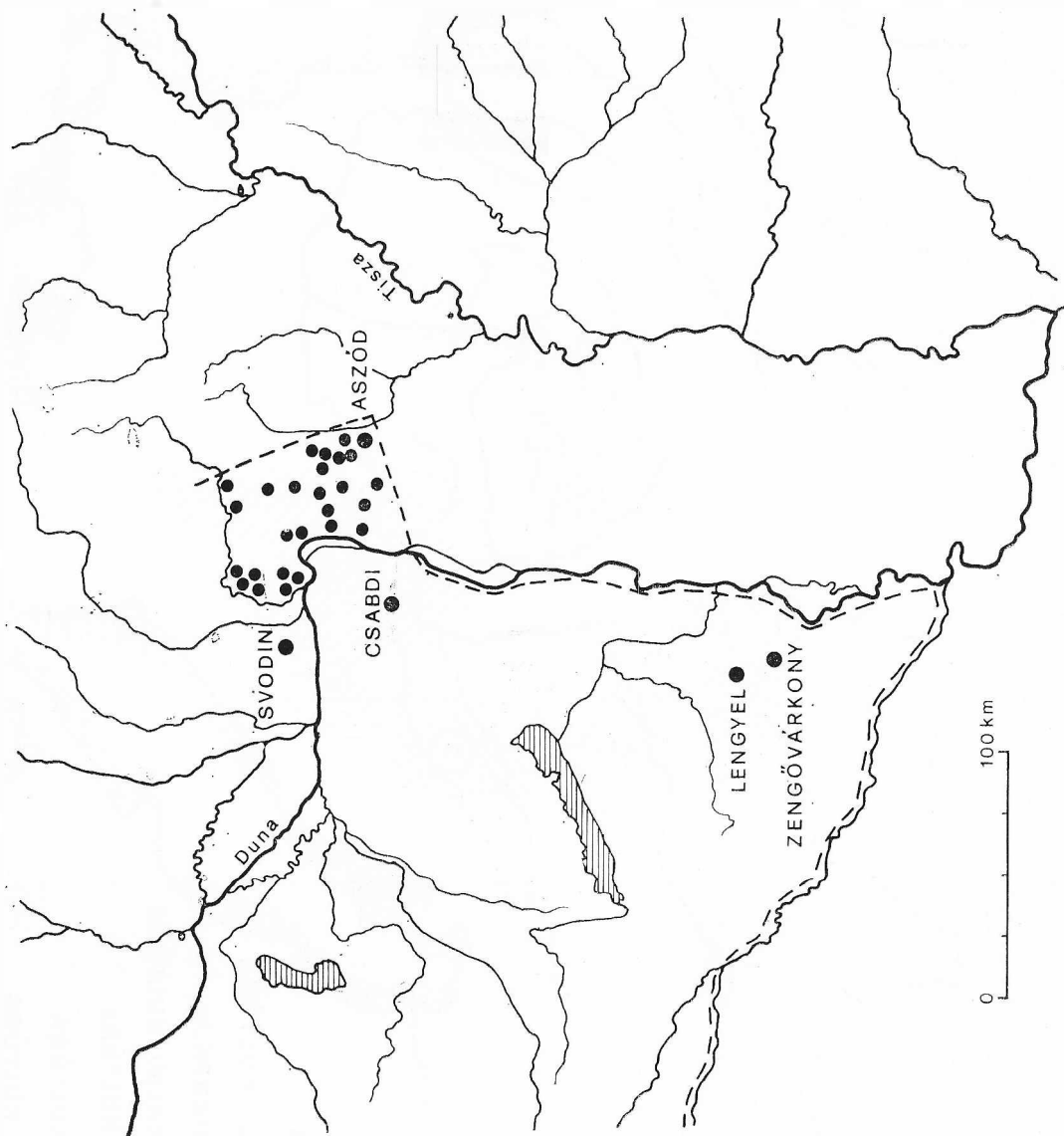
Nándor Kalicz

MELLÉKLETEK

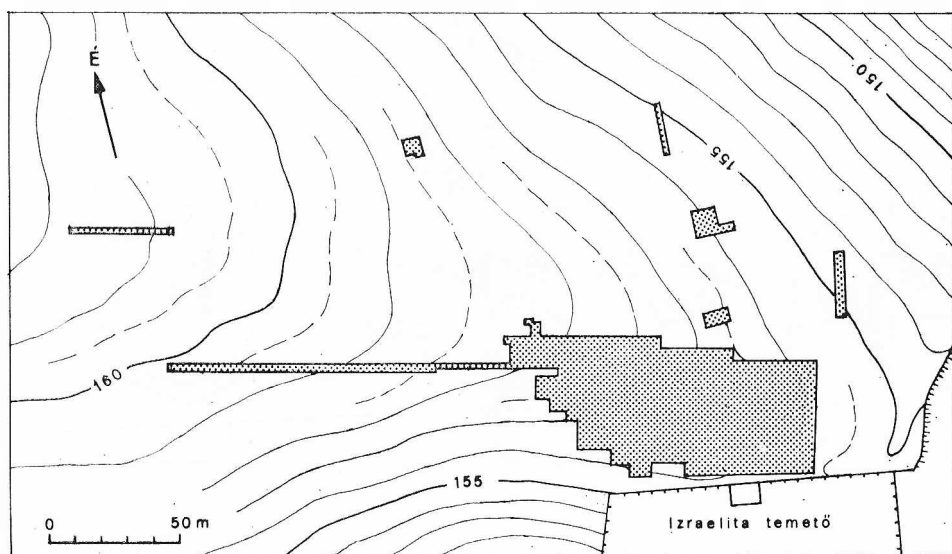
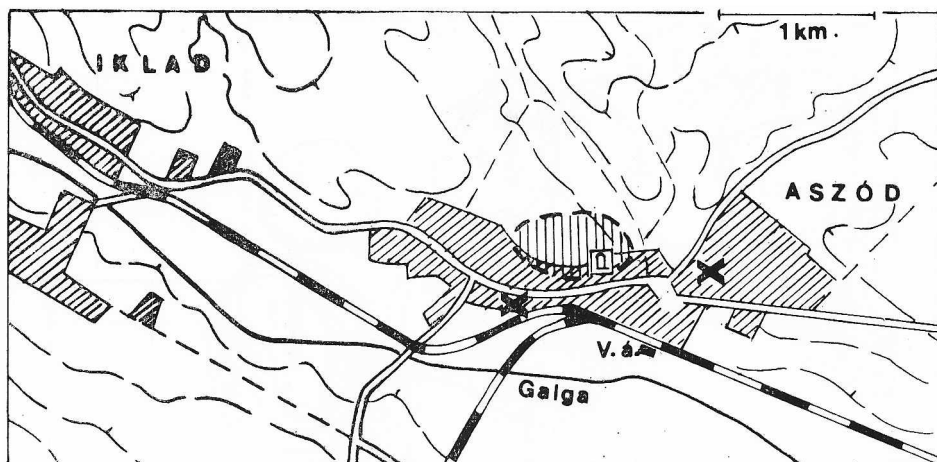
1. kép A későneolitikus lengyeli kultúra és a szomszédos egykorú kultúrák elterjedése

Abb. 1. Die Verbreitung der spätneolithischen Lengyel-Kultur und der gleichaltrigen benachbarten Kulturen

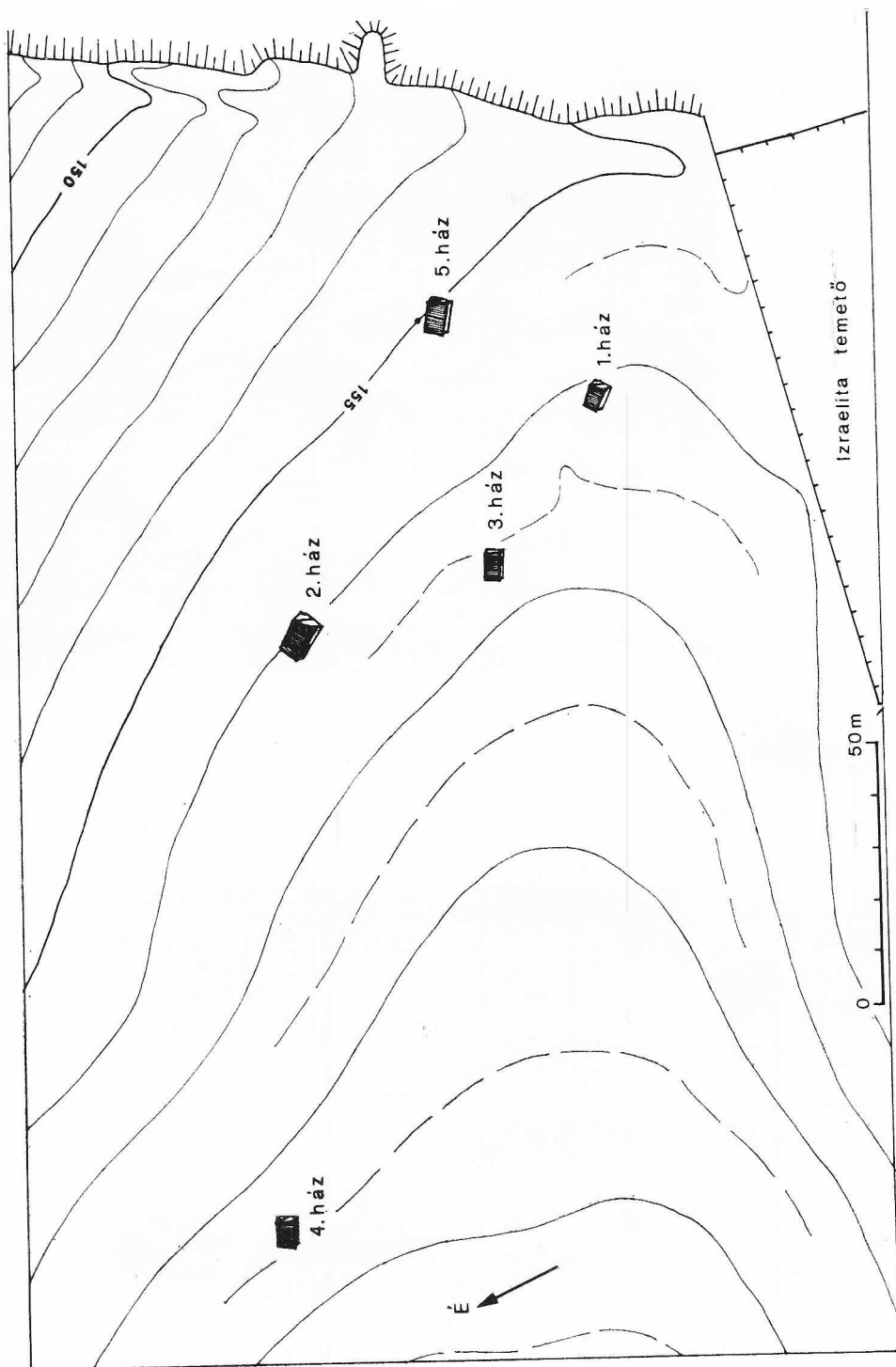
2. kép A lengyeli kultúra elterjedésének keleti és déli határa a jelentősebb lelőhelyekkel (nagy körök) és a Dunától keletre fekvő összes lelőhellyel (kis körök)

Abb. 2. Die östliche und die südliche Verbreitungsgrenze der Lengyel-Kultur. Grosse Kreise: Bedeutendere Fundstellen. Kleine Kreise: Gesamte Fundstellen östlich von der Donau

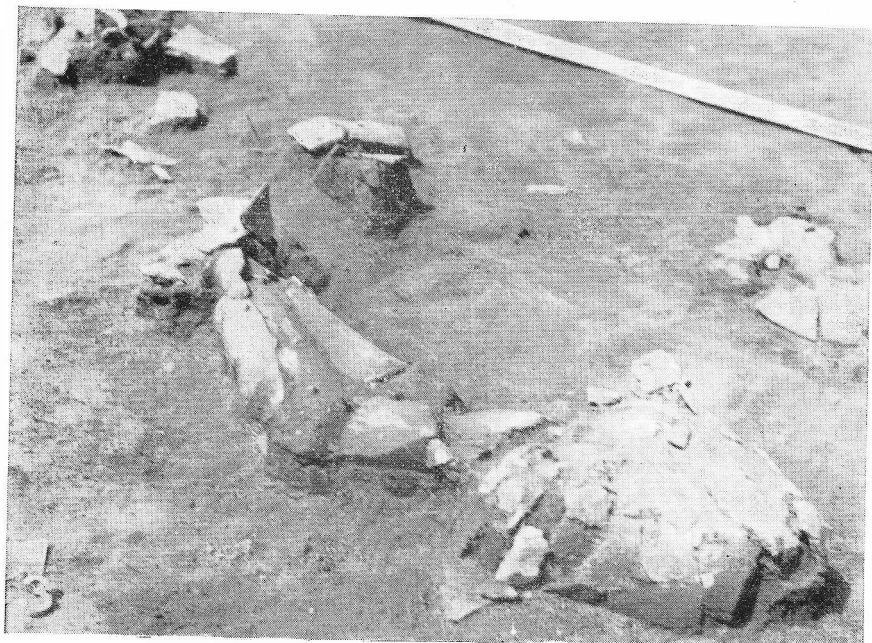
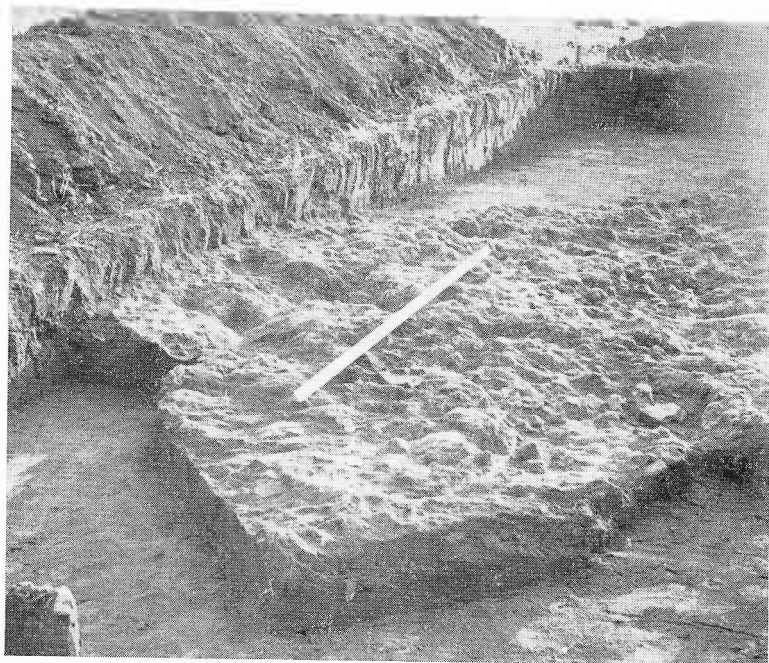
3. kép 1: A kőkori lelőhely Aszódon és a lelőhelyen kívül (x) magányos sírok
2: Az aszódi lelőhelyen feltárt területek

Abb. 3. 1: Die neolithische Fundstelle in Aszód und die vereinzelt Gräber (x) ausserhalb der Fundstelle; 2: Die ausgegrabenen Areale

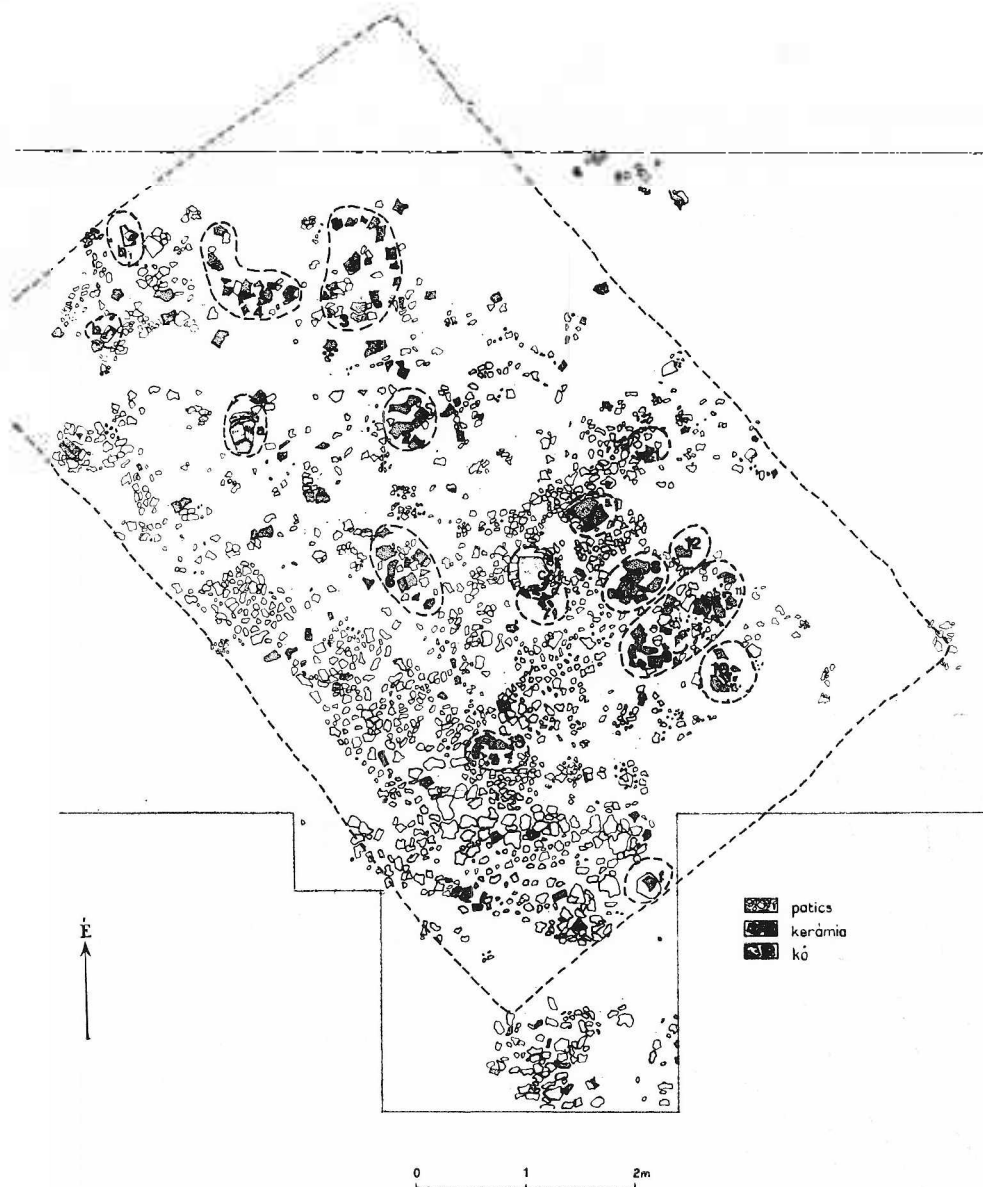
5. kép A lelőhely keleti részén talált házak helyzete és rekonstrukciójuk
 Abb. 5. Die Lage und die Rekonstruktion der Häuser am Ostteil der Fundstelle

1

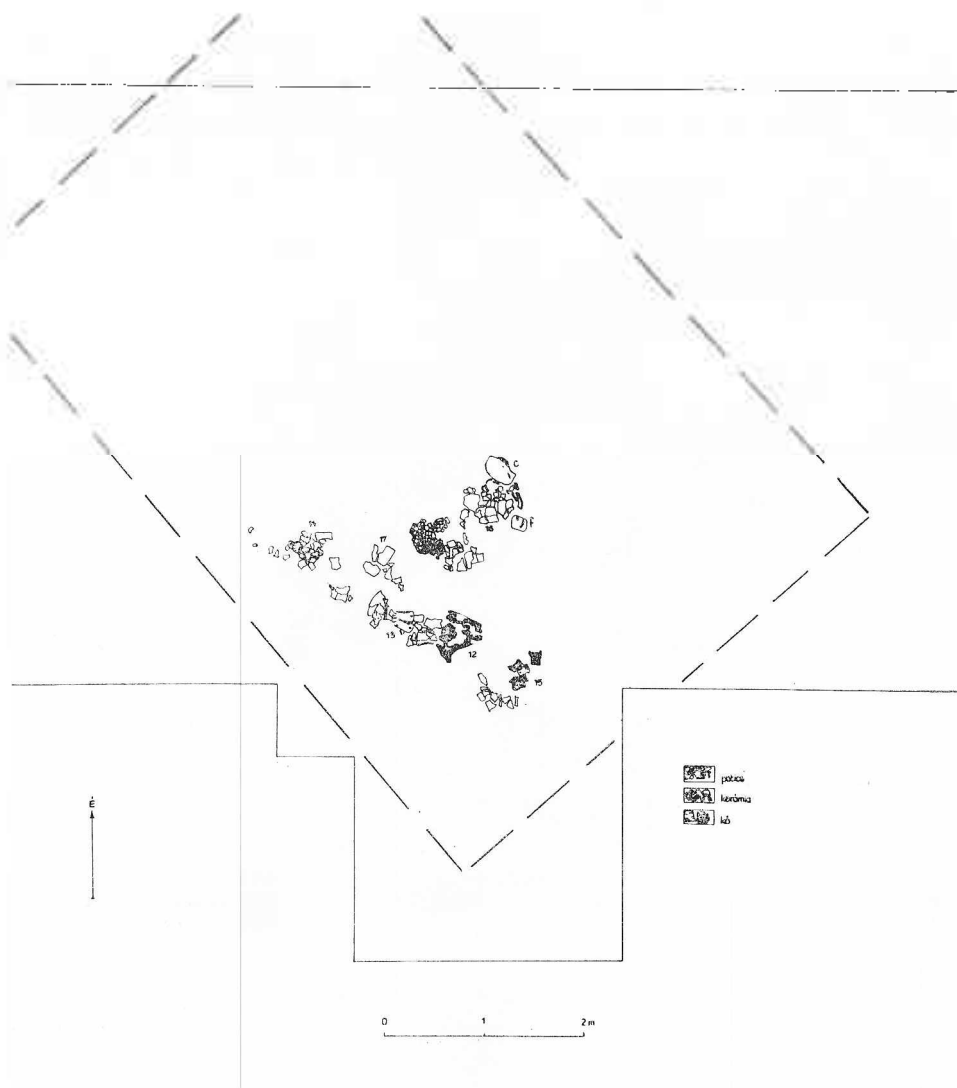

2

6. kép 1: A 3. ház omladékának nagy részlete;
 2: Edények töredékei az omladék eltávolítása után
 Abb. 6. 1: Der grosse Teil des Brandschuttes vom Haus 3; 2: Bruchstücke von
 Gefässen nach der Abräumung des Brandschuttes

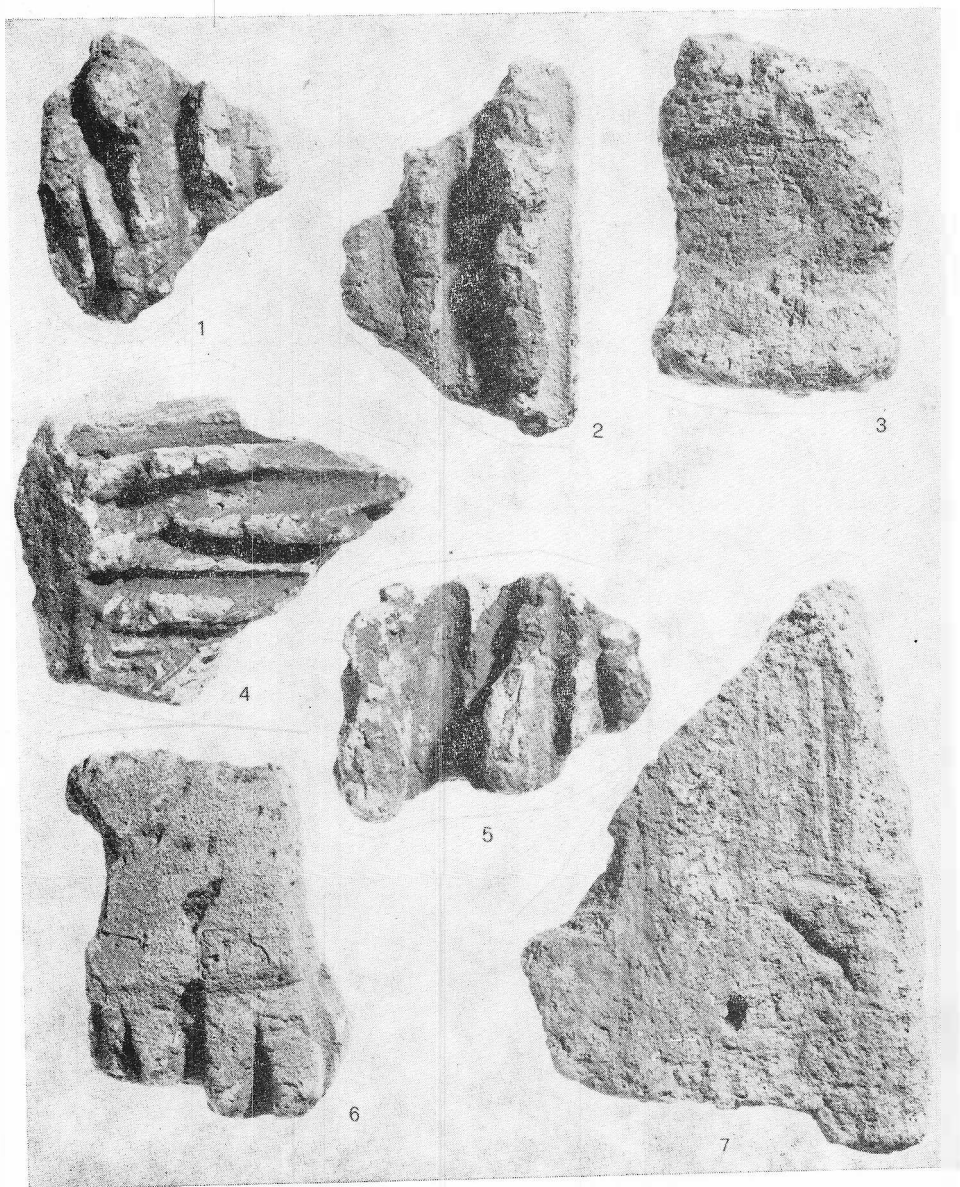

7. kép A 3. ház alaprajzi rekonstrukciója az égett omladék alapján
és az omladékok közötti leletek helye
Abb. 7. Die Grundrissrekonstruktion des Hauses 3 auf Grund
des Brandschuttes und die Lage der Funde

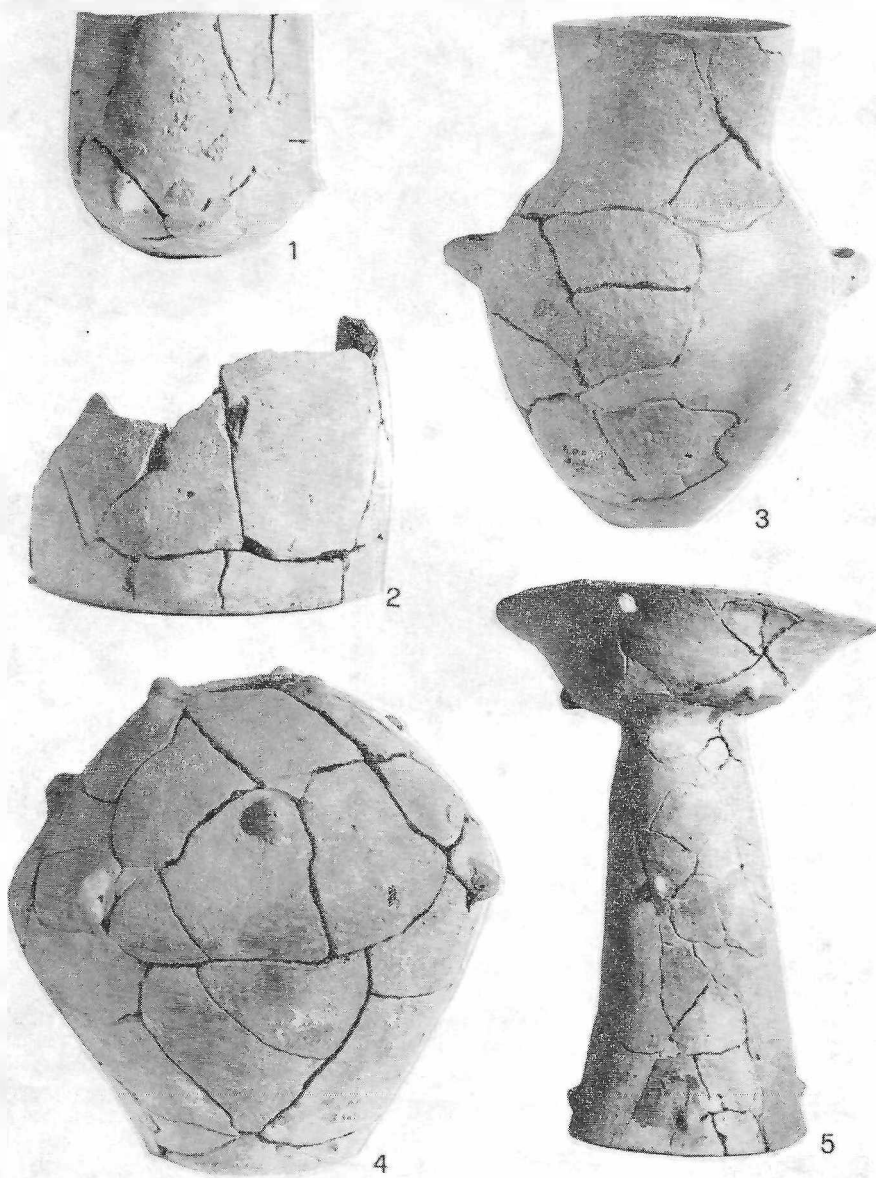

8. kép A 3. ház omladékai alatt talált összetört edények, tűzhely töredékei, őrlő- és dörzsölőkő helyzete

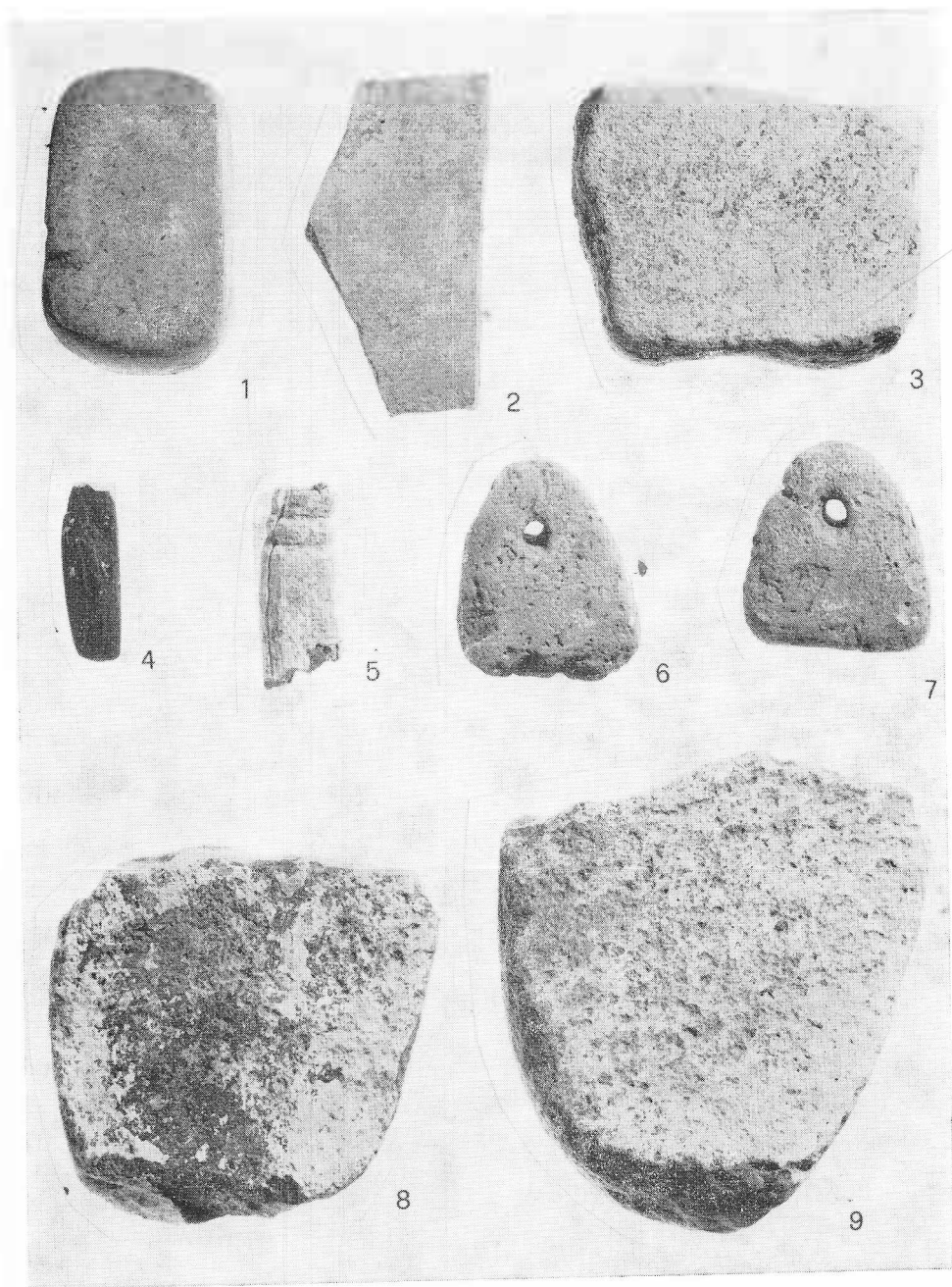
Abb. 8. Zerbrochene Gefässe, Fragment einer Feuerstelle, die Lage eines Mahl- und eines Reibsteines unter dem Brandschutt des Haus 3.

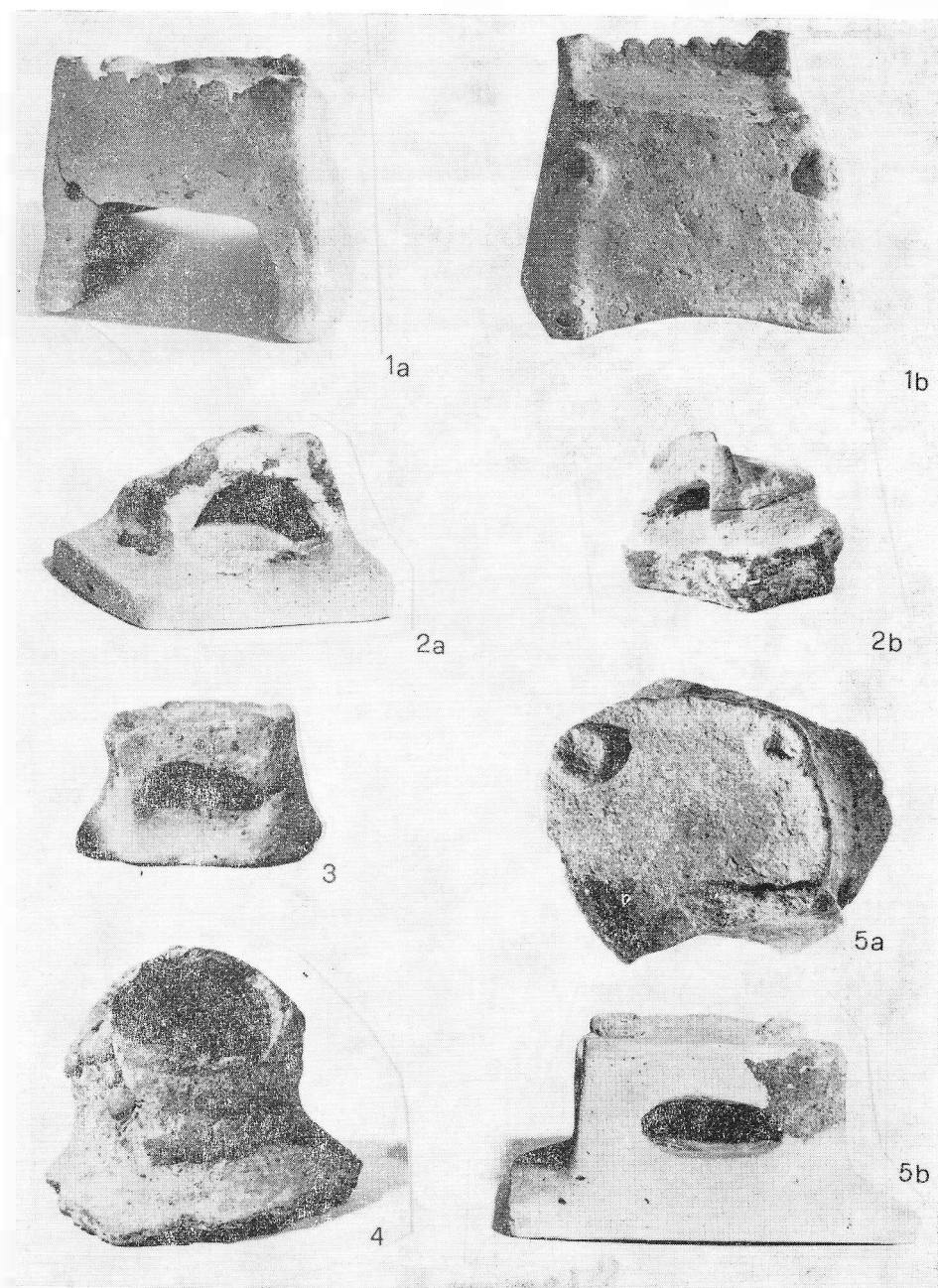
9. kép Kiegészített sártapasztöredékek a 2. házból, deszka- és áglenyomatokkal
 Abb. 9. Ausgebrannte Lehmewurfbruchstücke mit Bretter-
 und Astenabdrücken aus dem Haus 2

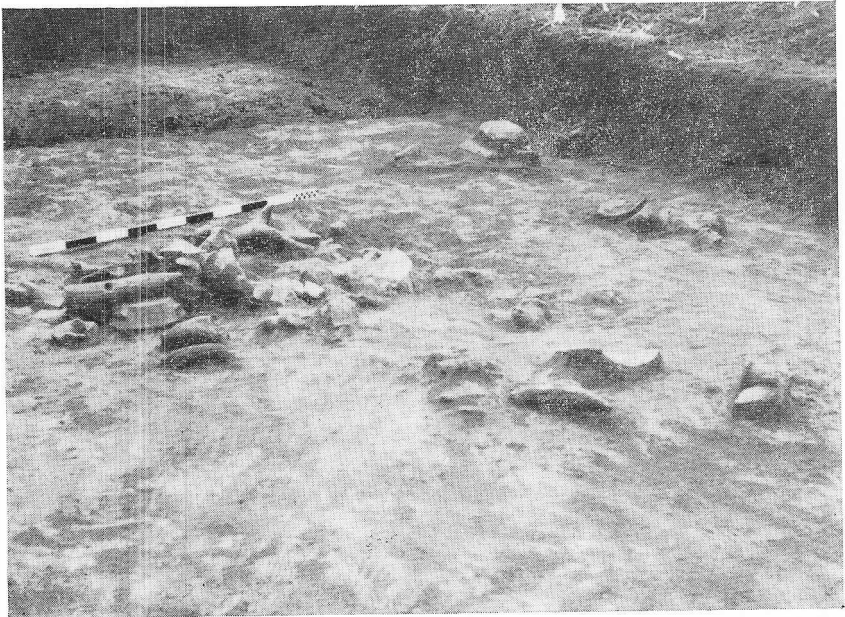
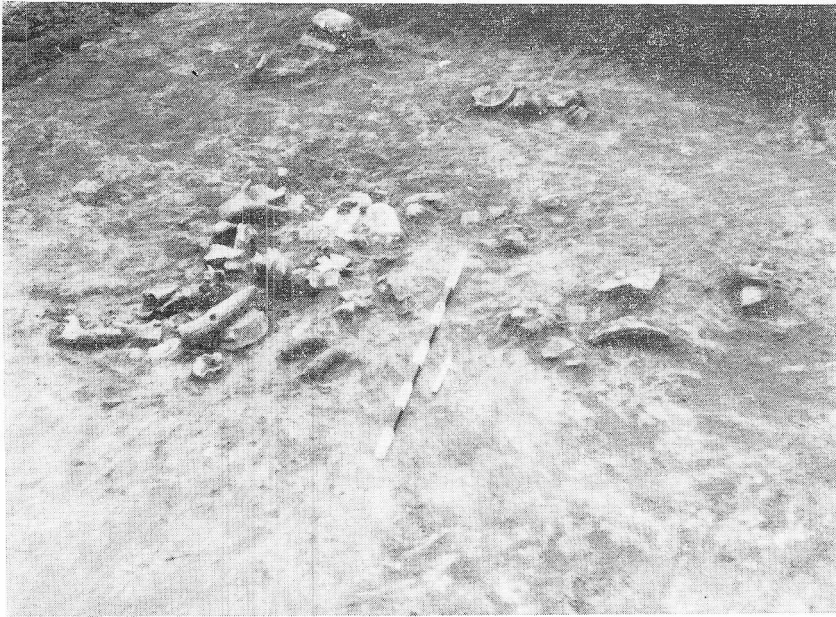
10. kép 1—5: Edények a 3. házból
 Abb. 10. 1—5: Gefässe aus dem Haus 3

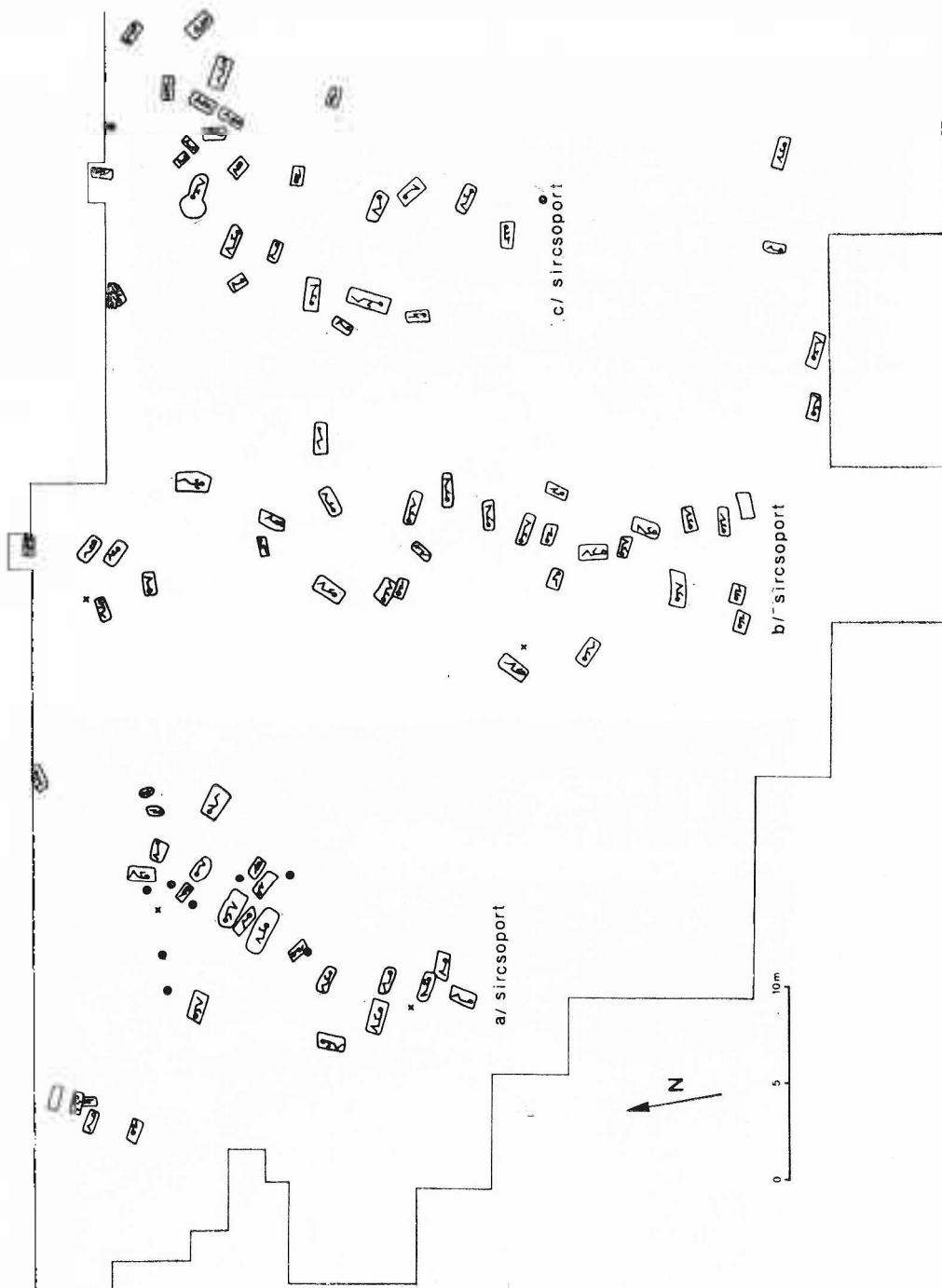
11. kép 1—9: Különböző kő-, agancs- és agyagtárgyak a 3. házból
 Abb. 11. 1—9: Stein-, Geweih-, und Tongegenstände aus dem Haus 3

12. kép 1—5: Konyhót utánzó fedőfogantyúk agyagból
 Abb. 12. 1—5: Deckelgriffe aus verschiedenen Objekten von Aszód,
 die Hütten nachahmen

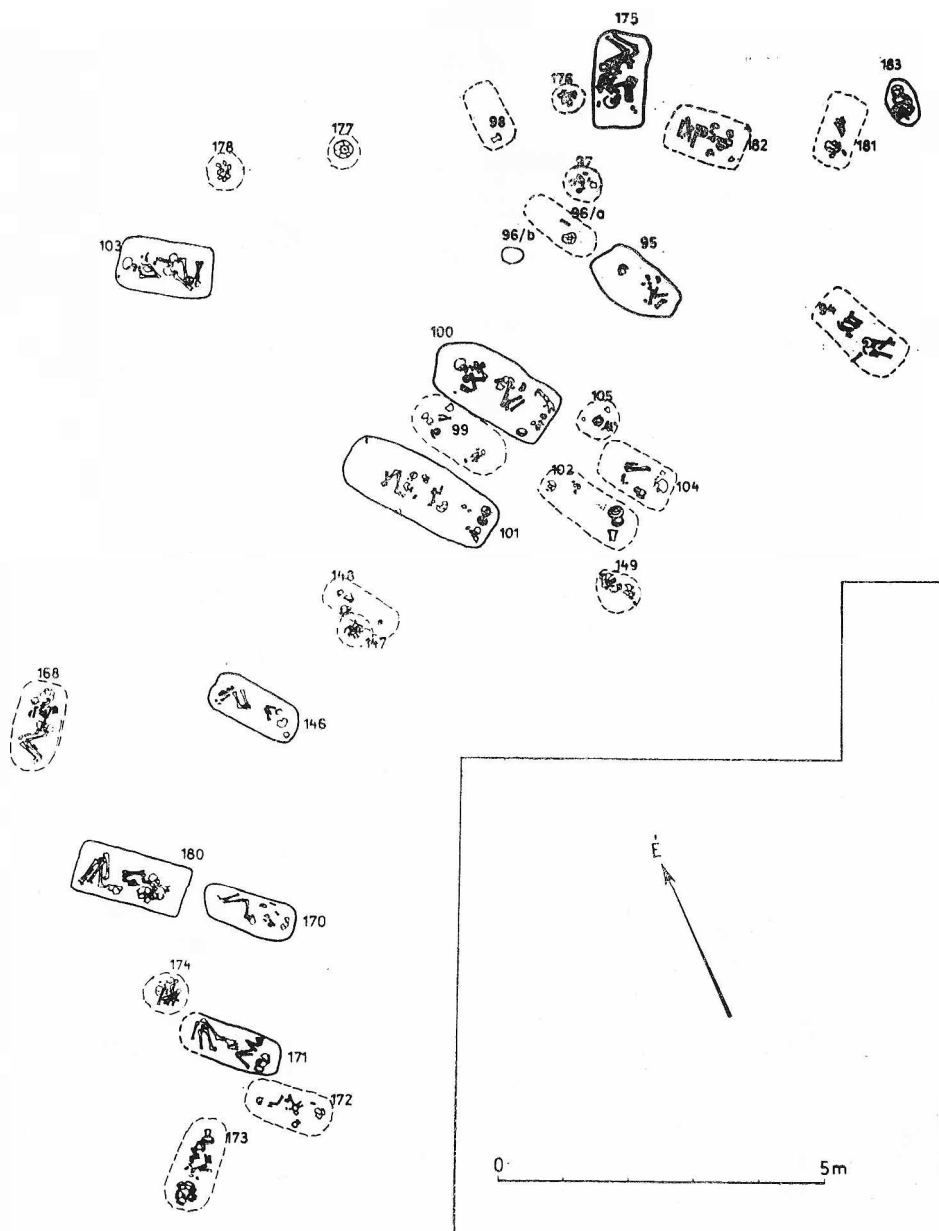

13. kép 1—2: Agancsszerszám feldolgozó műhely a feltárás állapotában
Abb. 13. 1—2: Werkstatt für Geweihbearbeitung im Stande der Erschliessung

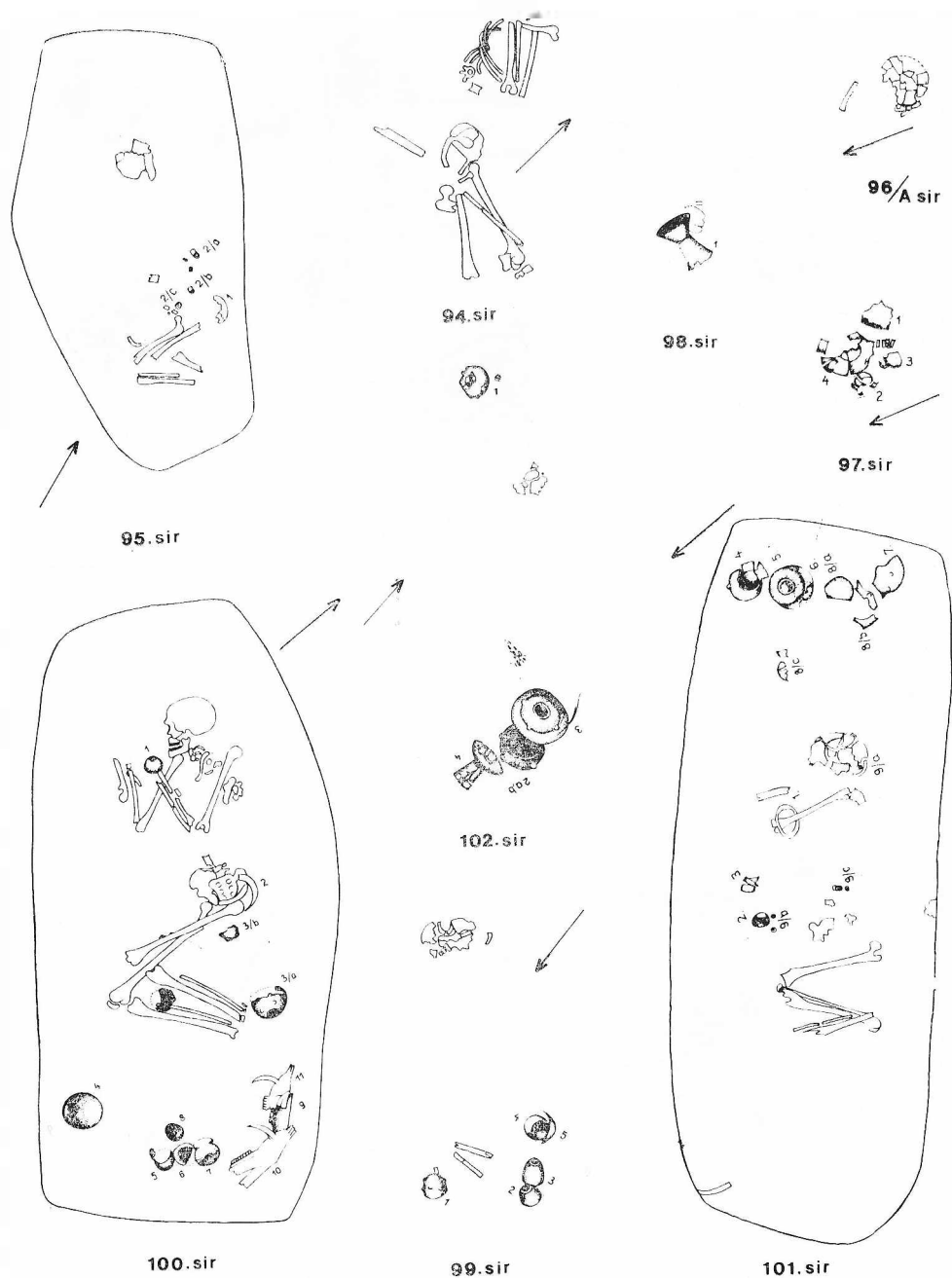

14. kép Három sírsoport (a—c) a feltárt nagy terület nyugati részén
 • : Hamvasztásos sírok; x : Feldúlt sírok.

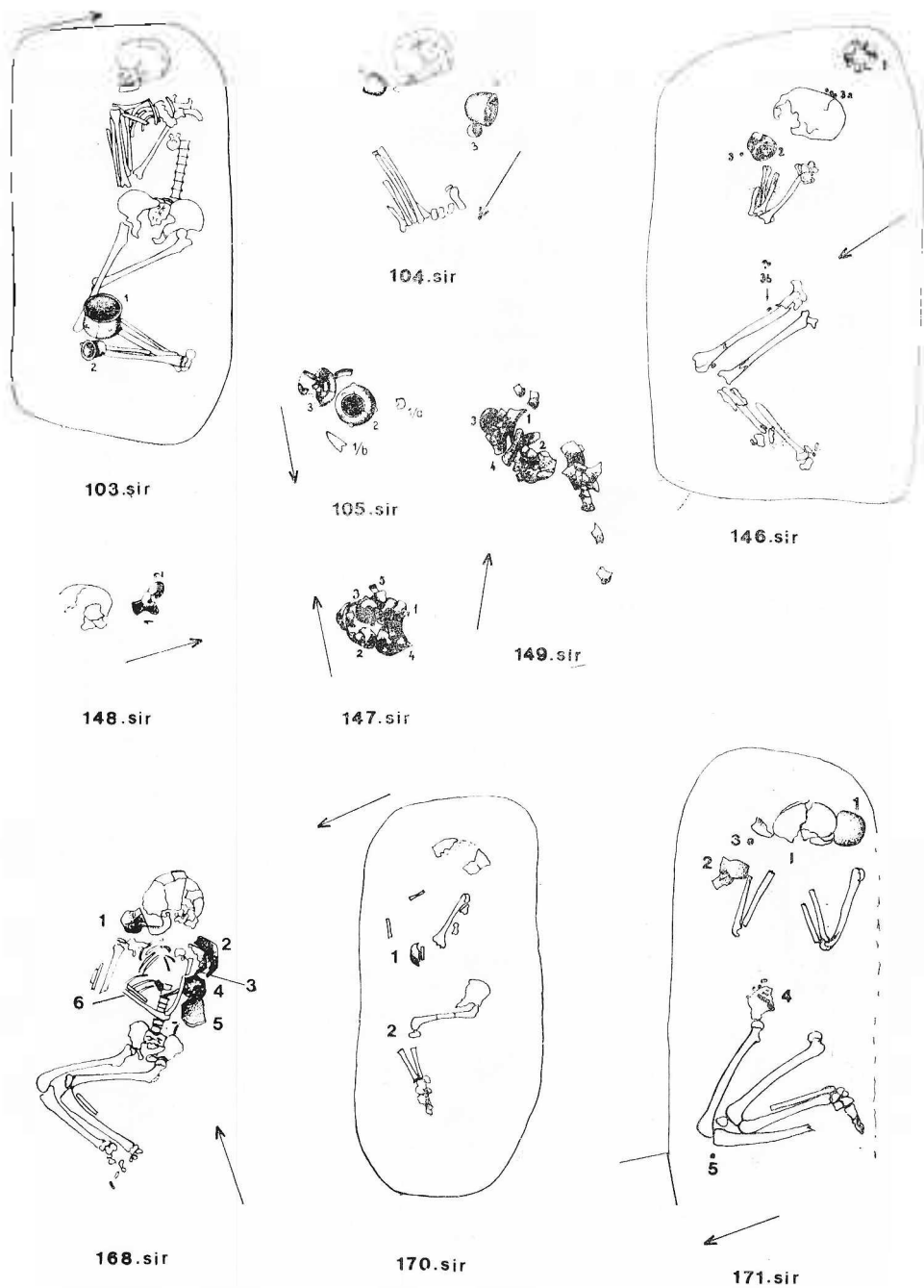
Abb. 14. Drei Gräbergruppen (a—c) am westlichen Teil des grossen
 ausgegrabenen Areals. • : Brandgräber; x : Zerstörte Gräber.

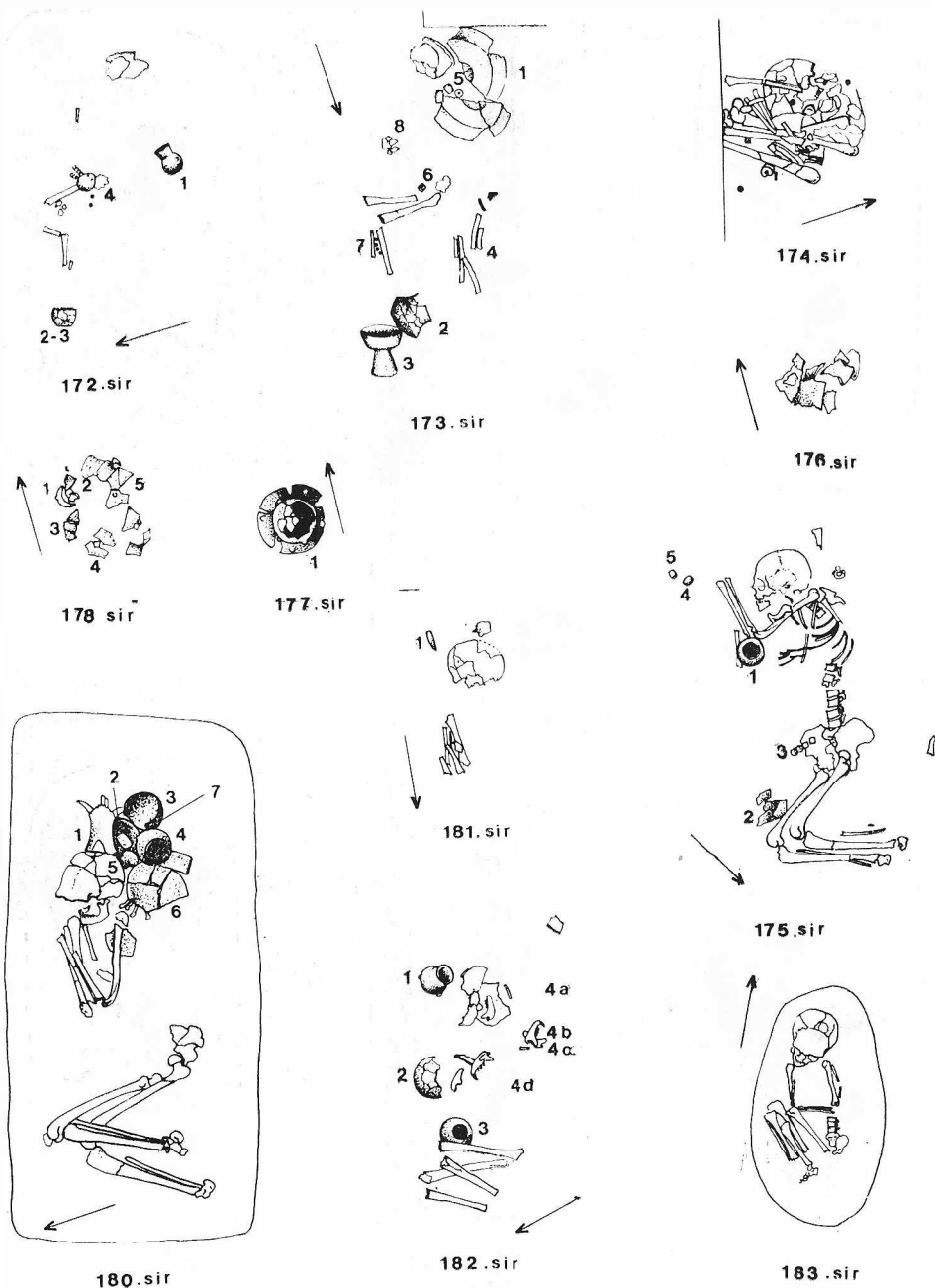
15. kép Az a) sírcsoport sírjai
Abb. 15. Die Gräber der Grabergruppe a

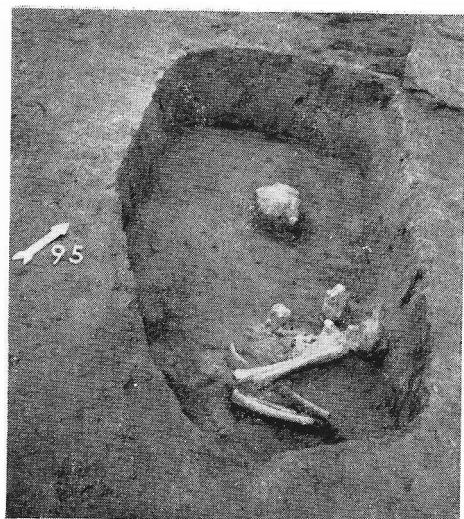
16. kép 94—102. sírok felülnézeti rajza az a) sírcsoportból
Abb. 16. Gräber 94—102 aus der Gräbergruppe a

17. kép 103—105, 146—149, 168, 170—171. sírok felülnézeti rajza
 az a) sírcsoportból
 Abb. 17. Gräber 103—105, 146—149, 168, 170—171 aus der Gräbergruppe a

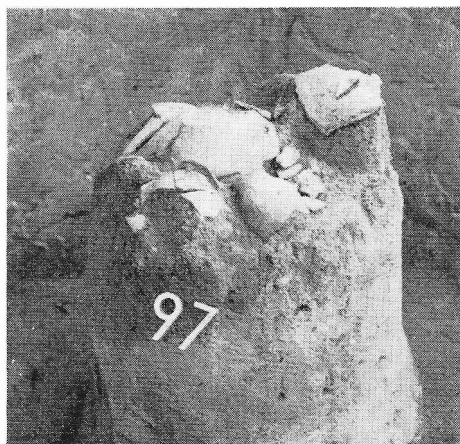
18. kép 172—178, 180—183. sírok felülnézeti rajza az a) sírcsoportból
Abb. 18. Gräber 172—178, 180—183 aus der Gräbergruppe a

1

2

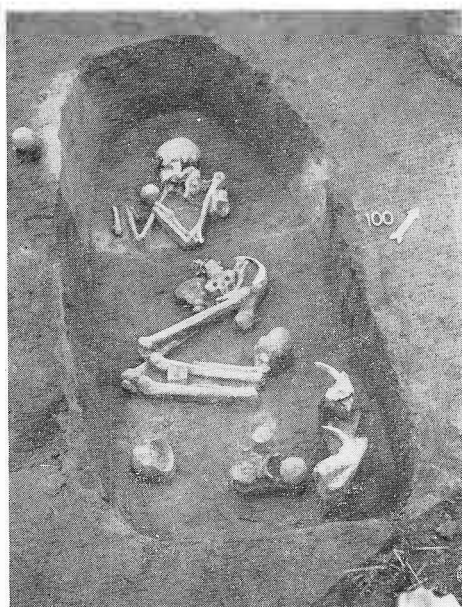

3

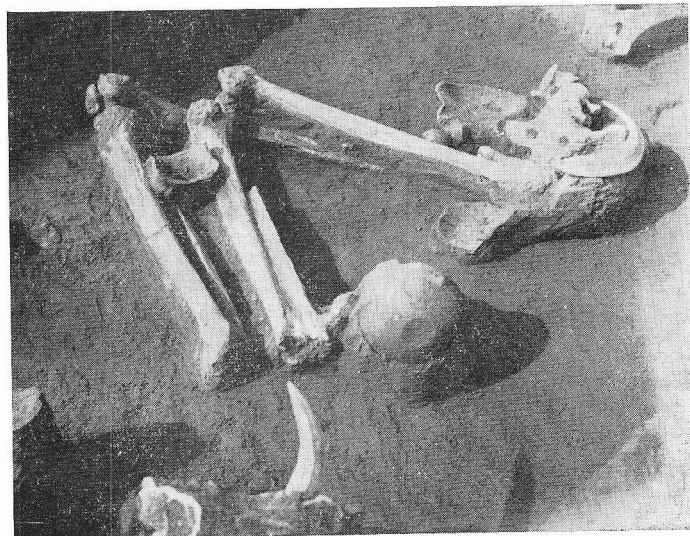
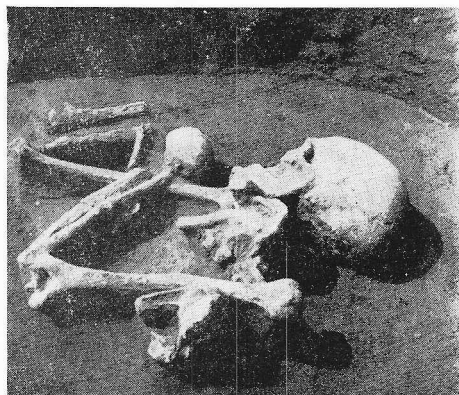
4

19. kép 1: 95. sír; 2: 96/A sír; 3: 97. sír; 4: 98. sír
Abb. 19. 1: Grab 95; 2: Grab 96/A; 3: Grab 97; 4: Grab 98

1

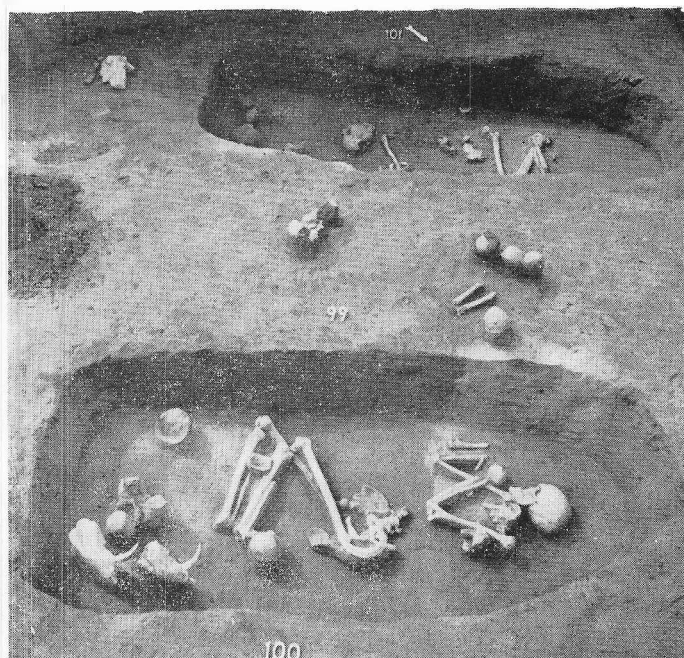
2

3

20. kép 1—3: 100. sír részletfelvételei
Abb. 20. 1—3: Details des Graves 100

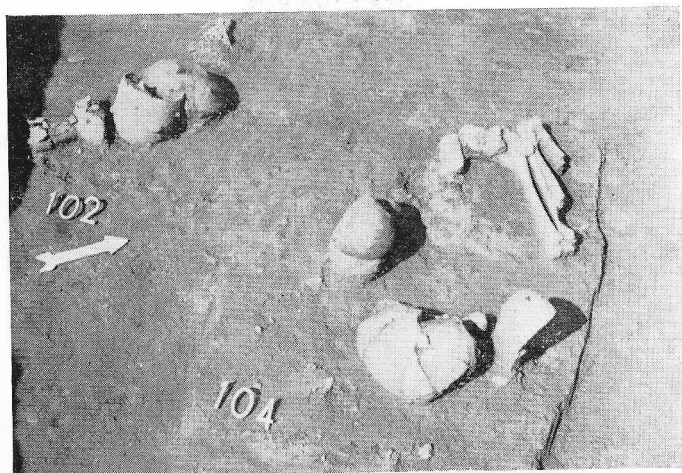
1

2

21. kép 1: 99., 100. és 101. sírok; 2: 101. sír
Abb. 21. 1: Gräber 99, 100 und 101; 2: Grab 101

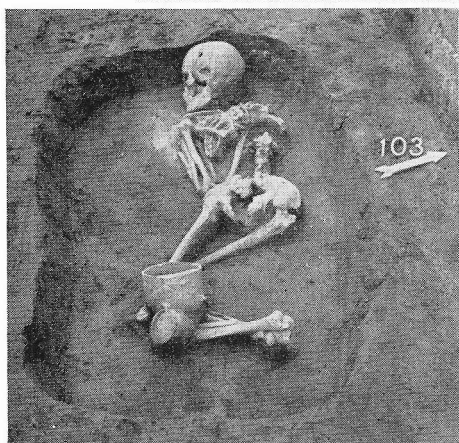
1

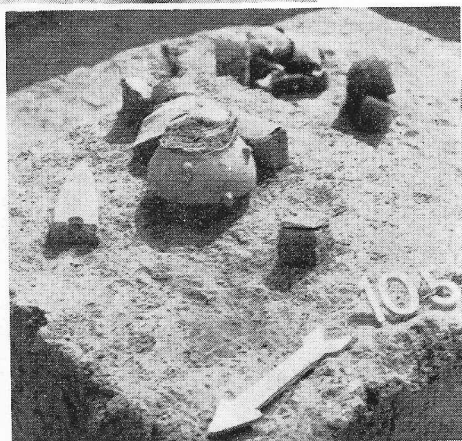
2

3

4

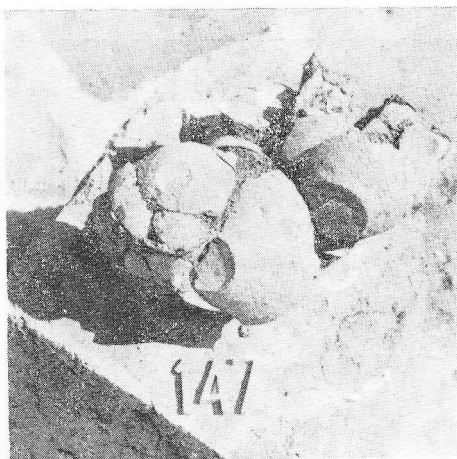
22. kép 1: 102. és 104. sír; 2: 102., 104. és 105. sír; 3: 103. sír; 4: 105. sír

Abb. 22. 1: Gräber 102 und 104; 2: Gräber 102, 104 und 105;

3: Grab 103; 4: Grab 105

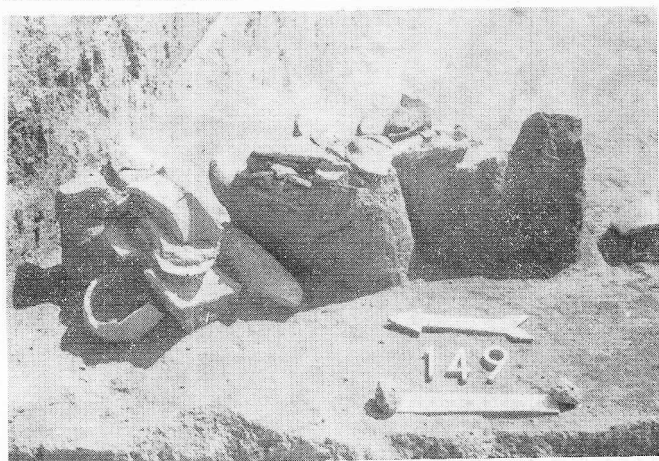
1

2

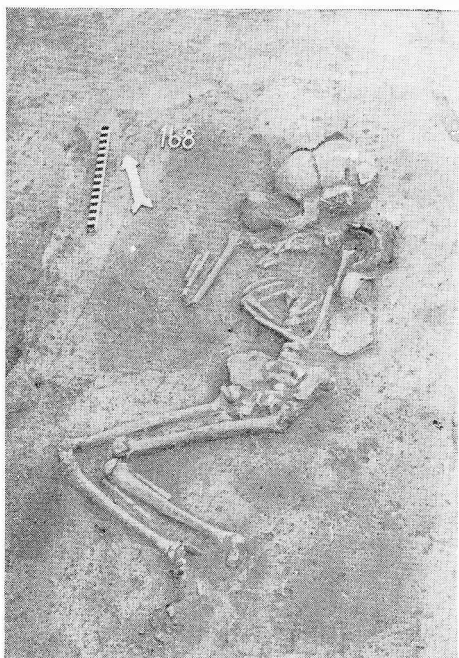
3

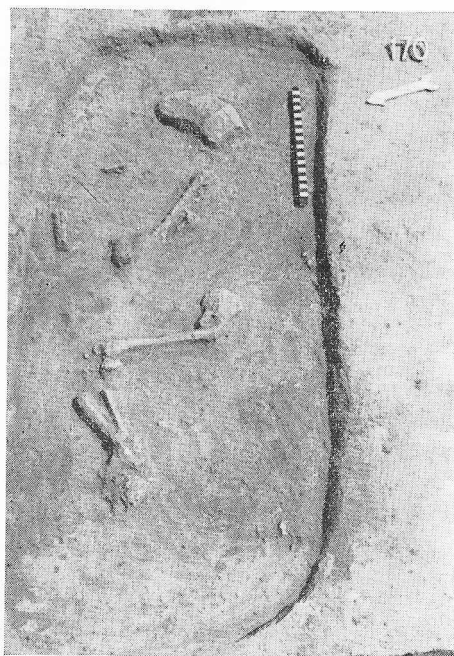
4

23. kép 1: 146. sír; 2: 147. sír; 3: 148. sír; 4: 149. sír
Abb. 23. 1: Grab 146; 2: Grab 147; 3: Grab 148; 4: Grab 149

1

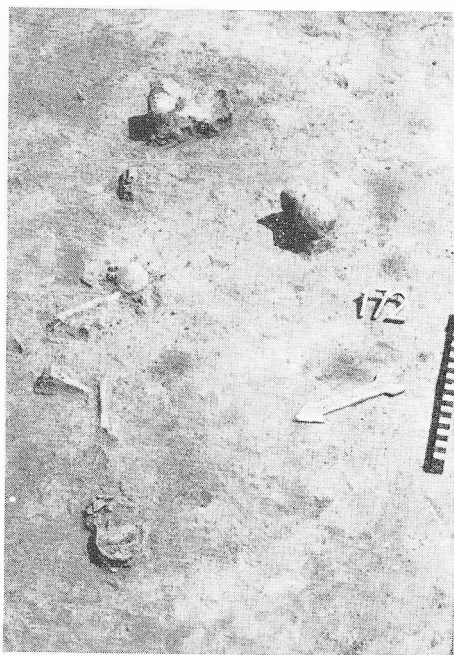
2

3

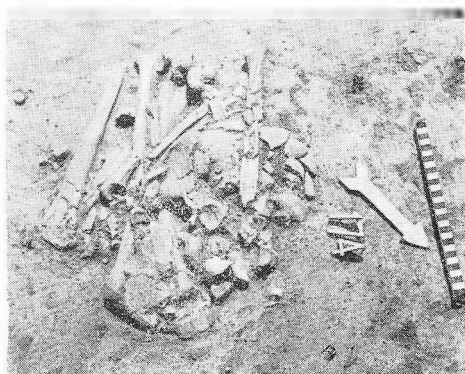
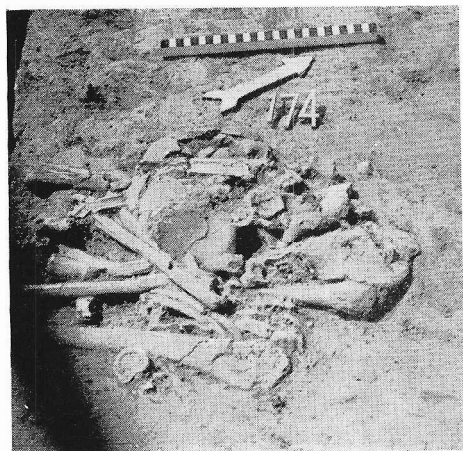

4

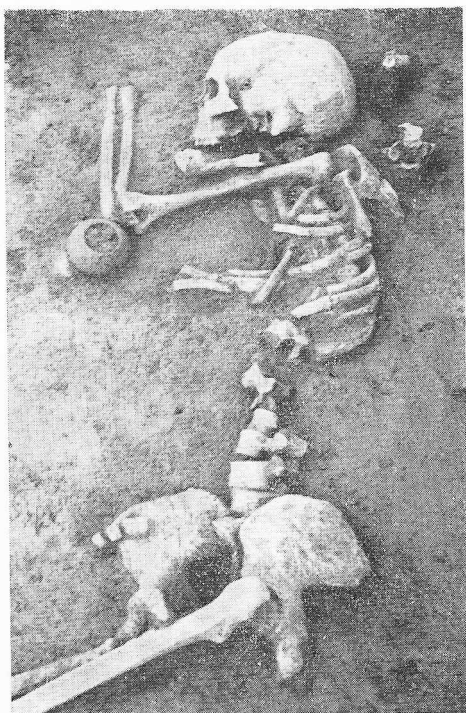
24. kép 1: 168. sír; 2: 170. sír; 3: 171. sír; 4: 172. sír
Abb. 24. 1: Grab 168; 2: Grab 170; 3: Grab 171; 4: Grab 172

1 a

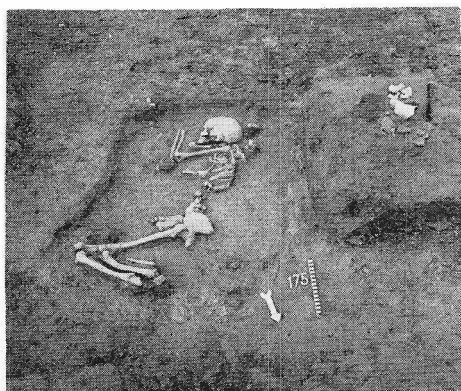

1 b

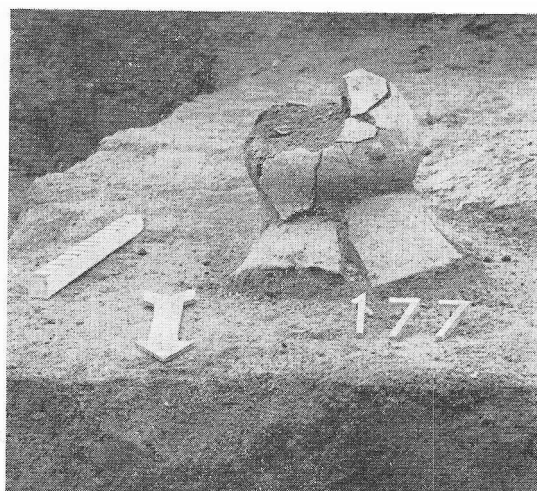
2 b

2 a

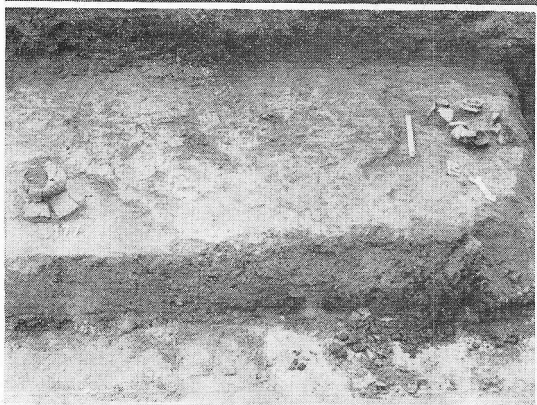
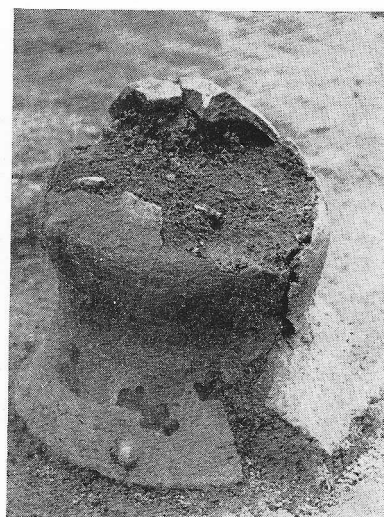

25. kép 1a—b: 174. sír; 2a—b: 175. sír
Abb. 25. 1a—b: Grab 174; 2a—b: Grab 175

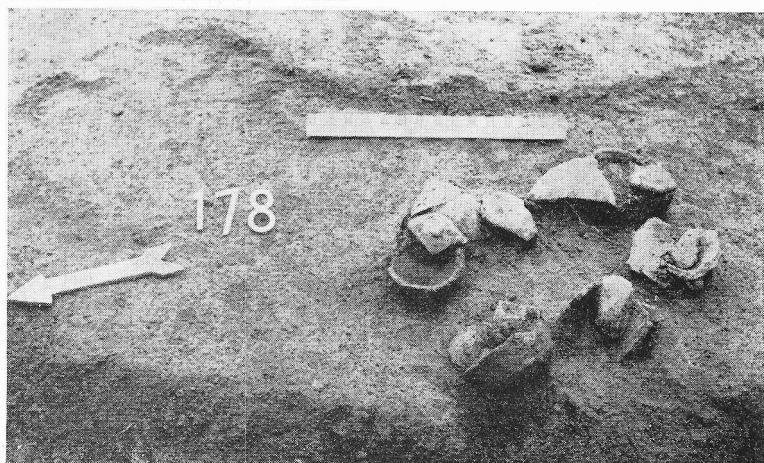
1 a

1 b

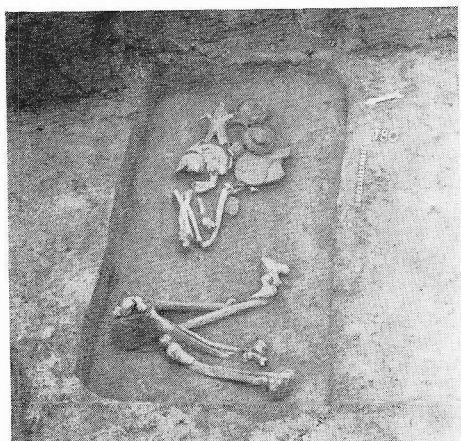
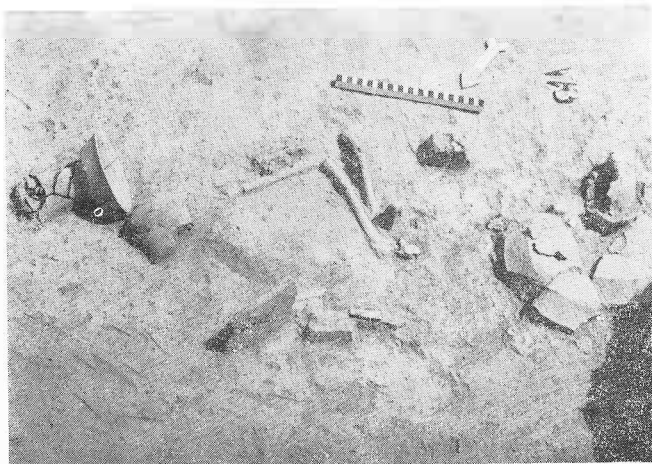
3

2

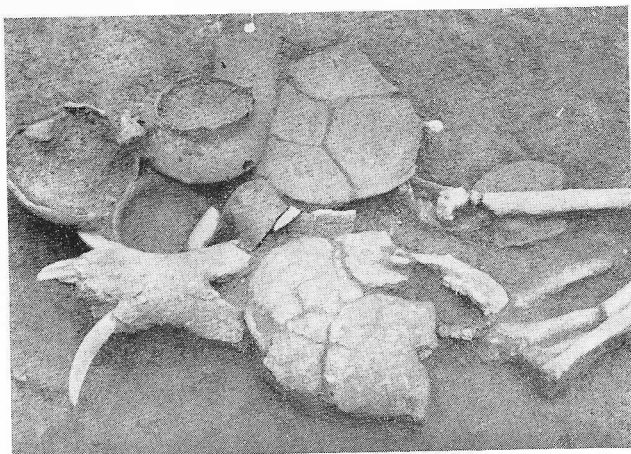
26. kép 1a—b: 177. sír; 2: 177., 178. sír; 3: 178. sír
Abb. 26. 1a—b: Grab 177; 2: Gräber 177 und 178; 3: Grab 178

1

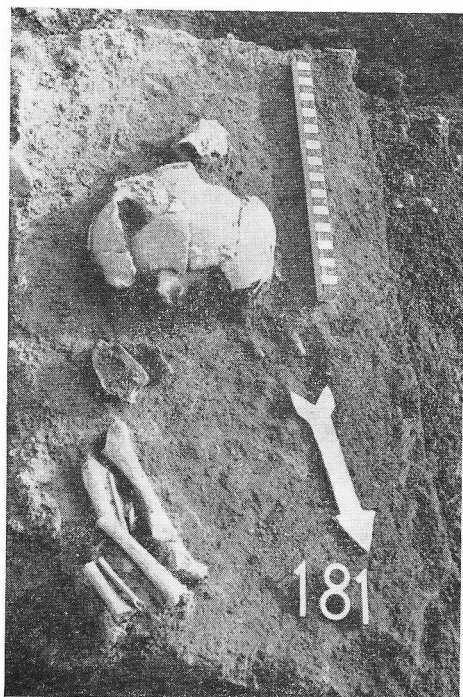

2 a

2 b

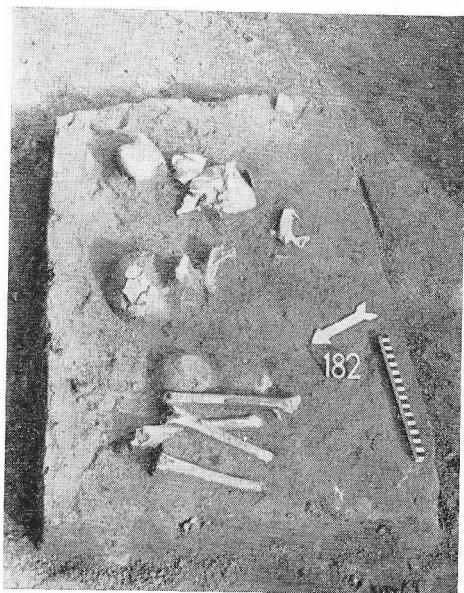
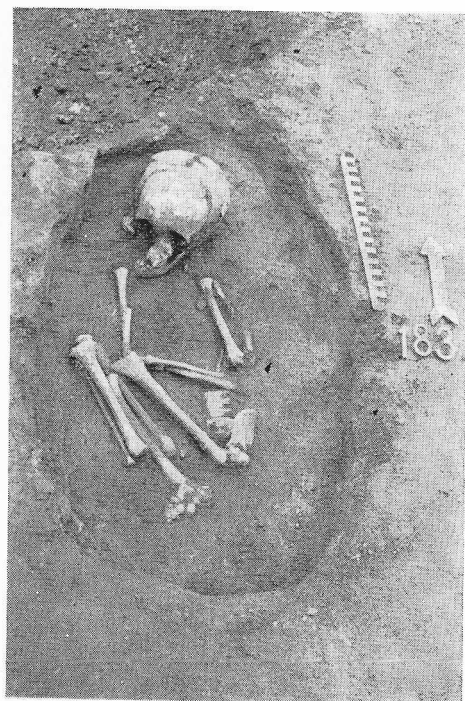

27. kép 1: 173. sír; 2a—b: 180. sír
Abb. 27. 1: Grab 173; 2a—b: Grab 180

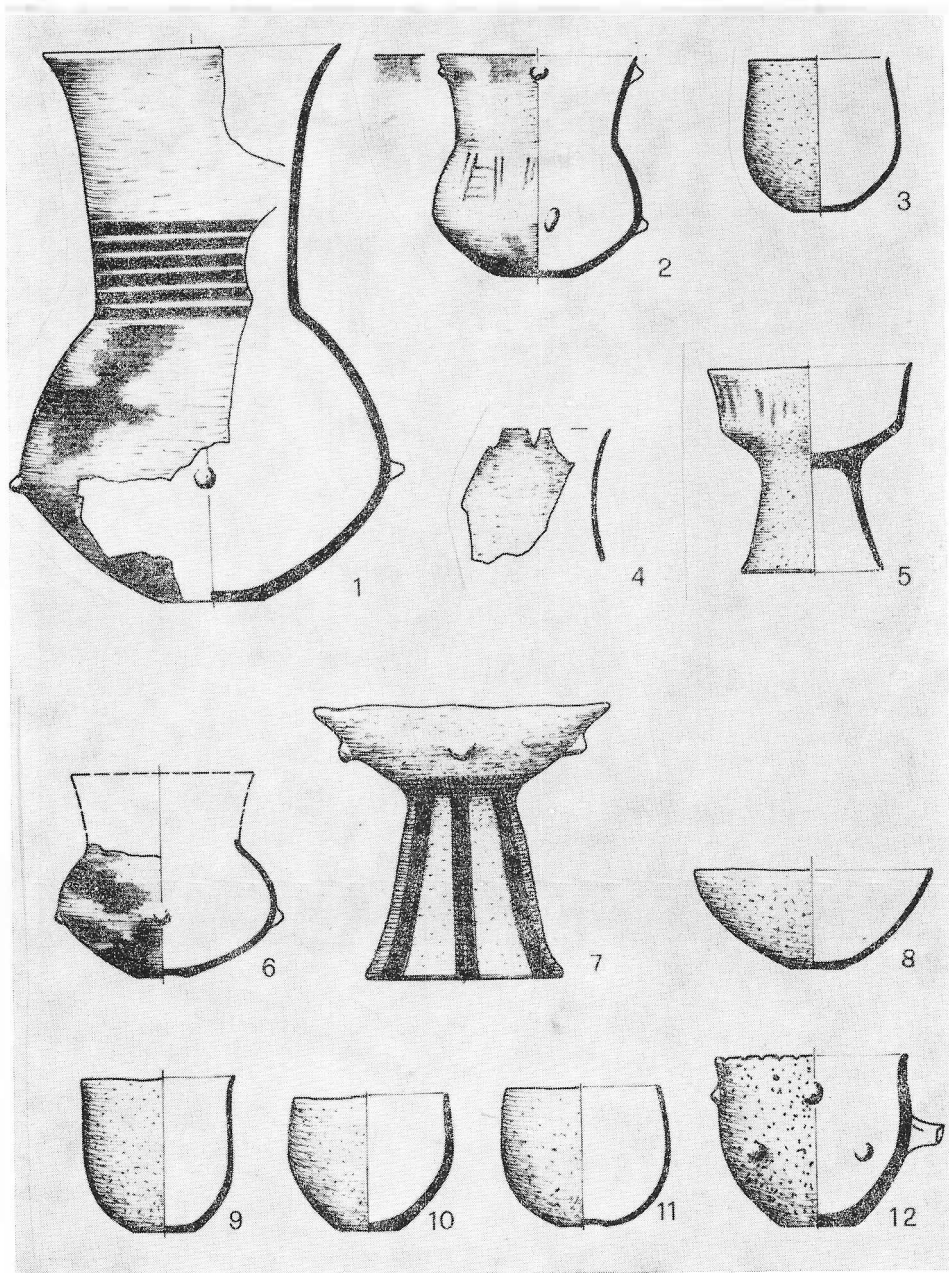
1

2

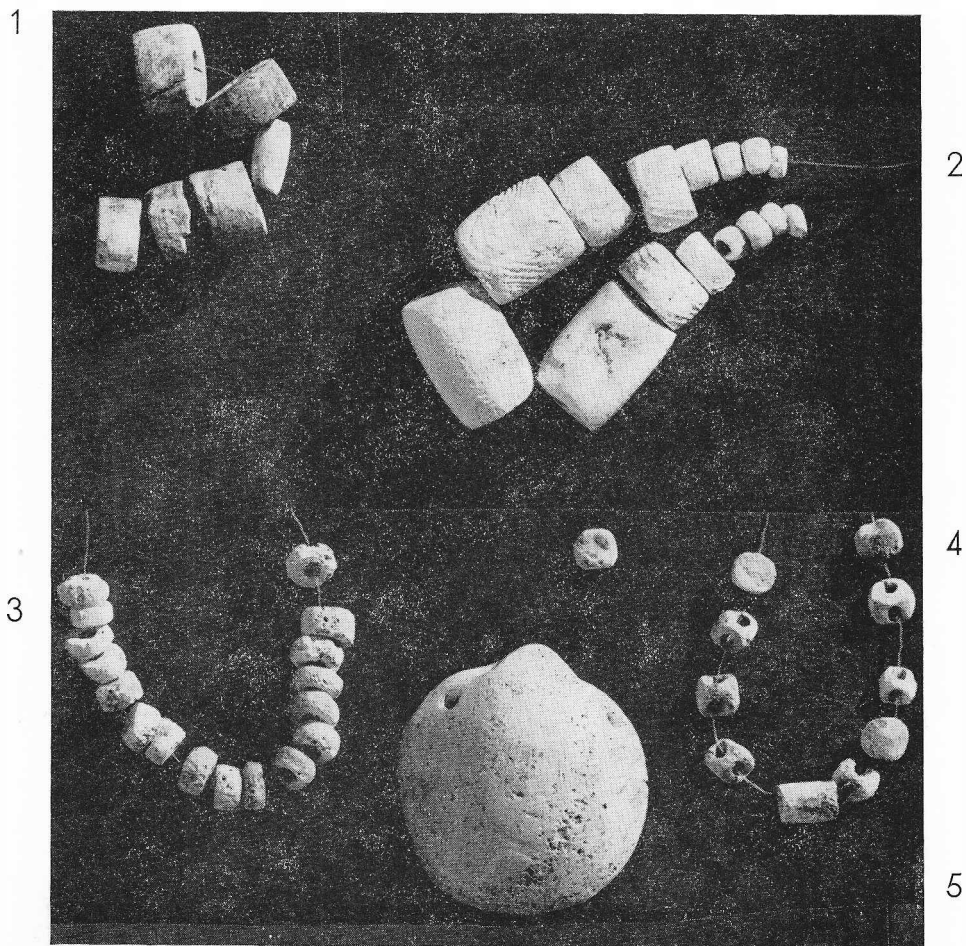

3

28. kép 1: 181. sír; 2: 182. sír; 3: 183. sír
Abb. 28. 1: Grab 181; 2: Grab 182; 3: Grab 183

29. kép Leletek az a) sírcsoport sírjaiból.
 1—2: 96/B sír; 3—5: 148. sír; 6: 95. sír; 7: 98. sír; 8—12: 99. sír
 Abb. 29. Funde aus den Gräbern der Graberguppe a. 1—2: Grab 96 B;
 3—5: Grab 148; 6: Grab 95; 7: Grab 98; 8—12: Grab 99

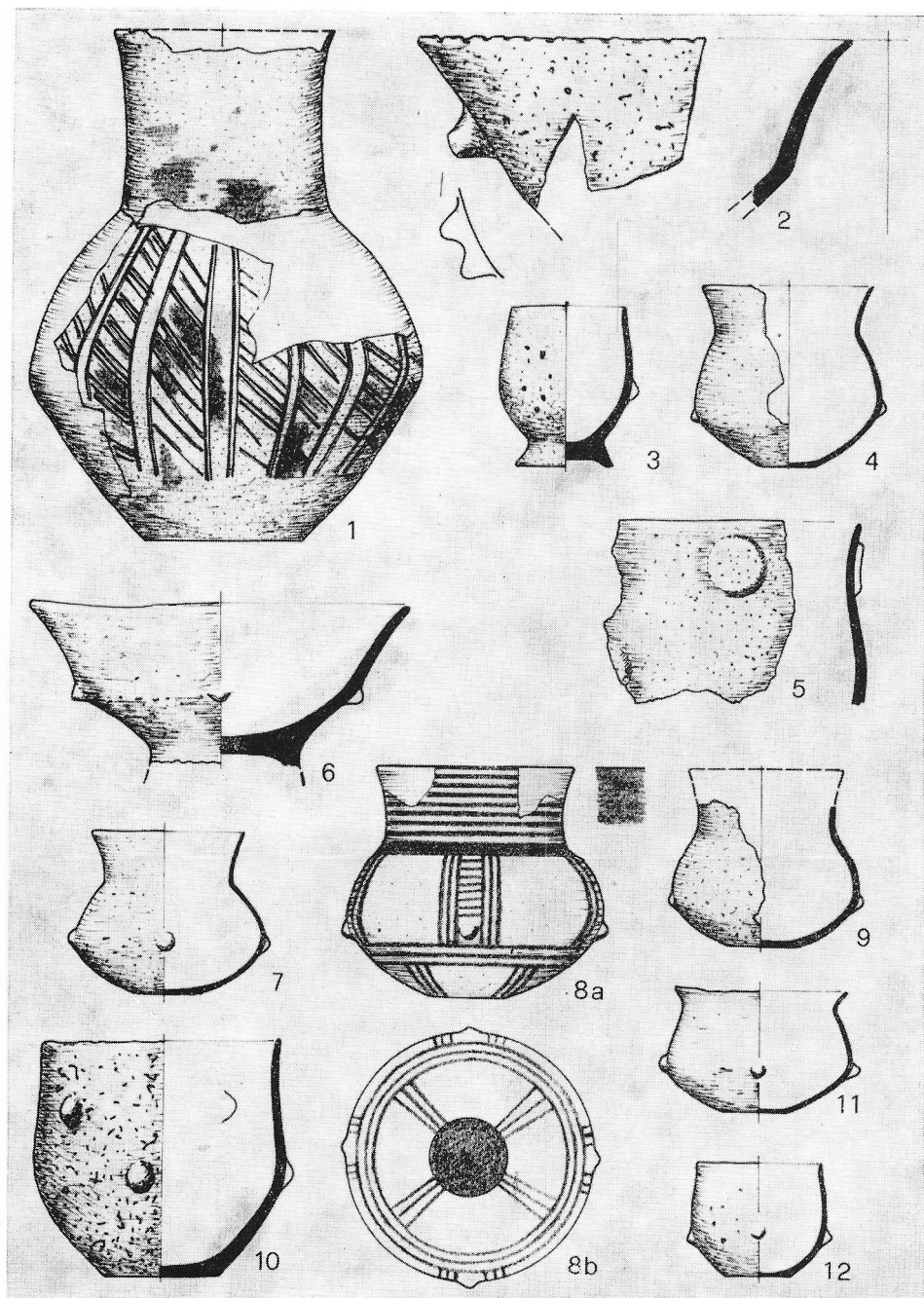

30. kép Tengeri kagyló ékszerek az a) sírcsoportból.

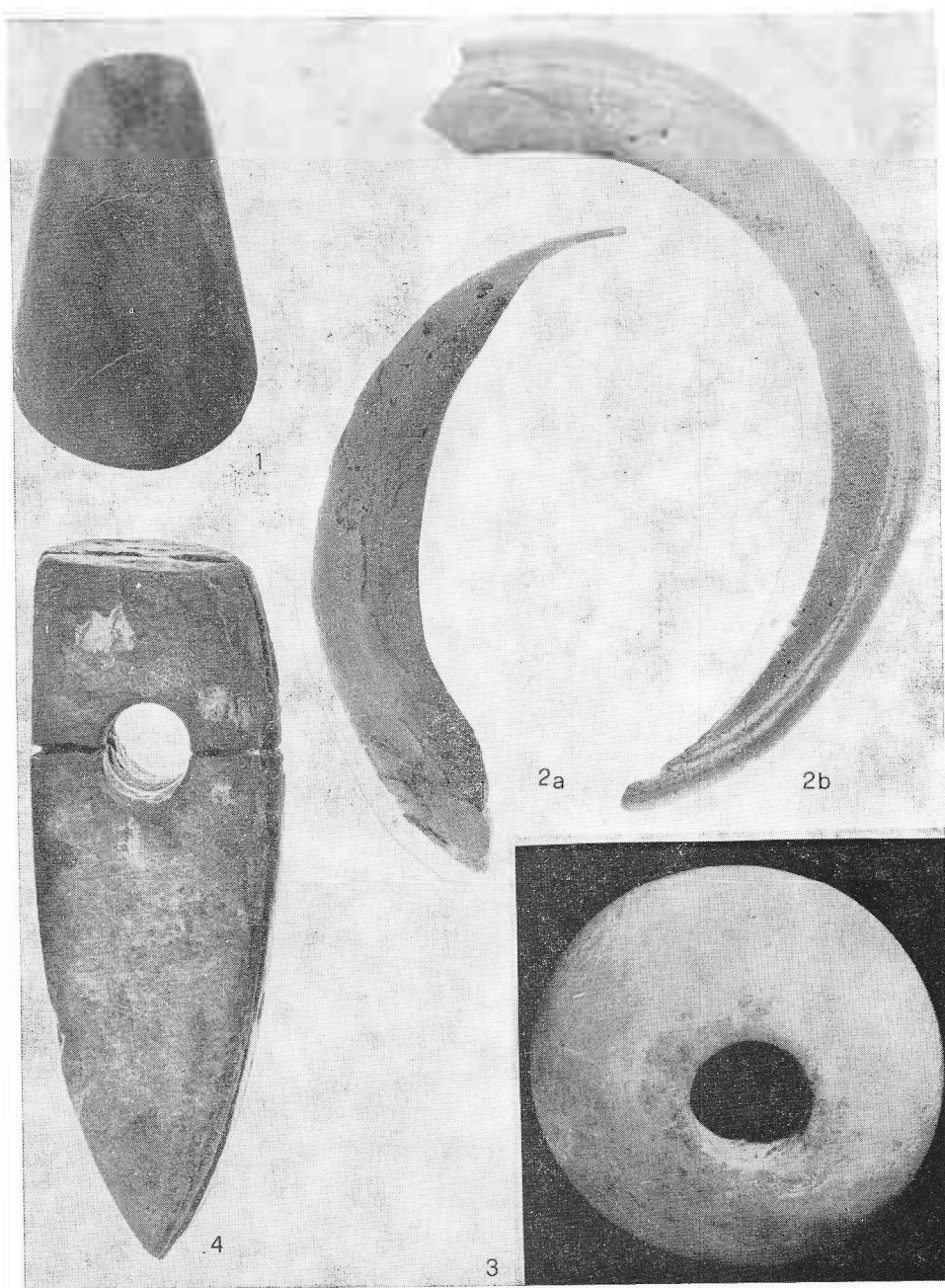
1: 96 B sír; 2: 95. sír; 3—6: 172. sír

Abb. 30. Meermuschelsmucksachen aus der Gräbergruppe a.

1: Grab 96/B; 2: Grab 95; 3—6: Grab 172

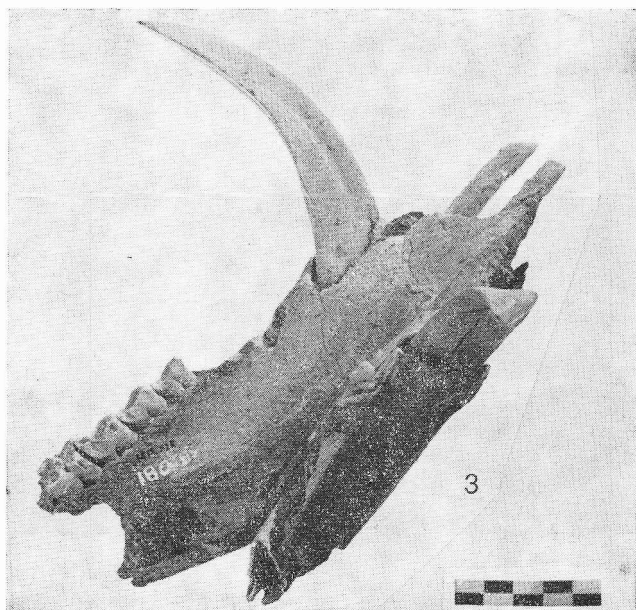
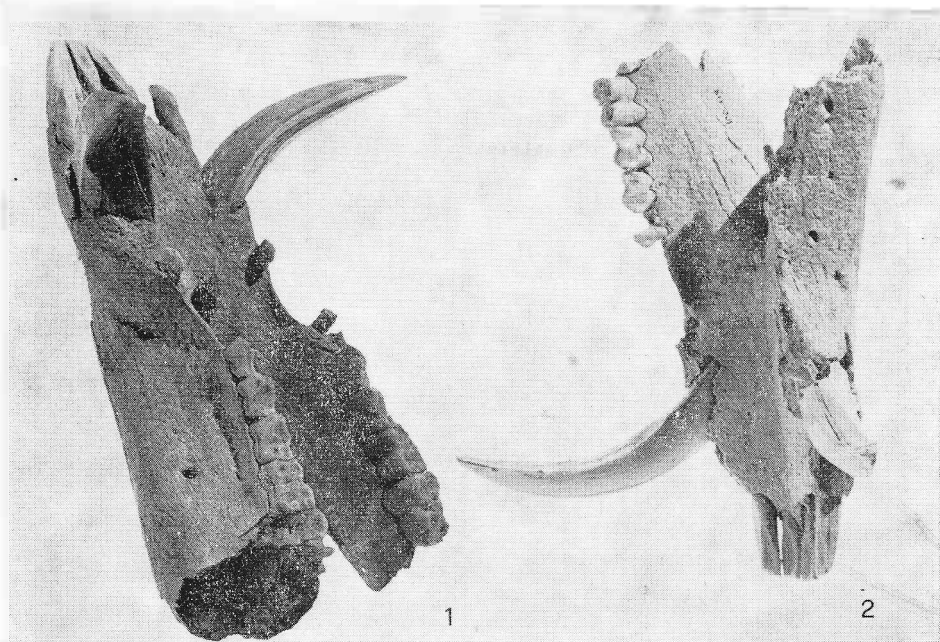

31. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból. 1—5: 97. sír; 6—12: 100. sír
 Abb. 31. Gefässe aus den Gräben der Gräbergruppe a. 1—5: Grab 97;
 6—12: Grab 100

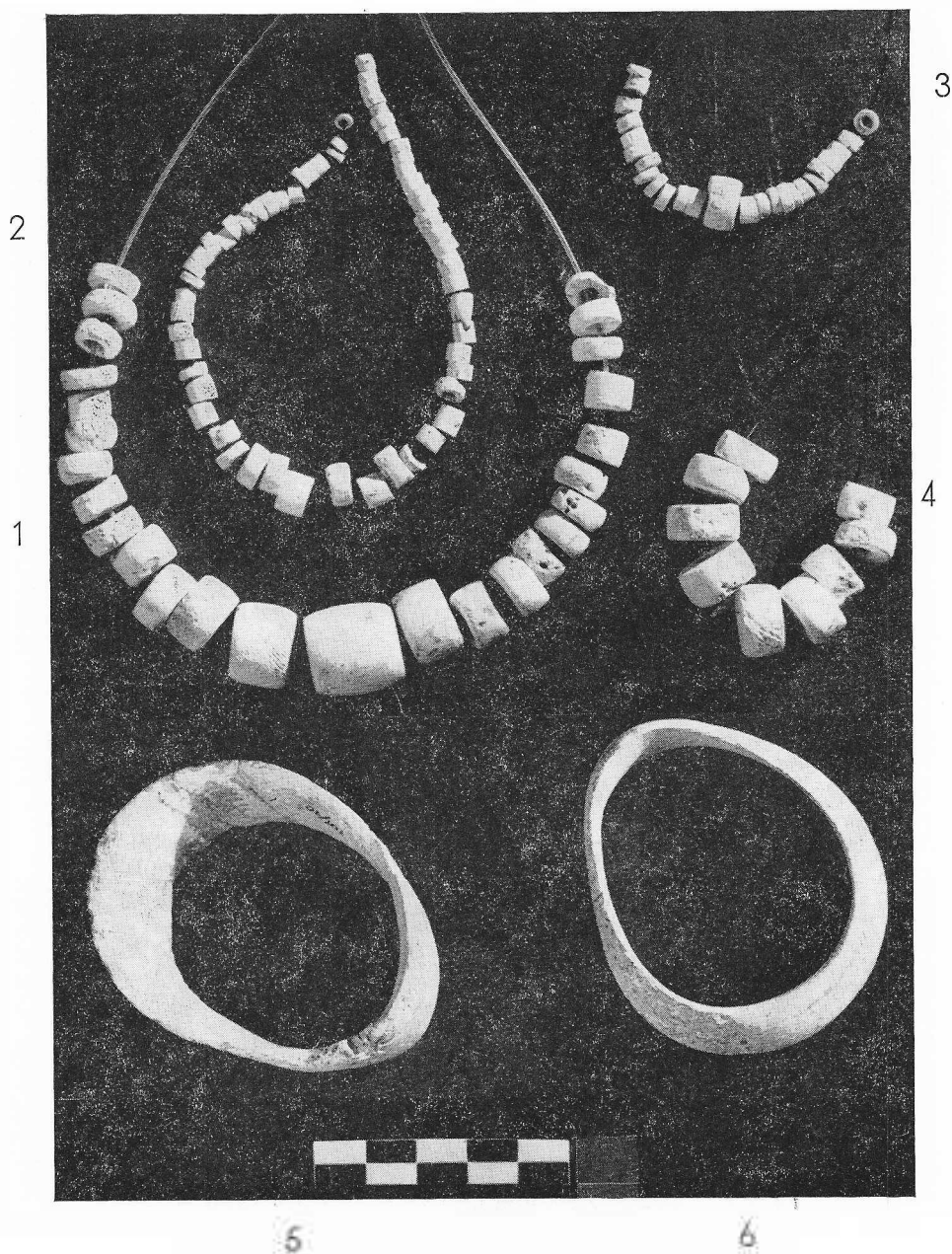

32. kép Kő-, márvány- és vadkanagyartárgyak az a) sírcsoport sírjaiból
1—3: 100. sír; 4: 105. sír

Abb. 32. Stein-, Marmor- und Eberhauergegenstände aus den Gräbern der
Gräbergruppe a. 1—3: Grab 100; 4: Grab 105

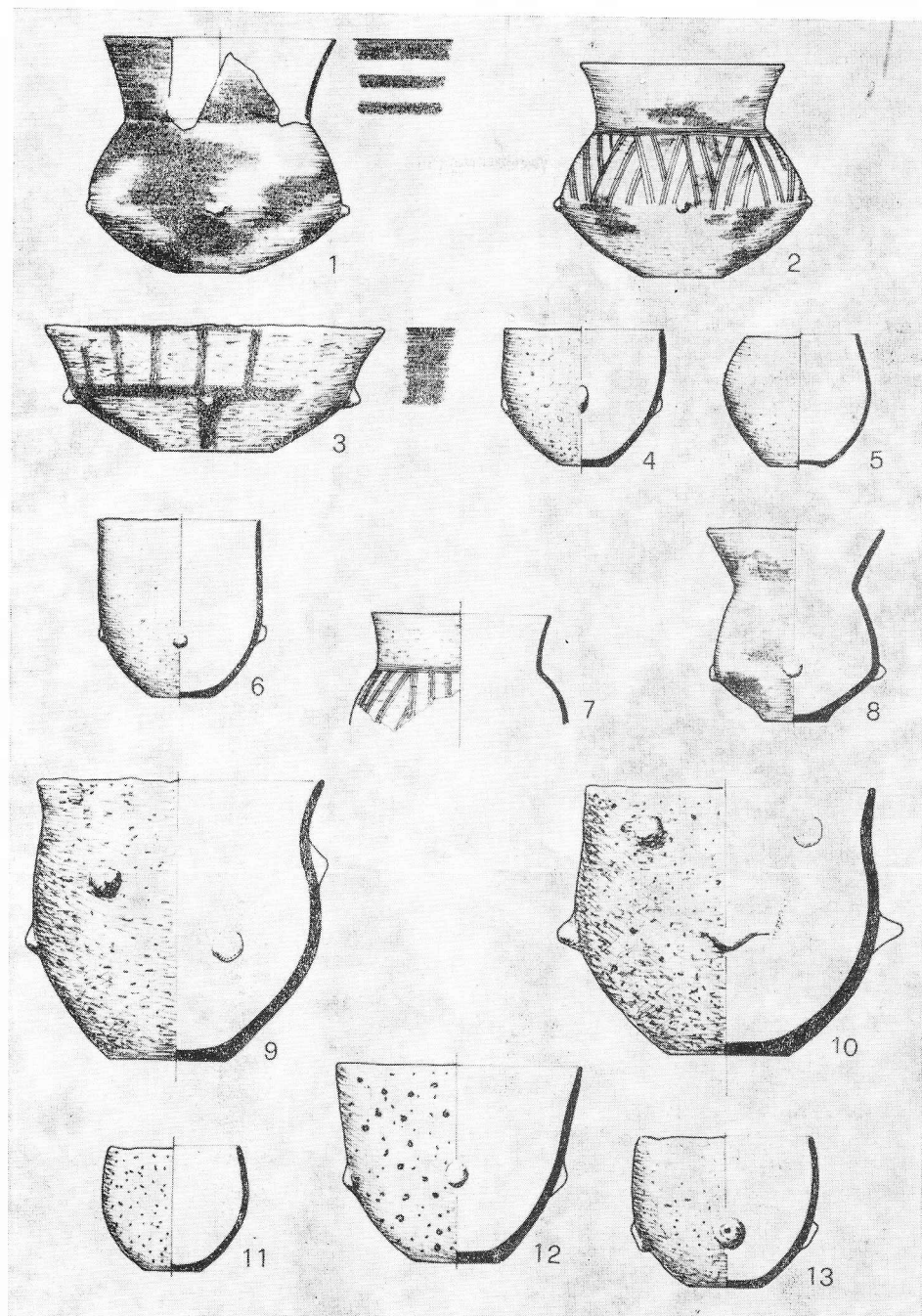

33. kép Vadkanállkapcsok az a) sírcsoport sírjaiból. 1—2: 100. sír; 3: 180. sír
 Abb. 33. Eberunterkiefer aus den Gräbern der Gräbengruppe a.
 1—2: Grab 100; 3: Grab 180

34. kép Tengeri kagyló gyöngyök és karpercecek az a) sírcsoport
101. sírjából

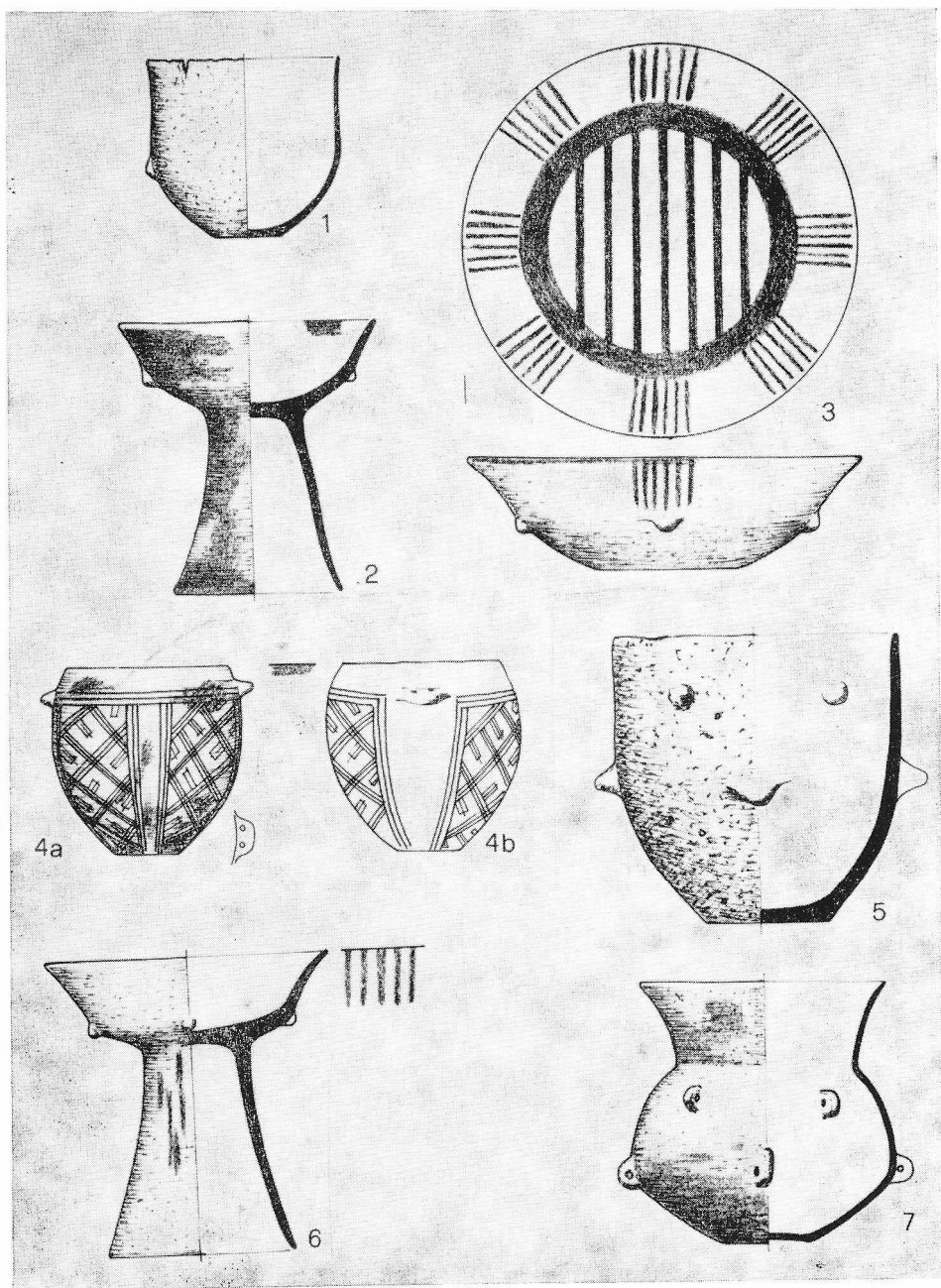
Abb. 34. Spondylusperlen und Armreifen aus dem Grab 101 der
Gräbergruppe a

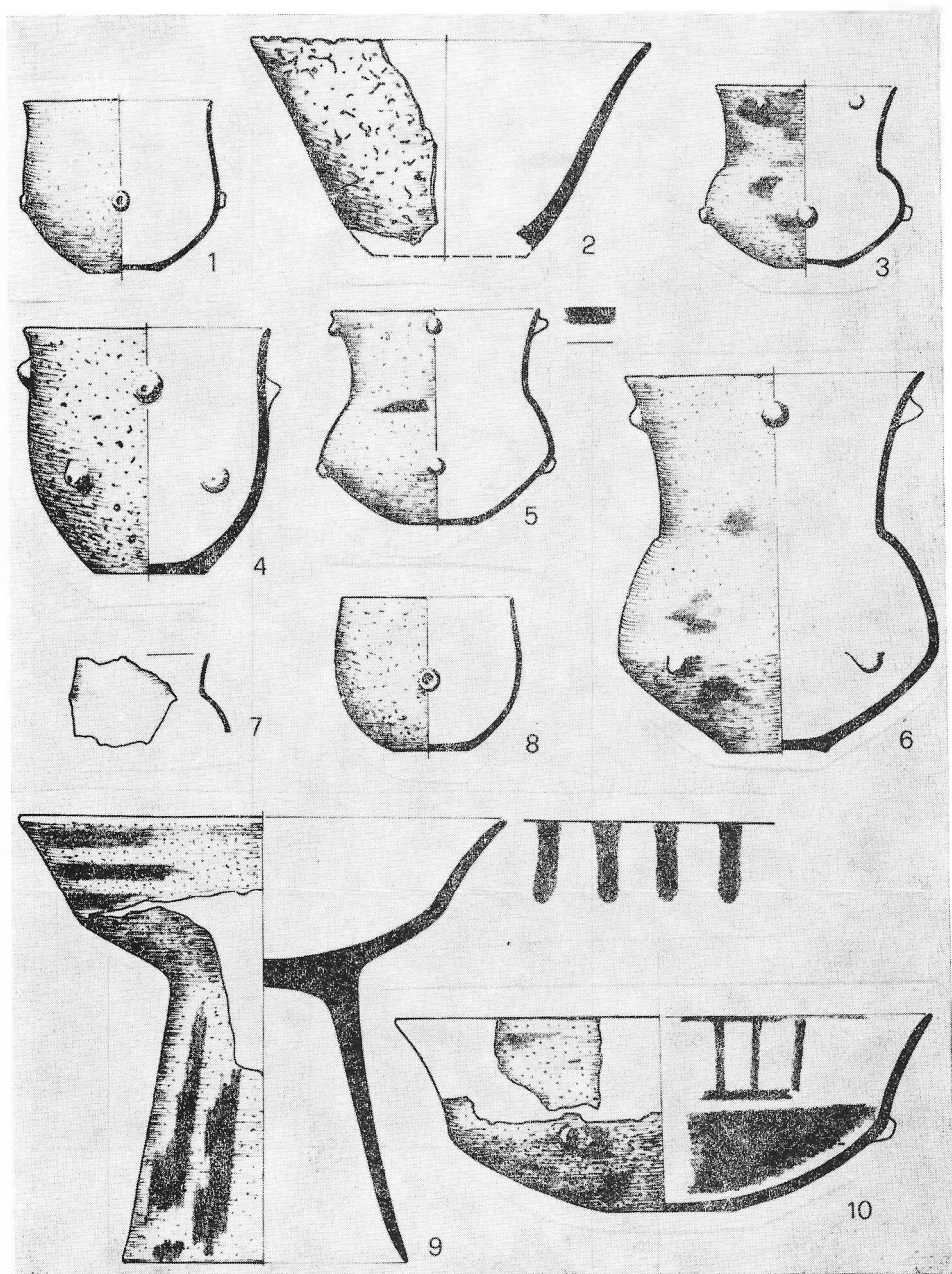
35. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból.

1—5., 7—8., 10: 101. sír; 6., 9: 103. sír; 11—13: 104. sír

Abb. 35. Gefässe aus den Gräbern der Gräbergruppe a. 1—5, 7—8, 10: Grab 101; 6, 9: Grab 103; 11—13: Grab 104

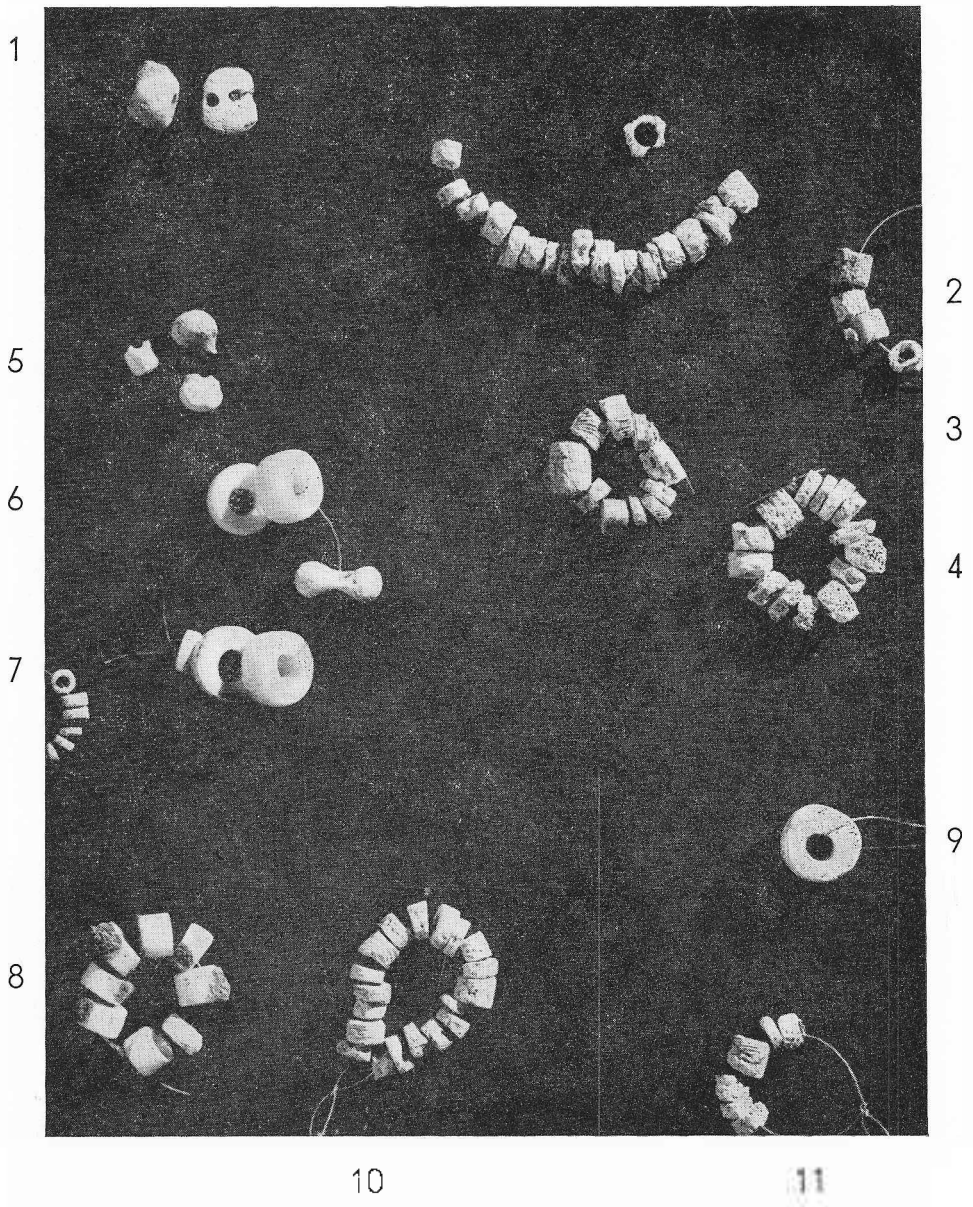

36. kép Edények az a) sírsoport sírjaiból. 1—5: 102. sír; 6—7: 105. sír
 Abb. 36. Gefässe aus den Gräbern der Gräbergruppe a. 1—5: Grab 102;
 6—7: Grab 105

37. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból. 1—2: 146. sír; 3—6: 147. sír;
7—10: 149. sír

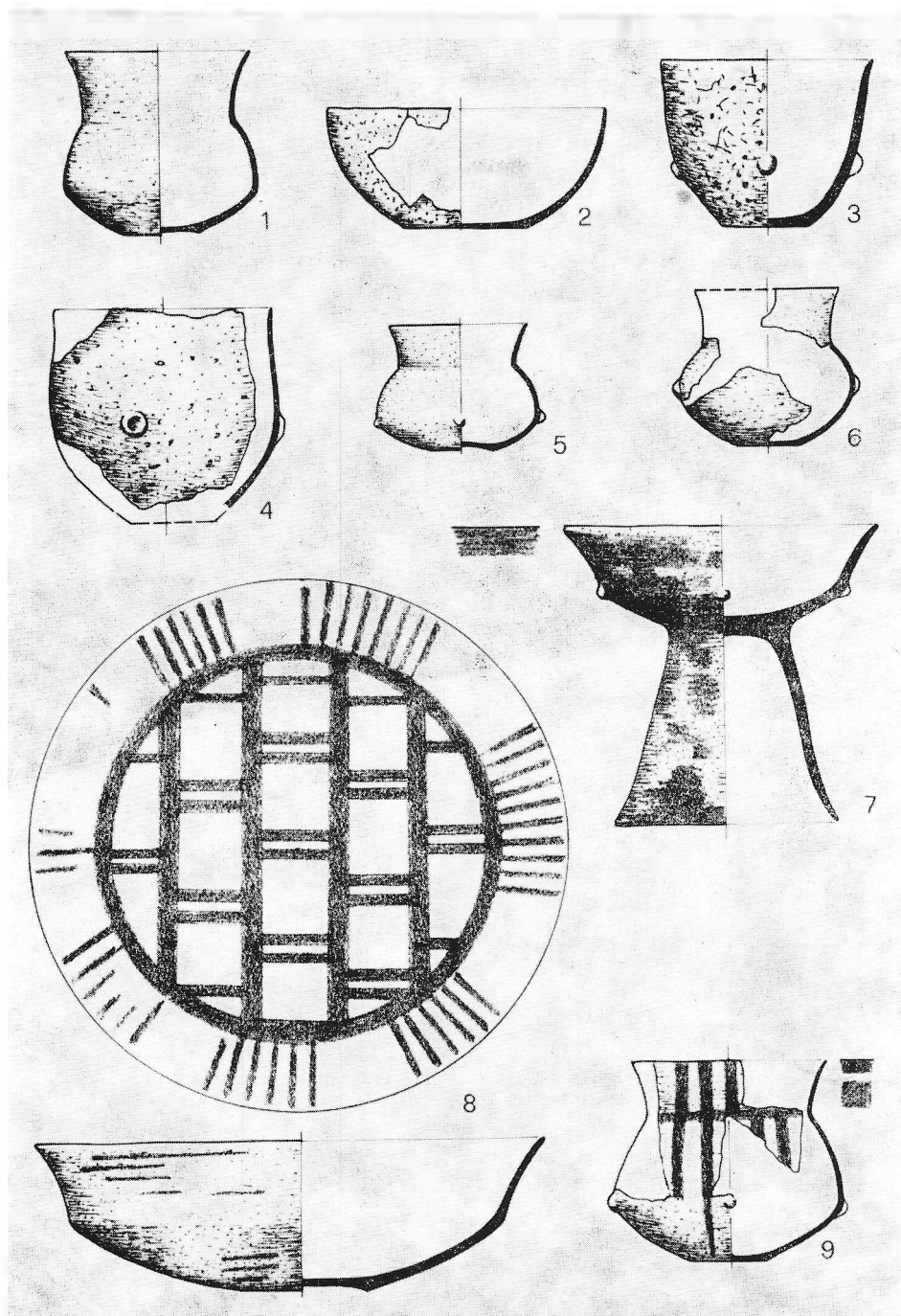
Abb. 37. Gefässe aus den Gräbern der Gräbergruppe a. 1—2: Grab 146;
3—6: Grab 147; 7—10: Grab 149

38. kép Tengeri kagyló gyöngyök az a) és c) sírcsoport sírjaiból.

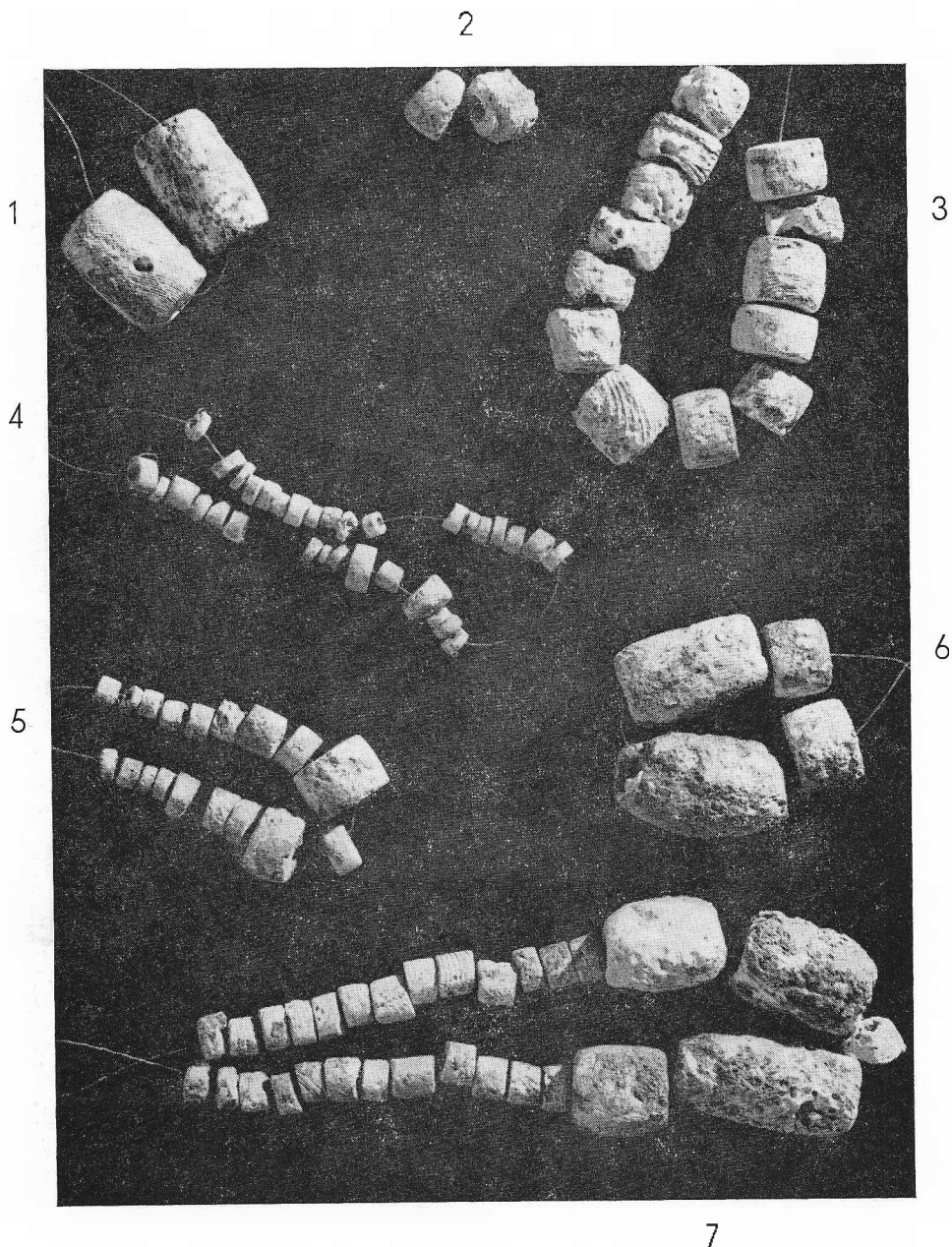
1: 155. sír; 2—4: 156. sír; 5—8: 158. sír; 7: 159. sír; 8: 168. sír;
9—11: 171. sír

Abb. 38. Spondylusperlen aus den Gräbern der Gräbergruppen a. und c.
1: Grab 155; 2—4: Grab 156; 5—8: Grab 158; 7: Grab 159; 8: Grab 168;
9—11: Grab 171

39. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból. 1—5: 168. sír; 6: 170. sír;
7—9: 173. sír

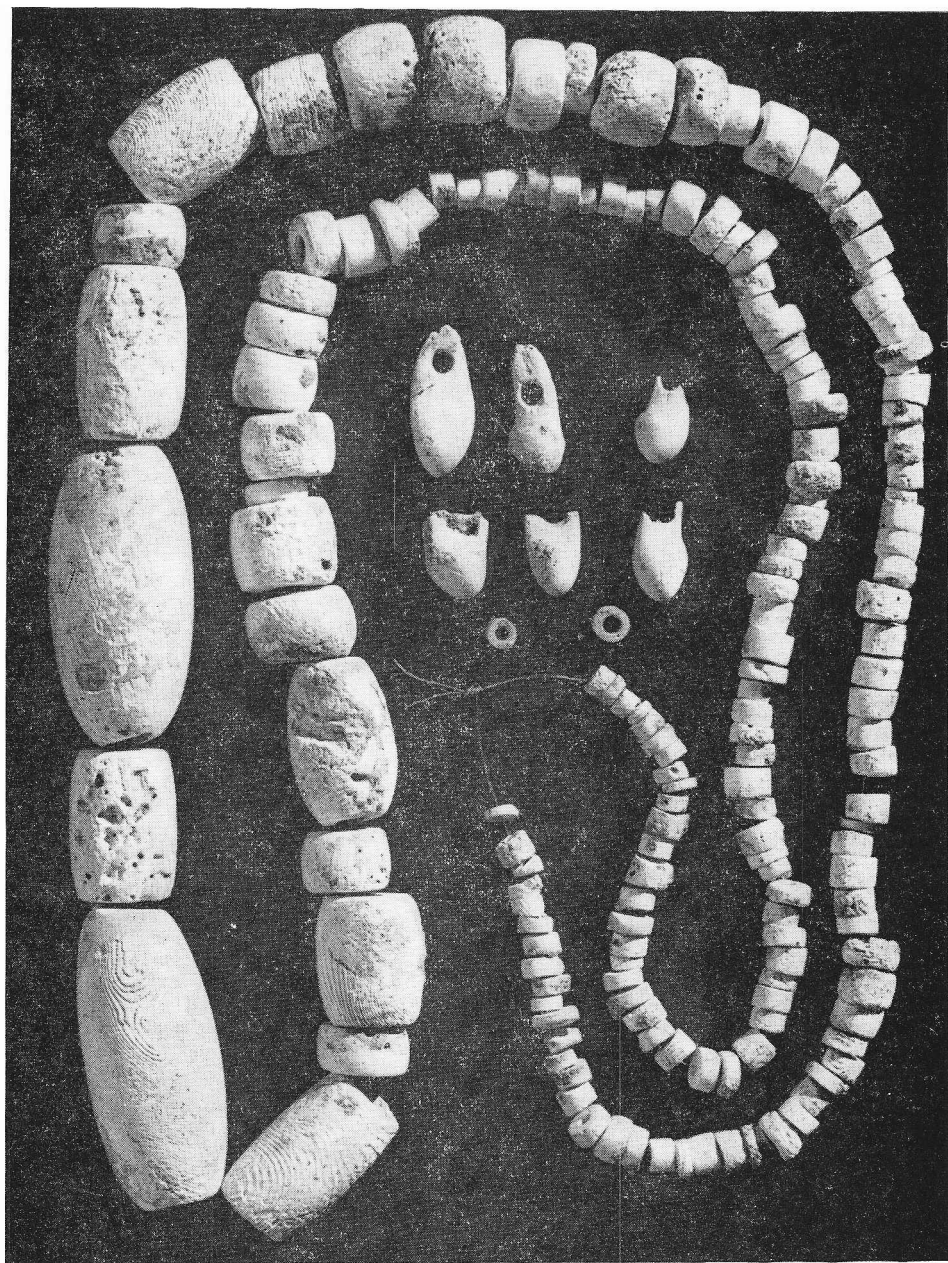
Abb. 39. Gefässe aus den Gräbern der Gräbergruppe a. 1—5: Grab 168;
6: Grab 170; 7—9: Grab 173

40. kép Tengeri kagyló ékszerek az a) sírcsoport sírjaiból.

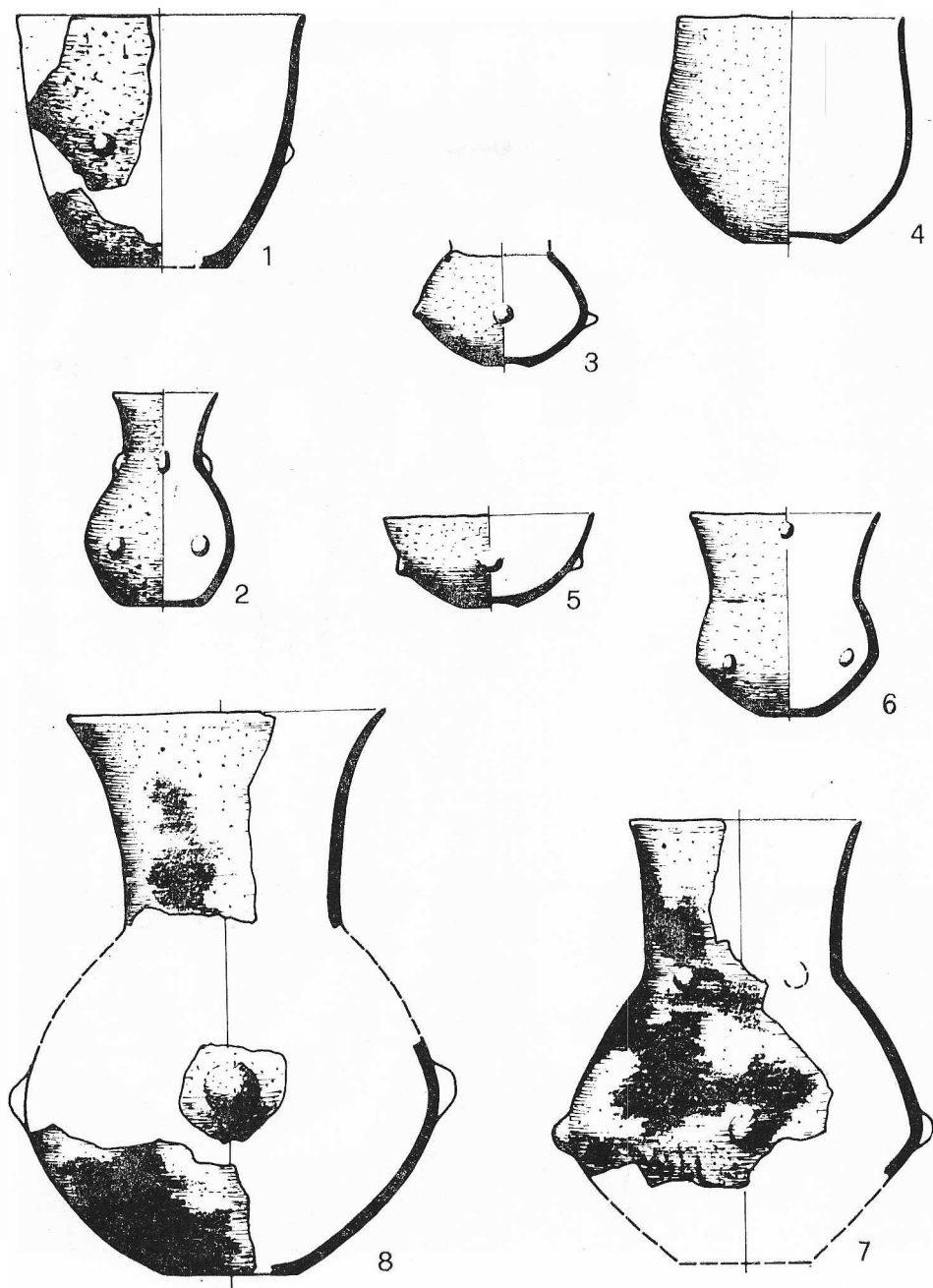
1—3: 175. sír; 4—7: 173. sír

Abb. 40. Spondylus-Schmucksachen aus den Gräbern der Gräbergruppe
a. 1—3: Grab 175; 4—7: Grab 173

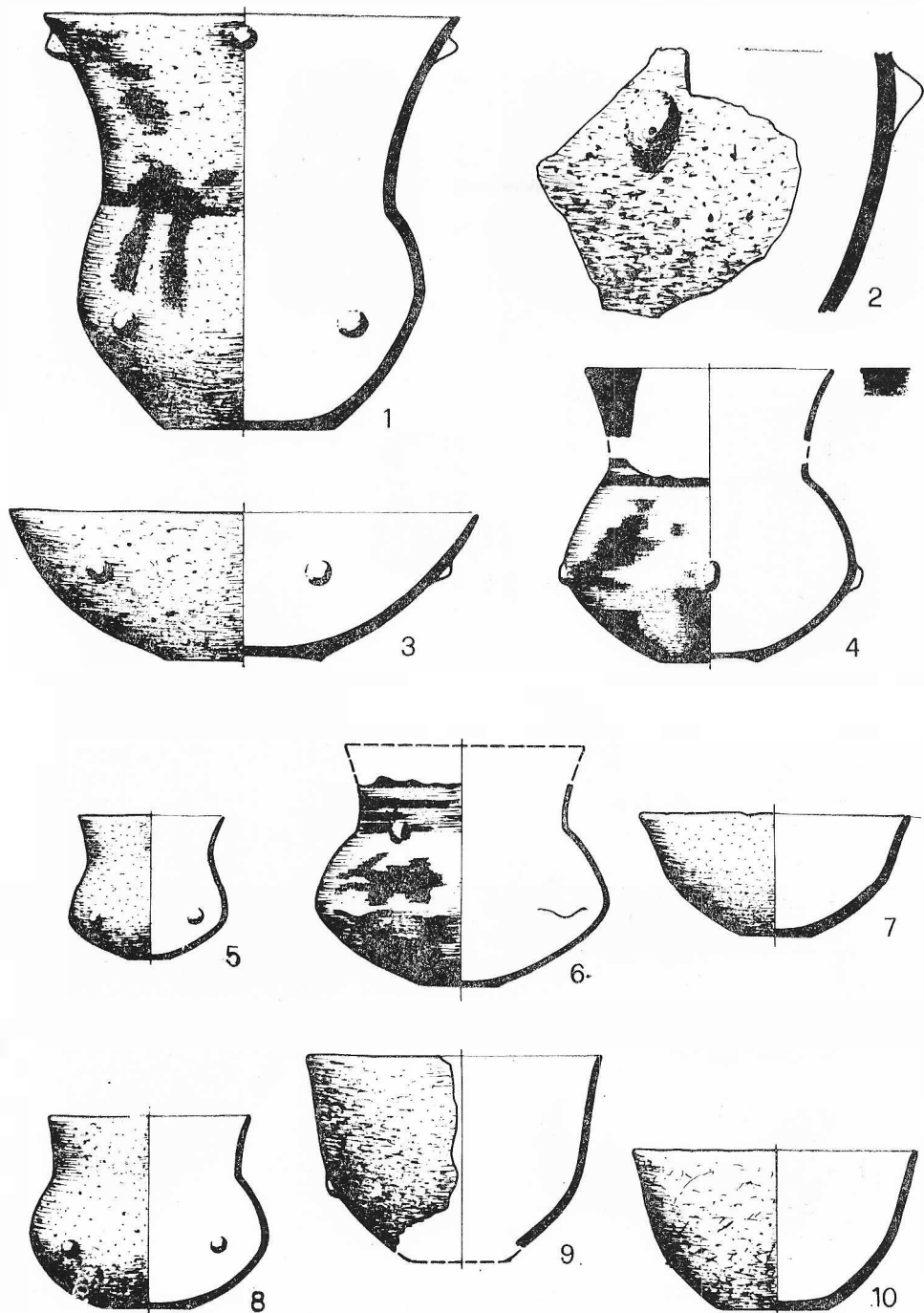
41. kép Tengeri kagyló gyöngysor és átfúrt állatfogak az a) sírsoport
174. sírjából

Abb. 41. Spondylus-Perlenschnur und durchbohrte Tierzähne aus dem
Grab 174 der Gräbergruppe a.

42. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból. 1: 171. sír; 2: 172. sír;
3—4: 175. sír; 5—7: 178. sír; 8: 176. sír

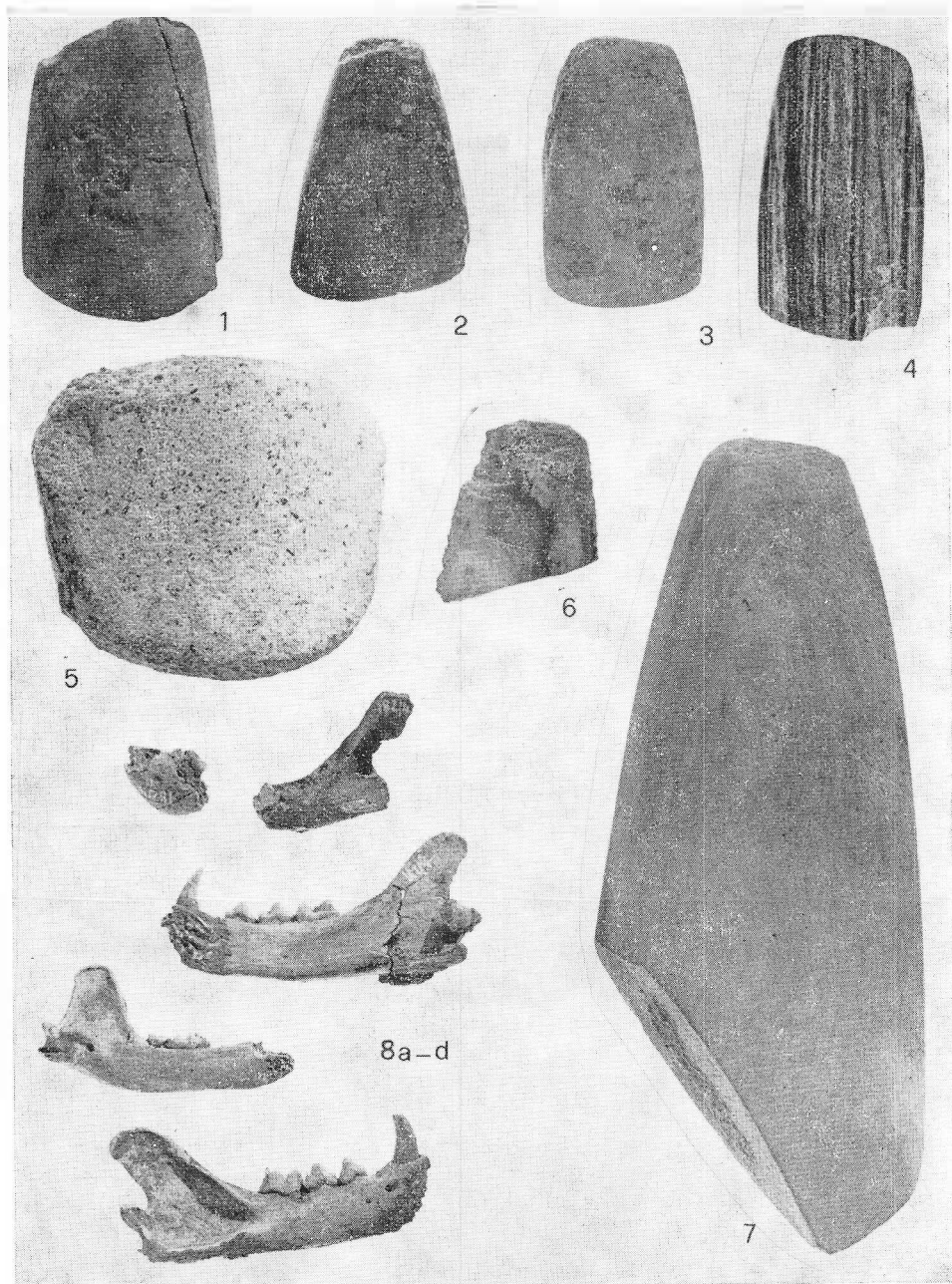
Abb. 42. Gefäße aus den Gräbern der Gräbergruppe a. 1: Grab 171; 2: Grab
172; 3—4: Grab 175; 5—7: Grab 178; 8: Grab 176

43. kép Edények az a) sírcsoport sírjaiból.

1: 177. sír; 2—7: 180. sír; 8—10: 182. sír

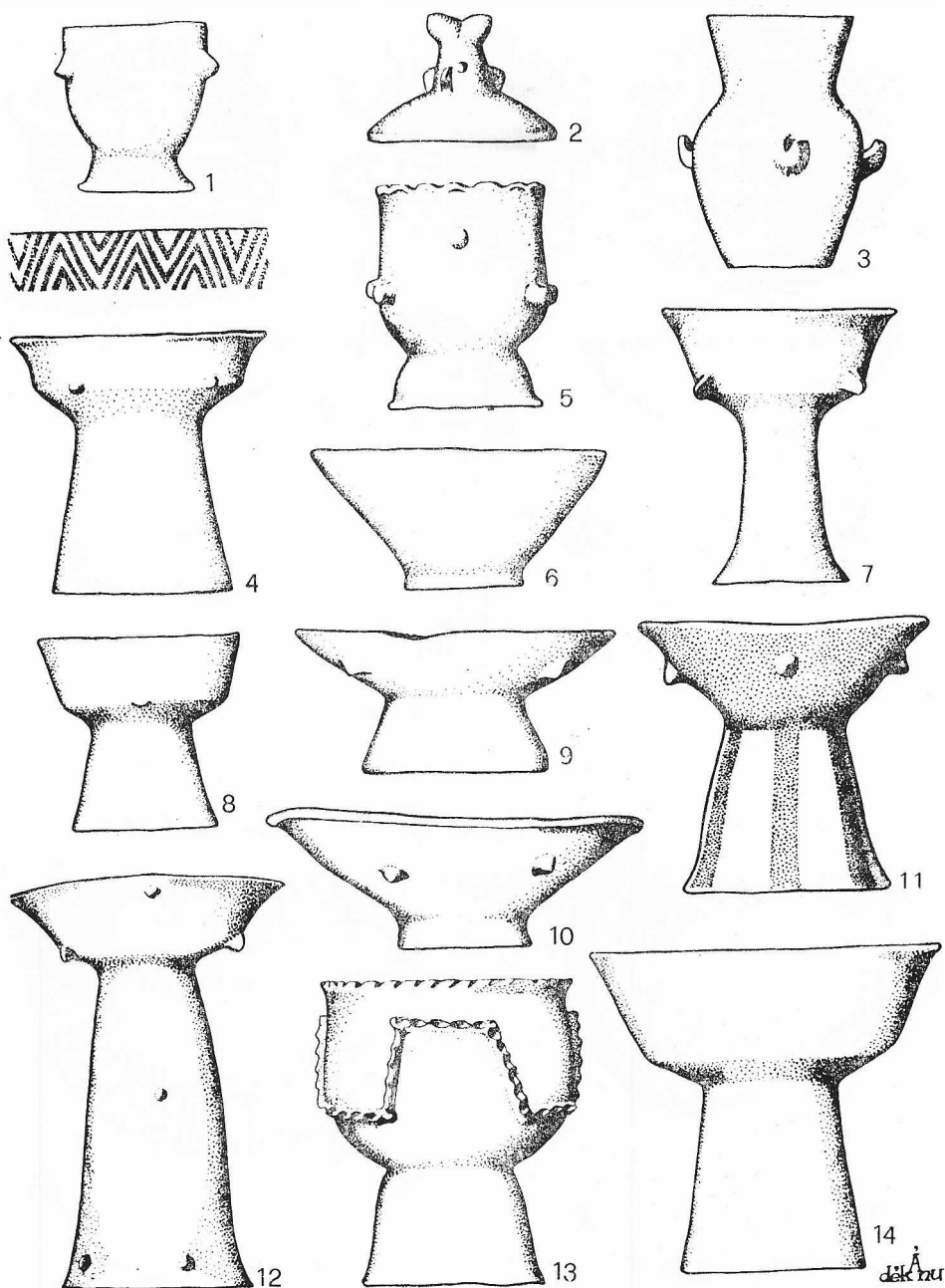
Abb. 43. Gefässe aus den Gräbern der Gräbengruppe a. 1: Grab 177; 2—7: Grab 190; 8—10: Grab 182

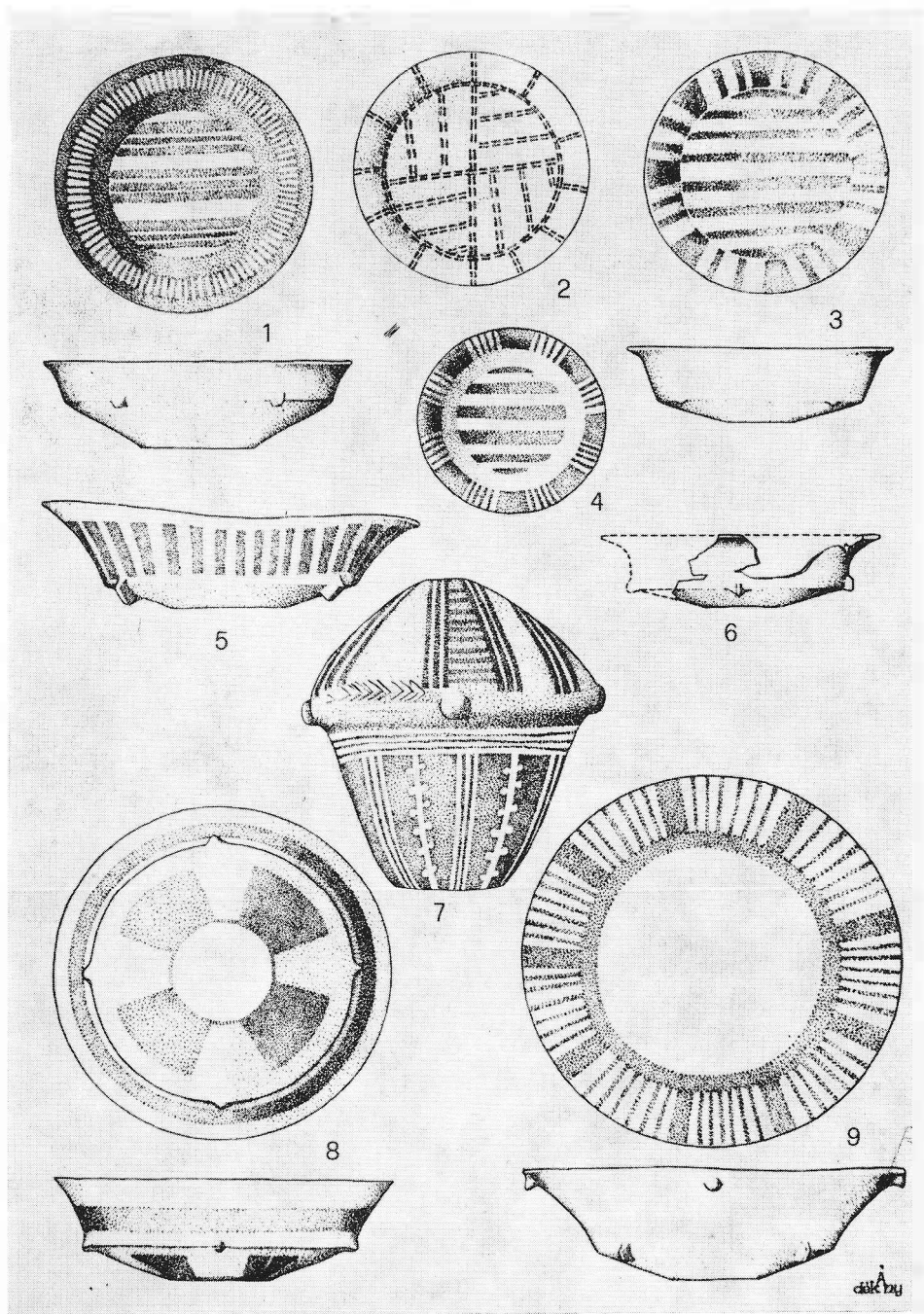
44. kép Kő- és csonttárgyak az a) sírcsoport sírjaiból.

1: 178. sír; 2: 181. sír; 3: 148. sír; 4: 180. sír; 5: 171. sír; 6: 168. sír;
7: 149. sír; 8a—d: 182. sír

Abb. 44. Stein- und Knochengegenstände aus den Gräbern der Gräbergruppe
a. 1: Grab 178; 2: Grab 181; 3: Grab 148; 4: Grab 180; 5: Grab 171; 6: Grab
168; 7: Grab 149; 8a—d: Grab 182

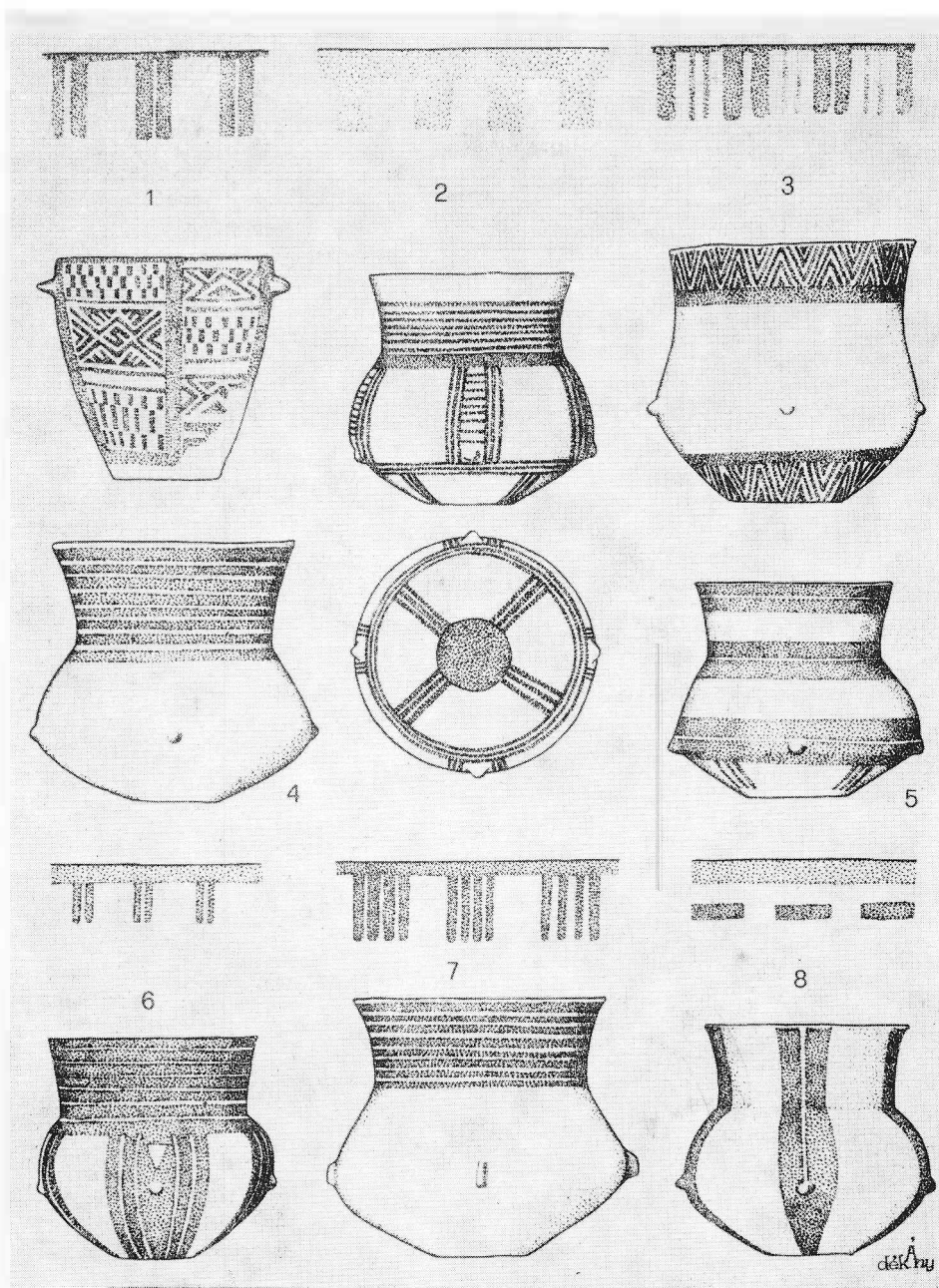

45. kép 1—14: Csőtalpas edények és fedő a telepről és a sírokból
 Abb. 45. 1—14: Röhrfuss-Schüsseln und ein Deckel aus der Siedlung
 und Gräbern

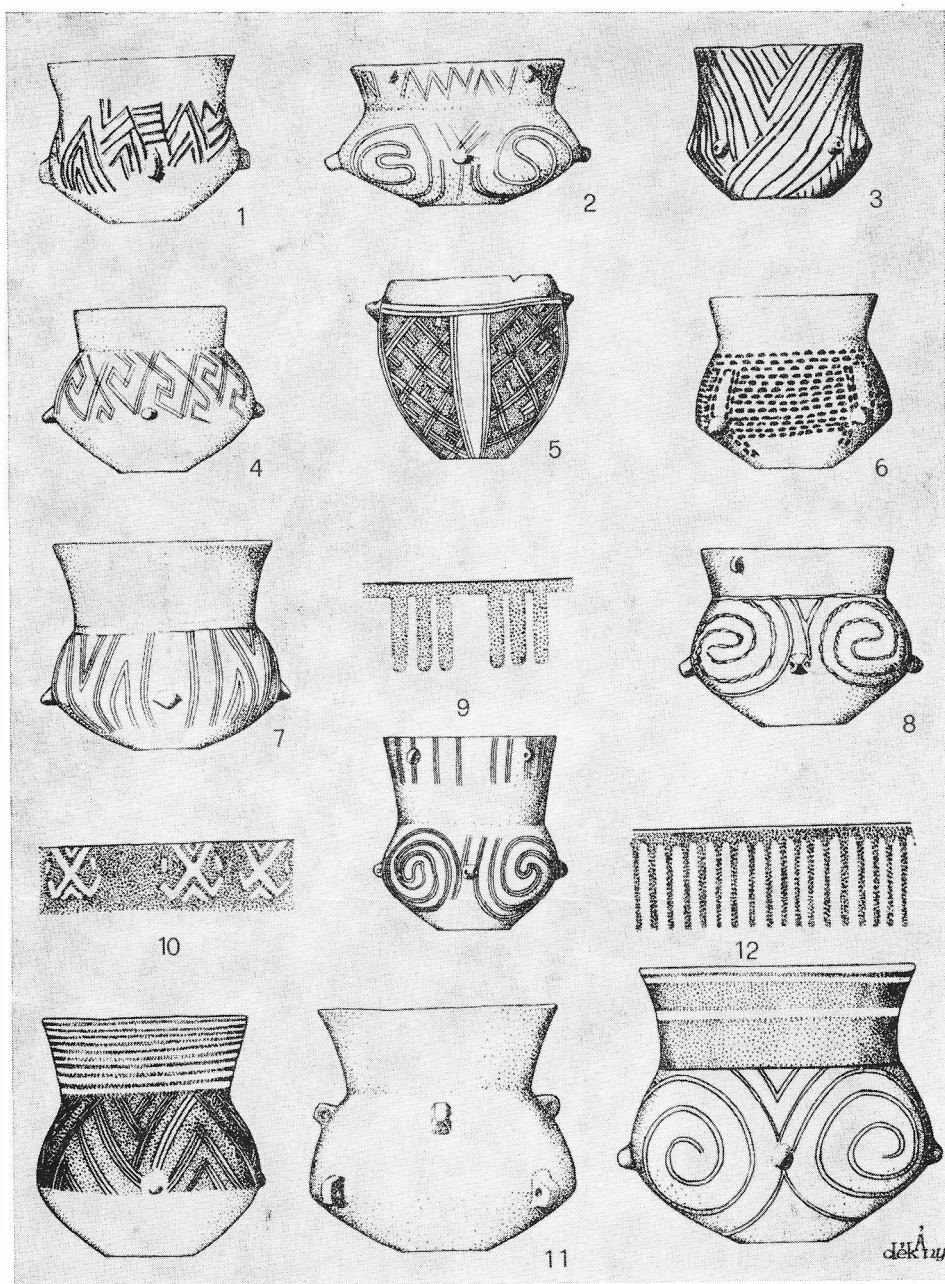

46. kép 1—9: Festett és festetlen tálak, gomba alakú edény
a telepről és sírokból

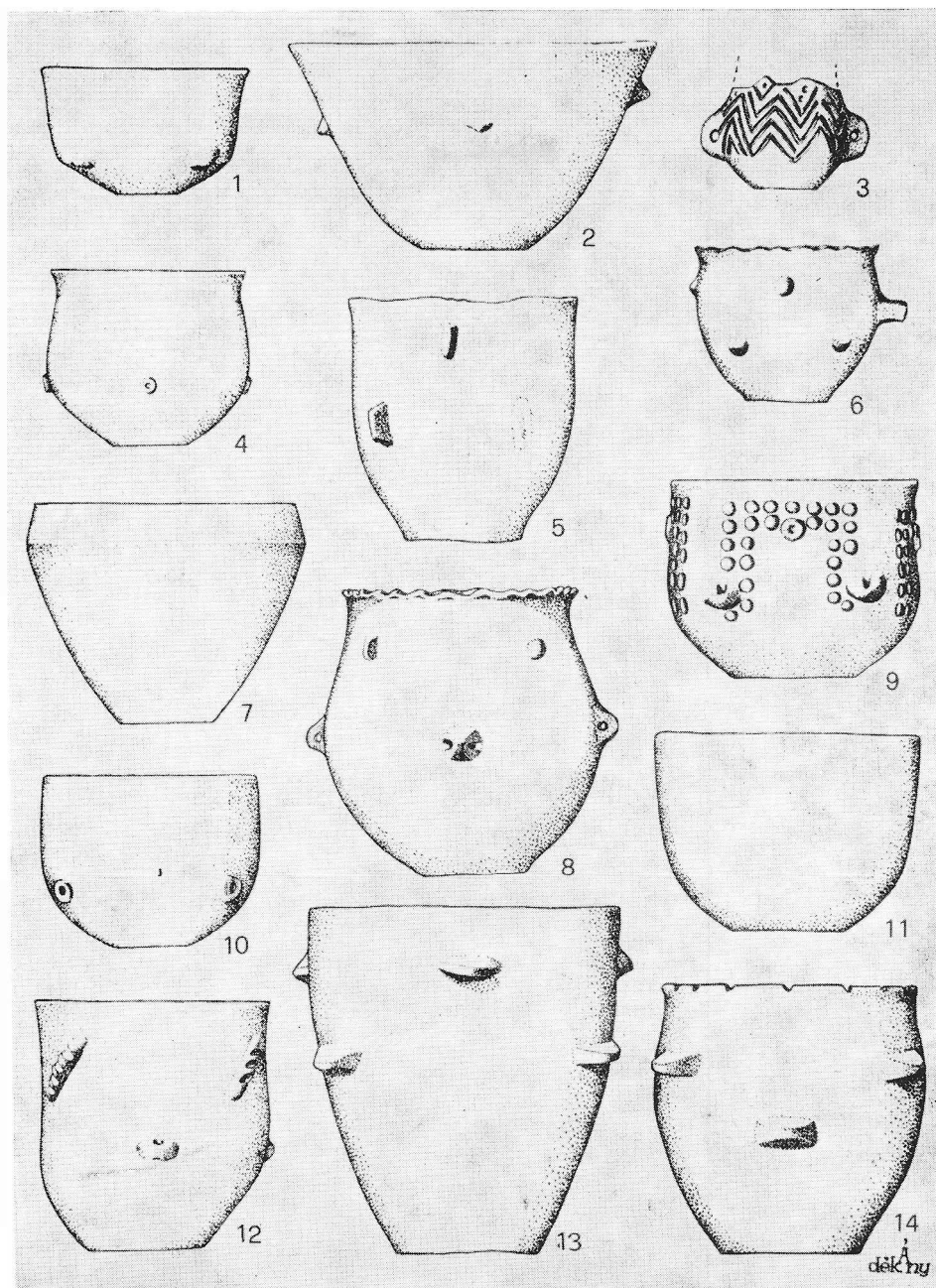
Abb. 46. 1—9: Bemalte und unbemalte Schüsseln, pilzförmiges Gefäß aus der
Siedlung und Gräbern

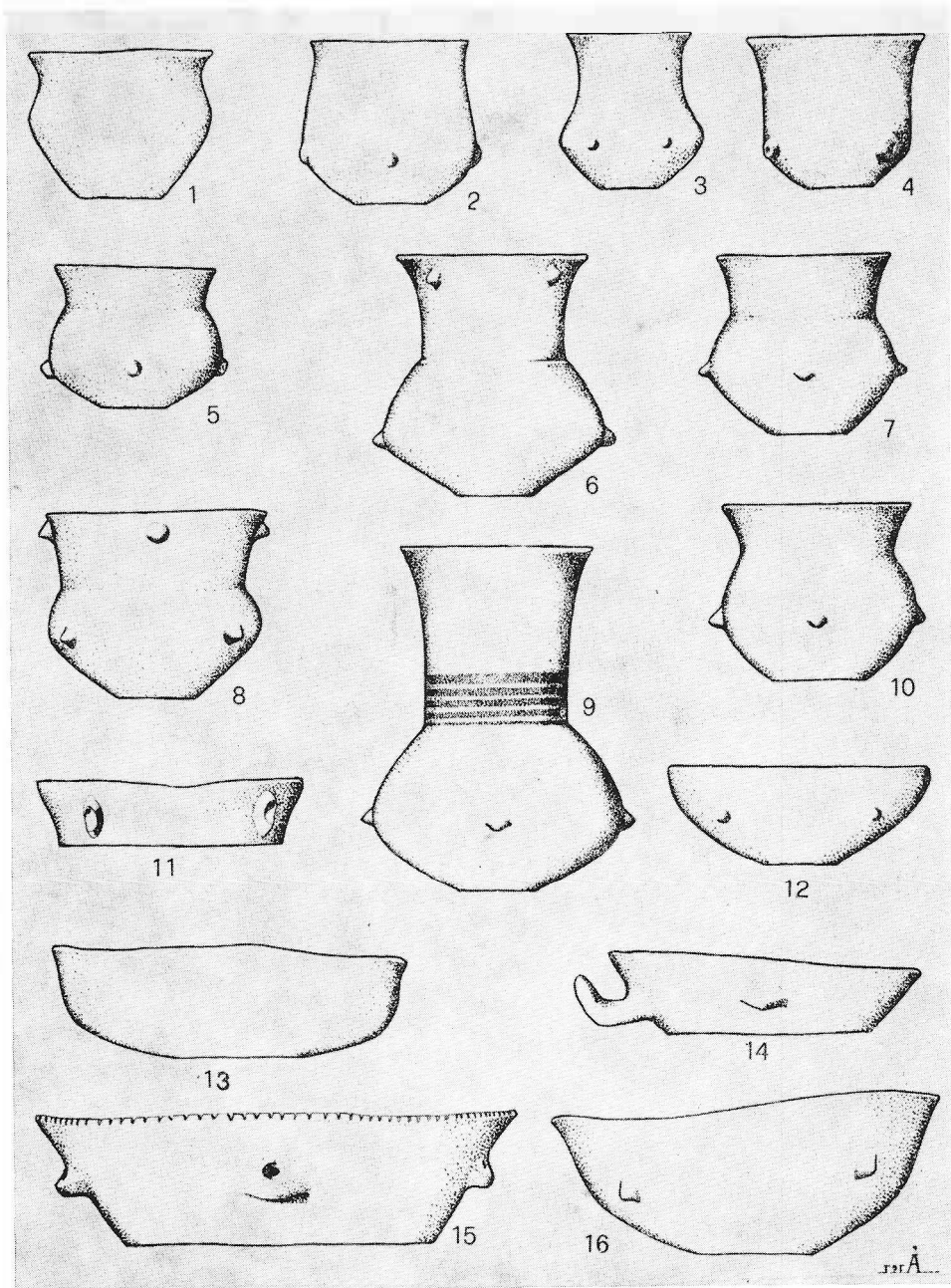
47. kép 1—8: Festett kis edények a sírokból
 Abb. 47. 1—8: Bemalte kleine Gefässe aus den Gräbern

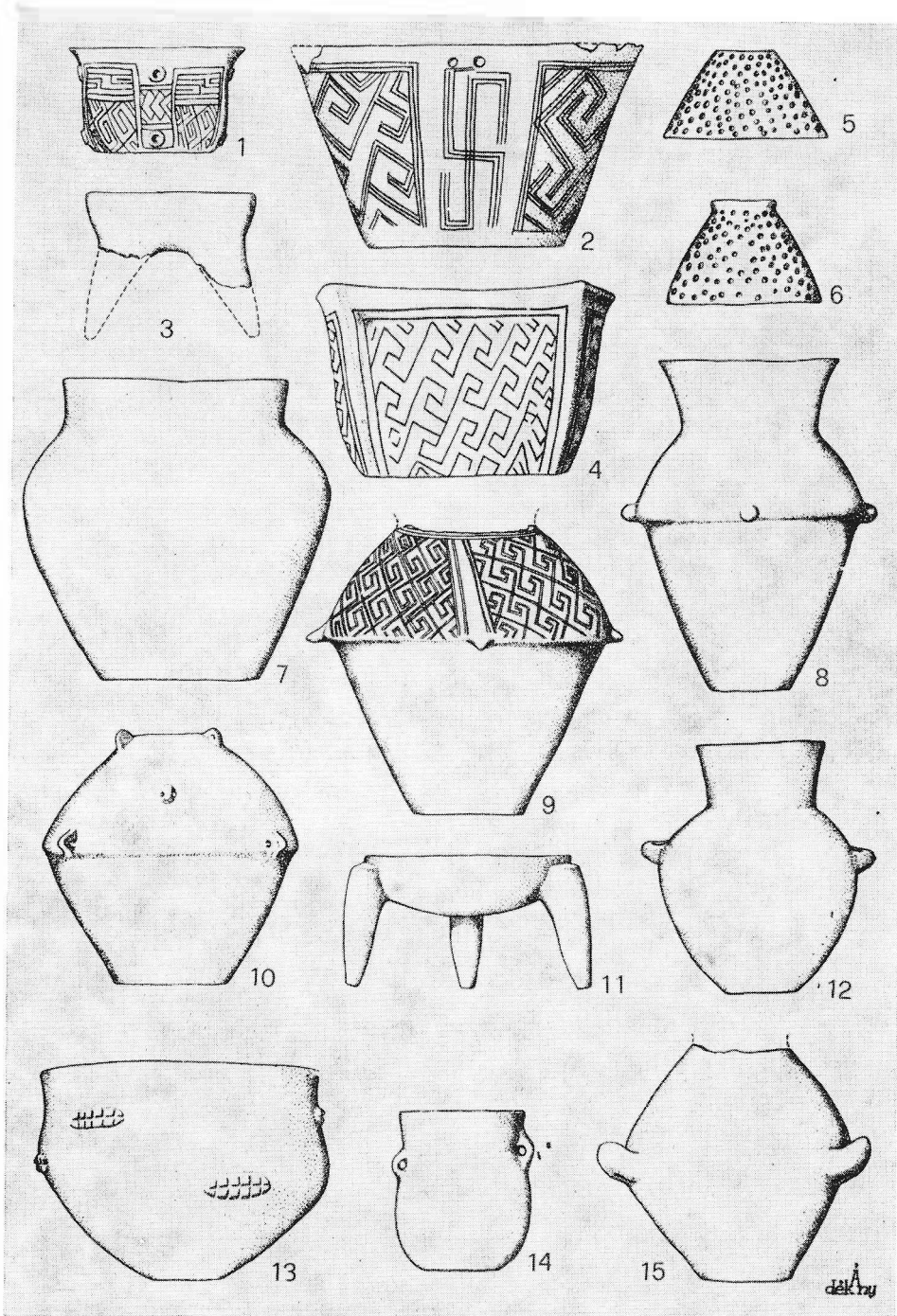
48. kép 1—12: Karcolt és festett kis edények a sírokból
 Abb. 48. 1—12: Ritzverzierte und bemalte kleine Gefäße aus den Gräbern

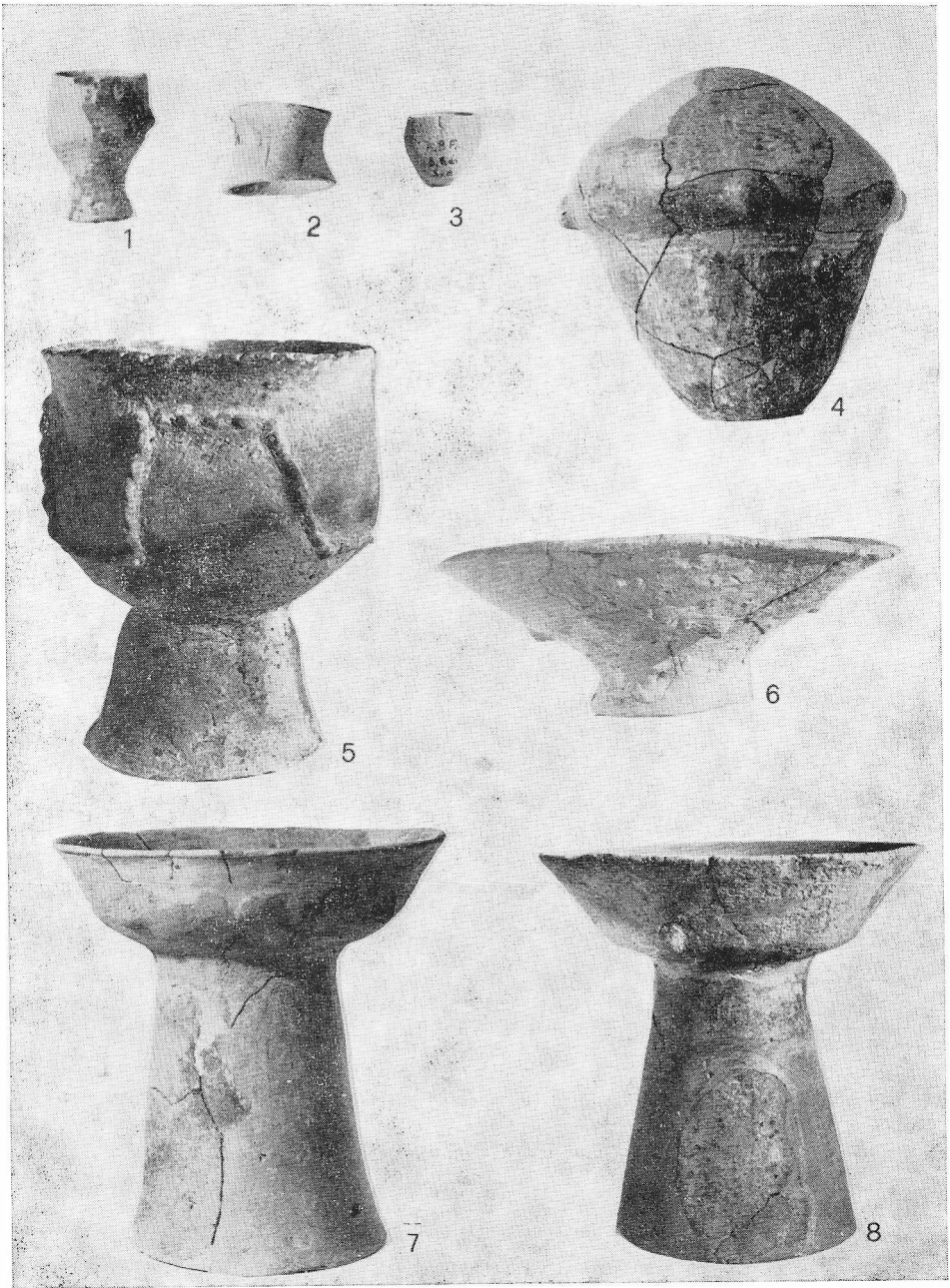
49. kép 1—14: Csuprok, esészek a telepről és sírokból
 Abb. 49. 1—14: Kleine Töpfe und Becher aus den Gräben

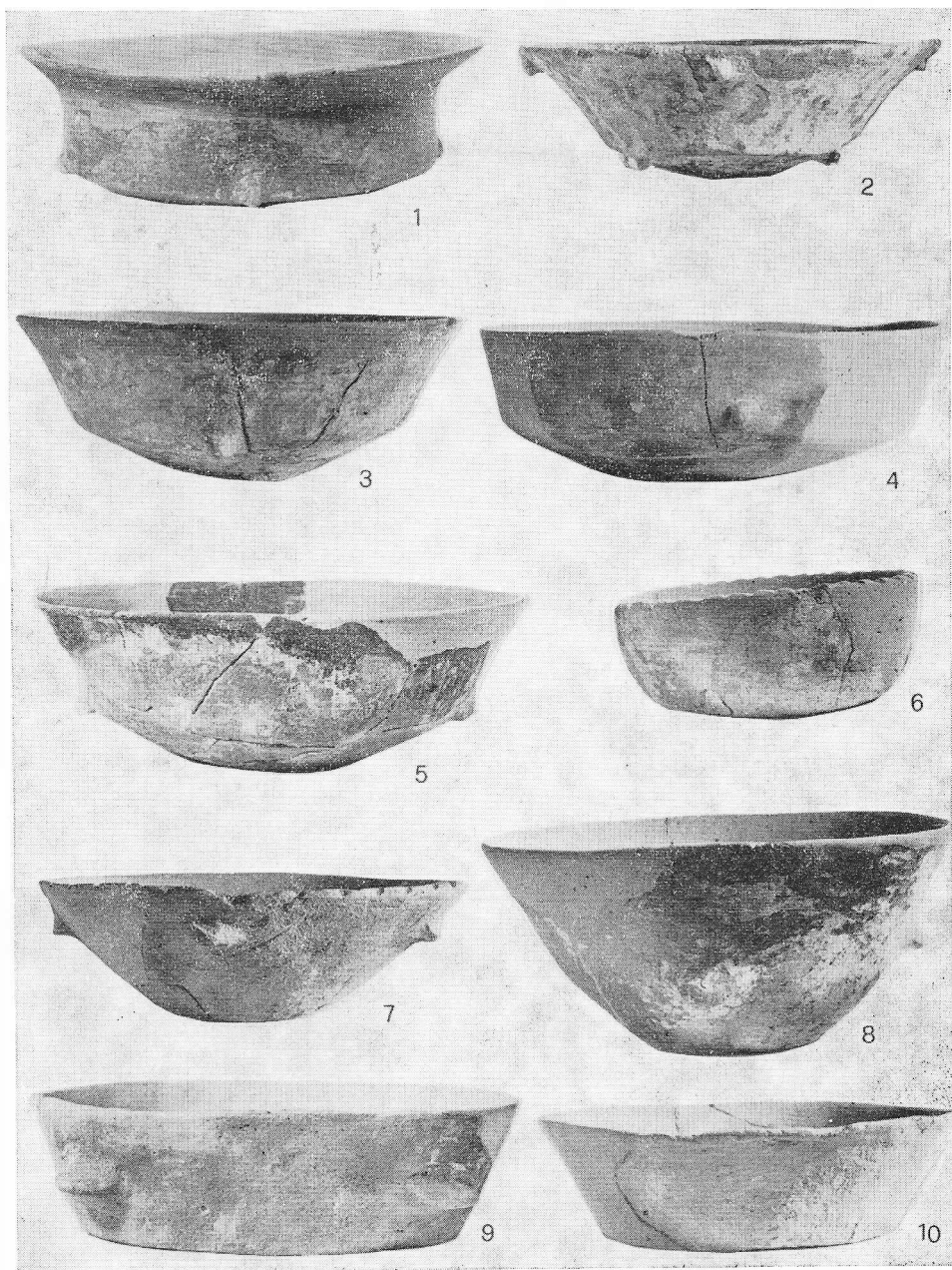
50. kép 1—16: Csészék és tálak, palackok a telepről és sírokból
 Abb. 50. 1—16: Becher, Schüsseln und Flaschen aus der Siedlung und Gräbern

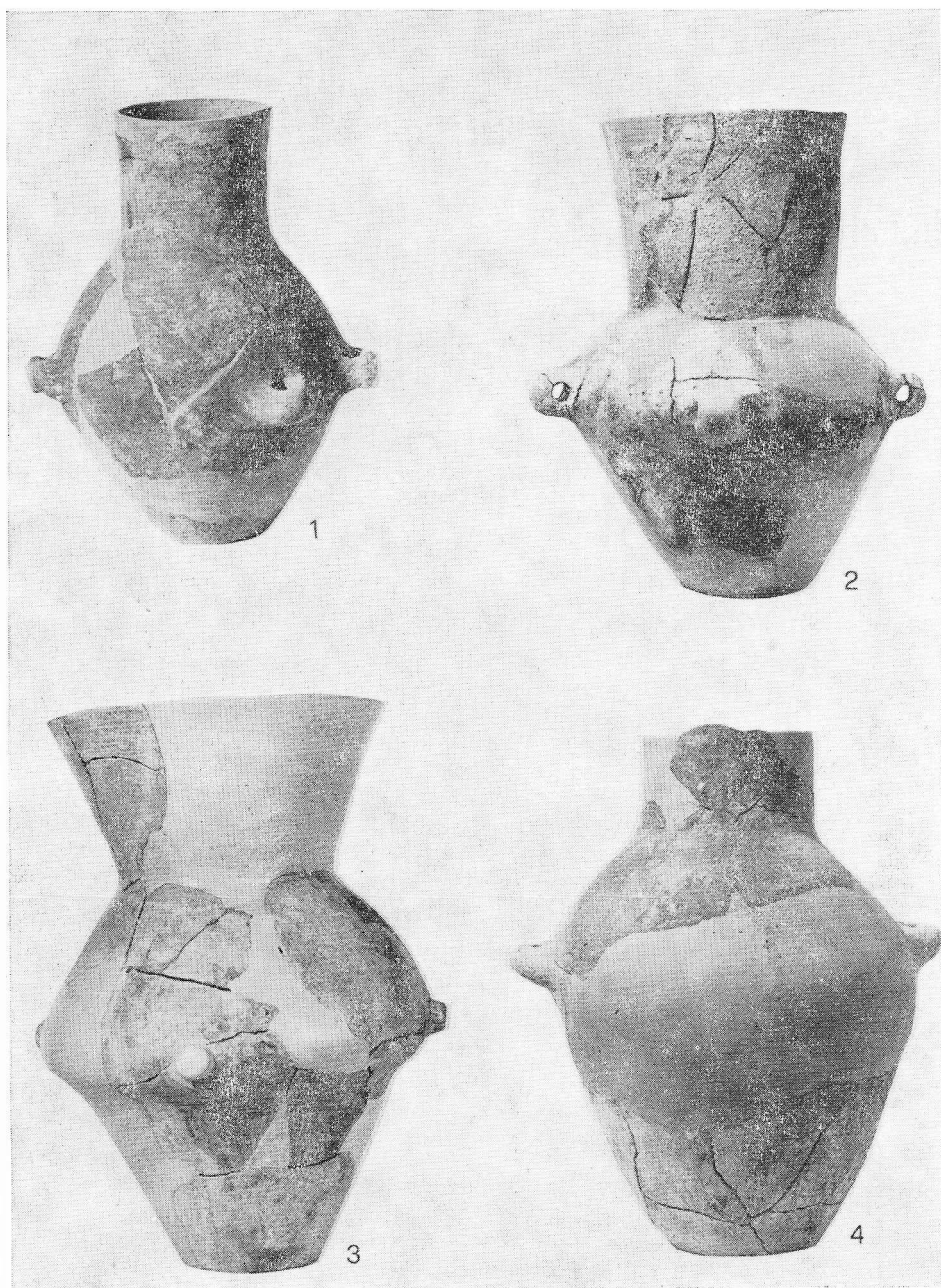
51. kép 1—15: Díszített és díszítetlen edények a telepről
 Abb. 51. 1—15: Verzierte und unverzierte Gefässe aus der Siedlung

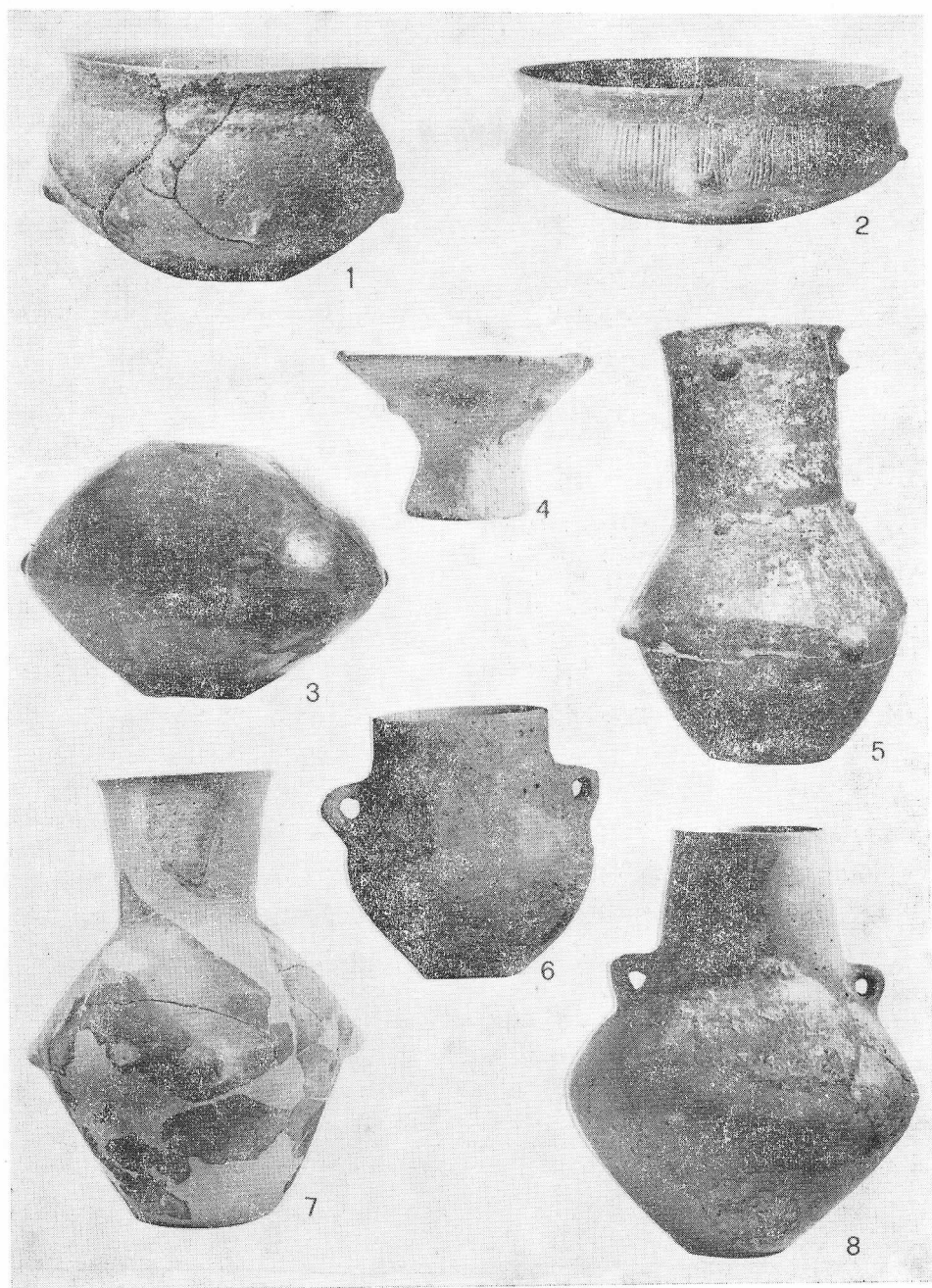
52. kép 1—8: Miniatur és normál méretű edények a telepről és sírokból
 Abb. 52. 1—8: Gefässe mit normaler und miniaturer Grösse

53. kép 1—10: Fesztett és festetlen tálak a telepről és sírokból
 Abb. 53. 1—10: Bemalte und unbemalte Schüsseln aus der Siedlung
 und Gräbern

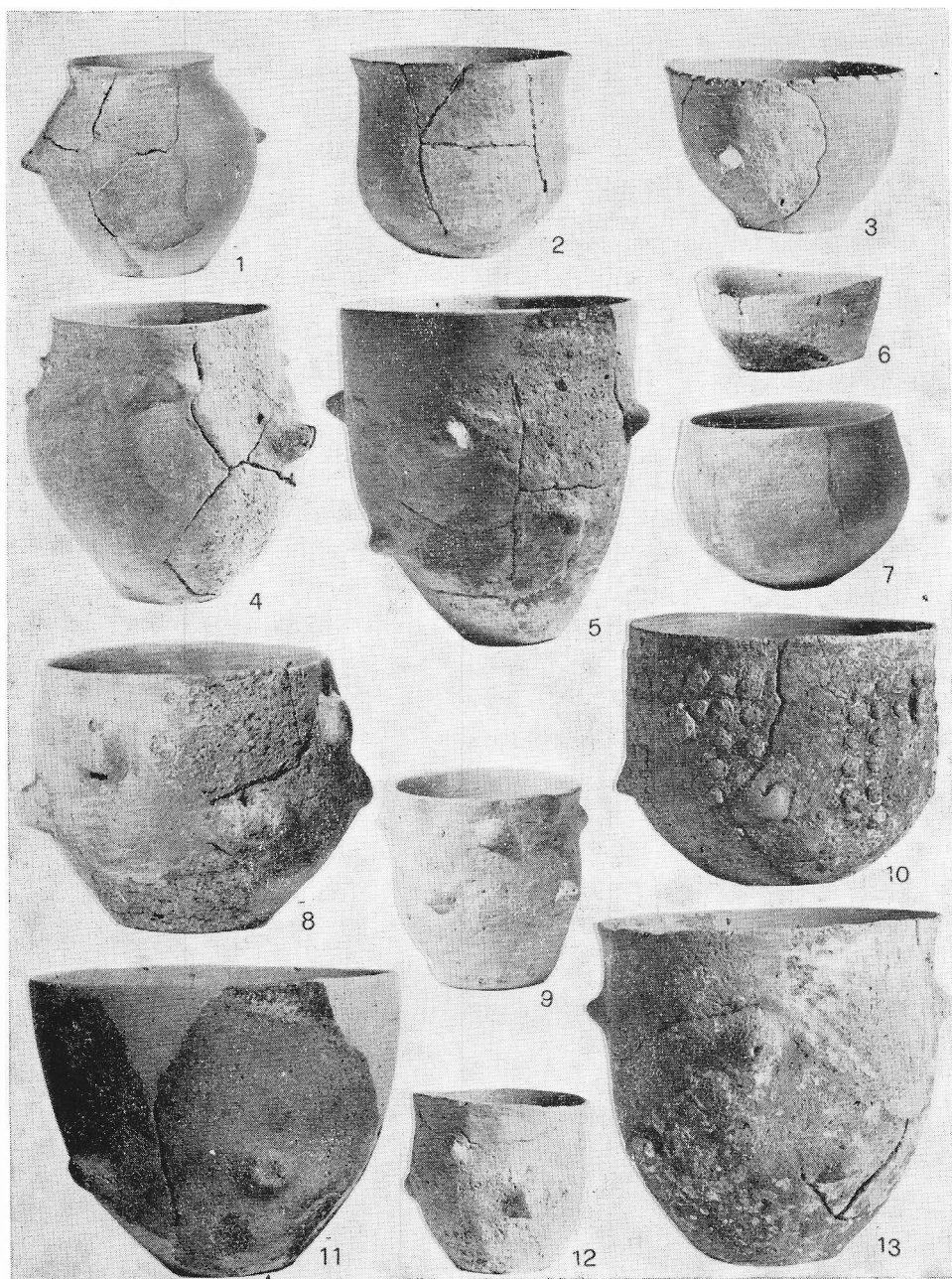
54. kép 1—4: Nagyméretű edények (amfórák) a telepről
 Abb. 54. 1—4: Grosse Gefässe (Amphoren) aus der Siedlung

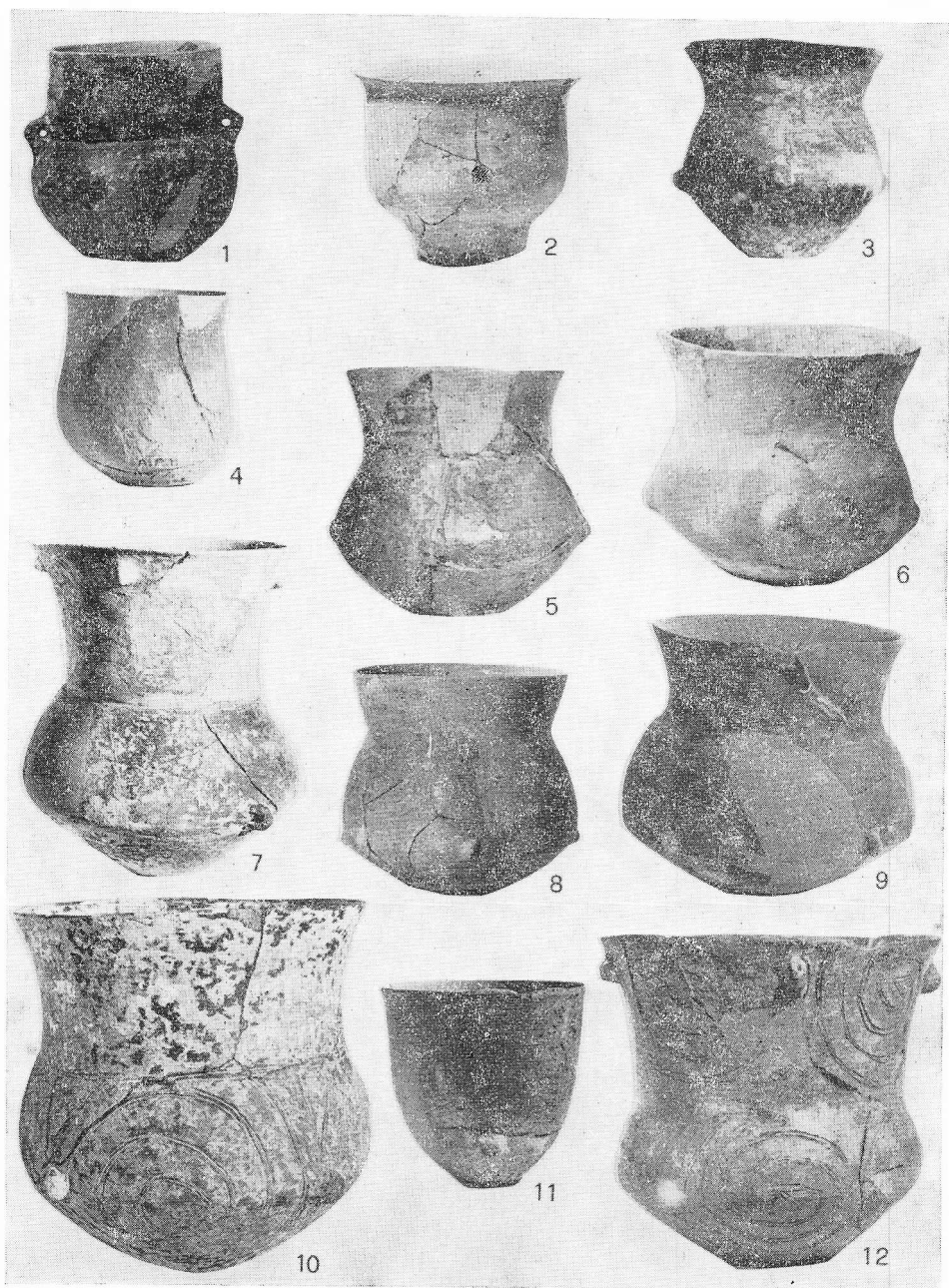
55. kép 1—8: Különböző típusú edények a telepről és sírokból
 Abb. 55. 1—8: Verschiedene Gefässe aus der Siedlung und Gräbern

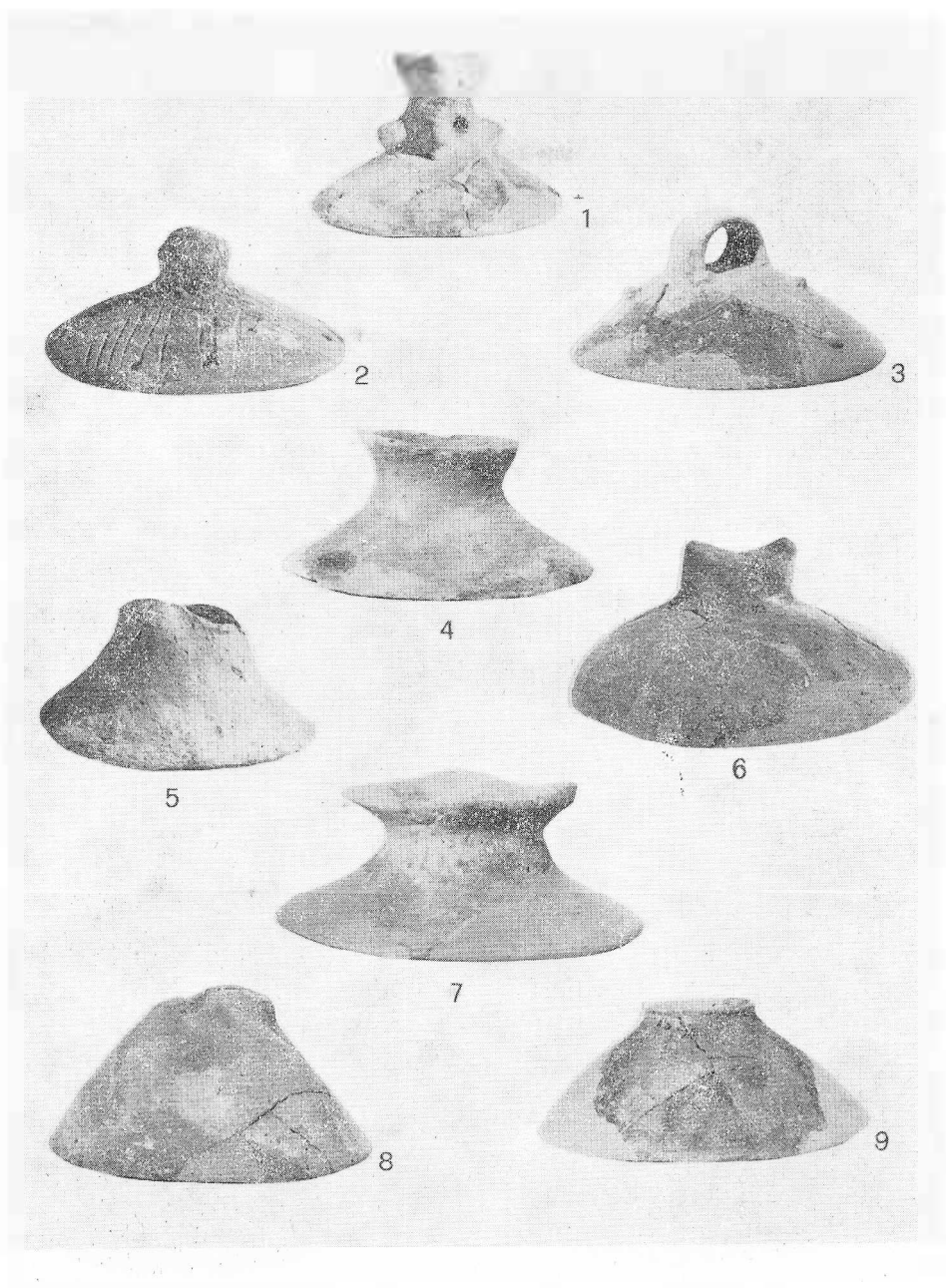
56. kép 1—6: Fazekak és amfóra a telepről
 Abb. 56. 1—6: Töpfe und eine Amphore aus der Siedlung

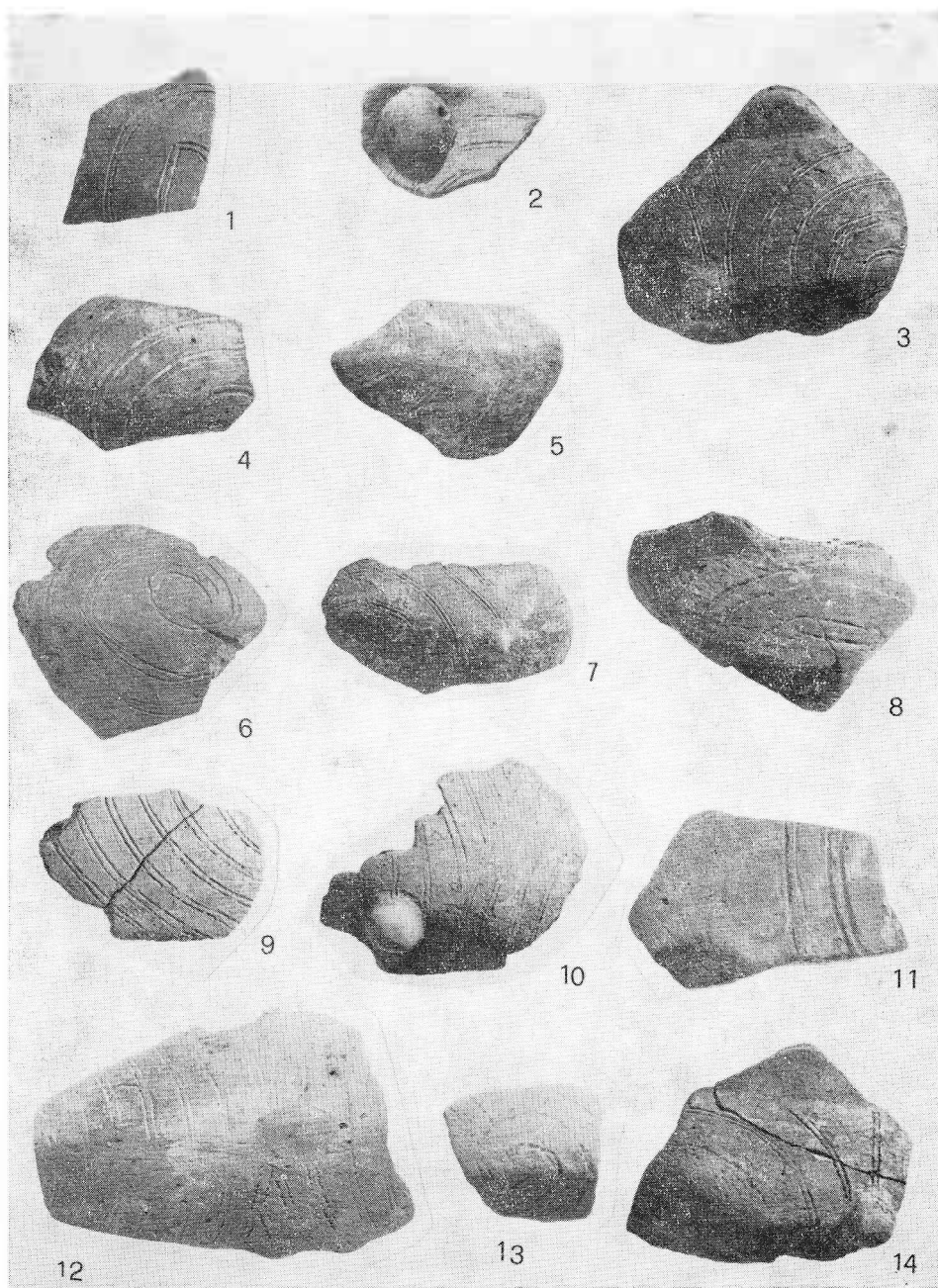
57. kép 1—13: Csuprok, csészék a telepről és sírokból
 Abb. 57. 1—13: Kleine Töpfe, Becher aus der Siedlung und Gräbern

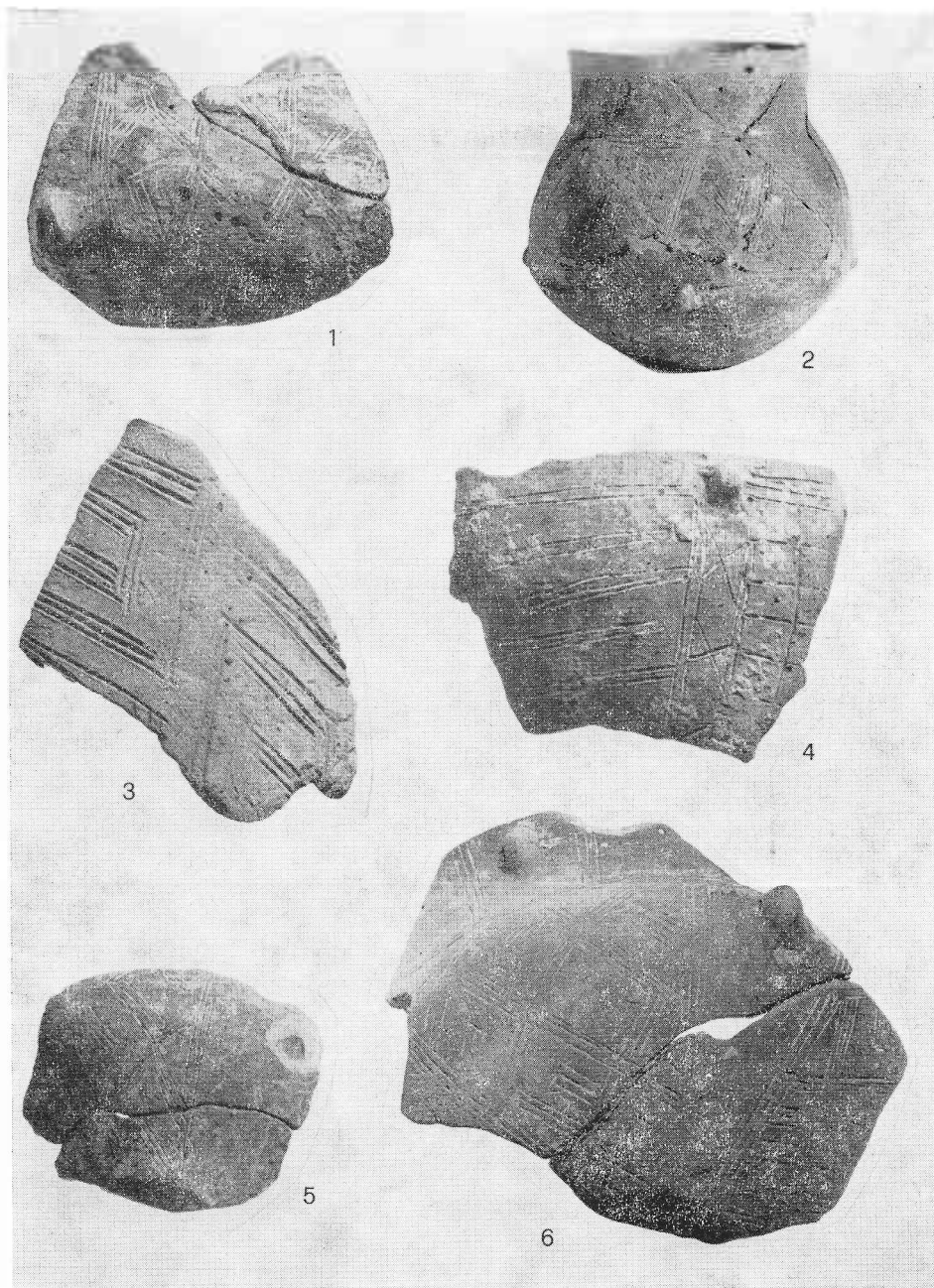
58. kép 1—12: Csészek díszítetlenül és karcolt dísszel a telepről és sírokból
 Abb. 58. 1—12: Unverzierte und ritzverzierte Becher aus der
 Siedlung und Gräbern

59. kép 1—9: Fedők a teleprői
 Abb. 59. 1—9: Deckel aus der Siedlung

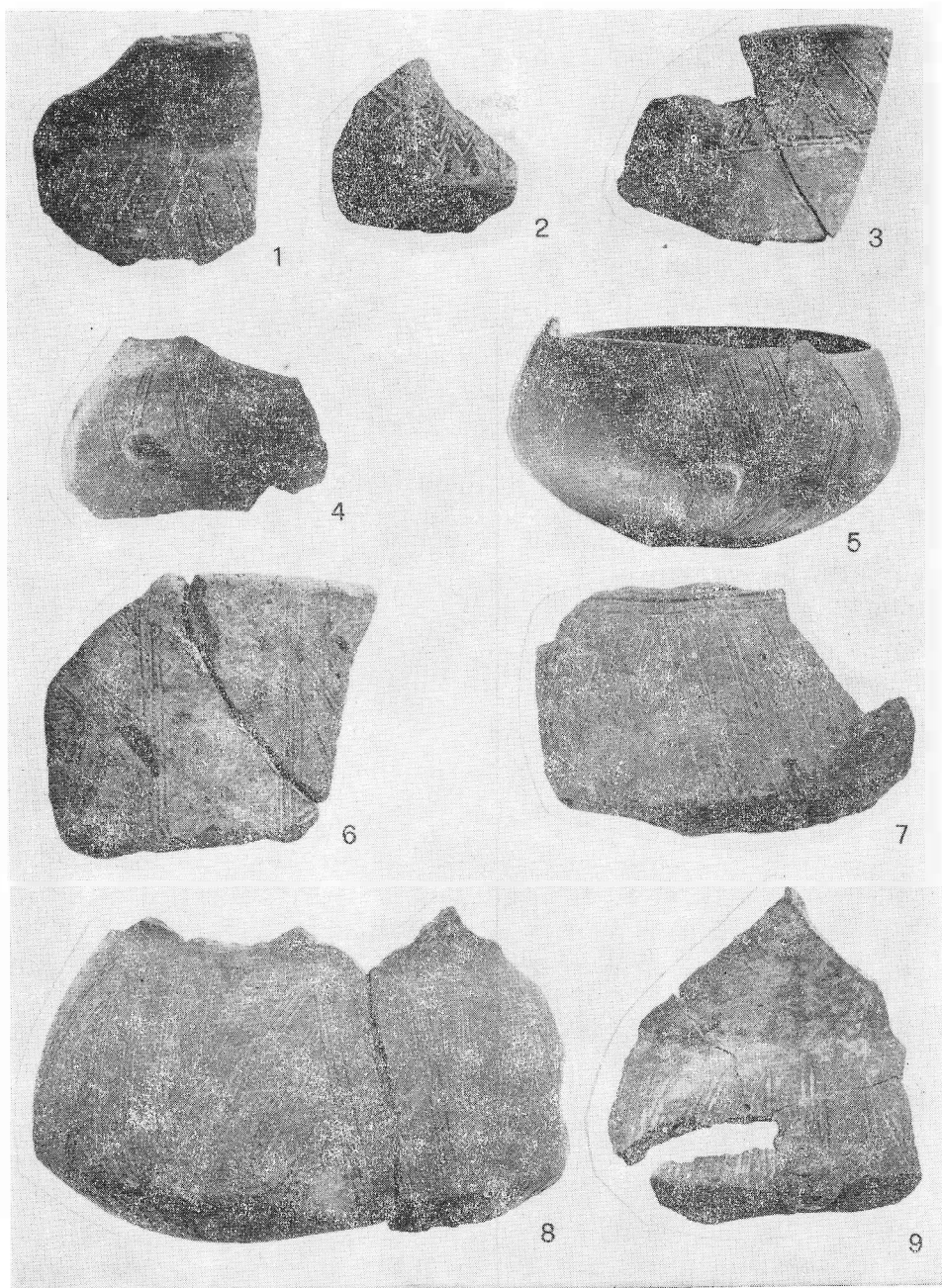

60. kép 1—14: Karcolt spiráldíszű edénytörcdékek a telepről
 Abb. 60. 1—14: Ritzverzierte Gefäßbruchstücke mit Spiralmuster
 aus der Siedlung

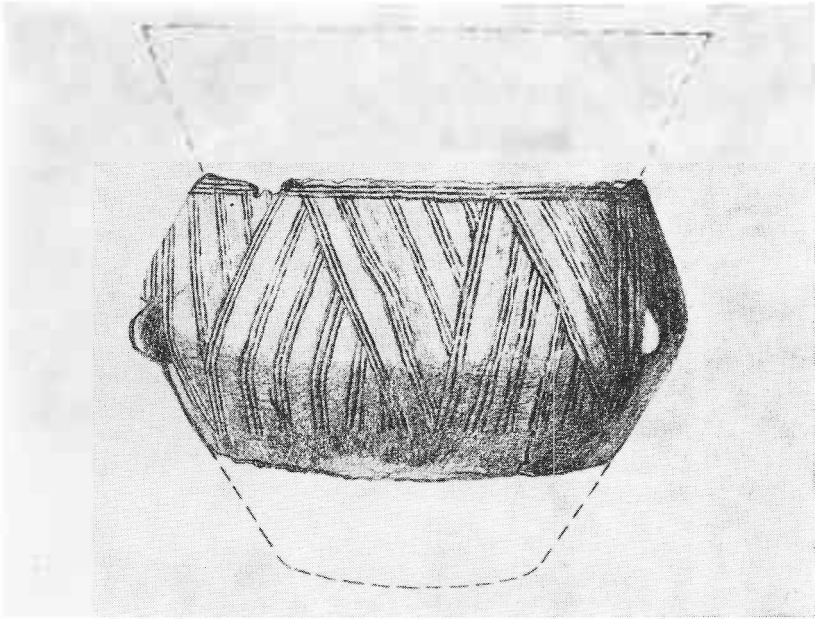
61. kép 1—6: Karcolt meanderrel és meanderszerűen díszített edény
és edénytöredékek a telepről

Abb. 61. 1—6: Ritzverzierte Gefäßbruchstücke und Gefäß mit
Meander- und meanderartigem Muster

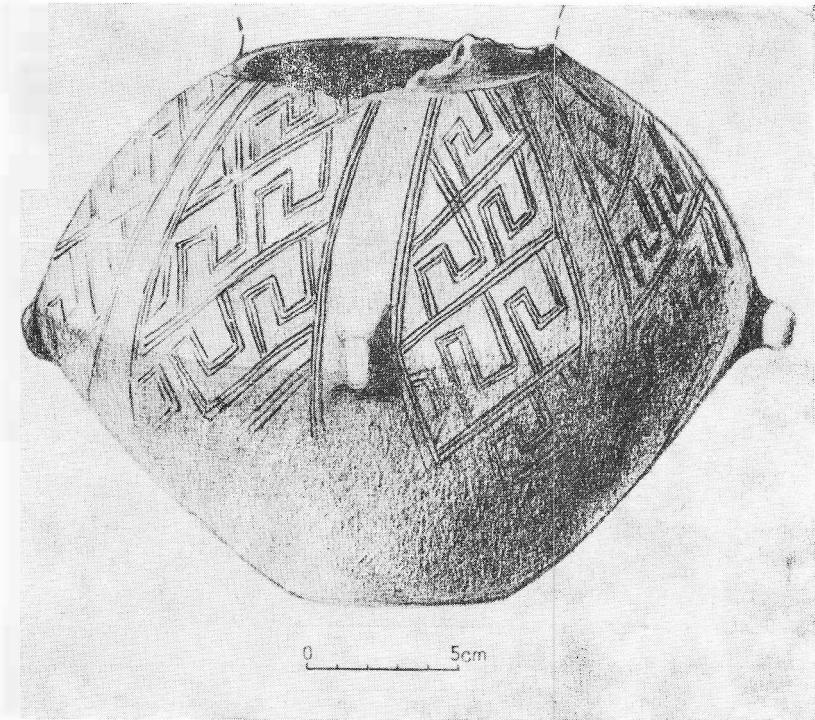

62. kép 1—9: Egyenesvonalú karcolt vonalkötegekkel díszített edénytöredékek a telepről

Abb. 62. 1—9: Ritzverzierte Gefäßbruchstücke mit geradlinigen Mustern

1

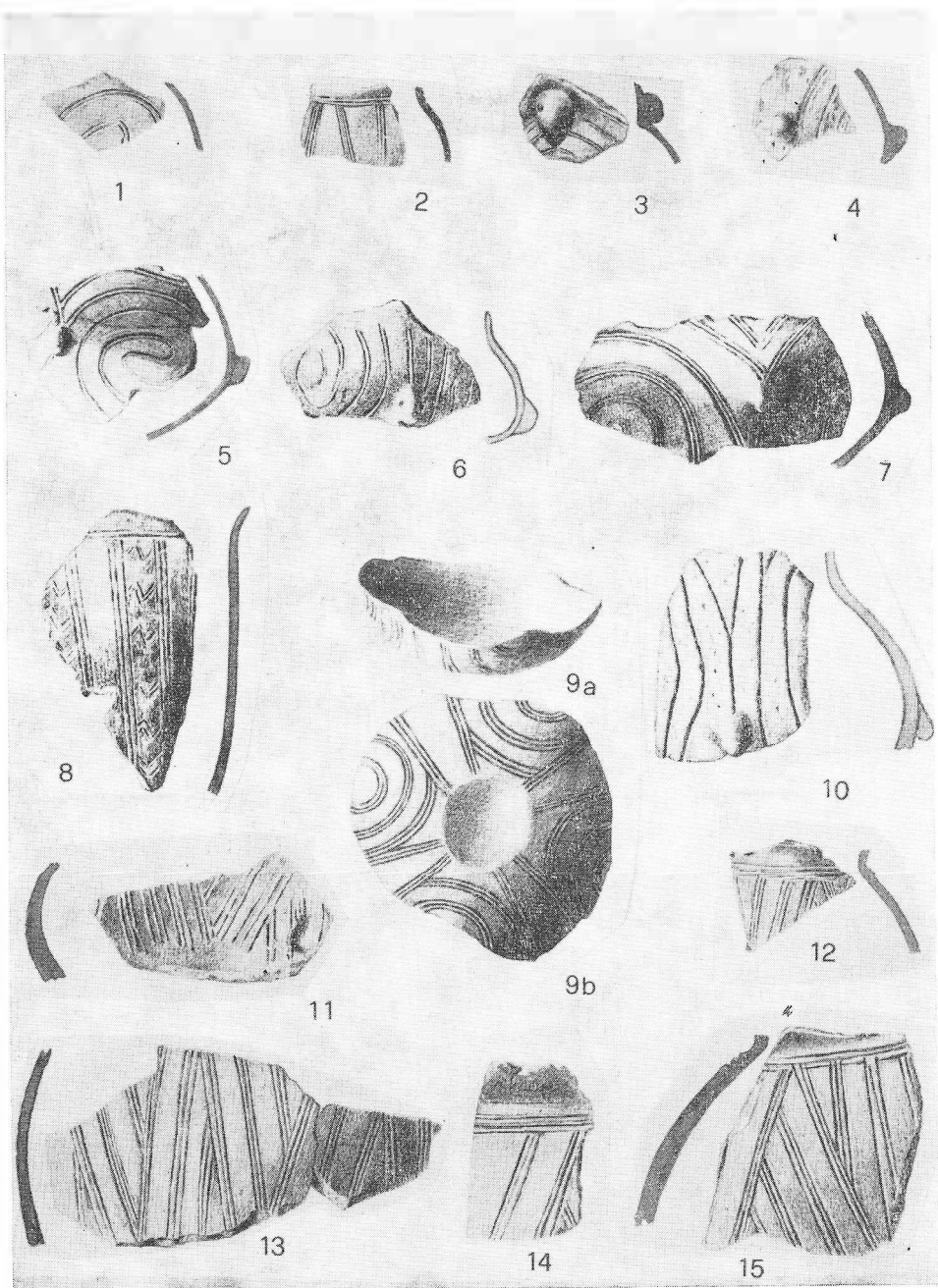

2

63. kép 1—2: Egyenesvonalú és meander mintájú karkolt díszű edények
a telepről

Abb. 63. 1—2: Ritzverzierte Gefässe mit geradlinigen und Meandermustern

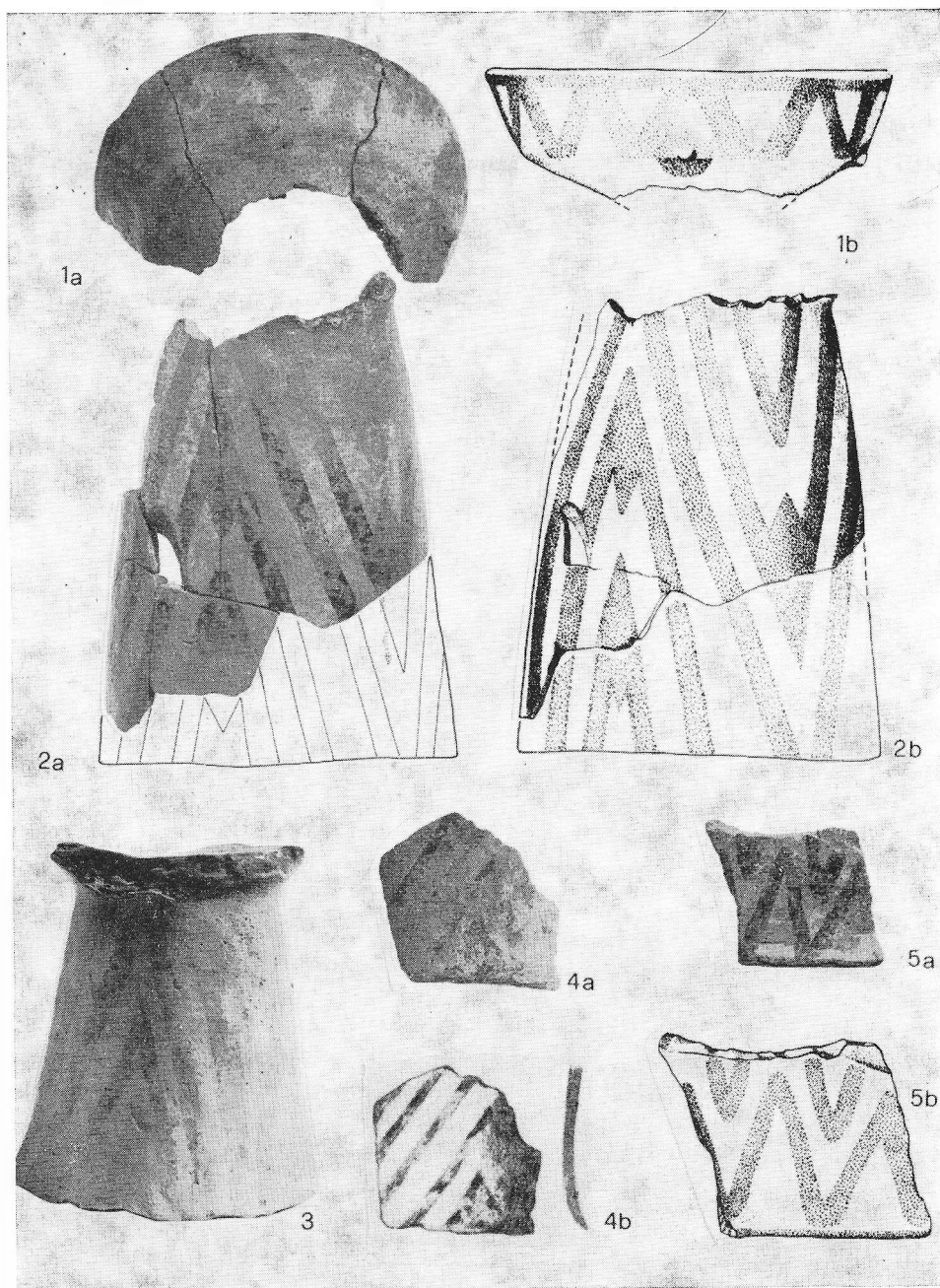
173

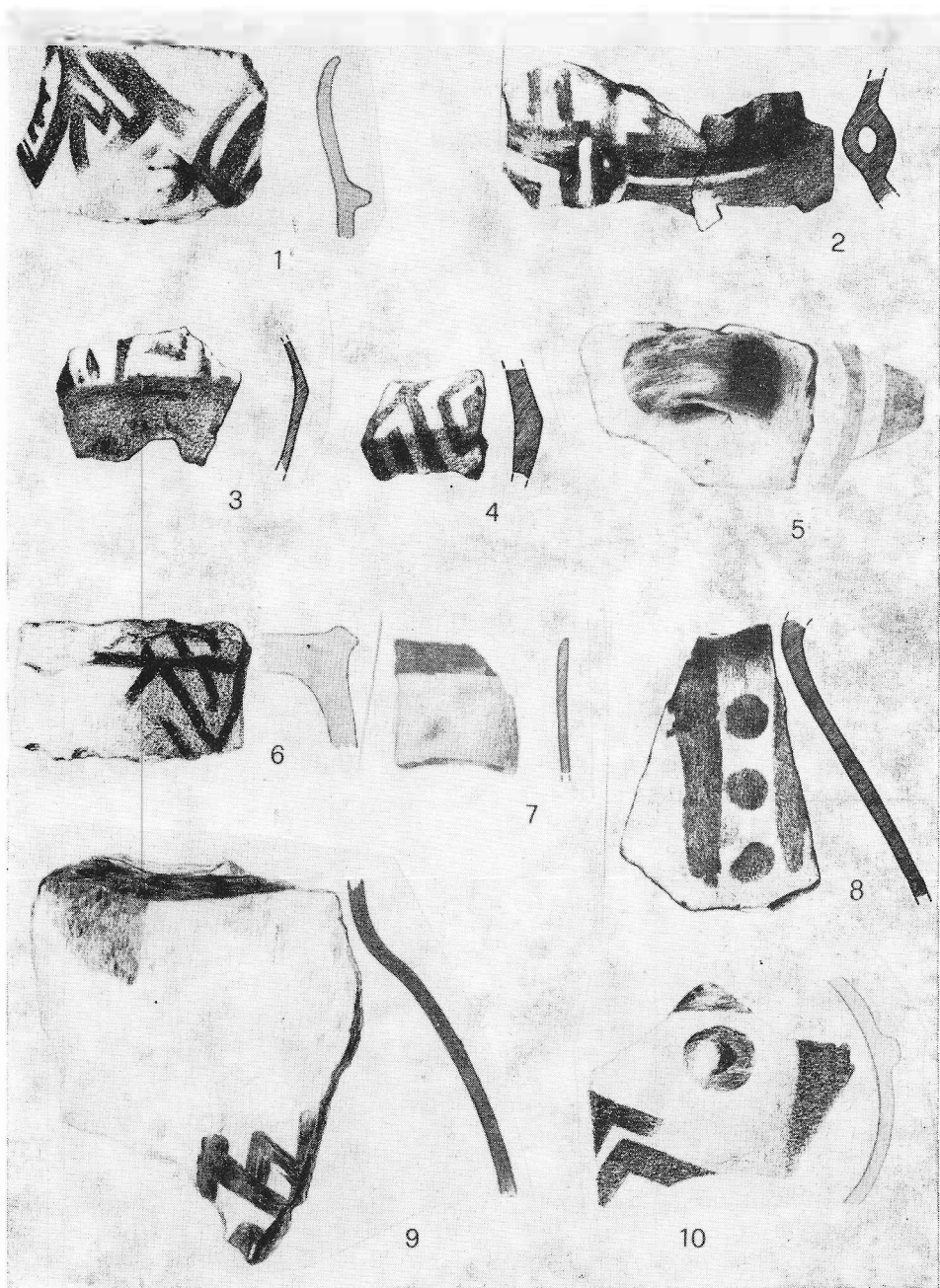
64. kép 1—15: Különböző mintázatú karcolt díszű edénytöredékek a telepről
 Abb 64. 1—15: Ritzverzierte Gefäßbruchstücke mit verschiedenen Mustern
 aus der Siedlung

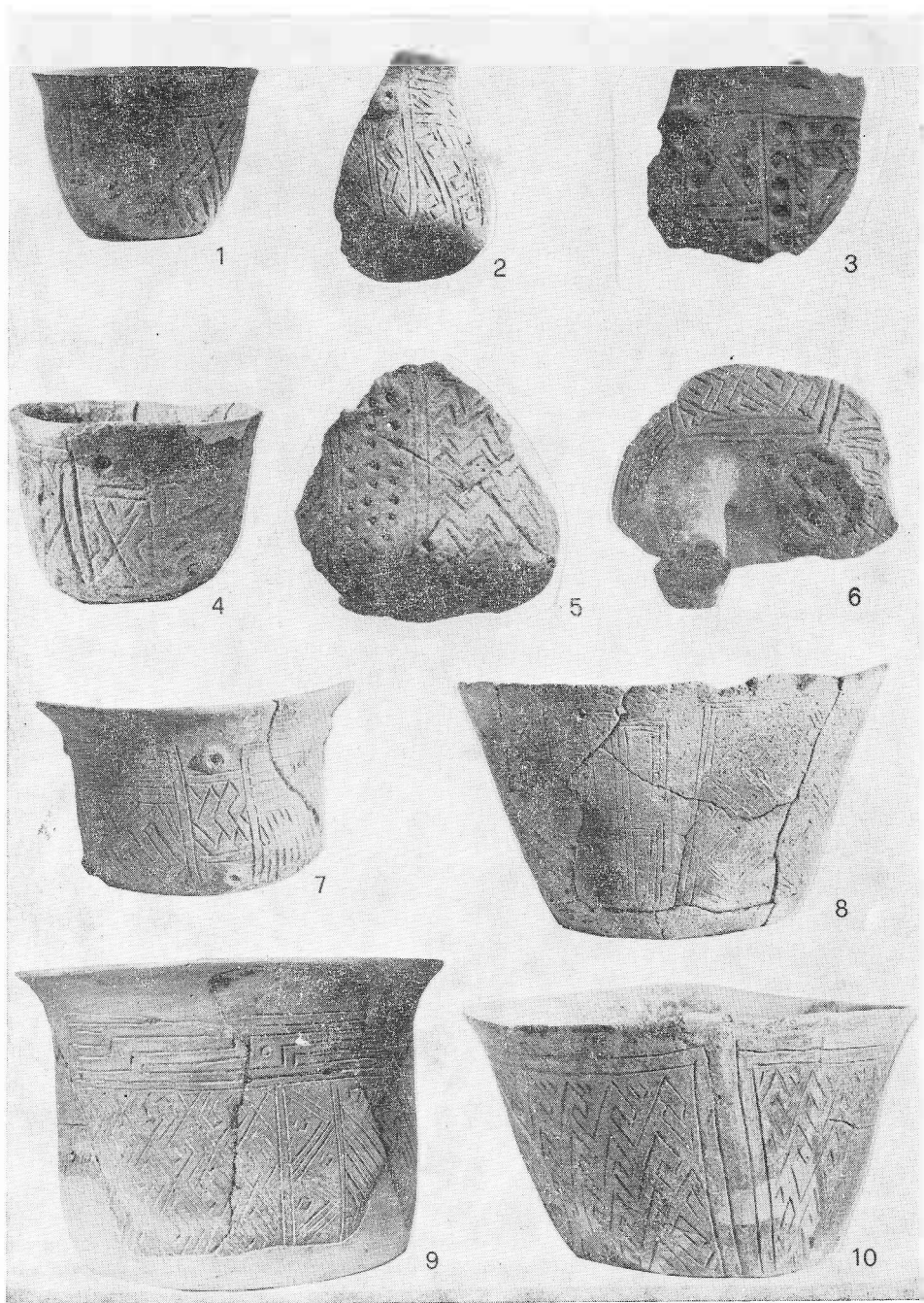
65. kép 1—8: Vörös és vörös-fehér (6—8) festésű edénytöredékek a telepről
 Abb. 65. 1—8: Gefässbruchstücke mit roter und roter-weißer (6—8)
 Bemalung aus der Siedlung

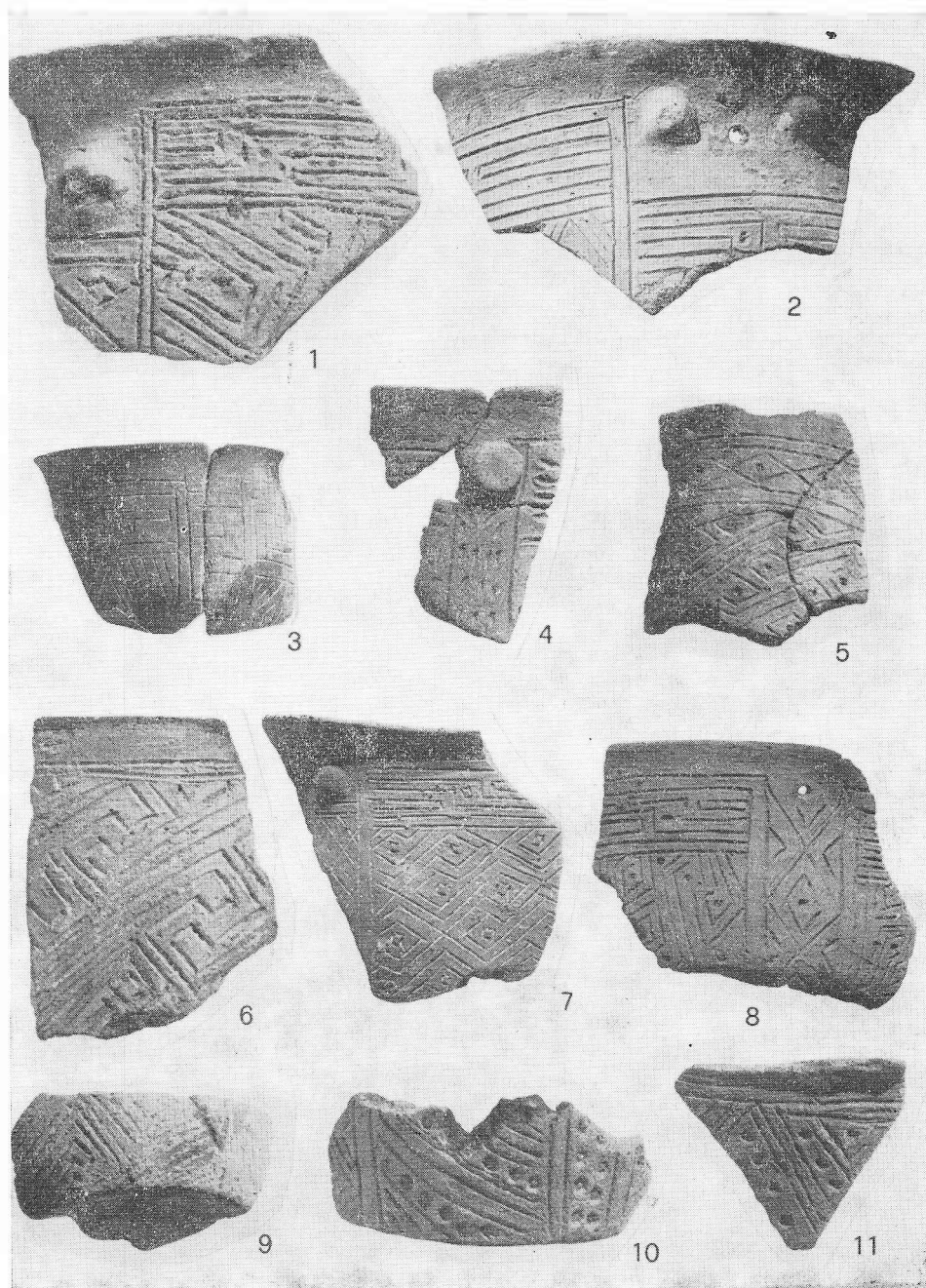
66. kép 1—5: Fekete festésű csőtalpas edények töredékei a telepről
 Abb. 66. 1—5: Fuss-Schüsselbruchstücke mit schwarzer Bemalung
 aus der Siedlung

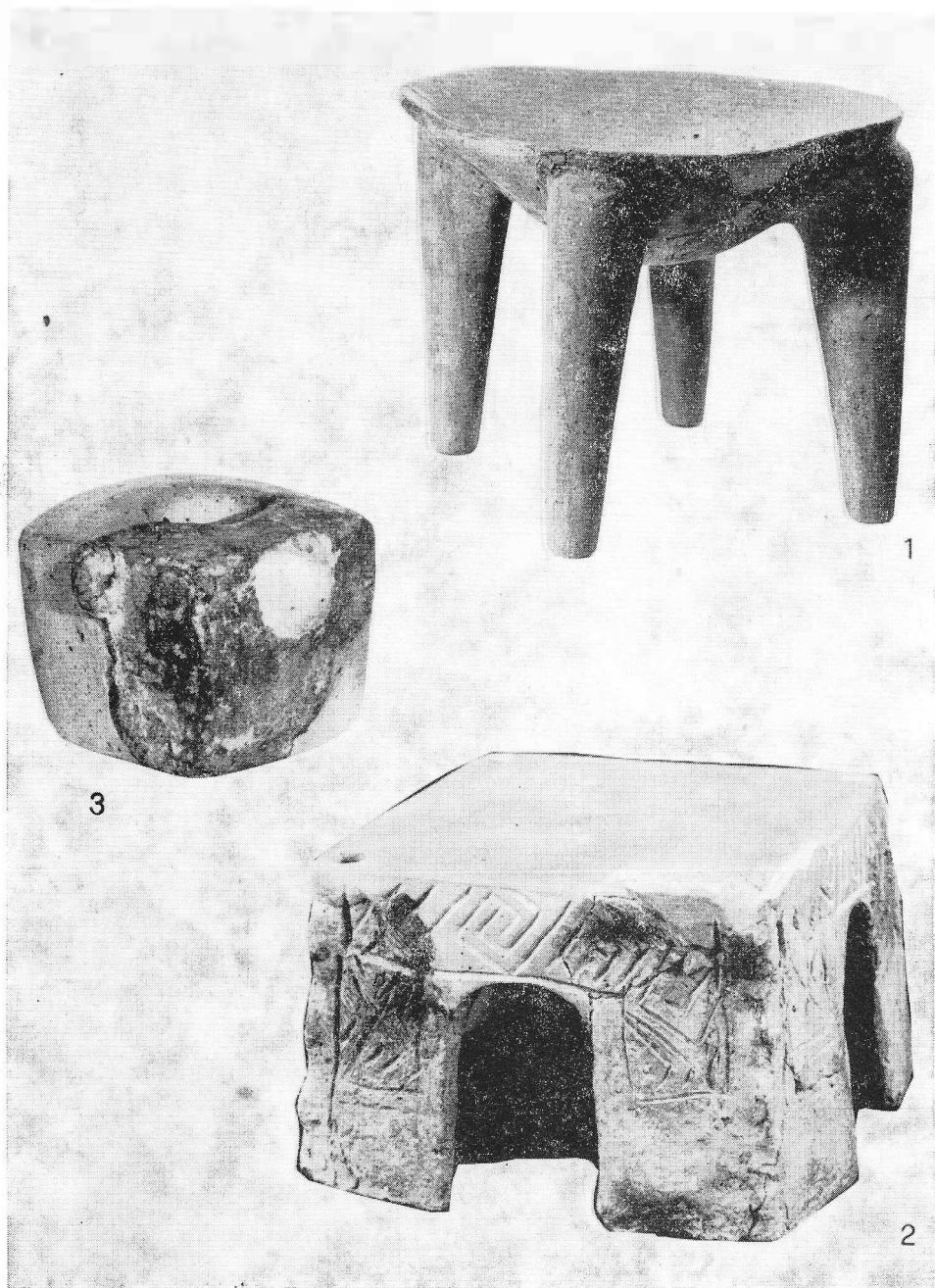
67. kép 1—10: Fekete festésű edénytöredékek a telepről
 Abb. 67. 1—10: Gefäßbruchstücke mit schwarzer Bemalung aus der Siedlung

68. kép 1—10: A tiszai kultúra karcolt díszű edényei és töredékei a telepről
 Abb. 68. 1—10: Ritzverzierte Gefässe und Bruchstücke der Theiss-Kultur
 aus der Siedlung

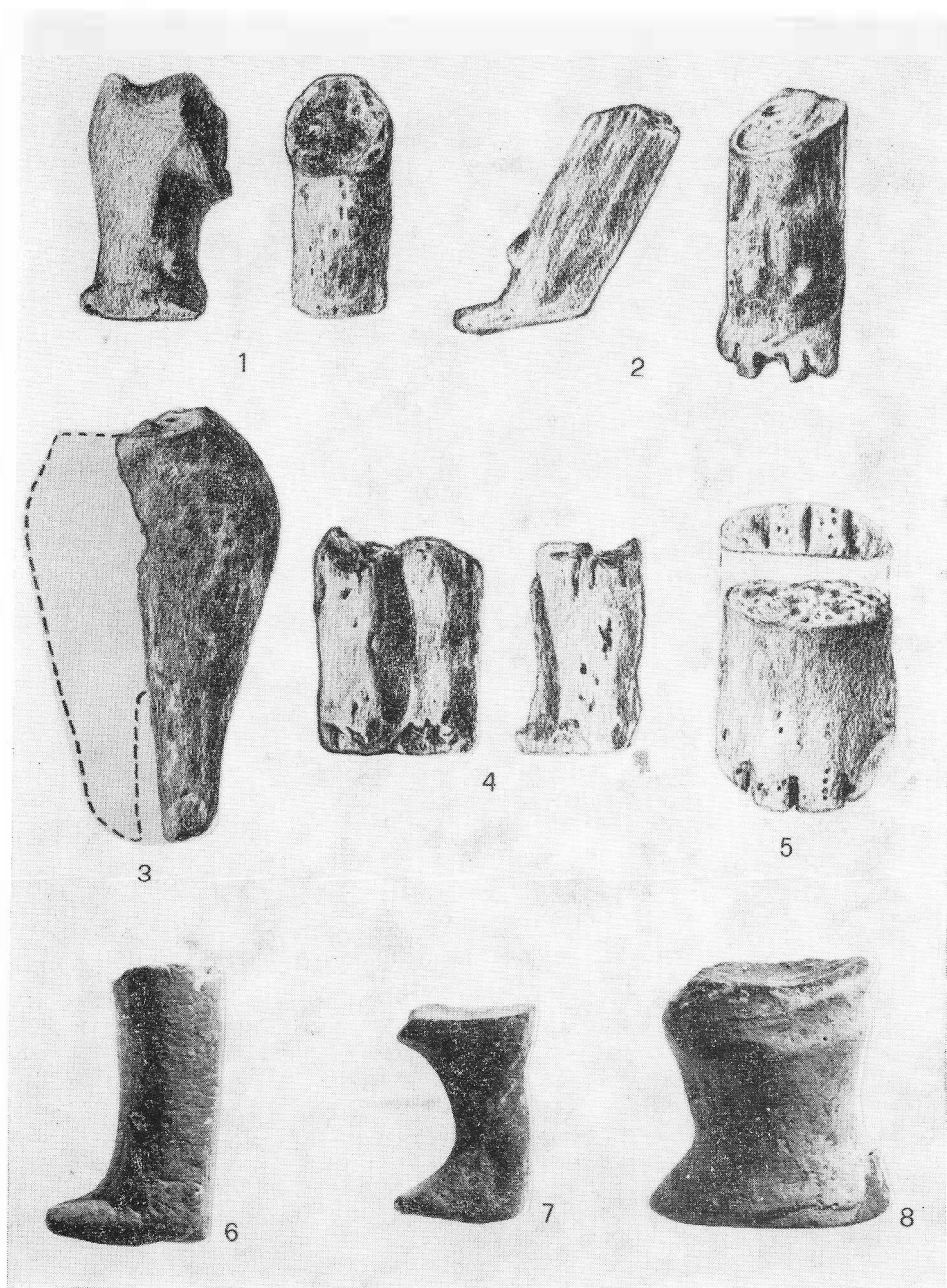
69. kép 1—11. A tiszai kultúra karcolt díszű edénytöredékei a telepről
 Abb. 69. 1—11: Ritzverzierte Gefäßbruchstücke der Theiss-Kultur
 aus der Siedlung

70. kép 1—3: Különböző típusú kultusztárgyak, oltárok a telepről
Abb. 70. 1—3: Verschiedene Kultgegenstände, Altäre aus der Siedlung

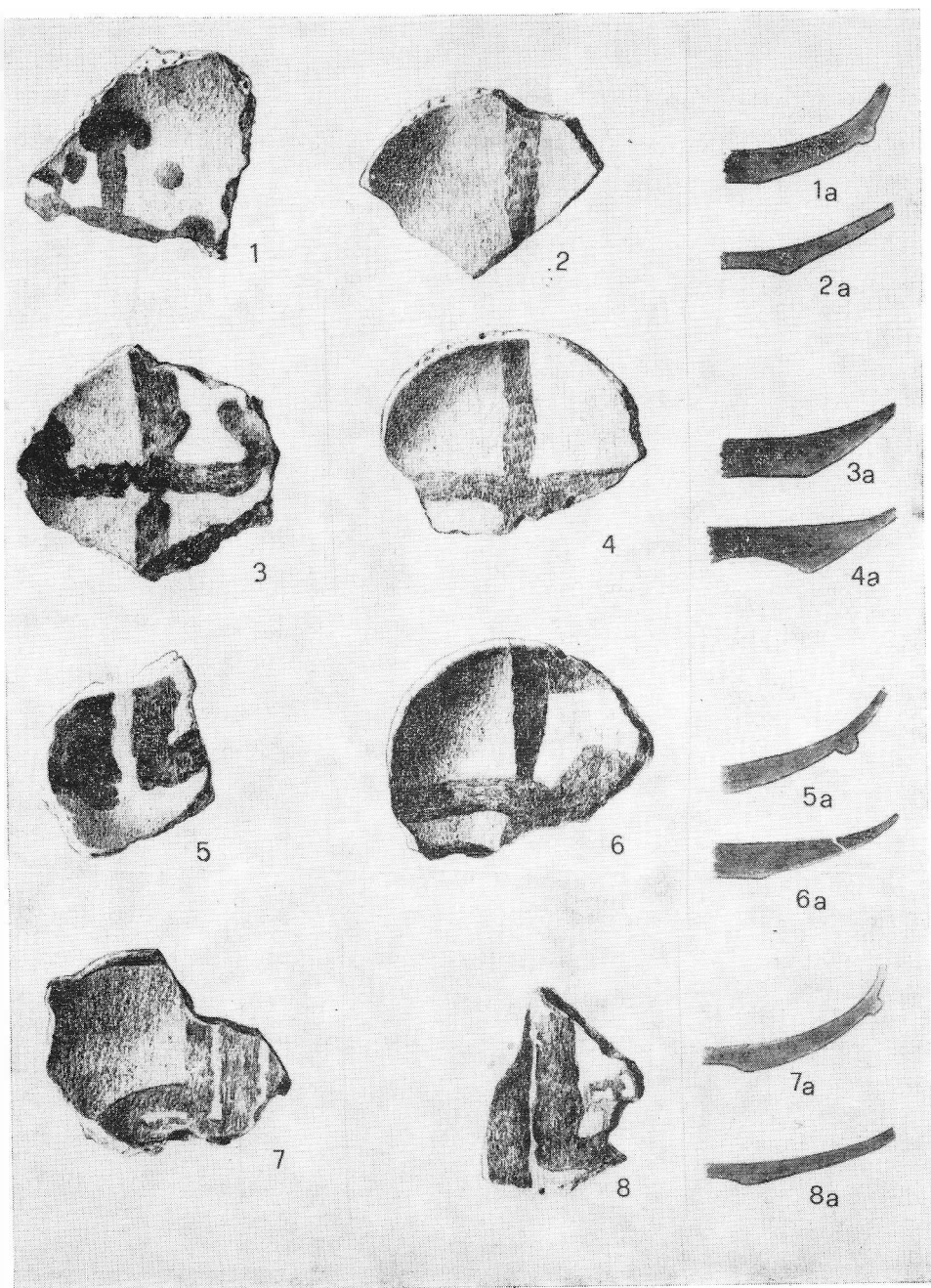

71. kép 1—10: Különböző típusú női szobortöredékek a telepről
 Abb. 71. 1—10: Verschiedene Frauenstatuetten (-bruchstücke)
 aus der Siedlung

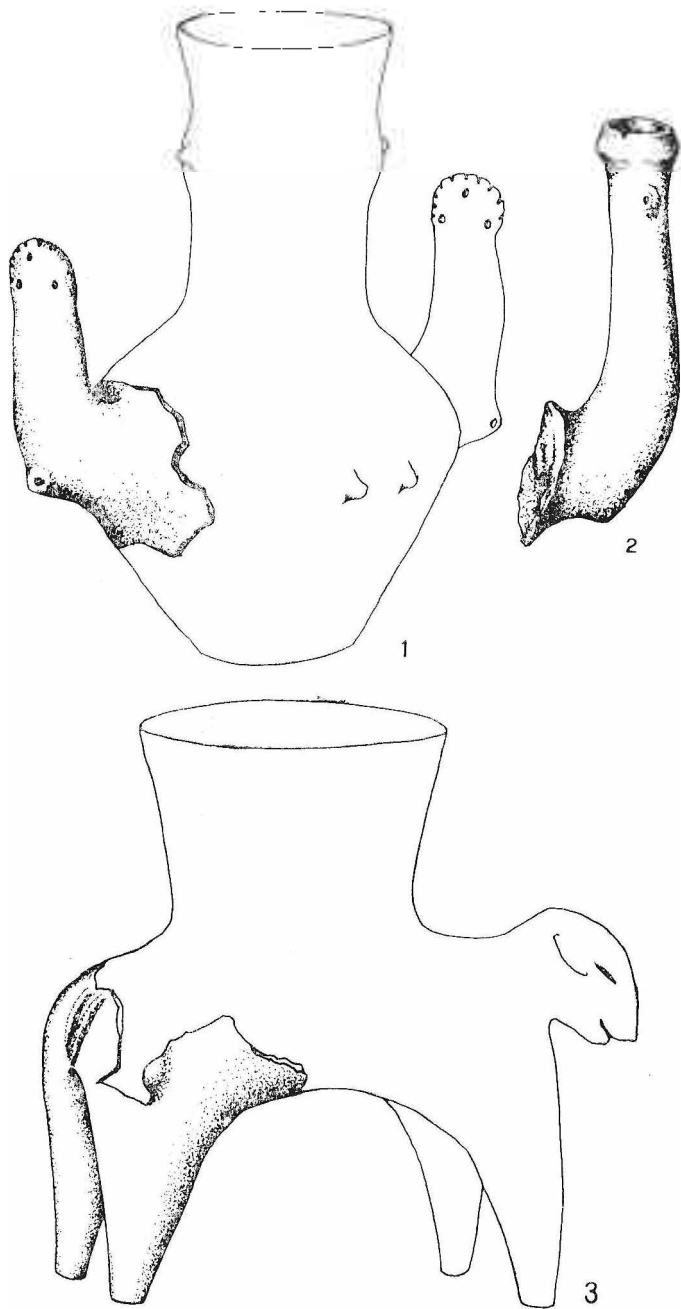

72. kép 1—8: Szobrokból és ember alakú edényekből származó töredékek
a telepről

Abb. 72. 1—8: Bruchstücke von Statuetten und anthropomorphen Gefäßen
aus der Siedlung

73. kép 1—8: Stilizált ember alakokkal festett tálak töredékei
 Abb. 73. 1—8: Schüsselbruchstücke mit stilisierten bemalten Menschenfiguren
 aus der Siedlung

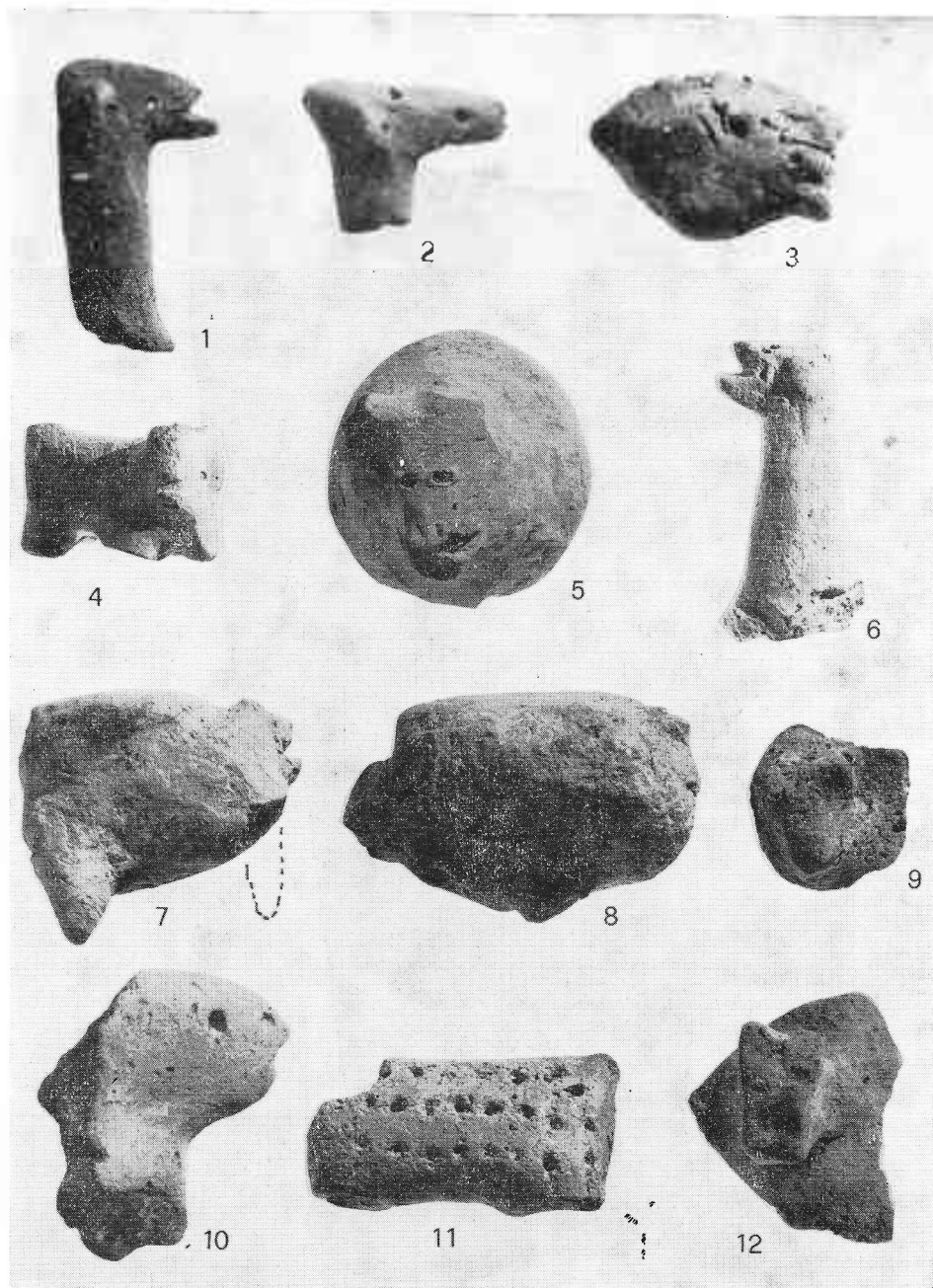

74. kép 1—2: Ember alakú edényekből származó töredékek és rekonstrukciójuk; 2: Állat alakú edényből származó töredék és rekonstrukció

Abb. 74. 1—3: Bruchstücke aus anthropomorphen und theriomorphen Gefäßen und ihre Rekonstruktion aus der Siedlung

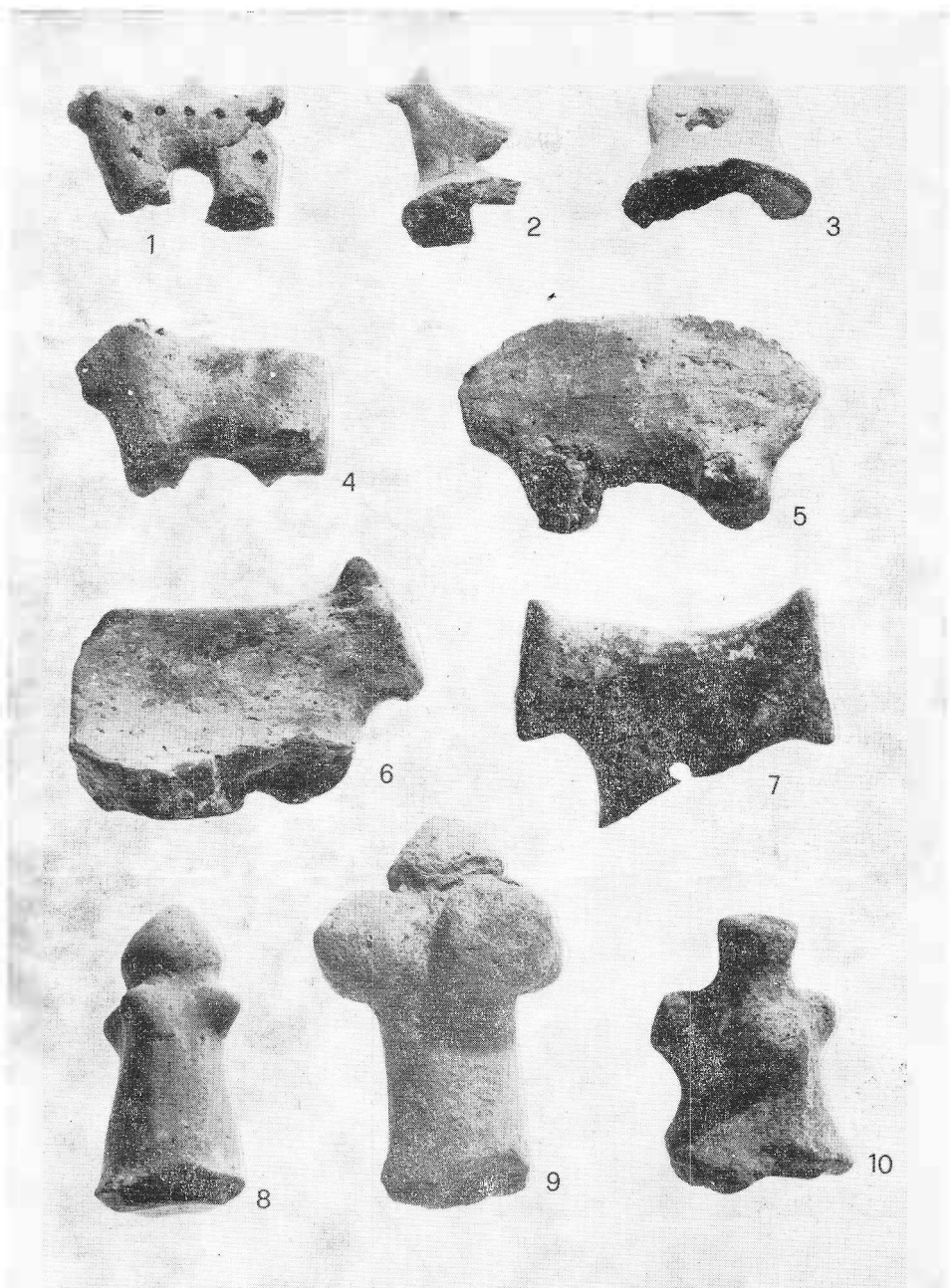

75. kép Madár testű, emberlábú festett edény a 205. sírból
Abb. 75. Vogelförmiges Gefäss mit Menschenfuss aus dem Grab 205

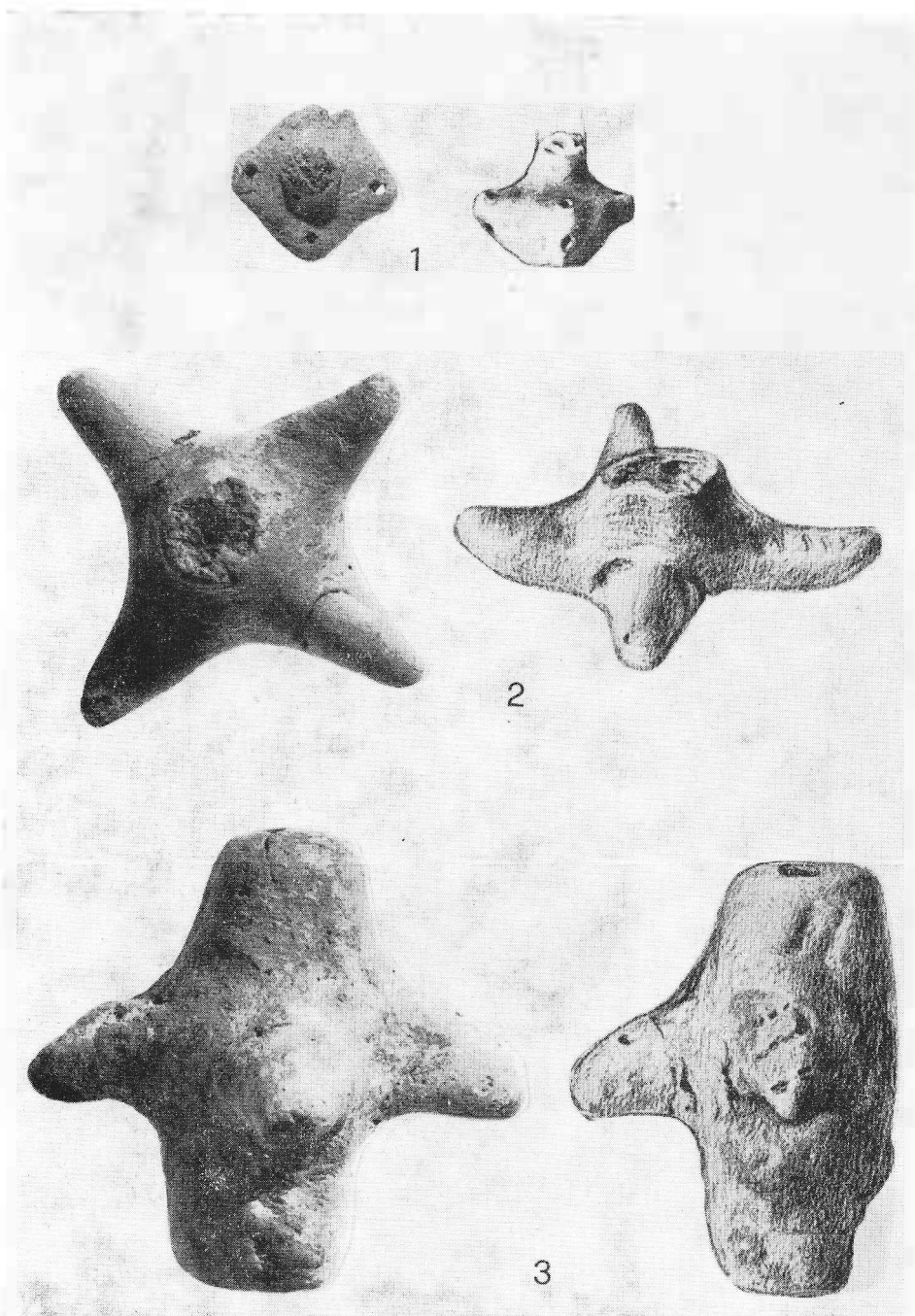

76. kép 1—12: Állatfigurák töredékei a telepről. 1—4., 6., 11: Állat alakú fogantyúk; 5: Talán állat alakú edény töredéke; 7—8: Állat alakú csörgők; 9., 12: Stilizált állatfejes oldaltöredékek; 10: Oltártöredék, sarkán állatfejjel

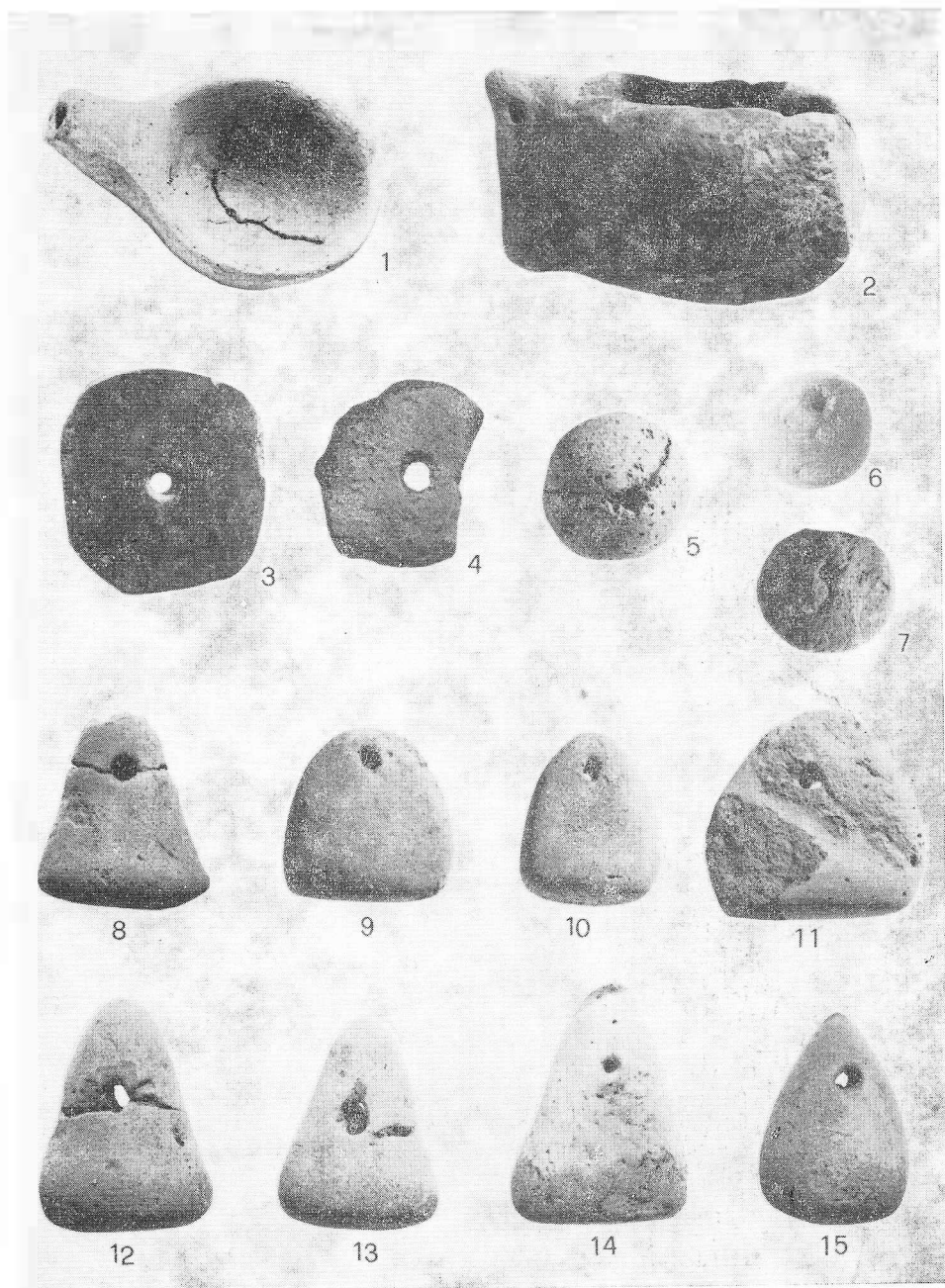
Abb. 76. 1—12: Tierfiguren und -bruchstücke aus der Siedlung.
 1—4, 6, 11: Tierförmige Deckelgriffe; 5: Fragment aus einem tierförmigen Gefäß; 7—8: Tierförmige Rasseln; 9, 12: Gefäßfragmente mit stilisiertem Tierkopfgrieff; 10: Altarbruchstück mit Tierkopf an seiner Ecke

77. kép 1—10: Állat alakú és dudoros díszű fedőfogantyúk a telepről
 Abb. 77. 1—10: Tierförmige und plastisch ausgebildete Deckelgriffe
 aus der Siedlung

78. kép 1—3: A balkáni Vinča kultúra kisebb kultusztárgyai a telepről
 Abb. 78. 1—3: Kleinere Kultgegenstände balkanischen Vinča-Kultur
 aus der Siedlung

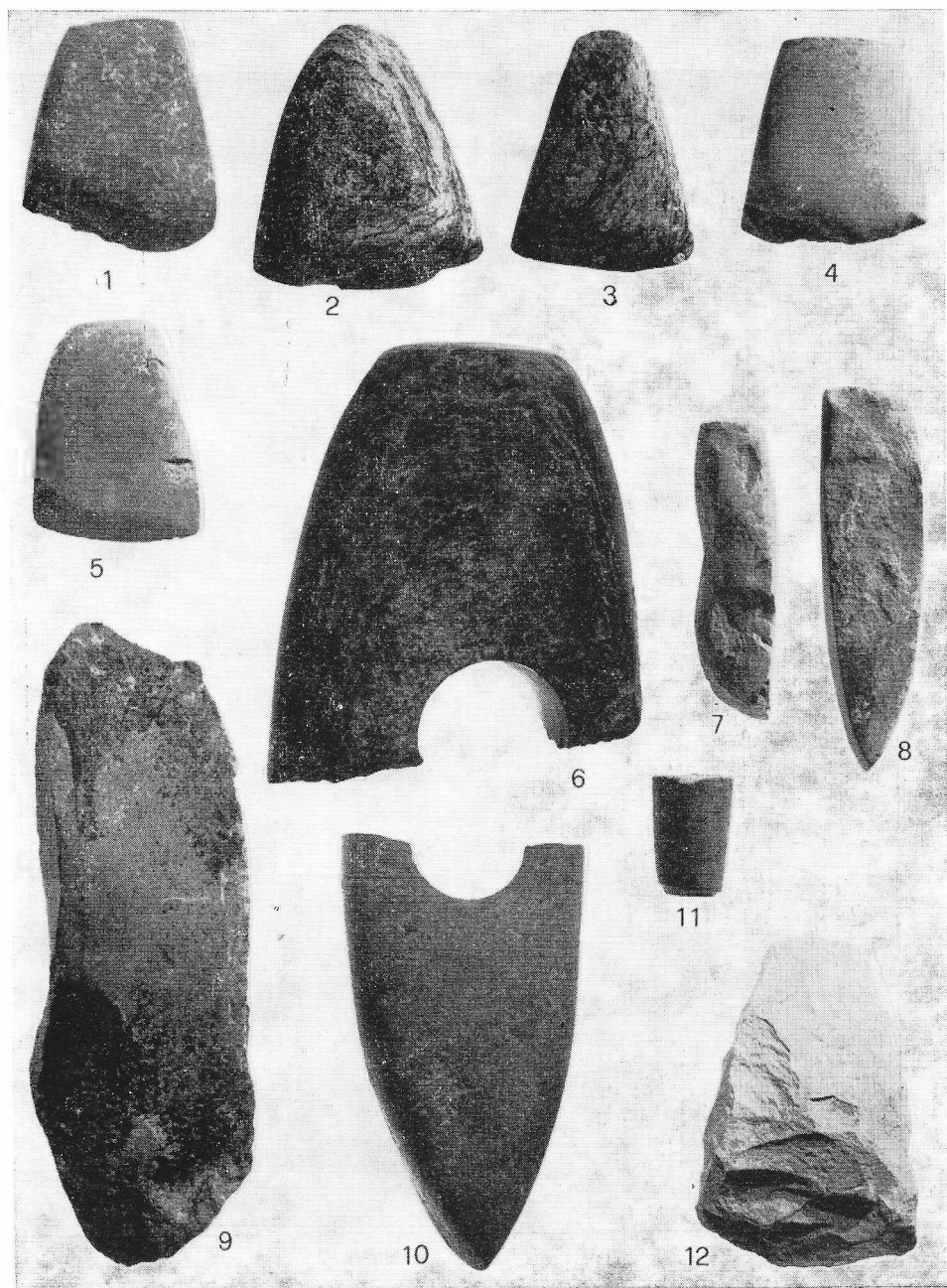

79. kép 1—15: Kiseb agyagtárgyak; 1: Kanál; 2: Talán csónakutánzat; 3—7: Orsókarikák és -gombok; 8—15: Szövőszák- és hálónchezők a telepről
 Abb. 79. 1—15: Kleinere Tongegenstände. 1: Löffel; 2: Eine Bootnachahmung; 3—7: Spinnwirtel; 8—15: Webe- und Netzwiege aus der Siedlung

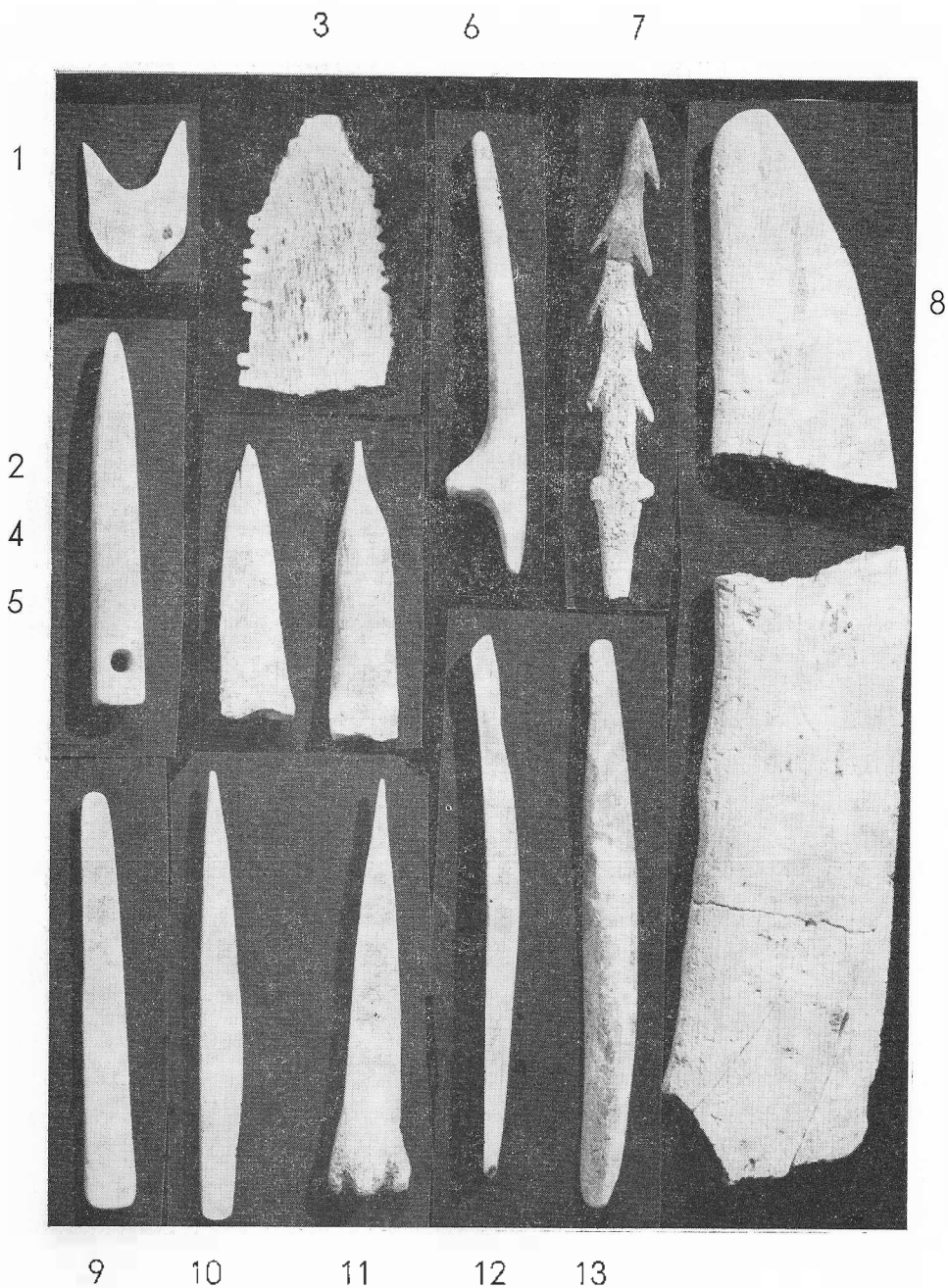

80. kép Különböző típusú hasított (pattintott) kőszközkök obszidiánból és többféle kovából a telepről

Abb. 80. Gespaltene Steinwerkzeuge aus Obsidian und aus verschiedenen Feuersteinen

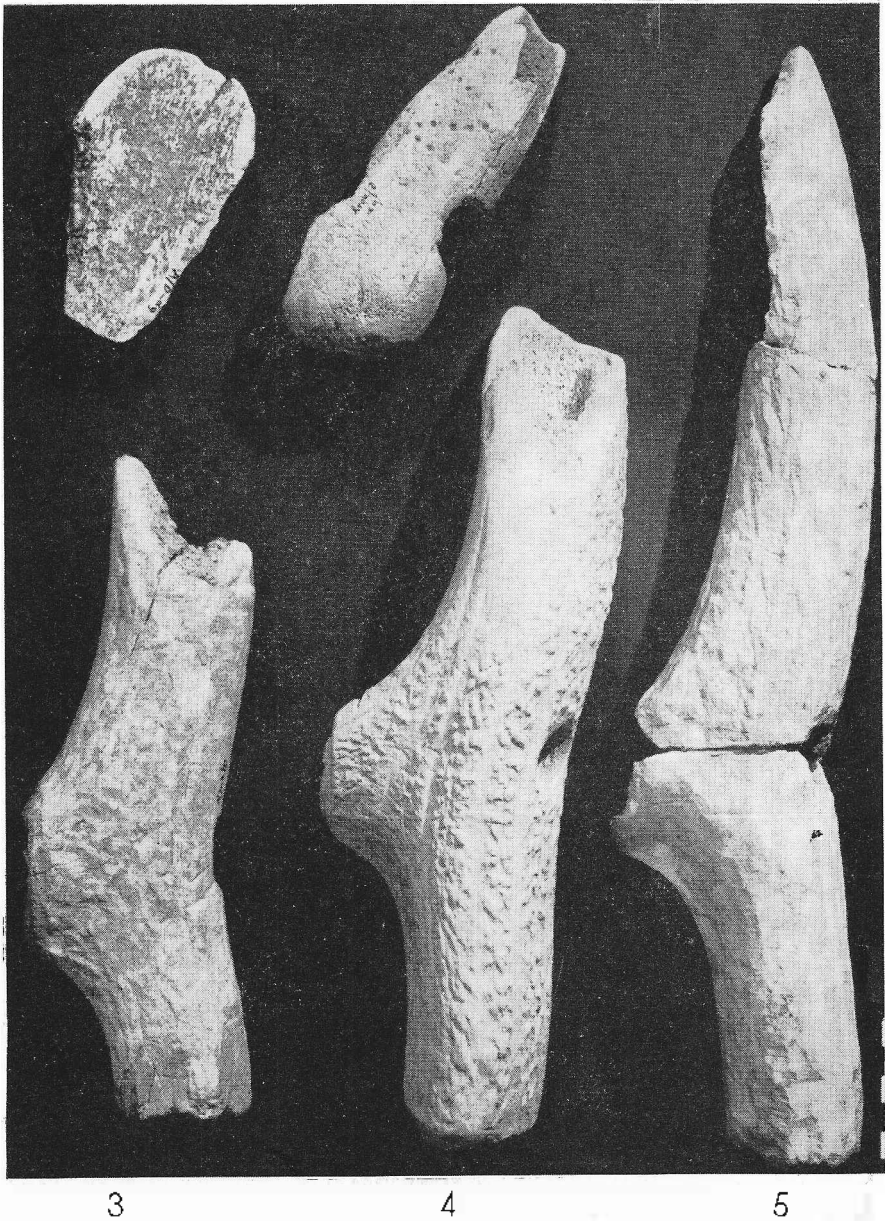
81. kép 1—12: Csiszolt és átfúrt kőeszközök, töredékek
(9., 12: félkésztermékek, 11: kőfurat) a telepről
Abb. 81. 1—12: Geschliffene und durchbohrte Steinwerkzeuge
aus der Siedlung (9, 12: Halbfabrikate; 11: Steinstoppel)

82. kép 1—13: Csont- és agancstárgyak (8: sarlófoglat) a telepről
 Abb. 82. 1—13: Knochen- und Geweihgegenstände aus der Steidlung
 (8: Sichelfassung)

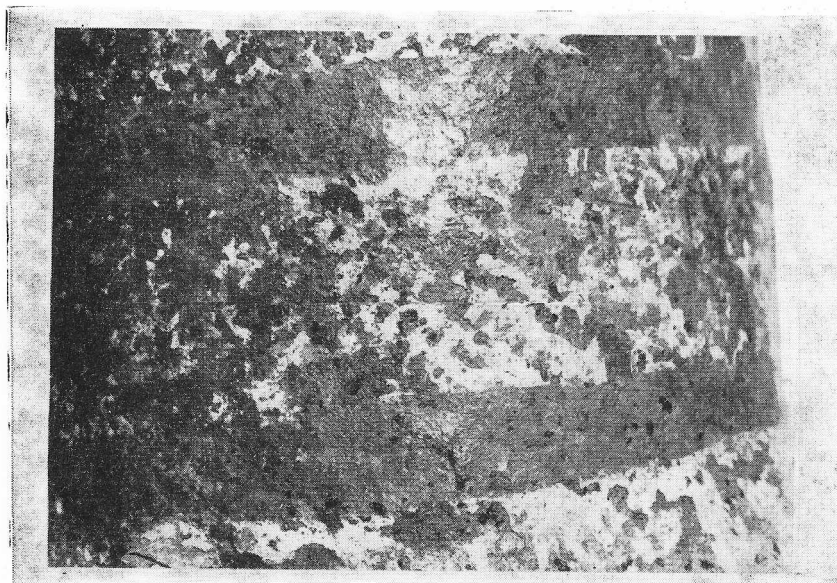
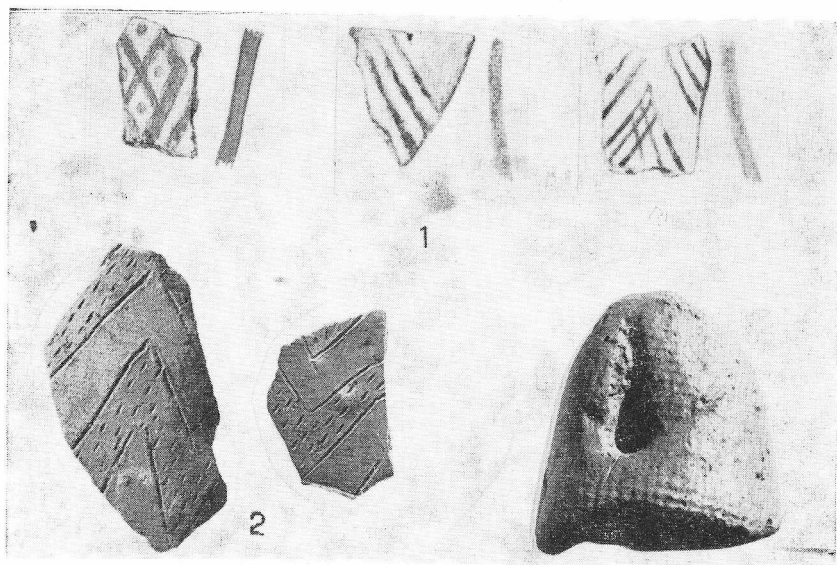

83. kép 1—8: Csont és átfúrt agancseszközök a telepről
 Abb. 83. 1—8: Knochen- und durchbohrte Geweihgegenstände
 aus der Siedlung

84. kép 1—5: Átfúrt agancseszközök és töredék a telepről

Abb. 84. 1—5: Durchbohrte Geweihgegenstände und -bruchstücke
aus der Siedlung

85. kép 1—4: Különböző agyagtárgyak a telepről és sírokból.
 1: A kelet-magyarországi herpályi kultúra cseréptöredékei; 2: a balkáni
 Vinča kultúra kerámiatöredékei; 3: Agyagnehezék, szövetlenyomattal;
 4: Festett edény részlete, a vörös alapon sárga festésmintát szövetlenyomattal
 készítették

Abb. 85. 1—4: Verschiedene Tongegenstände aus der Siedlung.
 1: Keramikscherben der ostungarischen Herpály-Kultur;
 2: Keramikschorben der balaknischen Vinča-Kultur; 3: Tongewicht mit
 Textilabdruck; 4: Detail eines bemalten Gefäßes. Das gelbe Muster am roten
 Grund wurde mit Textilabdruck hergestellt

Kiadja: Petőfi Múzeum — Aszód

Felelős kiadó: Dr. Asztalos István

Műszaki szerkesztő: Brozsek Béla

Engedélyszám: 50044

Formátum: B/5. Terjedelem: 17,15 (A/5 (v). Példányszám: 1000

Pest Megyei Nyomda Vállalat, Vác. 85-2079

Felelős nyomdavezető: Nagy Sándor igazgató

19.5